

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

A HUNGAROLÓGIA INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK LÉTREHOZÁSA. GRAGGER RÓBERT A BERLINI EGYETEMEN

BRANDT GYÖRGYI

2010

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

BRANDT GYÖRGYI

**A HUNGAROLÓGIA INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK
LÉTREHOZÁSA. GRAGGER RÓBERT A BERLINI EGYETEMEN**

Történelemtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Dr. Székely Gábor DSc., egyetemi tanár

Művelődéstörténeti Doktori Program

A Program vezetője: Dr. Kósa László MHAS., egyetemi tanár

A bizottság elnöke: Dr. Majoros István DSc., egyetemi tanár

A bizottság titkára: Dr. Hatos Pál PhD., egyetemi adjunktus

**Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Tókéczki László CSc., habilitált egyetemi
docens**

Dr. Hegedűs Rita PhD., egyetemi docens

A bizottság további tagjai: Dr. Kiss Gy. Csaba DSc., habilitált egyetemi docens

Dr. Ablonczy Balázs PhD., egyetemi adjunktus

Dr. Richly Gábor PhD., egyetemi adjunktus (póttagok)

Témavezető: Dr. Kósa László MHAS., egyetemi tanár

Budapest, 2010

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
1. Tanulókévek, pályakezdés	8
2. A berlini magyar tanszék megalapítása	17
3. A Berlini Magyar Tudományos Intézet	31
4. A Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága	45
5. Két régi magyar könyvtár a Magyar Intézet könyvtárában	57
5.1. Az Ungarische Bibliothek	57
5.2. A hallei Bibliotheca Nationis Hungariae	66
6. A Magyar Intézet lektorai és lektorátusai	85
7. A Magyar Intézet kiadványai	96
8. A Collegium Hungaricum megalapítása és első otthona	107
9. Magyar-porosz kultuszminiszteri kapcsolatok	128
10. A Collegium Hungaricum új épülete	144
11. A hungarológiai központ	159
11.1. Az Intézet költözése, a Knobelsdorff-palota	159
11.2. A Collegium új otthona, a Herz-palota	166
12. Az utódlás kérdése	183
13. Értékelés	197
Rövidítések jegyzéke	207
Források és irodalom	208
I. Levéltári források	208
II. Szakirodalom	216
Mellékletek	231

Bevezetés

Értekezésemben Gragger Róbert életét dolgozom fel, középpontba helyezve berlini működését (1916-26) meghatározó kultúrpolitikai koncepcióját, az általa létrehozott hungarológiai központ megalapításának és működésének folyamatát. Magyarország külföldi szellemi kapcsolatainak és nemzeti művelődésének fejlődésében az alapítás pillanatától kezdve fontos szerepet játszottak Gragger intézményei. A berlini műhely jelentős hatást gyakorolt a hungarológiai kutatások hazai és nemzetközi szerveződésére, a magyar kultúra külföldi egyetemeken való terjesztésére, magyar tanszékek, intézetek létesítésére.

A témával 13-14 évvel ezelőtt, az ELTE BTK Magyar mint idegen nyelv szakán folytatott tanulmányaim során kezdtem el foglalkozni. Szakdolgozat és az első publikáció (1998) lett akkori kutatásaim eredménye. Már ekkor felmerült bennem a berlini levéltárakban, valamint a berlini egyetem Hungarológiai Szemináriumában őrzött Gragger-archívumban fellelhető forrásanyagok feltárásának igénye. Doktori képzésem ideje alatt, majd az azt követő időszakban három alkalommal jutottam el a kutatóhelyekre: 2006-ban, 2008-ban, a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj segítségével pedig 2009-ben. Ezúton köszönöm meg témavezetőm, Kósa László irányítását, útmutatásait, segítségnyújtását az ösztöndíj elnyerésében és biztatását a dolgozat elkészítésére, még azokban az időkben is, amikor nem volt sejthető, hogy ilyen nagy mennyiségű feldolgozatlan levéltári anyag hozzáférését eredményezi a berlini kutatás. Köszönettel tartozom Hegedűs Ritának, a berlini Hungarológiai Szeminárium tanárának, aki minden segítséget megadott a tanszéken található dokumentumok kutatásához, szabad bejárást és másolási lehetőséget biztosítva számomra. Köszönöm Éder Zoltánnak, hogy felhívta a figyelmemet Gragger Róbertre, Szili Katalinnak, hogy első publikációmát megjelentette, és javasolt a doktori képzésre, valamint Sárvári Juditnak, munkahelyem igazgatójának, hogy doktori tanulmányaim és egy berlini tanulmányút támogatásában részesített.

A berlini hungarológiai központ két világháború közötti időszakának történetével, ezen belül Graggerrel sokan foglalkoztak, az erre vonatkozó szakirodalom a legteljesebben összegyűjtve a Kornya László készítette

irodalomjegyzékben található: Bibliográfia Gragger Róbert halálának 75. évfordulóján – a megjelenés időrendjében. In: Hungarológiai évkönyv 3. 2002. 1. (Pécs, 2002.) Értékes gyűjtemény még: A nemzetközi Gragger-szimpozium előadásai (1991. szept. 20.) In: Hungarológia 2. 1993. A Gragger utáni Farkas Gyula fémjelzte időszakról a Futaky István-Kesztyűs Tibor szerkesztette: A hazatérő Farkas Gyula (Budapest, 2003.) bibliográfiájából lehet jól tájékozódni.

A Vallás-és Közoktatási Minisztériumban az 1920-as évek elejétől külön ügyosztály foglalkozott a tudománypolitikai ügyekkel, ezen belül a külföldi tudományos kapcsolatokkal, így Gragger intézményeivel is. A Magyar Országos Levéltár iratanyagában a második világháború és az 1956-os forradalom nagymértékű pusztulást okozott, így a minisztérium két világháború közötti időszakra vonatkozó aktái nagyrészt megsemmisültek. A berlini levéltárakban és a berlini egyetem Hungarológiai Szemináriumában található anyag összegyűjtése és feldolgozása által egyben a MOL-ban elpusztult kultuszminisztériumi akták is valamelyest rekonstruálhatókká váltak.

Berlinben a két világháború közötti időszak (pontosabban 1916-1930 – esetenként azonban ezen túlmenően is) magyar vonatkozású iratanyagait, levéldokumentációit tekintetem át a következő levéltárakban:

- *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* kultusz- és pénzügyminisztériumi iratait, a dékáni tanács üléseiről készített jegyzőkönyveket, valamint a C. H. Becker-hagyaték levelezési anyagát,
- *Bundesarchiv Berlin – Lichterfelde, Abteilung R: Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung* magyar vonatkozású aktáit,
- *Auswärtiges Amt Politisches Archiv* magyar vonatkozású külügyminisztériumi iratait,
- *Universitätsarchiv der Humboldt-Universität zu Berlin* Magyar Intézetre vonatkozó állagait,
- a *Humboldt Egyetem* Szlavisztikai Intézetének *Hungarológiai Szemináriumában* (Fachgebiet Ungarische Literatur und Kultur) található Gragger-archívum dokumentumait.

Az alábbi budapesti levéltárakban folytattam kutatásokat:

- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára,

- Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára,
- ELTE Eötvös József Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár,
- Magyar Országos Levéltár,

továbbá a szlovákiai Nyitraivánkán a Nyitrai Állami Területi Levéltár aktáit dolgoztam fel.

Más kutatók is érdeklődtek előttem a témakörben: a berlini levéltárakban Ujváry Gábor, a Hungarológiai Szemináriumban rajta kívül többek között Schneider Márta, Tarnói László, Kornya László, azonban munkámhoz hasonló teljes körű anyaggyűjtésre és annak feldolgozására eddig tudtommal még senki nem vállalkozott.

A porosz állami levéltárban (Geheimes Staatsarchiv PK) talált dokumentumok alapján lehetővé vált a magyar tanszék megalapítása körülményeinek tisztázása, az akták rávilágítottak azokra az összefüggésekre és folyamatokra, amelyek eredményeképpen sor kerülhetett e nagyjelentőségű kultúrpolitikai tette. A Collegium Hungaricum ügyével, a porosz-magyar kultuszminiszteri kapcsolatok feltárásával, a Gragger halálával létrejött helyzet megoldásával kapcsolatosan szintén itt jutottam hiánypótló információkhoz. A levéltárban mindenben segítségemre voltak. Az igazgató, Prof. Dr. Jürgen Kloosterhuis a bejegyzett témám alapján látva, mivel foglalkozom, személyesen megkeresett, és saját könyvtárából könyveket hozott nekem a porosz kultúrpolitikáról és a porosz egyetemről, – közöttük volt egy általa írt mű is (ld. Szakirodalom).

A szövetségi levéltár (Bundesarchiv) a Magyar Intézet és a Berliini Magyar Intézet Baráti Társasága megalapításának és működésének dokumentumait őrzi, továbbá a hallei Kassai-féle könyvtár megszerzésének teljes dokumentációja is a levéltárban kutatható. Az itt talált források szintén teljes újszerűséggel bírnak témám feldolgozásában.

E két kiemelkedően fontos kutatóhely mellett a Gragger-archívum rendelkezik gazdag anyaggal. Hat nagyméretű dobozban csak Graggerrel kapcsolatos dokumentumok találhatók: személyes iratok (a tanulóévekig visszamenően ismerősök, családtagok levelei, iskolai bizonyítványok) mellett kiterjedt levelezése, a munka szervezésével összefüggő akták, minisztériumi iratok, valamint teljes irodalomtörténeti hagyatéka. További öt doboz a Magyar Intézet, nyolc doboz a Collegium Hungaricum dokumentumait tartalmazza. A nagy

mennyiségű anyag válogatása, összegyűjtése sok időt vett igénybe, s ha nem kaptam volna a tanszéken fénymásolási lehetőséget, nem tudtam volna befejezni a kutatást. Az archívumban őrzött iratanyag további gondos levéltárosi munkát igényel, mivel a témakörönkénti csoportosítás nem kielégítő, szükséges volna a darabonkénti rendezés. Megjegyzendő, hogy Gragger Klebelsberggel és Magyaryval folytatott levelezésének egy része (másolatban vagy eredeti változatában) megtalálható az OSzK-ban is: ezekben az esetekben dolgozatomban az OSzK-t tüntettem fel leőhelyként.

Értekezésem megírásánál túlnyomórészt levéltári forrásokra támaszkodtam. A német nyelvű iratok ismertetésénél többször saját fordításomban adtam közre egy-egy-egy kiemelkedően fontos egységet, a magyar nyelvű dokumentumokból újszerűségük okán hosszabban is – és betűhíven – idéztem. Dolgozatomhoz mellékleteket csatoltam, publikálatlan alapító okiratokból, beszédekből, jelentésekből válogatva.

Gragger Intézete az egyetlen külföldön létesített magyar intézet, ami megalapítása óta, minden történelmi változást túlélve megszakítás nélkül működik ma is. Szükséges volna történetének további módszeres feltárása. A berlini levéltárak sok feldolgozatlan forrásanyagot őriznek még, ám mindenekelőtt a Gragger-archívum Farkas Gyula időszakára vonatkozó irataira hívom fel a figyelmet. 2016-ban a világ első külföldi magyar tanszéke alapításának 100. évfordulóját fogjuk ünnepelni. Kíváncsú voltam munkám folytatása, és hogy a tanszéken méltatlanul elfeledve fekvő iratanyagok rendezésére és további feldolgozására is sor kerüljön addig.

1. Tanulóévek, pályakezdés

Az első hungarológiai központ megalapítója, Gragger Róbert (Károly Virgil) a Felvidék szülötte, 1887. november 5-én született a Bars megyei Aranyosmaróton. A Károly keresztnévet kereskedő édesapja után, a Virgilt Gerő Virgil nevű keresztapja után kapta, aki foglalkozására nézve uradalmi vadász volt, és Gragger édesanyja, Vallach Vilma leánytestvérének, Annának a férje.¹

Gragger családja több nemzedékkel ezelőtt került a bányavárosokba, ahol német, magyar, tót nemzetiségű lakosság keveredett. Dédapja Stájerországból vándorolt be Felső-Magyarországra, és akárcsak nagyapja, magyar feleséget választott. Édesanyjában magyar, német, sőt egyik ágon angol vér keveredett. Nagyapja túlzó Kossuth-párti volt, aki már nem érzett németül. A családot erős magyar érzés, a szepesi és bányavárosi németiségre jellemző magyar hazafiság hatotta át. Gragger tehát származása szerint német volt, azonban magyar volt anyanyelve, németül gyermekkorában tanult meg.² A két nyelvhez való viszonyulását Becker porosz kultuszminiszter a következőképpen ítélte meg emlékbeszédében: „Igazában inkább magyar volt, mint német és bár németül tökéletesebben, főleg ízlésesebben és nagyobb szókinccsel beszélt, mint a legműveltebb német, mégis a magyar volt számára a meghittségnek, a napi följegyzéseknek és az imának nyelve.”³ Magát egy Beckerhez írt levelében a magyarországi németiséghez tartozónak vallja, és megjegyzi: egyáltalán nincsenek könnyű helyzetben, mivel két malomkő között őrlődnek.⁴ Budapesten nem tudott gyökeret verni, szülőföldjétől megfosztotta a történelem,⁵ Berlint tartotta új otthonának, onnan azonban hazavágyott, majd Budapestről Berlinbe sietett vissza. A két nemzethez való tartozás érzése és a kettős nyelvi hatás determinálta Gragger gondolkodását, ez lett tudományos pályájának és kultúrpolitikai

¹ ŠOBA-N inv. č. 1603/773/130. sz.

² Származásáról vö.: C. H. Becker porosz kultuszminiszternek a berlini egyetem régi aulájában mondott emlékbeszéde. In: Gragger Róbert emlékezete. Bp., 1927. és Szekfű Gyula: Gragger Róbert művelődésünk történetében. In: Gragger Róbert emlékezete. Bp., 1927. (A szerzők személyesen ismerték Graggert.) Bessenyei Ákos: Gragger Róbert. Danubia Könyvkiadó, Bp., 1944. (A monográfia szerzője Gragger édesanyjával vette fel a kapcsolatot.)

³ C. H. Becker i. m. 4.

⁴ Vö.: GSTa PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 490/2, 1919. febr. 12.

⁵ 1919. március 8-án a davosi szanatóriumból írta Beckernek: „Már nincs hazám. Ahol születtem és felnőttem, a cseheké, szlovákoké. A csehek minden ott élő nemzetiségnek nekimennek, mindenkit elűznek, mindent rabolnak, pusztítanak. Saját és szüleim javai kifosztva, 'rekvirálva.'” GSTa PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 490/3 (Fordítás tőlem.)

működésének mozgatórugója, ez predesztinálta a berlini küldetés és a két nemzet közötti közvetítő szerep vállalására.

Gragger édesapjának két nővére volt, Aranka és Johanna. Aranka Röszer Károly mérnökhöz ment feleségül. Ő, Röszer Károlyné, volt Gragger nevelőanyja, aki magára vállalta nevelését, iskoláztatását, miután édesanyja, akit nem elégített ki a családjában szerep, hanem tanulni és világot látni vágyott, elhagyta családját. Nyugat-Európában tanult, 1897-ben Brüsszelben fogorvosi szakvizsgát tett, majd két év múlva doktori oklevelet szerzett, és külföldön dolgozott. Graggernek, amellett, hogy nevelőanyját nagyon szerette, édesanyja hiányával mindvégig meg kellett küzdenie. Megértette a Mama döntését, egyetlen leveléből sem érződik szemrehányás, ám hiányát minduntalan szóvá teszi. Az OSzK Levelestárában található édesanyjával folytatott levelezése, 1905 és 1920 között íródott a tanulóévekről, tanári pályája kezdetéről beszámoló személyes hangú levelek. Berlinből már nagyon keveset írt, valószínűleg nagymértékben lefoglalta munkája, azt azonban nem tartom elképzelhetőnek, hogy nem tartották a kapcsolatot, valószínűleg a későbbi időkből származó levelek megsemmisültek, vagy ismeretlen helyre kerültek. A Mamának németül írt, bár alkalomadtán magyarul, franciául vagy angolul is, amivel talán a nyelvekben való jártasságát akarta bizonyítani. Az édesanya életének különböző helyszínei is követhetők (az említett időszakon belül): Bráila, Bukarest, Kairó, Konstantinápoly, Pozsony és Körmöcbánya. Két személyes találkozásuknak van nyoma: 1906 nyarán Gragger Konstantinápolyban látogatja meg édesanyját, majd az újabb találkozásra 1914 nyarán kerül sor, amikor a Mama utazik Budapestre, és Gragger Várház körüli lakásában száll meg egy rövid időre.⁶ Gragger lazábban, de édesapjával is tartotta a kapcsolatot. Egy hosszabb együtt töltött időről tesz említést, amikor 1914-ben Nyitrán töltve a nyarat, meglátogatta édesapját Gyetván. Innen indulva bejárták őseik lakhelyeit, Nagyszalatna, Zólyom, Besztercebánya és Szliács városában időztek, majd Körmöcbányára indultak rokonlátogatásra.⁷

Graggerben felvetődött a kérdés, mi legyen a sokat betegeskedő Mamával, hol telepedjen le. Számot vetve a szóba jöhető helyszínekkel, Konstantinápolyt

---

⁶ Gragger halála után Becker levelezést folytatott Gragger Vilmával 1927. febr. 15-1932. dec. 29. között, bukaresti, budapesti, pozsonyi és párizsi címekre küldve a leveleket. 1932. nov. 4-én megemlékezik Gragger nevelőanyjáról, haláláról értesülve. Vö.: GSzA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 491

⁷ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Gragger Vilmához, 1914. júl. 22.

tartotta a legmegfelelőbbnek a számára. „Sokat gondolkodtam már azon, mi legyen Mamával. Pest nem Magának való. Zsúfolt, drága, hiány van mindenkiből, az emberek szomorúak, idegesek. Marad Körmöcbánya, ahova rendszeresen meg tudnám küldeni, amire szüksége van, de valahogy úgy látom, nem szeretne itt letelepedni. Talán mégis Konstantinápoly a világnak az a zuga, ahol a legnyugodtabban élhet. ... Bármennyire is fájna, hogy ekkora távolság választ el minket, biztosan tudom, hogy ott lenne Mamának a legjobb.”⁸

Gragger a népiskola első két osztályát Körmöcbányán végezte, a harmadik és negyedik osztályt a nyitrai r. k. elemi népiskolában. Azt követően a nyolcosztályos nyitrai római katolikus főgimnáziumba járt az 1897/98-1904/05. tanévekben, ahol mindvégig kiváló eredménnyel tanult, erős akaraterő és kitartó szorgalom jellemezte.⁹ Nyitrai tíz éve az elemi ismeretek és az általános műveltség megszerzése mellett a lelki, vallási elmélyülést is jelentette számára, amelyet a püspökváros és a piarista gimnázium hatása váltott ki belőle. A gimnázium keltette fel érdeklődését a tudományok iránt és alakította egyéniségét. Kezdetben a kémia és az orvostudomány iránt érdeklődött, majd filozófiai és irodalomtörténeti tanulmányai foglalkoztatták, magyar, német és francia irodalmat olvasott. Az érettségiző fiatalember már eldöntötte, hogy nem konkrétan egyetlen nemzet irodalmával szeretne foglalkozni, hanem az összehasonlító irodalomtörténet érdekli.¹⁰ Az 1905. június 23-án kiállított érettségi bizonyítvány szerint „jó erkölcsi magaviseletet tanúsított”, és az „érettségi vizsgálatot” magyar, latin, görög, német nyelvből és irodalomból, valamint történelemből és fizikából jeles, matematikából jó eredménnyel tette le.¹¹ Tanári pályára készült, ezért beiratkozott a budapesti egyetemre, egyszerre három: magyar, német és francia szakra.

Tudományos pályáját, szellemi fejlődését alapjaiban határozta meg a budapesti Eötvös József Collegiumba való felvétele. Az 1895-ben a párizsi École Normale Supérieure mintájára alapított francia szellemiségű intézmény európai

---

⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Gragger Vilmához, 1920. ápr. 20. (Az idézetet magam fordítottam.)

⁹ Vö.: BGA Gragger Róbert iratai, Bizonyítványok

¹⁰ Érdekesképpen jegyzem meg, hogy a magyar szóbeli érettségien érdeklődési körébe vágó tételt húzott, „Az olasz irodalom hatása a magyar irodalomra” címmel. ŠOBA-N Piaristi Nitra, 1905/53/206

¹¹ Vö.: BGA Gragger Róbert iratai, Bizonyítványok

látókörrrel rendelkező, az ország szellemi elitjét alkotó tudós tanárnemzedék felnevelését tűzte ki célul. A Collegium különösen támogatta a szegény sorsú tehetségeket, akár tandíjmentességet is biztosítva számukra. Gragger a család anyagi helyzetére való tekintettel már a gimnázium 5. osztályától kezdve ún. félfizető volt. Kollégiumi felvételiijénél állami javadalmazású helyért, vagyis tandíjmentességért folyamodott tanulmányi eredményei és szociális helyzete alapján, amihez ún. szegénységi bizonyítványra volt szüksége. Édesapja Gyetva nagyközség előjáróságánál 1905. július 26. dátummal szegénységi bizonyítványt állíttatott ki, míg nevelőapja, a nyitrai polgármestertől szerzett vagyoni bizonyítványt, amivel igazolta, hogy mint nyugdíjazott kataszteri mérnök nem tudja a nevelt fia tanulmányaival kapcsolatos kiadásokat fedezni.¹² Gragger 1905. július 31-én felvételi kérelmet nyújtott be a vallás- és közoktatásügyi miniszternek címezve. Családi körülményeit feltárva számot adott tanulmányi eredményeiről, nyelvtudásáról, s közben kész öntudattal vázolta fel jövőre vonatkozó terveit. „Sajnos már zsenge koromban éreznem kellett azon reám nézve mostoha körülményt, hogy mellőznöm kell szüleim körét, s rokonaim illetve nagybátyám rajtam kívül még öcsémet is nevelteti, mivel szüleim anyagi helyzetüknél fogva képtelenek neveltetésem költségeit viselni. Mellékelt nyitrai róm. kath. főgimnázium bizonyítványa szerint az érettségi vizsgálatot jeles sikerrel állottam ki s így a főlvétel követelményeinek megfelelek. A középiskolai tanszakok közül a magyar nyelv és irodalom, a német nyelv és irodalom tanulmányozását és tanítását tűztem ki célomul. Ami ismereteimet illeti, folyékonyan beszélek magyarul, németül és tótul, kevésbé franciául, jártas vagyok a gyorsírásban s tudok zongorázni és orgonálni. Nagyméltóságú miniszter Úr! Részesítsen esedezem alázattal a kedvezményben s én ígérem, hogy nem leszek érdemetlen kegyére.”¹³

Gragger a Collegiumban félfizető tagságot kapott, amiről, valamint a kollégiumi felvételtől 1905. október 3-án a Collegium igazgatója, Bartoniek Géza levélben értesítette őt. „Midőn erről örvedetes tudomásulvétel céljából értesítem, kifejezem abbéli várakozásomat, hogy szorgalmával és kifogástalan magaviseletével ezen jótéteményre méltónak fog bizonyulni. Ennek reményében

---

¹² Vö: ECL 315/2; 5

¹³ ECL 315/1

üdvözlöm a collegiumi tagok sorában és előre biztosítom, hogy jó törekvéseiben mindenkor számíthat jóindulatú támogatásomra.”¹⁴

A kollégium tudomány szolgálatára nevelő szellemét Gragger egész életében magában hordozta. Az intenzív munka és a könyvek szeretete itt lett alapvető fontosságú a számára, akárcsak a közösség, az összetartozás érzése. Bár a könyveket már gimnazista korában gyűjtötte, ekkor kezdte szisztematikusan bővíteni könyvtárát, minden könyvet megszerzett, ami tudományos érdeklődési körébe esett. A kollégisták közössége példaértékű volt számára. Ennek a mintájára alakította ki berlini éveiben a Collegium Hungaricum légkörét, ahol ugyanolyan természetes volt a kölcsönös erős kritika, a különböző tudományágakba való betekintés, az információátadás, egymás munkáinak megismerése, mint az Eötvös Collegiumban. Külső jegyekben is törekedett hasonlatosságokra a Magyar Intézet könyvtárának és olvasótermének felépítésében és berendezésében. A Collegium a nyári szünetben anyagi támogatással külföldi tanulmányutakhoz segítette diákjait. A külföldre járás a kollégiumban hagyomány volt. Amikor Magyarország elzárkózott a külföld elől, a Collegium akkor is céltudatosan küldte tagjait tanulmányutakra, főleg Párizsba, mivel az École Normale-lal csereviszonyban állt. A nyári ösztöndíjak lehetővé tették Graggernek, hogy kétszer is eljusson Párizsba,¹⁵ háromszor pedig német egyetemekre (Lipcse, München, Strassburg, Halle). Személyesen tapasztalta ezáltal, milyen nagy hozadéka van kulturális szempontból egy-egy külföldi tanulmányútnak, milyen nagy lehetőséget jelent az egyéni tudományos fejlődés vonatkozásában. Társadalmi jelentőségét is felismerve, berlini tevékenységének egyik fővonalát alkotta a hazai fiatal tudósok külföldi kiképzésének megszervezése.

Tanárai, a kor kiváló tudósai, nagy hatást tettek rá. Német irodalmat Heinrich Gusztávtól tanult, aki a pozitívizmus kiemelkedő alakja, a magyar

---

¹⁴ ECL 315/6

¹⁵ Gragger 1907-ben Párizsból beszámolót küldött Bartonieknek, amiből képet kapunk, milyen eredményekkel járt tanulmányútja. „Tegnap az École Normale-ban voltunk négyen; a berendezés körülbelül ugyanaz mint nálunk, csakhogy sokkal nagyobb. Hogy irigyeltem azt a gyönyörű könyvtárt, mely a vezetőnk szerint mintegy 300.000 kötetből áll; és a szép kert. ... Az Alliance française-n letettem a vizsgát, amely állítólag a francia nyelv tanítására jogosít. Októberben utánam küldik a Certificatiót. ... Igen gyakran járok színházba, hetenkint 3-4-szer, nevezetesen a Comédie Française-be, ahol már a classicusok legnagyobb részét láttam.” (Párizs antikváriumait, könyvesboltjait is végigjárta, a levélben értékes francia művekre, kiadványokra hívja fel a figyelmet, amiket a Collegium könyvtára számára megvásárlásra javasol.) Vö.: ECL 315/7, Gragger levele Bartoniekhez, 1907. aug. 2.

germanisztika atyja. Heinrich ösztönözte arra, hogy származásának adottságait a magyar-német szellemi kapcsolatok ápolásának, kutatásának irányában fejlessze tovább. Riedl Frigyesnél, aki személyes eszményképe volt, magyart hallgatott. Riedl összehasonlító irodalomtörténész volt, aki a magyar irodalmi alkotásokat világirodalmi összefüggésekbe ágyazva elemezte. Graggerben elmélyítette azt a felismerést, hogy fontos nemzeti feladat a magyar irodalom és kultúra európai irodalommal és kultúrával való kapcsolatának a kutatása. Így lett Gragger tudományos munkásságának legfontosabb célja a magyar irodalom és az európai, ezen belül is a német irodalom között található kapcsolatok, összefüggések, kölcsönhatások vizsgálata, és az összehasonlító irodalomtörténet az a tudományterület, ami egyéniségének leginkább megfelelt. Heinrich és Riedl hatása mindvégig kimutatható Gragger tudományos munkáiban. Tanárai között volt még Katona Lajos, Gombocz Zoltán, Horváth János, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Petz Gedeon, Pasteiner Gyula, Bleyer Jakab, Beöthy Zsolt és Finácsy Ernő. Első tudományos közleménye (Gragger Róbert Károly név alatt) az Egyetemes Philológiai Közönyben – Schiller "Bürgschaft"-jának tárgya arab népmesében – jelent meg 1907-ben. Az 1909-ben megjelent doktori disszertációját egyetemi éve alatt írta meg, „Beck Károly és a német politikai költészet” címmel.

Tanulmányai befejeztével¹⁶ 1909 szeptemberétől a székesfővárosi VIII. kerületi Horánszky utcai főreáliskolában helyettes tanárként dolgozott, emellett a tanítóképző intézeti tanárjelöltek „Apponyi kollégiuma” szakvezető tanára volt. 1912. június 1-jével Budapest Székesfőváros Tanácsa a magyar és a német nyelv rendes tanárává nevezte ki.

Az iskolából 1910 októberétől szabadságolását kérte, és állami ösztöndíjjal egy teljes tanulmányévet töltött a berlini egyetemen. Ez az év a későbbiekre nézve is meghatározó volt, ekkor került ugyanis szorosabb kapcsolatba a német tudományos világ képviselőivel. A tanulmányút eredményességéről az Eötvös Collegium igazgatójának adott számot. „Ez az ötödik tanulmányi év még szerves

---

¹⁶ Gragger Róbert, a magyar, német és francia nyelv és irodalom középiskolai tanára az 1910. május 12. napján kelt oklevele alapján az alábbi eredményekkel érte el: „I. Az alapvizsgálaton 1) magyar nyelv és irodalomból: kitűnő 2) német nyelv és irodalomból: kitűnő 3) francia nyelv és irodalomból: kitűnő. II. A szakvizsgálaton 1) magyar nyelv és irodalomból: kitűnő 2) német nyelv és irodalomból: kitűnő 3) francia nyelv és irodalomból: kitűnő. III. A filozófiai és paedagogiai vizsgálaton 1) a filozófia elemeiből: kitűnő 2) a paedagogiából: kitűnő eredmény.” BGA Gragger Róbert iratai, Bizonyítványok

folytatása volt annak a négynek, a melyet Igazgató Úr jóvoltából és felügyelete alatt a Collegiumban tölthettem s mivel már a múlt esztendőben készítettem a terveket arra nézve, hogyan töltsen el, most nyugodtan mondhatom, hogy nem veszítettem el sem időt, sem alkalmat. Mind receptive az egyetemen, semináriumokban, könyvtárban..., mind productive jegyzeteim számára megtettem a mi tölem tellett és így speciális szakomba, a germanistikába annyira beledolgoztam magamat s úgy fel vagyok szerelve, hogy erre most már otthon, tanárkodásom alatt és mellett is építhetek.”¹⁷

Berlini tanulmányéve alatt kezdte meg a Heinrich-emlékkönyv szerkesztési előmunkálatait, ami 1912-ben Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről címmel jelent meg Heinrich Gusztáv tiszteletére. A kötetben már megmutatkozott Gragger tudományos felkészültsége és szervezőkészsége, hiszen a magyar-német kölcsönhatásokat vizsgáló tanulmányok szerzőgárdájában megtaláljuk budapesti és berlini egyetemi tanárait, akik kérésére szívesen közreműködtek az emlékkönyv létrejöttében.

Gragger 25 évesen Heinrich Gusztáv ajánlásával a Paedagogiumba került: 1912. szept. 24-ével a vallás- és közoktatásügyi miniszter az állami polgári iskolai tanítóképző intézetbe nevezte ki a német tanszék rendes tanárává.¹⁸ Itteni működéséről maga számolt be dátum nélküli kézzel írt önéletrajzában, amelyben összefoglalta addigi tudományos pályáját. Hozzákapcsolt továbbá egy – irodalomtörténeti munkásságáról áttekintést nyújtó – mellékletet,¹⁹ amiben egy 1913-14. évet érintő adat is szerepel, tehát valószínűleg 1914-15-ben írhatta az életrajzot, berlini terveket dédelgetve, szabadságolását tervezve. (Az önéletrajzot *1. számú mellékletként* csatolom.)²⁰

Igen termékeny irodalomtörténeti pálya volt kibontakozóban. A berlini Gragger-archívumban gazdag adatgyűjtemény, kézzel írott jegyzetek, teleírt füzetek, gépelt előadásvázlatok és értekezéstörödékek találhatók, melyek arra engednek következtetni, hogy sok értékes anyag feldolgozását, a magyar-német

¹⁷ ECL 315/11 Gragger levele Bartoniekhez, 1911. aug. 20.

¹⁸ BGA Gragger Róbert iratai, Kinevezések

¹⁹ Gragger irodalomtörténeti tevékenységével nem foglalkozom. Ezt a területet máig legrészletesebben feldolgozta: Bessenyei Ákos i. m. Irodalomtörténeti munkáinak évekre bontott teljes jegyzékét adja C. H. Becker: Bibliographia Graggeriana. In: Ungarische Jahrbücher 7. Bd. Berlin und Leipzig, 1927. Walter de Gruyter, 25-32.

²⁰ BGA Gragger Róbert iratai, Önéletrajz (melléklettel), dátum nélkül

szellemi kapcsolatok, főleg irodalmi vonatkozások elemzését várhattuk volna tőle, ha kultúrpolitikai pályája más irányt nem szab munkásságának.

Gragger 1915-ben Berlinbe való visszatérését tervezte, kapcsolatait felhasználva magántanári képesítést kívánt szerezni magyar irodalomból. 1916-tól azonban a politikai és a kultúrpolitikai tényezők másképpen alakították sorsát.

Budapesti tanártársaitól csak akkor vett végleges búcsút, miután Berlinben nyilvános rendes tanárrá való kinevezése 1921. január 22-én megtörtént. Gyulai Ágost igazgató tanártestületi ülést hívott össze, ahol felolvasta Gragger levelét: „Midőn a berlini egyetem ny. r. tanárává történt kinevezésemet közlöm ma Veletek, egyúttal búcsúozom Tőletek. Három igen termékeny, szép esztendő voltam szerencsés kedves körötökben tölteni, melynek értékei és emléke élénken meg fognak maradni emlékezetemben. Kérlek, ne felejtsetek el egészen. Tudjátok, hogy a távolbaszakadtnak szüksége van arra, hogy otthonnak érezze az elhagyott szülőföldet. Ez most cseh kézre került s így a Paedagogiumot érzem valamikép otthonomnak. Nem felejtöm és hálásan gondolok mindnyájatokra, akikkel együtt dolgozhattam.” Kollégái válaszul „üdvözlő iratban” köszöntek el tőle (25 tanár aláírásával, köztük Lux Gyula, Thienemann Tivadar, Goldziher Károly, Schmidt Henrik és Baumgartner Alajos). „Ismervén kiváló képességeidet, ismervén törhetetlen lelkesedésedet mindenért, ami szép és mindenért, ami magyar, ismervén honszerető szívedet, örömmel vettünk tudomást a berlini egyetemen, a világ legelső tudományos intézeteinek egyikén való végleges elhelyezkedéséről, de egyúttal őszinte fájdalommal is, mikor – vevén búcsúzó leveledet – meg kellett gondolnunk, hogy ez immár csakugyan tőlünk való elválásodat jelenti. ... Szívünk egész melegével óhajtuk, leld föl működésednek véglegessé vált új helyén mindazon nemes ambíciód jutalmát, melyek főképen a magyarság érdekében ültették át életed fáját honi talajból idegen földbe.”²¹

Amikor Bartoniek Géza, akit felesége révén Graggerrel rokoni szálak is összekötöttek, 1905-ben levélben értesítette őt a felvételtől, utalt arra, hogy kimagasló teljesítményt vár el tőle. Gragger végzett tanárként, berlini tanulmányúton, megjelent tanulmányainak sorával a háta mögött és tele újabb tervekkel adott választ a levélre. Kötődése az igazgatóhoz, akivel mindvégig

---

²¹ BGA Gragger Róbert iratai, Kivonat az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola tanártestületi ülésén felvett jegyzőkönyvből és Graggerhez intézett üdvözlő irat, 1921. márc. 14.

kapcsolatban állt, épp úgy kicseng a sorokból, mint hittel teli elszántsága, ami rendkívüli eredmények elérésére sarkallja. „Amikor a legfogékonyabb korszakban, közepesen megrakott iskolai zsákkal elindultam a gymnasiumból, Igazgató Úr felvett a Collegiumba, a mely minden eszközt kínálva nyújt a rendszeres kiképzés mellett az önművelésre is. Ha meggondolom, mennyi alkalmam volt a tanulásra könyvekből és személyes érintkezés útján, ha visszagondolok Igazgató Úr biztató, majd rosszaló, jóságos majd szigorú szavaira, érzem, mennyire le vagyok kötelezve azon négy évi nevelésért, a mely a legfontosabb átmeneti korszakban lett részemmé s amelynek hatását folytonosan érzem.

Hogyha pedig lesz valami belőlem – és lesz, arról biztosíthatom Igazgató Urat, – akkor a készen kiképzett embert és munkáját tisztelettel viszem Ön elé és megmutatom, hogy nem voltam érdemetlen kegyére.²²

---

²² ECL 315/10 Gragger levele Bartoniekhez, 1911. febr. 22.

2. A berlini magyar tanszék megalapítása

1916 a berlini magyar tanszék megalapításának éve, működésének kezdete. Magyar tanszék nem volt eddig még sem Bécsben, sem Berlinben, sőt, Németországban Közép- és Kelet-Európa egész térségét mindössze egy Szlavisztika Tanszék képviselte Berlinben, ezenkívül Lipcsében működött még egy Román és egy Bolgár Intézet. A külföldön létesített első hungarológiai műhely létrejötte a magyar tudományosság németországi és egyben nyugat-európai megismertetése szempontjából igen nagy jelentőségű esemény volt. Mindez egy világháborúval terhelt nehéz időszakban, amikor is Gragger Róbert 29 évesen abban a kedvező történelmi és lélektani pillanatban érkezett Berlinbe, hogy az egyetemen a magyar irodalom magántanára legyen, amikor a németek és a magyarok a fegyverbarátság révén közel kerültek egymáshoz.

Gragger 1910 októberétől Berlinben töltött egy tanévet, melynek során Erich Schmidt irodalomtörténész és Gustav Roethe germanista, filológus professzorok tanítványaként jelentős ismeretségeket kötött az egyetemi tudós berkeken belül. Az ekkor kialakított kapcsolatai révén, amikor 1915 végén azt tervezte, hogy Berlinben magántanári képesítést szerez, meghívást kapott, hogy az egyetemen magyar nyelvészeti és irodalomtörténeti előadásokat tartson német nyelven. 1916. január 18-án levelet írt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, melyben a budapesti Állami Pedagógium és az Apponyi Kollégium tanáraként szabadságolását kérte, s egyben 2000 korona úti segélyért folyamodott. A levél, illetve annak Petz Gedeon dékán aláírásával hitelesített másolata, a Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Dékáni Hivatala iratai között található, mivel azt Jankovich átküldte a Karnak véleményezésre.²³ A levélben Gragger tette kész öntudattal összefoglalja mindazt, amit a tudományos pályán addig elért, és ami arra sarkallja, hogy elvállalja a berlini felkérést, azt egyenesen „nemzeti jelentőségű ügynek” nevezve.

„Nagyméltóságú Minister Úr, Kegyelmes Uram! Volt szerencsém Nagyméltóságodnak előszóval előadni, miszerint a berlini egyetem több tekintélyes tanára meghívott, hogy tartsak a berlini egyetemen előadásokat a

---

²³ ELTE Lt 8/b, 1091/1915/16

A Kar Négyesy László ny. r. tanár szakvéleménye alapján döntést hozott, miszerint: „...a kérvény ügyében – az alapul szolgáló tárgyi adatok ismerete nélkül – érdemleges véleményt nem adhat.”

magyar nyelvről és irodalomról. Nagyméltóságod meleg jóindulattal karolta fel az ügyet s a jelzett előadások megtartásának céljára szabadságolást és támogatást méltóztatott kilátásba helyezni számomra. Mivel újabban is kaptam berlini professoroktól elhatározásomat sürgető leveleket, a megtisztelő meghívásnak eleget kívánok tenni, annál is inkább, mivel a budapesti szakkörök is rátermettnek tartanak arra, hogy egyetemi tanári minőségben előadásokat tartsak a magyar nyelvről és irodalomról német nyelven. Egyetemi tanulmányaimat Budapesten és Párison kívül különösen Németországban végeztem /:München, Leipzig és Strassburg:/ s tizenegy ízben töltöttem hosszabb tanulmányi időt Berlin egyetemén, szemináriumaiiban /:egy esztendő, félét és minden szünetidőmet:/ Gustav Roethe, Erich Schmidt vezetése alatt. Tudományos munkásságomat kezdettől fogva a magyar-német irodalmi érintkezések feldolgozásának szenteltem. Az e téren elért eredményekért a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának tagjává választott meg, a berlini Porosz Tudományos Akadémia a hazai régi kéziratok tudományos feldolgozásával bízott meg s az egyetemi jelölő bizottság második helyen jelölt debreczeni egyetemi tanárnak. Hivatalos paedagogiumi és Apponyi-collegiumi előadásaimat főiskolai tanári rangban főiskolai színvonalon tartom. Munkatársa vagyok a legelőkelőbb német tudományos folyóiratoknak s amikor az első kötetet kiadtam a magyar-német irodalmi érintkezésekről /:1912:/, először voltak magyar irodalmi vállalkozás munkatársai a német tudósvilág elsőrangú képviselői. Tervszerűen készültem akadémiai pályára: ezért most nyugodt lelkiismerettel vállalkozhatom arra a munkakörre, amelyre felszólítást nyertem. ... Kérésemet s a nemzeti jelentőségű ügyet további kegyes jóindulatába ajánlva mély tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak alázatos szolgája.”

A kari véleményezést Beöthy Zsolt rektor készítette el, majd továbbította a miniszterhez. „Nagyméltóságú Miniszter Úr! Gragger Róbertnek csak irodalomtörténeti képzettségéről és munkásságáról mondhatok véleményt, s ez a véleményem minden tekintetben kedvező. Gragger már egyetemi tanuló korában, mint az Eötvös-kollégium növendéke, egyenesen tudományos irányú és komolyságú filológiai képzésben részesült. Ennek a képzésnek későbbi tudományos munkásságával csak becsületet szerzett. Irodalmi dolgozatainak nagyobb része germanistikai tárgyú; de majdnem kivétel nélkül a magyar hatásokra és vonatkozásokra is kiterjedvén, föltételezi a magyar irodalommal való

beható és alapos foglalkozást. Újabban közölt egyenesen magyar irodalomtörténeti forrástanulmányokat, melyeket helyes módszer, alapos kutatás és olyan területeken is (pl. a ponyva) gondos tájékozottság tüntet ki, melyeken a magyar irodalomtörténeti vizsgálat alig fordult meg. Legjelesebb dolgozata az a tanulmány, melyet Beck Károly Máriáról tett közzé. Bár igen sokat és néha talán gyorsabban és mohóbban dolgozik, mint kellene: alaposság hiányát nem lehet szemére vetni. Pontos és körültekintő filológiai iskolája mindig érvényesül, de érvényre jut mellette tehetségének belátó, összefoglaló, értékelő ereje is. Egy szóval Graggert én olyan fiatal tudósnek tartom, akire bátran reá merném bízni külföldi egyetemen, közelebről a német tudomány területén irodalmunk tanítását.”²⁴

Időközben a politikai hangulatnak köszönhetően a német tudós körök a Graggerral kapcsolatos terveiket továbbgondolták: egy magyar tanszék felállításának gondolata merült fel. Az erre vonatkozó javaslat két berlini professzor, Johannes Bolte etnográfus, irodalomtörténész és Max Roediger germanista nevéhez köthető. Bolte állandó munkakapcsolatban állt Graggerral, Roediger pedig, noha személyes ismeretség nem volt közöttük, Bolte és tudóstársai véleménye alapján tartotta megfelelő jelöltnek a létrehozandó tanszék élén.

Roediger 1916. január 2-án kelt levelében az egyetem rektorához, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorffhoz fordult, hogy megnyerje az ügynek. A klasszika-filológus professzorhoz intézett kézzel írott levélben²⁵ a tanszékalapítás szükségessége mellett érvelve a magyar kormány álláspontjáról is beszámolt, amiről közvetve értesült Gragger Boltéhoz írt levelein keresztül, s Graggert mint a magyar kormány jelöltjét mutatja be.

Levele bevezetőjében emlékeztet arra, hogy évekkel ezelőtt kudarcba fulladt a próbálkozás, hogy a berlini egyetemen magyar tanszék létesüljön, amelynek működési költségeit a magyar állam állta volna. A sikertelenség oka az volt, hogy nem sikerült megtalálni a megfelelő személyt a tanszék vezetésére. Most, amikor a németek és a magyarok politikailag olyan közel kerültek

²⁴ BGA Magyar intézet iratai, Az Intézet kiépítése, Beöthy Zsolt véleményezése Graggerről, Bp., 1916. július 6.

²⁵ Vö.: GSTA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/16-20

egymáshoz, csak fokozódott az érdeklődés a magyar nyelv és kultúra iránt. A magyar nyelv és irodalom számára eddig csak Párizsban létesítettek tanszéket. Egy hasonló tanszék létrehozását igen jó néven vennék a magyarok, sőt Jankovich kultuszminiszter úr is kinyilvánította ezzel kapcsolatos véleményét, miszerint egy német kezdeményezésű magyar tanszék felállítása szép gesztus volna a porosz kormány részéről a hű szövetséges felé.

A magyar kormány jelöltje a tanszék élére Gragger professzor, egy budapesti tanárképző intézet professzora, aki a magyar-német irodalmi kapcsolatok vizsgálatával foglalkozik, ugyanakkor nyelvtörténésként is kiváló. Német származású, de magyar az anyanyelve. Roediger – ahogy megjegyzi – voltaképpen nem ismeri személyesen a jelöltet, róla szóló információi Johannes Bolte professzortól származnak, aki bevonta Graggert a Grimm-mesék forrásainak kutatásaiba. Felhívja a rektor figyelmét arra, hogy további információkért érdemes néhány további filológus, akadémikus véleményét is kikérnie (Brückner, Diels, Henschler, Roethe professzorok nevét említi), akikkel Gragger együttműködik a magyarországi középkori német kéziratok feldolgozásában. Végezetül tájékoztató jelleggel leveléhez csatolja a jelölt részben német, részben magyar nyelven írt munkáinak jegyzékét.

Roediger és az említett Roethe professzor a kari tanács tagjai is voltak, az egyetemi ügyekbe beleszólási joggal rendelkeztek, így az általuk tett javaslat nagy súllyal esett a latba. A rektor a levélben foglaltakat érdemesnek tartotta arra, hogy felsőbb szinten is foglalkozzanak vele, ezért felterjesztette August von Trott zu Solz kultuszminiszternek. Január 4-én levélben²⁶ tájékoztatta a minisztert arról, hogy egy szóbeli megbeszélést követően Roediger professzor levélben fordult hozzá (a levél egy Bolte professzortól származó mellékletet is tartalmaz), melyben arra kéri, tegye lehetővé, hogy a budapesti Gragger professzort a magyar nyelv és irodalom képviselőjeként „valamilyen formában” meghívják az egyetemre. A kérés tolmácsolói szerint a magyar kormány is pozitívan fogadna egy ilyen döntést. A kérésben azonban, amely mögött államérdek is húzódik, személy szerint nem tud döntést hozni, mert ez már kívül esik a rektori feladatkörökön és lehetőségeken, ezért továbbítja a fent említett Roediger-levelet – ezzel

---

²⁶ Vö.: GSTA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/8

kultuszminisztériumi hatáskörbe emelve az ügyről való véleményalkotást és döntést.

A rektor óvatosan fogalmazott, a tanszékalapítás ötletét nem említette, arról von Trott zu Solz az átküldött levélmellékletből értesült. Valószínűleg azonban egyéb források is rendelkezésére álltak, melyek felvetették a magyar tanszék létrehozásának gondolatát. A miniszter az ügyet felkarolta, a támogatók tábora egyre bővült: a szándék politikusi körökben is azonnal pozitív fogadtatásra talált.

1916. március 10-én a porosz képviselőházban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Ministerium der geistlichen und Unterrichtsangelegenheiten) 1916. évi költségvetési tervezete megvitatásának 2. ülészakán Aronsohn és képviselőtársai (negyven képviselői aláírással) betérjesztették a berlini egyetemen felállítandó magyar nyelv és történelem tanszékre vonatkozó indítványukat.²⁷

A benyújtott indítvány a minisztériumi akták tanúsága szerint kedvező visszhangra lelt: a Deutsche Tageszeitung 1916. március 12-én közzétett (a minisztériumban 13-án iktatott) örvendező cikkében további képviselők, tanácsosok és professzorok álltak aláírásukkal (huszonkét aláírás) az ügy mellé.²⁸ A fegyverbarátságra és szövetségi hűségre hivatkozva magától értetődőnek tartják, hogy az illető tanszék létrejöjjön. Mint kifejtik, az a furcsa helyzet állt elő, hogy míg a berlini egyetemen lehetőség van az európai nyelvek sokasága mellett arab, tatár, kínai, sőt akár dél-amerikai nyelvek és népek tanulmányozására is, addig a hű szövetséges nyelve és történelme csak most juthat el a német diáksághoz. Élénk érdeklődés irányul Magyarországra, arra az országra, amelynek népéről oly keveset tudott eddig a németység. A tanszék létrehozása tiszteletbeli kötelesség és egyben a köszönet megnyilvánulása.

A parlamenti vitára március 14-én került sor a képviselők hozzászólásával.²⁹ Dr. v. Campe képviselő a nemzeti-liberálisok véleményét hangsúlyozta, miszerint el kell érni, hogy a szövetséges magyar nép nyelve, történelme és kultúrája képviselve legyen a német egyetemeken. Egyben felhívja a javaslatot vizsgáló bizottság figyelmét arra, hogy döntéshozatalkor vegye figyelembe azt a tényt is, hogy a németység a Monarchián belül eddig inkább

---

²⁷ GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/1

²⁸ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/24

²⁹ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/28-30

Ausztriát támogatta, noha Magyarország teljes jogú szövetséges, és joggal vár el bizonyos gesztusokat.

Dr. von Trott zu Solz kultuszminiszter hosszú beszédében kifejtette, hogy a háború után még nagyobb súlyt kell helyezni a külföld tanulmányozására, egyéni viszonyaik, sajátosságaik megismerésére, mindezt pedig német egyetemi kereteken belül megvalósítva, minden erre alkalmas egyéb intézmény bevonásával és a hasonló tudományos célokat kitűző német tartományok együttműködésével. Indítványozza egy ezzel kapcsolatos konkrét tervezet kidolgozását, aminek alapján hozzá lehetne fogni a gyakorlatbeli kivitelezéshez. A kultuszminiszter készségesnek mutatkozott az ehhez szükséges lépések azonnali megtételéhez.³⁰

Az élénk hangulatú ülésen - gyakori bravózás közepette - von Trott zu Solz áttért a létrehozandó magyar nyelv és történelem tanszék általa is melegen támogatott ügyére. Mint kifejtette, a baráti nemes magyar nemzet joggal várhatja el ezt a lépést, ami azonban némi nehézségbe ütközik. A jelenlegi háborús időkben, amikor mind a professzori állomány, mind pedig a diákság száma jelentősen megfogyatkozott, szinte lehetetlen tanszékalapításra vállalkozni. Az egyetlen lehetőség, ami jelenleg Berlinben rendelkezésre áll, a két-három betöltetlen rendkívüli professzori állás. Ezek egyikét lehet felajánlani a poszt betöltésére meghívott magyar nyelvet és történelmet oktató professzor számára. A kultuszminiszter javasolta továbbá, hogy inkább a magyar nyelv és irodalom oktatását támogassák.

Dr. Traub képviselő hozzászólása tartogat még némi érdekességet az ügyben. A képviselő hangsúlyozta ugyanis, hogy a magyar nyelv és történelem tanszék felállításának ötlete pártja, a Haladó Néppárt javaslata volt, s örömmel konstataálta, hogy az indítványt a kultuszminiszter felkarolta, továbbá, hogy valamennyi párt egyetért a tanszék felállításának szükségességében, mintegy a hű szövetséges iránti tisztelet nagyvonalú jelzéseként. A tanszék nevéről szó ejtve, lehetségesnek tartja a módosítást, akár az „irodalom”, akár az

---

³⁰ Két hónap múlva Carl Heinrich Becker orientalista professzor azzal a megbízással került a porosz kultuszminisztériumba, 1916 májusában tudományos segédmunkatársként, az év októberétől pedig az egyetemi ügyosztály személyügyi referenseként, valamint a külföldi egyetemek szakreferenseként, hogy a külföld tanulmányozásának rendszerét (Auslandsstudien) kidolgozza. A Denkschrift über die Förderung der Auslandsstudien c. munkát Becker a szóban forgó parlamenti indítvány megvalósításához Schmidt-Ott államminiszter megbízására készítette el, amit 1917. január 24-én von Trott zu Solz kultuszminiszter át is nyújtott a képviselőháznak.

„jogtudomány” helyt kaphatna benne. Azt javasolja, ebben a kérdésben bízzák a döntést a minisztériumra.

A parlamenti vita három nap múlva, március 17-én folytatódott Dr. Graf v. Schwerin-Löwitz elnökletével. A képviselők arról szavaztak, hogy az Aronson és képviselőtársai nevével fémjelzett javaslatot a Kultuszminisztérium Oktatási Bizottságához továbbítják.³¹

Március 19-én a Külügyminisztérium (Königliches Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten) leiratban tájékoztatta az Osztrák-Magyar Követséget (K. u. K. Österreichisch-Ungarische Botschaft) arról, hogy a magyar kormány nagy szimpátiával vette tudomásul a berlini magyar nyelv és történelem tanszék felállításának javaslatát, és keresik a legmegfelelőbb személyt a tanszék vezetésére. A leirat megemlíti továbbá, hogy újságcikkekben egy frankfurti professzor meghívásáról keringő hírek is napvilágot láttak.³²

A levél másolatát március 29-én további információkat kérve átküldték a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Von Trott zu Solz április 10-én kelt „sürgős!” jelzetű válaszában³³ cáfolta a híreket, miszerint egy frankfurti professzor személye felmerült volna, ellenben Dr. Gragger professzor, budapesti pedagógiai tanár megpályázta az állást. A miniszter a felállítandó magyar nyelv és irodalomtörténeti tanszék professzorának fizetését évi 6-7000 márka körüli összegben tudja majd megállapítani. Egyben kérte a külügyminisztert, hogy próbáljon közelebbi információkat szerezni Gragger személyéről és munkásságáról.³⁴

Döntéshozatalra a tanszék ügyében március 20-án került sor a porosz képviselőházban,³⁵ miután az Oktatási Bizottság egyhangúlag jóváhagyta a magyar tanszék létrehozására tett javaslatot. A bizottság állásfoglalását Dr.

³¹ Vö.: GSStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/32

³² Vö.: GSStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/33

³³ Vö.: GSStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/34 – Ebben a dokumentumban van először írásbeli nyoma annak, hogy a kultuszminiszter a tanszék nevét a képviselőházban elfogadott *magyar nyelv és történelem* helyett a *magyar nyelv és irodalomtörténeti tanszék*re fogja módosítani.

³⁴ Von Trott zu Solz már ezt megelőzőleg is próbált Graggerrel kapcsolatos információkhoz jutni: egy az osztrák kultuszminisztériumból érkezett reagálás utal erre. A Bécsben március 28-án keltezett irat azonban nem tartalmaz információkat, Gragger személyéről nincsenek rendelkezésre álló adatok. A levél írója (olvashatatlan aláírás) azt javasolja a kultuszminiszternek, vegye fel a kapcsolatot a magyar kultuszminisztériummal, és lépjen érintkezésbe Illosvay Lajos államtitkárral vagy Tóth Lajos miniszteri tanácsossal. Vö.: GSStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/23

³⁵ Vö.: GSStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/37

Arendt, a mérsékelt konzervatívok képviselője, egyben a bizottság elnöke ismertette a plénum előtt. A bizottság a jóváhagyás mellett azt az észrevételezést tette, hogy esetlegesen nehézségekbe ütközhet megtalálni a megfelelő személyt a tanszék vezetésére, mivel kezdetben magyar nyelvi és irodalmi, illetve a későbbiek során történelmi és jogrendszerrel kapcsolatos előadásokat is ajánlatos lenne tartania. A képviselők ezt követően a *magyar nyelv és történelem tanszék* létrehozására tett javaslatot ellenszavazat nélkül, egyhangúlag elfogadták.

Ezek után sürgőssé vált az információszerzés Gragger személyéről. A levéltári anyagok tanúsága szerint a Külügyminisztérium április 14-én levelet küldött Bécsbe a Császári Német Követségnek (Kaiserlich Deutsche Botschaft) azzal a megbízatással, hogy Graggerről információkat szerezzen.³⁶ A bécsi német nagykövet, Leonhard von Tschirschky und Bögendorff a budapesti német főkonzulátushoz (Kaiserlich Deutsches Generalkonsulat) fordult, majd értesüléseit június 16-i keltezéssel továbbította Theobald von Bethmann Hollweg birodalmi kancellárnak. A levélben ismerteti Gragger születési adatait, vallását, külföldi és magyarországi tanulmányait, eljutva 1912 szeptemberéig, amióta a jelen időig professzori állást tölt be a budapesti Állami Pedagógiumban. Kiemeli tudományos tevékenységét a német-magyar filológia területén, említést tesz külföldi publikációiról, és négy nyelvben való (magyar, német, francia, angol) jártasságáról. Szorgalmas, jó képességű fiatal tudósnek tartják, aki általános elismertségnek örvend, jó kapcsolatokkal rendelkezik, politikával nem foglalkozik. Jelenleg a magyar kultuszminisztérium engedélyével a berlini egyetemen magyar nyelvi és irodalmi előadásokat tart.

Tschirschky további információkat is kapott a budapesti német főkonzulátustól. A július 17-én kelt levélben Graf Fürstenberg a magyar kultuszminiszterre hivatkozik, akitől tájékoztatást kért Graggerrel kapcsolatban. A következő adatok birtokába jutott: Gragger felettesei legnagyobb elismerésével dolgozik négy éve pedagógiumi tanárként, kitűnve szorgalmával, ügybuzgalmával. Tudományos jártasságra már Eötvös-collegistaként szert tett, ismereteit komoly tudományos kutatásokban mélyítette el. Tudományos kutatásainak fő vonalát a német-magyar irodalmi kölcsönhatások vizsgálata képezi. Az utóbbi időben e

---

³⁶ Vö.: GSTA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/44-45

területen belül forráskutatással foglalkozik, s itt nemcsak rendkívüli alaposságával tűnik ki, hanem kutatásainak újszerűségével is.

A bécsi német nagykövet június 20-án ezt a levelet is továbbította a kancellárnak. Az értesítéseket egybegyűjtve a berlini külügyminisztérium július 26-án átküldte az anyagot a kultuszminiszternek. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba – az iratokra nyomott pecsét alapján – július 27-én érkeztek meg az kért információk Graggerről.

A külügyminiszter megbízásából az említett, július 26-án átküldött anyaghoz kiegészítésképpen további információkat csatoltak Feljegyzés címen, „Szigorúan bizalmas!” jelzéssel. Az irat augusztus 2-án kelt és 3-án jutott el a kultuszminiszterhez.³⁷ A testőrség postafelügyelő szolgálata ugyanis olyan leveleket talált, amelyek az újonnan létesített magyar tanszékkal, illetve Dr. Gragger személyével, a tanszék vezetői posztjának várományosával kapcsolatosak, így érdeklődésre tarthatnak számot. A kihelyezett hadisajtó-iroda a levelek alapján készített feljegyzést a Külügyminisztériumba továbbította.

Az egyik feljegyzés Déri [Gyula, Leidenfrost], magyar laptudósító egyik 1916 áprilisában írt (pontos dátum és címzett nélkül említett) levelére hivatkozik, melyben Déri Lutz Korodit³⁸ támadja, aki hatalmas károkat okozott a magyarságnak. Hangot ad véleményének, miszerint itt az ideje, hogy ez ellenében is történjen már valami, annál is inkább, mivel a németeknél Magyarországnak jelenleg konjunktúrája van. Ezt kell most kihasználni. A kormánynak akár milliókat is áldoznia kellene arra, hogy megfelelő propagandát fejtsen ki Németországban. A továbbiakban a feljegyzés kitér arra is, hogy Dérinek az ez irányú ösztönző tevékenységéért Drasche,³⁹ a miniszterelnökség sajtóirodájának vezetője köszönetét fejezte ki.

A másik feljegyzés Gragger két levelét említi, amelyből kimásolták a fontosnak tartott részeket. Az egyik levelet június 25-én írta egy meg nem nevezett „budapesti barátjának”. A levélből kiragadott mondattal („Die guten Germanen

---

³⁷ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/46-47

³⁸ Korodi Pál apácai evangélikus lelkész unokája, Lutz Korodi, aki az erdélyi német nemzetiségi mozgalom egyik vezető egyénisége lett. Tervei értelmében a nemzeti öntudatra ébredés küszöbén álló magyarországi németiséget a szászok vezetésével kell egységes mozgalomba szervezni, és ennek a mozgalomnak a nagynémet eszme jegyében a birodalmi németiség hasonló áramlataival kell együttműködnie.

³⁹ Drasche-Lázár Alfréd az önálló magyar külügyminisztérium megszervezője, a trianoni békeszerződés egyik aláírója; 1913-tól a Miniszterelnökség elnöki osztályának, 1914-től pedig a sajtóirodának is vezetője.

nehmen mit genügend offenem Kopfe die magyarische Belehrung auf; wer weiß wie lange.”) Gragger arra utal, hogy a németek jelenleg érdeklődéssel tekintenek Magyarországra, nyitottak e téren, – ki tudja meddig: vagyis ugyanazt a gondolatot fogalmazza meg, amit Déri, miszerint most kell kihasználni a kedvező helyzetet. A megfogalmazásban leginkább a „jó germánok” válthatott ki némi nemtetszést, de ennek megítélése felfogás vagy éppen hangulat kérdése, hiszen ezt akár kissé gúnyos, akár baráti, atyafiaskodó, kedveskedő megnevezésként is lehet értékelni, és valószínűleg ez utóbbi felfogás érvényesült.

A másik levelet Gragger Alexander Knob⁴⁰ miniszteri fogalmazónak írta július 4-én. Tegező formát használva ír arról, hogy az előadások, viták, a társadalmi élet mennyire lekötik minden idejét, majd megjegyzi: „Die Deutschen rühren sich hie und da in der Sache der heimischen Deutschen, und dann muß man zwischen sie schlagen.” A társasági beszélgetések során valószínűleg többször is tapasztalhatta, hogy a németek élénken érdeklődnek a hazai németiség viszonyai iránt. Esetenként azonban bele is akarnak szólni az ügyeikbe, ilyenkor aztán közéjük kell csapni – írja a levélben. Gragger véleményével, hogy a hazai németiség ügyét belügynek tekinti, és elutasítja az esetleges beavatkozási szándékot, nem válthatott ki ellenszenvet, legfeljebb a karakán megfogalmazást tarthatták figyelemre méltónak.

Feltételezem, hogy minden baráti megnyilvánulás ellenére erősen működhetett a cenzúra, de egyéb „terhelő” megnyilatkozást nem találtak, semmi olyant, ami akadályt gördíthetett volna a tanszék létrehozása vagy Gragger kinevezése elé, mert az befolyásolhatta volna az eseményeket, és bizonyára nyoma is lenne a levéltári iratok között. Miután a kultuszminiszter ezt a „szigorúan bizalmasan” kezelendő anyagot összevetette a Graggerről begyűjtött egyéb információkkal, a róla kialakult rendkívül pozitív képpel, azonnal zöld utat kapott kinevezése.

1916. augusztus 12-én Gragger (budapesti ill. október 1-jétől kezdődően berlini címét is feltüntetve) aláírt egy megállapodást,⁴¹ aminek Becker és Robert

---

⁴⁰ Knob Sándor országgyűlési képviselő (Nemzeti Egység Pártja), GyOSz titkára, 1916-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fogalmazói karának tagja.

⁴¹ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/49
A Graggerral kötött megállapodás eredeti és pontos szövege:

Gragger aláírással ellátott gépelt másolatát őrzik a kultuszminisztériumi akták. Itt már egyértelműen látszik, hogy a tanszék nevét Gragger személyére és szakterületére való tekintettel *magyar nyelv és irodalomtörténeti tanszék*re módosították. A megállapodás öt pontot tartalmaz: kimondja többek között, hogy Graggert 1916. október 1-jétől rendkívüli professzorrá nevezik ki, s a tanszéki teendők mellett ellátja a lektori feladatokat is, mindezt magyar állampolgársága megtartásával. Fizetését évi 5400 márkában állapítják meg, ezenkívül lakbértámogatásban is részesül.

A rendkívüli professzori kinevezést a kultuszminiszter pár nappal később, augusztus 18-án írta alá, a megállapodásban rögzítetteknek megfelelően.⁴²

A kinevezésről szóló dokumentumot átiratban megkapta a Friedrich Wilhelms-Universität rektora és egyetemi tanácsa, valamint természetesen Gragger is, akit a miniszter felszólít arra, hogy tanévkezdéskor jelenjen meg, és egyben felkéri, hogy a szemeszterben tartandó előadásainak jegyzékét sürgősen küldje meg a kari dékánnak.⁴³

Gragger kinevezéséről „sürgős” jelzéssel, október 11-i keltezéssel kultuszminiszteri átirat készült a pénzügyminiszter számára is,⁴⁴ aki tájékoztatást kapott a képviselőház határozatáról a magyar tanszék létrehozását illetően, továbbá Gragger feladatköréről, valamint arról, hogy a miniszter a budapesti professzort október 1-jei kezdéssel az egyik jelenleg betöltetlen rendkívüli

---

Vereinbarung

Vorbehaltlich der Genehmigung Seiner Exzellenz des Herrn Ministers der geistlichen und Unterrichts-Angelegenheiten ist zwischen den Unterzeichneten folgendes vereinbart worden.

1. Herr Professor Dr. Gragger – Budapest ist bereit, zum 1. Oktober 1916 eine außerordentliche Professur für ungarische Sprache und Literaturgeschichte an der Universität Berlin zu übernehmen.

Herr Gragger erklärt sich bereit, gleichzeitig die Funktionen eines Lektors zu erfüllen.

Seine ungarische Staatsangehörigkeit behält er sich vor.

2. Das Gehalt des Herrn Gragger beträgt 5400 M. zuzüglich der Wohnungsgeldentschädigung von 1300 M.

3. Es ist Herrn Gragger bekannt, daß ihm die Honorare für seine Vorlesungen aller Art bis zu 3000 M. ganz, von 3000 bis 4000 M. zu 75 vom Hundert, von dem darüber hinausgehenden Beträge zur Hälfte zufließen, ebenso, daß seine mit seiner Universitätsstellung zusammenhängende Nebenbezüge, sofern sie jährlich 1200 M. nicht erreichen, auf diesen Betrag aus Staatsfonds ergänzt werden.

4. Es ist die Begründung eines Seminars für ungarische Sprache und Literatur an der hiesigen Universität in Aussicht genommen. Es wird Herrn Gragger einmalig 1000 M. und jährlich laufend 200 M. in Aussicht gestellt.

5. Entschädigung für die Kosten des beschleunigten Umzuges 800 M

⁴² Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/52

⁴³ Vö.: Universitäts-Registrator Littr. G. No. 95 Vol. 178/I-II./1

⁴⁴ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/53

professzori álláshelyre nevezte ki, mely Dr. Orth, a mezőgazdasági főiskolai kar professzorának elhalálozásával üresedett meg. Az átirat kéri a pénzügyminisztert, mivel az álláshoz kapcsolódó bérhez eddig nem járult lakbértámogatás, bocsássa rendelkezésre az ehhez szükséges anyagiakat.

Gragger az augusztus 12-i megállapodás aláírása után már a berlini szemeszterkezdsre készült. Augusztus 14-én levelet írt az egyetem rektorának,⁴⁵ melyben az egész magyar tudományosság nevében köszönetét fejezi ki a magyar tanszék létrehozásának ügyében kifejtett hathatós támogatásáért. Egyben emlékezteti a rektort arra, hogy szó van a tanszék mellett egy *magyar szeminárium* létrehozásáról is, a tanszék munkájának kiegészítéseképpen. Annak érdekében, hogy a munka októberben a szemináriumban is megkezdődhessen, Gragger felajánlja, hogy a szemináriumi könyvtárt megalapítandó, kész arra, hogy saját mintegy tízezer kötetes könyvtárát felajánlja. Adományával lehetővé válik a hallgatók számára a könyvtár azonnali használatba vétele. A magyar állam támogatásával számolva a kötetek száma hamarosan eléri a húszezret, és felöleli majd az egész finnugor filológiát. Amennyiben a rektor elfogadja a könyvek felajánlását, egyben arra kéri, bocsásson a szeminárium rendelkezésére két helyiséget, ahol a könyvek elhelyezést nyernének. Gragger magára vállalja azt is, hogy október folyamán a két helyiséget íróasztalokkal, könyvszekrényekkel ellátssa.

A rektor a levél kézhezvétele után azonnal tájékoztatta a kultuszminisztert az abban foglaltakról, és augusztus 18-i levelében⁴⁶ a könyvadomány elfogadására valamint a teremigény jóváhagyására vonatkozóan kéri a miniszter engedélyét. Az engedély azonnal megérkezhetett, mivel a Becker-hagyaték iratai között⁴⁷ már az annak következtében hozott intézkedésekről értesülhetünk. Eszerint 1916. augusztus 19-én Gragger két helyiséget kapott a szeminárium részére, évi 200 M. előirányzott költségvetéssel.

Gragger a szemeszter indulásakor még nem volt Berlinben, csak október 14-én érkezett meg, ahogy azt még aznap írt levelében a rektornak jelezte,⁴⁸ a

---

⁴⁵ Vö.: Universitäts-Registratur Littr. G. No. 95 Vol. 178/I-II./4-5

⁴⁶ Vö.: Universitäts-Registratur Littr. G. No. 95 Vol. 178/I-II./7

⁴⁷ Vö.: GStA PK VI. HA NI C.H. Becker, Nr.1956

⁴⁸ Vö.: Universitäts-Registratur Littr. G. No. 95 Vol. 178/I-II./8

Budapestről Berlinbe való költözés rendkívüli nehézségeire hivatkozva. Mivel így hivatali eskütételére sem kerülhetett sor, erre vonatkozóan új időpontot kért.⁴⁹

A munka október közepén megindulhatott: Gragger előadásokat tartott, vezette a szemináriumokat, a nyelvtanfolyamokat. Nagy lelkesedéssel végezte munkáját, melynek eredményességéről egy hónap múlva már így számol be:

„Jó és művelt hallgatóim vannak. Sőt igen megható dolgot is mondhatok. Néhány tábori levelet kaptam, melyekben többen kérnek, küldeném meg nekik rendszeresen előadásaim menetét és bibliográfiáját, mert ha már fizikailag nem vehetnek részt legalább ott kint akarnak lépést tartani hallgatóimmal. S kell-e több, mint látni, hogy munkásságunk hasznos, sőt egész nemzetünkre nézve jelentős? Majdnem boldog vagyok.”⁵⁰

Gragger számára nyilvánvalóan nagyon fontos volt a kezdeti lépések megtételekor a német illetve magyar részről érkező biztatás, ösztönzés. Az elismerések egyike Simonyi Zsigmondtól érkezett, aki nemcsak Gragger kinevezéséhez és a már addig elért sikereihez gratulált, hanem felajánlotta együttműködését is. „Elképzelheti, mennyire örültem, mikor nyaralóhelyemen egy bécsi lapban olvastam állandó megbízása hírét. Igaz szívvel kívánok hozzá szerencsét és sok sikert, hogy mentül jobban előmozdíthassa a német s a magyar tudomány kölcsönös megtermékenyítését. Ha valamiben szolgálatára lehetek, forduljon hozzám bizalommal.”⁵¹

A kezdeti hallgatói létszámról a fentebb idézett Becker-hagyatékából származó irat – Gragger 1917. március 22-én Beckernek írt levele alapján⁵² – nyújt információkat: 84 hallgatót említve. Hogy ez a szám sok-e vagy kevés, azt annak alapján ítéelhetjük meg, amit az egyetem rektora, Ernst Bumm fogalmazott

⁴⁹ Az eskütételre csak jóval később került sor. Ez elég különös, noha részben magyarázható azzal, hogy a beinduló munka Gragger minden idejét lekötötte, talán azzal is, hogy az elkövetkező években már többször kért és kapott betegszabadságot egészsége helyreállítása érdekében. Tény, hogy az akták tanúsága szerint Gragger csak 1920. január 17-én tett esküt a birodalmi alkotmányra. Nyilvános rendes tanárrá való kinevezése 1921. január 22-re datálódik, ezt követően azonban hamarosan, 1921. március 9-én esküt tett a porosz alkotmányra. Vö.: Universitäts-Registatur Littr. G. No. 95 Vol. 178/I-II./13-15

⁵⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele ismeretlenhez, Berlin, 1916. nov. 21.

⁵¹ BGA Gragger-iratok, Simonyi Zsigmond levele Graggerhez, 1916. okt. 14.

⁵² A levél eredetije (kézzel írottan) a szövetségi levéltárban található, BAArch, R 4901/1439, UI 5504 jelzéssel. Gragger benne kitér arra is, hogy az ingyenes esti tanfolyamokat aktív és már végzett hallgatókon kívül katonatisztek és hivatalnokok is látogatják.

meg az 1916/1917. tanévet értékelő beszédében.⁵³ Az egyetemi tanács előtt elmondott beszédben kifejti, hogy a háborús idők nehézségei ellenére rendben lezajlott a tanév, az előadásokat az összes karon hiánytalanul megtartották. A beiratkozott hallgatók létszáma a tanév első félévében a következőképpen alakult: 8151 volt a férfi, 1258 pedig a női hallgatók száma, jelentős többségük azonban nem látogathatta az előadásokat, mert 5821 fő a frontokon teljesített szolgálatot. Sokan voltak, akik a félév során kapták meg behívójukat, vagyis a tényleges hallgatói létszám a félév induló adataihoz képest tovább csökkent. Mindezen adatok tükrében láthatjuk, hogy az egyetem összes karának előadásait mintegy hármezer főnyi hallgatóság látogatta. Ha ehhez mérjük Gragger 84 hallgatóját, megérthetjük elégedettségét, sőt egyik alapvető értekezésében,⁵⁴ a kezdetekről szólva, a tanév további részét illetően már több mint száz, majd rövid időn belül kétszáz fő fölötti hallgatói létszámról tett említést.

---

⁵³ Vö.: Königliche Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin: Bericht über das Amtsjahr 1916/1917. Erstattet von dem Rektor Ernst Bumm. Berlin, 1917. In: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. III. Nr. 1. Bd. 7

⁵⁴ Vö.: Gragger Róbert: A Berliini Magyar Tudományos Intézet. Bp. 1918. 1.

3. A Berliini Magyar Tudományos Intézet

A berliini magyar tanszék meg sem kezdte működését, sőt Gragger rendkívüli professzori kinevezését sem írta még alá, ám már azt tervezte, hogy a magyar tanszék mellett egy szeminárium létesítésének gondolatát is megvalósítja. 1916. július 20-án írásban számolt be terveiről a magyar kultuszminiszternek. A levélben felvázolta azt a kettős feladatkört, amit a magyar tanszéknek el kell majd látnia. A tanszéki munkát olyan feladatokkal kívánta kibővíteni, amikhez már indulás előtt szűknek látszottak a keretek, így rögtön a munka megkezdésekor szükségesnek mutatkozott egy szeminárium létrehozása.

„A berliini magyar tanszéknek két irányban van missziószerű hivatása. Egyrészt a magyar kultúra legértékesebb részének lesz tolmácsoló szerve Németország legnagyobb egyetemén, s ezidőszereint német részről egyetlen hivatalos képviselője szellemi életünknek. Missziója lesz: nyelvünk, kultúránk múltjának és jelenének ismertetése a német közönség előtt, és az erre vonatkozó elterjedt téves fogalmak eloszlatása. Ezen cél elérésére nem fog csupán zárt egyetemi előadásokra szorítkozhatni, hanem szélesebb körök előtt is tárgyiasan, adatokkal kell majd igazolnia, hogy a magyarságot joggal külömb hely illeti meg az európai kultúrában, mint a milyent, nagyrészt nyelvi elszigeteltsége miatt, eddig juttattak neki. El kell látnia a német tudományos szervezeteket /Wissenschaftl. Betrieb/ a filológiai és más szellemi tudományok területén az odavágó szakirodalommal, közvetítenie kell ennek eredményeit s a nyelvi akadályok ilyen áthidalásával el kell érnie azt, hogy tudományos világunk magyar nyelvű munkássága is felhasználtassék és megfelelő helyet kapjon a német tudományos productióban. – Rendelkezésére kell állnia a német közoktatásügy vezetőinek s éber figyelemmel kell kísérnie, hogy a német iskolákban többet és helyesebbet tanítsanak hazánk múltjára, jelenére, helyzetére és életére vonatkozólag s e tekintetben mintegy közvetítő kell hogy legyen a német közoktatásügy és a magyar kultuszkormány között, mint ez utóbbinak is exponense.

Míg egyfelől ezek a fontos teendők várnak az új intézményre Németország felé, másrészt nem kevésbé jelentékeny feladatokra van hivatva a magyar egyetemi élettel szemben. Négy száz év óta magyar hallgatók száza keresik fel évenként Németország egyetemeit s újabb időben különösen sokan éppen a berlint. Számos nyoma van annak, hogy a múltban is érezték a magyar hallgatók

összegyűjtésének, támogatásának szükségét. A wittenbergi egyetemnek Kassai György 1725-ben nagy magyar könyvtárat ajándékoz; a hallei, jenai, tübingai és göttingai egyetemeken látható nyomai vannak a magyar „bursa” és „natio” működésének. A berlini egyetemi könyvtár pincéjében is találtam egy 60 évvel ezelőtt ilyen célra hagyományozott... könyvgyűjteményt. ... Az újabb korban sajnos teljesen elhanyagolták ezen szervezetek ügyét, melyek a Németországban tanuló ifjakat magyar könyvekkel és tanácsokkal ellátni voltak hivatva és a melyek közvetlen kapcsolatba juttatták őket a német egyetemi élettel és szellemi vezetőivel. Ennélfogva a sok magyar hallgató minden támasz nélkül bolyong az idegen nagyváros forgatagában és nem ismerve a körülményeket temérdek időt veszít el céltalan ödöngéssel. Különösen szembeszökő ez egy metropolisban, hol a hallgatók nagy száma következtében alig lehetséges a tanárokkal való érintkezés és az intézetek sokféleségénél fogva a tájékozódás. Több mint tíz év óta figyelem hogy hónapok óta Berlinben tartózkodó hallgatók még egyáltalában nem, vagy alig ismerik azokat a tudományos társulatokat, intézeteket, ahol szakjukba vágó felolvasásokat, gyűjteményeket találhatnak, és csak azért nem ismerik, mert nem volt vezetőjük, aki ebben az óriási, mindent nyújtó labirintusban kezükbe adta volna a céljukhoz vezető Ariadne-fonalat. A kár, mely ennek következtében a tanulási alkalmak ilyen elmulasztásával éri hallgatóságunkat annál nagyobb, mert újabb időben egyre nőtt külföldi egyetemeket járó hallgatóink száma.

...A berlini magyar tanszék létesítésével megjött az alkalom egy berlini magyar tudományos intézet felállítására. Ez régi és a háború következtében még fokozott szükségleteknek tenne eleget az előbb érintett feladatok megoldásával.”⁵⁵

A porosz kultuszminisztériumban a szeminárium létesítésének szükségességére vonatkozó indokait elfogadva eleget tettek kérésének, és két helyiséget biztosítottak számára erre a célra. Ezek a helyiségek a Behrenstraße 70. számú épület második emeletén helyezkedtek el, a Kelet-Európai Történelem

---

⁵⁵ BGA A Magyar Intézet iratai, Az Intézet kiépítése (1915-18), Gragger levele Jankovichhoz, 1916. júl. 20. – Az idézett levélrészlet első felében összefoglalt feladatköröket részletesebben megformálva találjuk a Berliini Magyar Tudományos Intézet c. értekezésében (1918. 1. o.), ami azt bizonyítja, hogy 1916 nyarán már kész tervekkel és rendszerben gondolkodva nézett a rá váró feladatok elébe. A levél második egységében megfogalmazott gondolatokat hasonló módon kifejtve találjuk Klebelsbergnél, amikor a magyar intézetek feladatait taglalja. Vö.: Indoklás „a külföldi magyar intézetekről és a magyar műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról” szóló törvényjavaslathoz. In: T. Kiss Tamás szerk.: Klebelsberg Kuno, 133.

Tanszék mellett. Gragger két hónap múlva újabb helyiségigényt nyújtott be, s a kedvező elbírálást követően 1916. október 30-án már igazgatói szobával is rendelkezett. Elégedett volt az indulással: „Sok kiválóságot személyesen is ismerek már, hallgatóim száma gyarapszik. ...Sok örömem telik munkámban, mert látom, hogy van eredménye.”⁵⁶ Bízik abban, hogy terveit valóra válthatja: „Minden jel arra vall, hogy tudományos és irodalmi térfoglalásunk itt eredményes lesz, hogy sikerül talajt hódítani s gyökeret verni.”⁵⁷

A kezdetek dokumentációjához tartozik az a berlini archívumban található kis füzet, melynek elejére Gragger ráírta: „Anfangen im WS. 1916-17”. Benne az első oldalon csak három sor áll: „Erste Teilnehmer: Dr. Helbig, Frl. Nordon, Frau Rona, Dr. Schmidt, Frau Lányi, Herr Jacobi.” A füzetet a tanszék működésének megindulásakor nyitotta, valószínűleg azzal a céllal, hogy vezetni fogja. Erre nem került sor, azonban láthatjuk a magyar nyelvórákra jelentkező első hat résztvevő nevét.

A téli szünetben ingyenes nyelvkurzust hirdetett, este fél 8-9-ig, február 27-i kezdéssel. Ám arra maga sem számított, hogy annyi lesz a jelentkező, hogy a 78 tanulni vágyóval három csoportot is indítania kell, sőt a félév folyamán tovább nőtt a csoportok száma, immáron ötre, több mint száz résztvevővel. A porosz kultuszminisztérium egyetemi ügyosztálya szakreferensének, Beckernek számolt be az ígéretes kezdetről, távolabbi terveit is megemlítve: a csoportokból egy olyan erős csoportot szeretne kialakítani, akik számára politikai, gazdasági, jogi előadásokat is lehetne tartani, vagyis annyira kell nekik megtanítani a nyelvet, hogy aztán magyar problémákkal foglalkozhassanak.⁵⁸ A lelkes hallgatóktól még hűsvétra sem tudott hazautazni: „Magamról annyit, hogy szerettem volna hűsvétra hazamenni, de a tanítványok oly buzgók, hogy nagycsütörtökön még és hűsvét keddjén már jöttek a szemináriumba a magyar nyelvi tanfolyamokra, melyek, lévén gratis és publicissime, igen látogatottak.”⁵⁹

Gragger Berlinben töltött első tanévének végén jelentést tett Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek első tanéve, az 1916/17. tanév lefolyásáról. A tanszéki és szemináriumi munkájának összefoglalásából megismerhetjük addig elért eredményeit, s láthatjuk, hogy már a kezdetek nagyon ígéretesek voltak, s

⁵⁶ OSzK Kt. Fond 8/35, Gragger Róbert levele Riedl Frigyeshez, 1916. nov. 16.

⁵⁷ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Zempléni Árpádhoz, 1917. jan. 14.

⁵⁸ BGA A Magyar Intézet iratai, az Intézet kiépítése, Gragger levele Beckerhez, 1917. márc. 18.

⁵⁹ OSzK Kt. Fond 36/144, Gragger Róbert levele Gulyás Pálhoz, 1917. ápr. 11.

ennek fényében Gragger már tervezi a Szeminárium intézetté való fejlesztését. "Mint a magyar nyelv- és irodalom rendkívüli tanára 'A magyar nyelv fénykora', 'A magyarok és nyelvük eredete', 'Bevezetés a magyar nyelvtudományba' és 'Magyar szemináriumi gyakorlatok' címen tartottam előadásokat, melyeket a mostani rendkívüli diákhány ellenére 108 hallgató látogatott. A felkeltett érdeklődés fokozásával csakhamar szükségesnek mutatkozott munkásságomnak kiterjesztése más irányba is. – Mivel Berlinben sehol sem tanítják a magyar nyelvet, az egyetemi hallgatókon kívül más főiskolák, mint a műegyetem, a kereskedelmi főiskola, a keleti szeminárium, a mezőgazdasági főiskola, az állatorvosi főiskola és a konzuli akadémia hallgatói közül is számosan és a művelt közönség köréből is sokan arra kértek, adjak nekik alkalmat a magyar nyelv megtanulására. Ezen örömdetesen megnyilvánult szükséglet kielégítésére múlt év decemberében megalapítottam a Berli Magyar Szemináriumot (Ungarisches Seminar der Königlichen Universität), melynek céljaira a porosz kormány először két, majd hat, végül nyolc helyiséget bocsátott rendelkezésemre, a Behrenstrasse 70. szám alatt levő, az egyetemhez közel eső épületben. A szeminárium helyiségei jelenleg a következők: 1 tanterem, 6 könyvtárszoba és a szükséges mellékhelyiségek. Ezenkívül a porosz kormány évi 200 márka javadalmazást is bocsátott rendelkezésemre. Ezzel a magyar szeminárium hivatalból belekerült a berlini egyetem hivatalos intézeteinek sorába. – Az új intézményt csakhamar sikerült a magyar kultúrügyek középpontjává fejleszteni, nemcsak Berlinben, hanem egész Németországban. Az iskolák, hivatalok és egyéb intézmények vezetőségeinél hirdettem, hogy a magyar nyelv tanítására teljesen ingyenesen esti tanfolyamokat rendezek, mire csakhamar 200-nál több résztvevő jelentkezett, akiket 40-40-es csoportokba osztva, öt tanfolyamon heti 3-3 órában tanítottam. ... Az ügy érdekében, azért, hogy minél többen járjanak előadásokra, előadásért, gyakorlatért, tanfolyamért nem fogadtam el senkitől leckepeznt. Csakis ennek köszönhető, hogy a nagyszámú érdeklődő be is iratkozott és állandóan el is járt. ... A résztvevők meglepő gyorsan haladtak (különösen azok, akik humanisztikus gimnáziumot végeztek), úgy, hogy egy-egy csoport már februárban-márciusban hosszabb olvasmányokkal foglalkozhatott, így az egyik csoport Jókainak 'Az új földesúr' című regényét, egy másik pedig Baksaynak 'A magyar föld' című leírásait, harmadik pedig Madách 'Ember tragédiáját' olvasta, míg a negyedik Arany balladáit fordította (sokan versben is). – A berlini magyar tanszék és

szeminárium működésének első esztendeje azt mutatja, hogy ez lenne a legalkalmasabb magva egy olyan tudományos szervezet létesítésének, mely hazánknak Németországhoz és szélesebb értelemben a külföldhöz való kulturális viszonyát ápolja, tervszerű kutatásokkal fejlessze, s különösen a hazánkról való ismereteket könyvekben, folyóiratokban és előszóval előadásokban alaposan és rendszeresen ismertesse. Ez a szerv egy Berlini Magyar Tudományos Intézet lenne. ... A közelebbi programot az általam fogalmazott németnyelvű szabályzat tartalmazza, amelyet a porosz kultuszminisztériumban előterjesztettem és amelyet az akkori Ministerialdirektor és mostani kultuszminiszter, Schmidt dr. úr folyó év júliusában minden pontjában helyeselt. Ezen szabályzatot mély tisztelettel bátorodom Nagyméltóságod elé terjeszteni azon kérelemmel, méltóztassék a tervezetet megfontolás tárgyává tenni, nagybecsű észrevételeit velem kegyesen közölni, és amennyiben a tervezet Nagyméltóságod intencióinak megfelel, az intézet megszervezésére 5000 K-t engedélyezni.”⁶⁰

Gragger tisztán látta, hogy a Magyar Szeminárium nyelvi és irodalomtörténeti óráival nem érheti el azt a célt, amelyet kitűzött. Egy olyan kultúrintézetet akart létrehozni, ami a magyar szellemi élet minden területét szisztematikusan átfogja. Ennek érdekében a Szeminárium szűk kereteit ki akarta tágítani. Az iratok tanúsága szerint már pár hónappal a tanszék megalapítása után konkrét kidolgozott tervekkel fordult von Trott zu Solz kultuszminiszterhez, pártfogását kérve az ügyhöz. Az 1917. február 22-én kelt dokumentum március 13-án érkezett be a minisztériumba.⁶¹ Itt találjuk az első írásbeli nyomát annak a teljesen kidolgozott javaslatnak, amely Gragger konkrét elképzeléseit tartalmazza a Szeminárium jövőjét illetően. (Ld. 2. *számú melléklet.*) Gragger a miniszter külföldi tanulmányok támogatásával kapcsolatos gondolataira hivatkozva fejti ki terveit, melyek egyben „hivatottak volnának egyféle kiegészítésként szolgálni a jövőbeli külföldi tanulmányok tervezetének kialakításához”. A magyar tanszék

---

⁶⁰ BGA Magyar Intézet iratai, Az Intézet kiépítése (1915-18), Jelentés Apponyinak, 1917. július 12.

⁶¹ BArch, R 4901/1439, UI 5439 – Gragger ezt a dokumentumot küldte el Apponyinak is. Az irat első oldalán kézzel írott megjegyzéseket találunk, – elképzelhető, hogy maga a kultuszminiszter jegyezhette fel –, melyek a Magyar Intézet megalapításához szükséges kezdeti kiadásokat tervezik 1918. évre. Mint láthatjuk, már egy lektorral kapcsolatos kiadás tervezése is megjelenik (1800 M.), habár a lektor majd csak 1918 májusától tart kurzusokat. Az utolsó megjegyzés egy egyszeri 3000 márkás összeget jelöl meg az Intézet számára. Ezen összeg átutalására csak 1918. január 10-én adott utasítást már az akkori kultuszminiszter, Schmidt-Ott (vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6652). Az irat legjelentősebb részeit saját fordításomban közlöm.

alapítása csak az első lépés volt a magyar-német szellemi kapcsolatok kiépítéséhez. „Az engem ért megtisztelő tanári megbízás átfogja a magyar nyelv és irodalomtörténet oktatását. Természeténél fogva kiterjed a politika- és kultúrtörténetre is. Bár a feladat igen széles kört ölel át, mégsem tud megfelelni az új idők követelményeinek.” Németország új irányba történő orientálódása következtében „a dél-keleti szomszédokról sokrétűbb, átfogóbb és alaposabb ismereteket kialakítása vált szükségessé”.

Gragger a kultuszminisztérium „Auslandsstudien” - programjára utal, aminek keretében sor kerülhetett a Magyar Intézet megalapítására. Németországban már a háború előtt felvetődött a külföld tanulmányozásának kérdése, ami a háború kitörésével konkrét megoldandó feladattá vált. Az európai nemzetek, a különféle népek egyetemes szellemi életének tudományos alapokon való tanulmányozása, illetve annak hangsúlyozott szerepe a német kultúrpolitikában lehetővé tette, hogy Németországban, illetve Berlinben sorra alapították a külföldi intézeteket. Egyes kultúrkörök tanulmányozását egyetemekhez kötöttek, például földrajzi elhelyezkedésük vagy meglévő, hagyományos kapcsolataik alapján határozták meg. A magyarsággal kapcsolatos kutatás Gragger intézete köré centralizálódott, így a külföld tanulmányozásának kidolgozott terveze és annak megvalósulása nagymértékben hozzájárult a *hungarológia* megszületéséhez.

A *Denkschrift über die Förderung der Auslandsstudien* című Carl Heinrich Becker által készített tervezet 1917. január 24-én nyújtotta át *von Trott zu Solz* kultuszminiszter a képviselőháznak, megvitatására pedig február 28-án és március 1-jén került sor (Haus der Abgeordneten 22. Legislaturperiode. IV. Session 1916/17. Nr. 388.). Az „Auslandsstudien” célja ezt megelőzően szinte kizárólag a külföldön szolgálatot teljesítő hivatalnokok képzése volt. Már 1887-ben megalapították például a Keleti Nyelvek Szemináriumát, ahonnan a külföldi szolgálatra beosztott hivatalnokok sora került ki. Az új tervezet viszont abban a vonatkozásban kívánta a Németország egyetemein folyó képzést megújítani, hogy diákok számára lehetőséget biztosított arra, hogy átfogó ismereteket szerezhessenek a külföldről, és ezáltal helyesen tudják majd megítélni az idegen sajátosságokat. Mindezt abból a célból, hogy megbízható ismereteik alapján állást tudjanak foglalni a világpolitika kérdéseiben és a világgazdaság problémáival

kapcsolatban. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a jövő Németországának nemcsak kötelességtudó állami alkalmazottakra és hűséges katonákra van szüksége, hanem azt is el kell érni, hogy az ifjúságból politikailag érett állampolgárok váljanak, akik széles látókörükkel hozzá tudnak majd járulni a béke teremtette új problémák megoldásához. Az „Auslandsstudien” oktatását a lehető legszabadabb formában kell megvalósítani, így például előadások tartására az egyetemi oktatók mellett gyakorlati szakembereket is fel lehet kérni, illetve az előadásokat a diákokon kívül külső érdeklődők is hallgathatják.⁶² A külföld tanulmányozása az egyetemek megújításának vezérlő gondolata lett, a háború miatt azonban csak korlátozott mértékben tudott megvalósulni. Mindenesetre nemcsak a nemzetek közötti közeledés megindítására volt alkalmas, hanem Németország külpolitikai izoláltságának megszüntetésére is, a birodalom világpolitikai és világgazdasági céljainak elérése érdekében.

Gragger a von Trott zu Solz kultuszminiszterhez benyújtott indítványában a berlini magyar intézetre vonatkozó javaslatának megtétele előtt szükségesnek tartott egy rövid történeti visszatekintést, annak bizonyítására, hogy: „A Németországban megjelenő erős kezdeményezések, melyek Magyarország megismerésére és ezen országgal való szorosabb kapcsolatok kiépítésére irányultak, az elmúlt évtizedekben nem fejlődtek oly mértékben, mint ahogy ezt a közös érdekek megkívánták volna.” Megemlékezik néhány történelmi mozzanatról. „Az Arnulf császár és a magyar Árpád fejedelem által megkötött szövetséget Bismark és Andrássy majdnem ezer év múltán ismételten megkötötte. ... Az elmúlt évtizedekben eközben ezen szimpátiának a gyengülése volt megfigyelhető. Egyfajta Magyarország ellenes publicisztika nyert teret. ...Már senki nem gondol II. Vilmos császárnak azon emléketes budai beszédére, mellyel minden magyar szívét megnyerte, és amely bekeretelve üveg alatt még ma is sok ezer magyar család szobáinak falát díszíti.” A világháború révén azonban: „A németek és a magyarok összetartozásának érzése nagy erővel törte át a félreértések kínai falát.”

---

⁶² Vö.: Die Denkschrift des preußischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien. In: Internationale Monatsschrift für Wissenschaft Kunst und Technik, 11. Jg. Heft 5, 1. Februar 1917. 513-31.

A két nép tartós testvéri kapcsolatának fenntartása érdekében fontos tennivalók adódnak, ezeket A *feladat* címet viselő egységben fogalmazza meg. „A magyar kérdés már a világháború előtt is fontos, európai probléma volt. Ennek jelentősége a német-osztrák-magyar hadsereg közös, fényes fegyverténye óta világpolitikai összefüggésekben is jelentősen nőtt. Még ellenségeink is fokozott érdeklődést mutatnak iránta. A magyarságról alkotott értékelésükből arra a következtetésre jutnak, hogy az európai politikának, bárhogyan is végződjön a háború, fokozott érdeklődéssel kell kísérnie Magyarország további fejlődését, mert a Monarchia új politikája nagy mértékben függ attól, hogy a saját erejére csak most ráébredő, az önbecsülésében és súlyában gyarapodó magyarság az új helyzetben megtalálja-e a létezéséhez szükséges alapokat és létformákat. Amennyiben az ellenség a magyar probléma fontosságát tisztán látja, úgy Németországban sokkal közvetlenebbül ismerték fel, hogy a magyar népben és országában sok, mindeddig nem értékelt kincs rejlik.

Mindenek előtt ki kell nevelni egy különböző szakemberekből álló gárdát, mely megtanulja a magyar nyelvet, hogy Németországban követni lehessen a gazdag magyar szakirodalmat. Ezért szükséges nyelvtanfolyamokat tartani a filológiai gyakorlatokon kívül is.

Különös jelentőséget nyertek a politikai és nemzetgazdasági kérdések. A Magyar Államnak, kormányának és pártjainak politikáját sine ira et studio kell magyarázni. A hallgatónak meg kell értenie a magyarok gondolkodásmódját, a magyar nép lelkiületét, meg kell ismernie, milyen mélyen hatják át azt a sajátos nemzeti, hagyományos, vallási elemek. Az érzékeny és összetett nemzetiségi problémát objektív módon kell megvilágítani minden nézőpontból. Az ország alkotmányának, jogviszonyainak, állami, magán- és kereskedelmi jogrendszerének ismertté kell válnia a német állampolgárok érdekében. Fontos megismerni az ország sajátos közigazgatási berendezkedését.

Magától értetődően szükséges Magyarország nemzetgazdasági viszonyainak mélyreható ismerete is. Az ország közlekedésügyét, természeti kincseit, termékeit, kereskedelmét, pénzügyi viszonyait alaposabban meg kell ismerni. Mert Magyarország olyan ország, melyből a jelentős és jól működő tőke erősítése útján hihetetlen kincsek nyerhetők ki. És Németország számára ez a terület az adottan legközelebb fekvő terület. Már a háború folyamán sok gazdasági kapcsolat jött létre. ... Felismertük a kölcsönös együttműködés értékét, közelebb

kerültünk politikai, gazdasági, tudományos és emberi szempontból egymáshoz, és a jövő sokat ígér. Ma kell elkezdni a holnap munkáját, hogy a béke minket új kihívásaival már berendezett műhelyekkel felszerelve találjon.”

A *Magyar Szeminárium programja* című részben Gragger ismerteti mindazon tevékenységeket, melyeket a Szemináriumnak el kell látnia. „Az újonnan alapított Magyar Szemináriumra az a feladat hárul, hogy minden segédanyagot, ami a német fiatalokat a magyar kultúrkörrel kapcsolatosan tájékoztatja, a tanulók rendelkezésére bocsásson. Képesnek kell lennie Magyarországnak minden szellemi és anyagi kulturális értékét tudományos igénygel magyarázni: Magyarország mint állam, mint politikai tényező, mint katonai hatalom, mint híd Németország számára Kelet felé, mint Közép-Európa jövőbeli éléskamrája, mint országismereti szempontból tanúságos minta egy soknemzetiségű országról, mint a sajtóságos művészetek és irodalmak forrása, stb. – Ezáltal a Magyar Szeminárium programja a következőkben foglalható össze:

Eddigi tevékenységéhez, melyek voltak:

- 1./ Gyakorlatok tartása az egyetemi előadásokhoz kapcsolódóan magyar nyelv és irodalomról, magában foglalva a politika- és kultúrtörténetet;
- 2./ Magyar nyelv oktatása az egyetem hallgatói számára;
- 3./ Szakkönyvtár létesítése a magyar és a finnugor nyelvtudomány, a magyar irodalom és történelem számára;

szükségképpen hozzájárul még:

- 4./ Előadások és gyakorlatok tartása
  - a) Magyarország alkotmányáról, a magyar politikáról, a pártokról és azok alapelveiről, az államról, a közigazgatásról, a jogrendszerrel /polgári, kereskedelmi, váltó- és büntetőjog/
  - b) nemzetgazdaságról, pénzügyről, gazdaságpolitikáról, közlekedésügyről és vámpolitikáról.
- 5./ Magyar nyelvtanfolyamok;
- 6./ Szakkönyvtár kiépítése Magyarország országismeretének, jogtudományának és nemzetgazdaságának területén.
- 7./ A „Magyar Szeminárium Közleményei”-nek kiadása, melyek tanulmányokat tartalmaznak a fent nevezett területek fontos

jelenségeiről, a szellemi törekvésekről, a magyarországi nemzetgazdasági viszonyokról, továbbá tartalmazzák a Szemináriumban megtartott legértékesebb, újdonságot kínáló előadásokat.

8./ Fordító részleg létesítése, melynek feladata lenne a különböző tudományok területein magyar nyelven megjelent eredmények közvetítése a német kutatók számára.

9./ Tudományos archívum létesítése.”

Végül mindezek megvalósításához Gragger a *Költségvetési tervezetet* is kidolgozta. „Ezen program kivitelezéséhez a Szemináriumnak jelentős anyagi eszközökre van szüksége: 1/ mert nemrég alapították, és csak egy viszonylag jelentéktelen és egyoldalú filológiai-történelmi könyvtárral rendelkezik, 2./ mert nem csupán az egyetemet kell ellátnia, hanem az oktatásügyi tárca terveinek megfelelően további főiskoláknak is rendelkezésére kell állnia, mivel a magyar nyelv sem a Kereskedelmi Főiskolán sem a Keleti Szemináriumban nincs képviselve, míg például a bolgár, a török, az újbörsög stb. nyelveket sokrétűen oktatják. A Szemináriumnak eleget kell tennie egy újabb programpontnak, mely a külföldre készülő alkalmazottak és magánszemélyek gyakorlati képzésére vonatkozik, valamint egy még további programpontnak is, mely a külpolitikai érdeklődés felkeltését célozza. Rengeteg feladatot kell tehát ellátnia.

Ezen program megvalósításához véleményem szerint elsősorban az alábbiakhoz kell a pénzügyi keretet biztosítani:

1/ államtudományi képzettséggel rendelkező asszisztens bérezése, évi 1500 M

2/ politikai és nemzetgazdasági témákról szóló előadások honoráriumai, két kurzus szemeszterenként 1000 M/kurzus, évente mindösszesen. 4000 M.

3/ nyelvtanári honorárium 1000 M.

4/ könyvtári költségek: államtudományi részleg alapítása, egyszeri 2000 M, évi hozzájárulás: 300 M.

5/ a „Közlemények” kiadásához évi 2000 M.

A Szentkorona országai tanulmányozásának előmozdításához segítségként magyar ösztöndíjakokat is bevonhatunk, illetve erre kötelezhetünk.

Ily módon a Magyar Szeminárium olyan központi műhellyé válhat az egész német birodalom számára, ahol a hallgatók minden Magyarországot érintő kérdésről eredeti források alapján alapos oktatásban részesülhetnek.”

A kultuszminiszter számára megírt tervezet sehol nem jelent meg. Ezeket a gondolatokat Gragger a későbbiek során több fórumon is megfogalmazta, és meg is jelentette. A fentebb közölt megformálás azonban a kiindulópont, ennek részeitől táplálkoznak a későbbiekben közreadott formák. A legnagyobb hasonlatosságot az *Über die Notwendigkeit der Errichtung eines Ungarischen Instituts zu Berlin* (Egy Berlini Magyar Intézet megalapításának szükségességéről) című munkája mutatja, mind gondolatmenetére, mind megformálási módjára nézve, amit félév múlva, 1917. augusztus 2-án írt.⁶³ Egyik legismertebb írása, a *Berlini Magyar Tudományos Intézet* 1918-ban jelent meg, itt is megtaláljuk a közös elemeket, bár ez már egy tartalmában és stílusában is jóval kiforrottabb munka, kultúrpolitikusként értekezik a lapjain. Még 1921-ben, az *Ungarische Jahrbücher* első számában megjelent *Unser Arbeitsplan* (Munkatervünk) is tartalmaz elemeket, melyek csírájában megtalálhatók a fenti tanulmány *A feladat* címet viselő egységében.

Az Ungarisches Seminar nagy magyar kultúrintézetté alakításának tervezete után hamarosan elkészült az alapszabályzat (*Satzungen des Ungarischen Instituts zu Berlin*), amihez csatoltan „jóváhagyás végett a kultuszminiszterhez benyújtandó” [ford. tőlem] megjegyzés mellett a dátum: 1917. július 13.⁶⁴ Az alapszabályzatot Gragger először Beckernek küldte el ugyanezzel a dátummal, reményét kifejezve, hogy az mindenben megfelel a külföld tanulmányozásával kapcsolatos intencióinak. Az alapszabályzat (ld. 3. számú melléklet)⁶⁵ első paragrafusa meghatározza az intézet új nevét: *Ungarisches Institut zu Berlin* (Berlini Magyar Intézet). A német-magyar kulturális kapcsolatok ápolására létrejött intézet, mely a Magyarországgal kapcsolatos ismereteket Németországban, valamint tágabb értelemben külföldön terjeszteni hivatott, munkatervében széles kereteket jelöl meg céljai megvalósításához. Oktató- és kutatóhelyként működve vizsgálja a magyarsággal kapcsolatos kérdéseket az

⁶³ BArch, R 4901/1439, UI 6459 (Ugyanezen levéltári szám alatt található két másik irat, szorosan összefüзве, az Intézet alapszabályzata egy Beckerhez írt levéllel.)

⁶⁴ BArch, R 4901/1439, UI 6459

⁶⁵ A korabeli írógépen gépelt 13 oldalas alapszabályzat nem jelent meg.

alábbi tudományterületeken: 1. nyelvtudomány és történelem, 2. jog és államtudomány, 3. közgazdaság, 4. művészet. A Munkaprogram című rész ugyanazokat a pontokat jelöli meg feladatként, amelyeket a von Trott zu Solz kultuszminiszterhez írt tervezet is tartalmazott. Az ott felsorolt 9 pontból néhány némi fedést mutatott egymással, mostanra ez letisztultabban, 6 pontban fogalmazódik meg: könyvtár, archívum, folyóirat, információs és fordítóközpont, magyar nyelvtanfolyamok, tudományos előadások tartása – ezek azok a létesítmények és tevékenységek, melyek a Magyar Intézet működését eredményessé tenni hivatottak.

Az alapító ünnepségre 1917. szeptember 24-én került sor az előkelő Hotel Continental különtermében, a két díszelnök Schmidt-Ott és Apponyi részvételével.

A Magyar Intézetben kezdettől fogva intenzív *hungarológiai* kutatás folyt. Az Intézet megalapításával egyidejűleg Gragger azonnal hozzáfogott a tervszerű tudományos kutatás megszervezéséhez. Tőle származik a *hungarológia* szó: maga alkotta az *ungarológia* terminust, aminek létrehozásában a nemzetközi analógiák játszhattak szerepet. A mai napig nem jutott nyugvópontra a hungarológia mibenlétének meghatározásával, körülírásával kapcsolatos vita. Nincs általánosan elfogadott hungarológia meghatározás.⁶⁶ A hungarológia fogalmát Gragger sehol sem definiálta, hungarológia-felfogásának alapelvei azonban a fentebb említett értekezéseiben tisztán körvonalazódnak. A szó első írásbeli előfordulása 1922-ben az Ungarische Jahrbücherben, Gragger folyóiratának második évfolyamában található, de itt is csak egy tömör megformálásra szorítkozik, miszerint „*az intézet fő törekvése arra irányul, hogy az oktatásban és a kutatásban az egész magyar kultúrkör megragadható legyen*”.⁶⁷ Gragger a hungarológiát – megítélésem szerint – gyűjtőfogalomként használta,

⁶⁶ Számtalan definíció és megközelítés született már a hungarológia fogalmáról, nagy szakirodalma van a fogalom tisztázása körüli vitának is. Keletkezésekor azonban még nem rendelkezett azokkal a sajátosságokkal, melyek jelentésének változásai során ráakódtak. Ekkor még a Trianon következtében létrejött új viszonyok közé került magyarság önmeghatározási kényszere, identitáskeresése nem kapcsolódott a fogalomhoz, ami aztán 1945 és 1989 után ismét változáson ment keresztül. A sokféle értelmezés közül Kósa László meghatározása szerint: „A hungarológia nem önálló diszciplína, hanem a tudományközi kapcsolatok fontos, összetett megjelenési formája. Fogalmának több változata közül a legelterjedtebb a magyar nyelvvel, kultúrával és civilizációval, ezek múltjával és jelenével foglalkozó tudományok együttesét jelenti.” Kósa László: A hungarológia fogalma, intézményei, az intézményrendszer reformjára kínálózkod megoldások. In: Hungarológia 2 (2000) 3. 187.

⁶⁷ Ungarische Institute für Geschichtsforschung, UJb. Bd. 2. 1922. 211.

elméleti és alkalmazott stúdiumok összefoglaló nevéként. Ezek összességét értette alatta, amelybe éppúgy beletartozott a magyar mint idegen nyelv tanításának gyakorlati programja, mint a magyar kultúrával és művelődéssel foglalkozó tudományágak elméleti kérdéseinek tervszerű kutatása és az eredmények megismertetése a német tudományos világgal, valamint – Berlinnek e vonatkozásban híd szerepet tulajdonítva – az egész nyugati tudományossággal. Nem új tudományágot hozott tehát létre, hanem az egyes tudományágak, rész tudományok egymás mellett való műveléséről van szó Gragger tudományos műhelyében, ahol az egyetlen összekötő elem vagy rendező elv a magyarsággal való kapcsolat. Azt is mondhatjuk, hogy a graggeri értelmezésben a hungarológia *a magyar művelődést, a magyar kultúra megismertetését szolgáló tudományt* jelentette.

Egy másik értelmezési lehetőség is adódik számomra Gragger levelezésének áttanulmányozása révén. Gragger Beckernek 1924 januárjában arról írt a kezdetekre visszaemlékezve, hogy mennyire emlékezetébe véste Gustav Roethe szavait, aki, amikor még csak tervezgették a létrehozandó magyar tanszéket, arra figyelmeztette, hogy Berlinben nem a két nép kapcsolatának kutatásával kellene foglalkoznia, hanem egyetemi előadásaiiban a magyar lélek sajátosságait, nyelvében és irodalmában való kifejeződését kellene megragadnia.⁶⁸ Elképzelhető, hogy Gragger az „ungarológia” fogalma alatt Roethe ezen gondolatának a megvalósítását értette. Számára tehát a hungarológia a *magyar lélek tudományát* jelentette, aminek vizsgálati körébe minden olyan, annak jellegzetességeit érzékeltetni tudó tudományág – legyen az nyelvészet, irodalom, történelem, jog, néprajz, stb. – beletartozik, amiben megnyilvánul. Ha elfogadjuk, hogy a hungarológia a korabeli szellemtörténeti irány szerint a magyar lélek tudománya, akkor Gragger új, önálló tudományágot teremtett, legalább is az volt a szándéka.

Az intézeti munka megindulásával Gragger mint „mindig hű tanítvány” elsőként számolt be eredményességéről Beöthynek, aki bölcsészkarai véleményezésével támogatta Berlinbe kerülését. „Őszinte örömmel jelenthetem Méltóságodnak, hogy a berlini magyar tanszék, melyet Méltóságod hathatós

---

⁶⁸ Vö: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 489

támogatása segített létesíteni annyira bevált, hogy mellékhajtása, az egyetemi magyar szeminárium most már jelentékeny intézetté terebélyesedett.”⁶⁹

---

⁶⁹ BGA A Magyar Intézet iratai, Az Intézet kiépítése (1915-18), Gragger levele Beöthy Zsolthoz, 1917. dec. 9. Ebben a levélben egyben felkérte Beöthyt, fogadja el a megalakulás előtt álló Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága „igazgató-tagságát”.

4. A Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága

Gragger a Magyar Intézet sokirányú tevékenységének ellátásához szükséges anyagi háttér biztosítása érdekében megszervezte a szponzorálást, ezért intézete megalapításával szinte egyidejűleg létrehozta a *Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts zu Berlin* egyesületét. A Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága (a továbbiakban Társaság) az Intézet támogatásán keresztül a két ország kulturális kapcsolatainak fejlesztésére volt hivatott. Gragger a Társaság életre hívásának szükségességét Apponyinak szóló éves jelentésében is kifejtette.⁷⁰ „Azokat a jelentékeny anyagi eszközöket, amelyek ilyen messzire kitűzött célok elérésére szükségesek, nem várhatjuk egyedül állami támogatástól. Ezért az intézet fentartása egy tudományos társulat alakjában van kontemplálva. Ezen egyesületnek tagjai alkotják majd mindazon törekvések középpontját, amelyek hazánk és a külföld kulturális viszonyának ápolását célozzák.”⁷¹

A Társaság alakuló ülését Gragger 1917. november 24-re hívta össze. Néhány nappal előtte, november 11-én meghívó levelet küldött Schmidt-Ott kultuszminiszternek,⁷² melyben tudatta vele, hogy az alakuló ülést a Hotel Continental üléstermeiben rendezik meg, egy vacsorával egybekötött esten. A levélhez egy négyoldalas mellékletet csatolt, amely tartalmazta a német és a magyar legfelsőbb politikai és tudományos körökből érkező meghívottak névsorát, valamint egy másfél oldalas fogalmazást, melyben a Társaság létrehozásának szükségességét elemzi. Segítségével szeretné ugyanis azokat a kereteket kiépíteni, melyek a német-magyar kulturális kapcsolatok fejlesztését elősegítenék. Érvelésében kitér arra, hogy az alapítás összhangban van mind a Naumann-féle Közép-Európa-gondolattal⁷³, mind pedig a porosz kultuszminisztérium a külföld

⁷⁰ A Társaság megalapításának szükségességéről és annak céljairól ld. még Gragger: A Berlini Magyar Tudományos Intézet (Bp. 1918.) c. értekezését, valamint az Ujb. 1. számában megjelent közleményét.

⁷¹ BGA A Magyar Intézet iratai, Az Intézet kiépítése (1915-18), Jelentés Apponyinak, 1917. július 12.

⁷² BArch, R 4901/1441, UI 6583

⁷³ Friedrich Naumann (1860-1919) 1916-ben jelentette meg Mitteleuropa című nagyhatású könyvét, amelyben egy olyan, Európa nagy részére kiterjedő gazdasági és kereskedelmi együttműködést vázolt fel, melynek magja Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia vámuniója lett volna. Konceptiójában a gazdasági közösség katonai szövetséget is jelentett volna. Az elgondolás hívei a német hegemonia és világuralmi törekvések történeti, eszmei alapozását

tanulmányozásának támogatásával kapcsolatos terveivel. Ezt a négyoldalas mellékletet minden meghívó levélhez csatolta. (Ld. 4. számú melléklet.)

Gragger az alábbi szöveget mellékelte a meghívókhoz:⁷⁴

„A háború eseményei után szükségtelen akár egy szót is ejteni a német és magyar nép közötti szövetség és életközösség fontosságáról. Gyökeret vert a köztudatban, hogy a két, különböző nyelvet beszélő nép egymás erősen nemzeti jellegű életkörülményeit még nem ismeri oly mértékben, mint ahogy ezt közeli barátságuk kívánatossá és szükségszerűvé teszi.

Ha figyelembe vesszük, hogy Németországnak mint világhatalomnak az ismerete Magyarországon mindig is a nemzeti kultúra fontos részét képezte, akkor feltűnik, hogy a Magyarországról szóló ismeretek a német nép körében messze a kíváncsalmak mögött vannak. Ezen ismeretek biztos és tervszerű kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez jelenleg hiányoznak a megfelelő feltételek.

Hogy Magyarország és Németország minden felelős vezetőjének kívánsága szerint elegendő felvilágosítással szolgáljunk Magyarországról, létrejött a terv, hogy a porosz vallás- és oktatásügyi miniszter úr külföld tanulmányozásának támogatásával kapcsolatos 1917. januári tanulmányával összhangban létrehozzuk a „Berlini Magyar Intézetet” és ennek támogatására a „Berlini Egyetem Magyar Intézetének Baráti Társaságát”.

A „Berlini Magyar Intézet” magva, mely tervszerű kutatással és oktatással a Magyarországról szóló ismereteket elmélyíteni hivatott, már létezik a berlini Kir. Friedrich Wilhelms Egyetem Magyar Szemináriumának formájában. Ezen intézet Baráti Társasága, melyben magyarok és németek találkoznak közös céljaikat követve, a magyar-német szellemi kapcsolatok fejlesztését támogatva kiáll minden olyan társadalmi, kulturális és politikai törekvés mellett, melyeket a „Közép-Európai Munkabizottság” (Arbeitsausschuss für Mitteleuropa)⁷⁵ és a Birodalmi Német Fegyverbaráti Szövetség (Reichsdeutsche Waffenbrüderlichen Vereinigung) széles alapokon képvisel.

Az alapítás megelőző munkálatai már oly mértékben előrehaladtak, hogy sor kerülhet az Intézet és a Társaság megalakulására. Jelen levelünkkel tisztelettel meghívjuk Önt a november 24-én megrendezendő alakuló ülésre.

---

látták a műben. – Naumannt Gragger személyesen ismerte, sőt a Schmidt-Ott számára írt meghívó levelet maga Naumann is ellátta aláírásával.

⁷⁴ A szöveget saját fordításomban közlöm.

⁷⁵ A bizottságot Friedrich Naumann alapította 1916 februárjában.

Berlin, 1917. november 11.”

Az alakuló ülés lefolyásáról pontos leírást tartalmaz egy külügyminisztériumi feljegyzés. Gragger meghívást küldött Richard von Kühlmann külügyminisztériumi államtitkár számára is az említett mellékletekkel. Von Kühlmann azonban hivatali elfoglaltságára hivatkozva maga helyett a Kulturális Osztály (II. Ügyosztály) vezetőjét, Soehringet küldte el a rendezvényre,⁷⁶ aki erről beszámolót készített. Soehring november 26-án készült feljegyzése⁷⁷ szerint az eseményen magyar részről megjelent a berlini osztrák-magyar nagykövet a követségen dolgozók népes kíséretében, a magyar kultuszminisztérium képviselőjében pedig Tóth miniszteri tanácsos volt jelen.⁷⁸ Budapest városának és egyetemének küldöttei Kandrin⁷⁹ városában lekésték a berlini csatlakozást, így nem tudtak megjelenni. Német részről ott voltak az alapító bizottság tagjai (Naumann professzor kivételével, aki betegség miatt távol maradt), a kultuszminisztérium, a Tudományos Akadémia, a berlini egyetem, különböző társaságok, szövetségek (a Waffenbrüderliche Vereinigung részéről Otto Just), valamint a gazdasági élet számos képviselője. A kultuszminiszter egy kutatóintézeti (Institut für Eisenforschung) alapító ünnepségen való részvétele miatt csak a rendezvény végére érkezett meg. A munkamegbeszélést megelőző vacsorán üdvözlő beszédek hangzottak el, felszólalt zu Hohenlohe-Schillingsfürst, Tóth, Waldeyer-Hartz, Becker, Stauß és Rechenberg. Az ezt követő ülésen Robert Gragger és Walther Schotte⁸⁰ a Magyar Intézet széleskörű feladatairól beszélt, majd a Baráti Társaság alapszabályzatának ismertetésekor különösen fontos jelentőségükre való tekintettel kiemelték a 2., 7., 8., 20., 24. paragrafusokat.⁸¹ Miután a résztvevők elfogadták a 2. paragrafust,⁸² a Berlini Magyar Intézet Baráti Társaságát megalapítottak nyilvánították. Ezt követően bejelentették, hogy hat

---

⁷⁶ Vö.: AA PA R64483/III d 7618

⁷⁷ AA PA R64483/III d 7369

⁷⁸ Apponyi hivatali elfoglaltsága miatt nem tudott megjelenni. Vö.: BArch, R 4901/1441, UI 5026

⁷⁹ Mai név: Kędzierzyn (Lengyelország)

⁸⁰ Walther Schotte 1916-17-ben Naumann titkára volt. 1919 decemberétől 1927-ig ő volt a Preußische Jahrbücher (Berliner Monatsschrift für Politik, Geschichte und Literatur) kiadója. Elképzelhetőnek tartom, hogy Gragger ennek mintájára adta folyóirata címét (Ungarische Jahrbücher).

⁸¹ Az 1917. december 21-i dátummal elfogadott alapszabályzatot (Satzung) és a vezetőség névsorát Gragger az Ungarische Jahrbücher 1921. évi első számában megjelentette.

⁸² Ami kimondja, hogy a Társaság célja a Magyar Intézet támogatásán keresztül – távol maradva minden politikai és vallási kérdéstől – a német-magyar kulturális kapcsolatok fejlesztése. Az alakuló ülésre hívó levélhez csatolt szövegben levő politikai szimpátiára történő utalások az alapszabályzatban már nem jelennek meg.

hétén belül taggyűlést hívnak össze, melyre a már szép számú (60 fő) tagság megjelenését várják, amikor az alapszabályzat elfogadására kerül majd sor.

Soehring feljegyzésében említés esik az alapító ünnepség alkalmából mondott Gragger-beszédről. Az Intézet kiépítését taglaló terjedelmes, létrehozásának történelmi, kultúrpolitikai indokait és az azzal kapcsolatos terveket tartalmazó beszédet, amit Gragger a rendezvényen elmondott, *5. számú mellékletként* csatolom. Gragger beszédei közül nem sok maradt fenn (jelen értekezésben további két beszédéről teszek még említést). A csatolt beszéd tudomásom és a kutatótt levéltárakban fellelhető dokumentumok tanúsága szerint Gragger egyetlen nagy terjedelmű, élőszóban elmondott, teljes terjedelmében fennmaradt, napvilágot nem látott beszéde.⁸³

December 21-én rendezte a Társaság az első közgyűlést, amelyen megválasztották az igazgatótanácsot, és elfogadták az alapszabályzatot.

A magyar és német kultuszminiszter 1918. január-február folyamán – egymással levelezésben állva – kinevezte a jelölteket az igazgatótanács (Verwaltungsrat) posztjaira, miközben maguk is elfogadták a felkérést a tiszteletbeli elnökségre (Ehrenvorstand).⁸⁴ A harmadik díszelnöknek Gottfried zu Hohenlohe-Schillingsfürstöt, a berlini osztrák-magyar nagykövetet választották meg. Gragger 1918. január 26-án megküldte Schmidt-Ott számára a Társaság teljes vezetői gárdájára összeállított javaslatot, egy rövid tájékoztatást a Társaság céljairól és az alapszabályzatot.⁸⁵ A javaslat szerint az igazgatótanács tagjai hat különböző magas rangú helyről érkeznek: 1. a porosz kultuszminisztérium küldöttei (Becker, Heymann, von Wilamowitz-Moellendorf), 2. a magyar kultuszminisztérium delegáltjai (Eötvös, Khuen-Héderváry, Tóth Lajos), 3. a berlini egyetem rektora (Albrecht Penck), 4. a Magyar Tudományos Akadémia elnöke (Berzeviczy), 5. a Magyar Intézet igazgatója (Gragger), 6. a Társaság közgyűlése által választott tizennégy fő (köztük Andrassy, Beöthy, Heinrich és Naumann). A tiszteletbeli bizottság (Ehrenausschuß) tagjaira vonatkozó tervezeten 65 név szerepel, többségükben nagyiparosok, lapkiadók, bankárok. Közöttük van magyar

⁸³ BGA Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts iratai, Gründungssitzung, 1917. nov.24., Gragger beszéde. [Forrásközlés] (A 93 éves dokumentum néhány oldalán alul kisebb égésnyom, a továbbiakban gyűrődésnyomok, az utolsó két oldalon szakadásnyomok találhatóak. A szakadás mindössze egy négysoros bekezdést érint, a mondatok érthetőségét azonban nem gátolja.)

⁸⁴ BArch, R 4901/1441, UI 5102; UI 5241; UI 5139

⁸⁵ BArch, R 4901/1441, UI 5139 – Gragger az így összeállított mellékletet egy kitöltendő belépési nyilatkozattal együtt minden újonnan belépni szándékozó tagnak elküldte.

résről Légrády (Pesti Hírlap), Rákosi (Budapesti Hírlap, Világ), Gajári (az Újság), Miklós (Az Est), Vészi (Pester Lloyd), Weiss Manfréd, Madarassy-Beck Gyula, Kornfeld Mór, Zselénszky, Walder Gyula, Kohner Adolf, Révai Mór, továbbá politikusok, miniszterek is: Klebelsberg, Darányi, Szerényi, Tisza, Vadász Lipót, Teleki Pál, – a névsor végét Csernoch János bíboros, hercegprímás zárja. A tudományos tanács (Wissenschaftlicher Beirat) tagjai sorába tudósokat választanak, jelöltjeik: 9 német (Hintze, Goldschmidt, Heymann, Penck, Becker, Stumme, Eucken, Brandl, Schuhmacher professzorok) és 9 magyar tudós (Földes, Fraknói, Szladits, Plósz, Concha, Riedl, Lóczy, Szinnyi professzorok és Teleki Pál).

A Társaság céljait összefoglaló rövid tájékoztatás szövege a következő:⁸⁶

A Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága
W 8, Behrenstraße 70

„Hogy Magyarország és Németország minden felelős vezetőjének kívánsága szerint elegendő felvilágosítással szolgáljunk Magyarországról, létrehoztuk a „BERLINI EGYETEM MAGYAR INTÉZETÉT” és ennek támogatására a „BERLINI MAGYAR INTÉZET BARÁTI TÁRSASÁGÁT”. A „Magyar Intézet Baráti Társaságának” az a feladata, hogy – a támogató szervezetekkel kéz a kézben – szoros, részben személyes kapcsolattal közvetítsen Németország és Magyarország szellemi vezetői között. Különösen a Magyar Intézetet támogatja fő feladatának ellátásában, hogy mindenkinek, diákoknak, tudósoknak és érdeklődőknek egyaránt, akik Magyarország tanulmányozásával foglalkoznak – akár nyelvészeti-történeti, akár jogi- és államtudományi, akár gazdasági vagy irodalmi-művészeti téren, erős központi kiépítettségének köszönhetően alapos tájékoztatást nyújtson.

A mellékelt alapszabályzat tájékoztatást nyújt arról, hogy a Társaság milyen módon kívánja magas céljait elérni.

A Társaságnak céljai eléréséhez jelentős anyagi eszközökre van szüksége, melyek egyedül csak állami támogatástól nem remélhetők. Ezért segítő kezekre van szüksége, hogy terveit éppoly nagy és erős formában, éppoly szilárdan és megingathatatlan módon kivitelezhesse, mint amilyen formában maga a szövetség Németország és Magyarország között fennáll.”

---

⁸⁶ A szöveget saját fordításomban közlöm.

A Társaság tagságának létszáma a nem kevés induló közel 60 főről az 1921. március 3-án tartott közgyűlésről készült jegyzőkönyv⁸⁷ szerint 133 főre nőtt, az 1923. március 3-i adatok már 184 főről számolnak be, 1925. május 19-én pedig a teljes tagság már 220 főből állt.

A Társaság évente egy alkalommal tartotta nagy közgyűlését, ami mindig ünnepi keretek között zajlott le. Németország és Magyarország vezetői mellett tudósok, művészek tisztelték meg jelenlétükkel az eseményt, melyen tudományos és művészi előadásokat hallgathattak meg a megjelentek. A rendezvényeken való részvétel egyben jelentős társasági eseménynek számított. Becker szinte minden programon részt vett, mert személyes megjelenése által is súlyt kívánt adni minden magyar vonatkozású ügynek. A nagyszabású ünnepség mellett évente több kisebb rendezvény is tarkította az éves programot.

Az éves közgyűlések az igazgatótanács ügyviteli beszámolójával és a pénzügyi jelentéssel kezdődtek, ezt követően sor került az igazgatótanács megválasztására (évenként újraválasztották a tanács tagjait), majd a hivatalos rész lezárása után előadások, felolvasások következtek, végül művészi eseménnyel zárult az ünnepélyes taggyűlés. Az estét minden alkalommal vacsora követte. 1921-től, első megjelenését követően az Ungarische Jahrbücher mindig beszámolt a közgyűlésekről és az ünnepi estekről, az elhangzott előadások pedig megjelentek a folyóiratban. A rendezvényekről a Gragger-archívumban található jegyzőkönyvekből is tájékozódhatunk,⁸⁸ ezek alapján teszek említést néhány ünnepségről. 1919. december 15-én az Eden Hotel konferenciatermében tartották az éves közgyűlést, melyen bejelentették az év során történt változásokat: 1919. március 1-jével von Wilamowitz-Moellendorf kilépett az igazgatótanácsból, helyére a kultuszminiszter Adolf von Harnack professzort, a Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft elnökét nevezte ki Becker és Heymann mellé.⁸⁹ Az estén azután Gragger előadását hallgatták a meghívottak (természetesen hölgykíséretük társaságában), aki a kortárs magyar költészetről beszélt, majd Erich Drach néhány költeményt adott elő német fordításban. 1921. március 3-án a Zoologischer Garten télikertjében zajlott az ünnepség. A közgyűlésen a

---

⁸⁷ BGA Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts iratai, A közgyűlések jegyzőkönyvei

⁸⁸ BGA Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts iratai, Rendezvények (1917-35)

⁸⁹ BArch, R 4901/1441, UI 5461; UI 7427

jegyzőkönyv adatai szerint kb. 200 fő vett részt, sokan feleségükkel érkeztek. Heymann alelnök felszólalásában bejelentette, hogy a Magyar Intézet oly mértékben fejlődik, és olyan eredményesen működik, hogy a külföld tanulmányozása-tervezet értelmében létrejött intézetek közül, valamint a jövőben megalapítandó intézetek vonatkozásában is mintaintézeté vált. Az est ünnepi részében Gragger előadást tartott a magyar népdalról, majd a Zeneművészeti Főiskola igazgatója, Georg Schünemann zenei részletekkel illusztrálta a „Magyar motívumok a német zenében” című előadását. Az esten többek között magyar népzenei feldolgozások hangzottak el Bartóktól, Kroó Margit és Zádor Dezső, a berlini Staatsoper művészei magyar népdalokat adtak elő, valamint a Rákóczi induló is felcsendült. 1922. február 17-én a Lyzeum-Klub adott otthont a rendezvénynek, ahol Gragger fényképvetítéssel egybekötött előadást tartott a magyar népművészetről, s az est folyamán, majd utána még néhány napig a régi magyar paraszti öltözködés jellegzetes darabjait bemutató kiállítás volt megtekinthető a budapesti Iparművészeti Múzeum anyagából. 1923. március 3-án az egyetem aulájában Petőfi születésének 100. évfordulójára emlékezve először Gragger előadását hallgatták meg a vendégek, majd Petőfi-versek hangzottak el német fordításban, és Petőfi-emlékkiállítás nyílt. Az egyik legemlékezetesebb rendezvény a balladaest volt 1925 májusában. A magyarul és németül is kinyomtatott meghívón olvasható a program:

„Die Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts an der Universität Berlin
a berlini aulában
Balladenabend-et szervez
1925. május 19.

Hedwig Lüdeke magyar nép- és műballadából saját fordításából ad elő

Gragger előadása a magyar népballadáról és Arany János mint balladaköltőről

Szent Györgyi Pál magyar népdalokat hegedűn játszik.

Diákok népballadákat énekelnek többek között Bartók Béla lejegyzései alapján
szabad, ingyenes belépéssel.”

Graggertől származik a gondolat, hogy a Társaság azon tagjai részére, akik tevékenyen részt vesznek az Intézet anyagi és erkölcsi támogatásában, emlékmédált adományozzon a magyar kultuszminisztérium. Az ötlet azonnal kedvező fogadtatásra talált, Magyar Zoltán miniszteri osztálytanácsos 1924

nyarán intézkedni kezdett az ügyben. „A plakett eszméje nagyon tetszett neki [Klebsbergnek], csak jó témát kell számára találnunk. Én szeretném, ha Gragger-plakett volna. Nagyon megérdemelnéd az országtól. Kétféle lesz: nagyobb kitüntetésül, kisebb a kollégium tagjai részére. Megbízott, hogy Kertész Róberttel⁹⁰ beszéljem meg a továbbiakat. Ő csak szeptemberben lesz itthon.”⁹¹

A plakettek elkészítésére a megbízást végül Reményi József⁹² kapta. Magyary is elment megtekinteni a művész műtermét, hogy megbizonyosodjon arról, hogy magas művészi színvonalú alkotás készül majd. „Reményinél tegnapelőtt voltam. Valóban csudálatos szép plakettjei vannak, úgy, hogy biztosan nagyon jól fogja a Tiédet is megcsinálni. Megígérte, hogy legalább a nagyobb plakettet december elsejére elkészíti, úgyhogy azt a miniszter karácsonyra szétküldheti.”⁹³ A szobrászművész a magyar-német szellemi kapcsolatok múltjából választott témát: Bethlen Gábort és feleségét, Brandenburgi Katalint örökítette meg magyar és német tudósok körében.

A plakettek csak a következő év elejére készültek el, így az a határozat született, hogy kiosztásukra majd a Társaság következő ünnepélyes közgyűlésén kerül sor. Magyary referált Graggernek: „A plakettoknak tokjai is elkészültek, nagyon szépek. Szép okmánt Czakov⁹⁴ csinálnak az Egyetemi Nyomdában. ...A plakett leírása a következő: Bethlen Gáboron és feleségén kívül ott van velük szemben reverendában Káldy György. A háttérben álló másik két alak Opitz és Bisterfeld. A hatodik, guggoló alak egy névtelen tudós, aki azért nem lehetett Reményi József szobrász szerint apáczai Csery János, mert korban nem vág és megfelelő portrét róla nem is talált.”⁹⁵

A Társaság számára létrehozott díjjal Klebsberg elsőként Graggert tüntette ki 1925. január 7-én, berlini tevékenysége elismeréseként.⁹⁶

Az emlékmédálok áprilisban érkeztek meg Graggerhez Berlinbe: „Az Intézet Barátai számára készült plakettek és az oklevelek ma érkeztek meg, igen szépen

⁹⁰ Kertész K. Róbert (1876-1951) építész, 1908-ban a VKM-ban építési, majd 1922-34 között a művészeti osztály vezetője, államtitkár.

⁹¹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1924. aug. 9.

⁹² Reményi József (1887-1977) szobrász, érem- és plakettművész, a modern klasszicizmus jegyében közel kétezer érmet és plakettet mintázott.

⁹³ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1924. okt. 23.

⁹⁴ Czakov Elemér (1876-1945) könyvkiadó, iparművészeti szakíró. 1916-tól a VKM-ban tevékenykedett, 1925-34 között az általa újjászervezett Egyetemi Nyomda főigazgatója.

⁹⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1925. jan. 12.

⁹⁶ BGA Gragger Róbert iratai, Gragger kitüntetése, 1925. jan. 7.

sikerültek. Ünnepestes közgyűlésünkön májusban ünnepestesen fogom átadni ez adományt, ugyanekkor adom át a Petőfi Társaság néhány oklelelét megválasztott kültagjainak, akiket ajánlatomra a Petőfi kultusz terjesztésében szerzett érdemeiért választott meg a Társaság.”⁹⁷ Az 1925. május 19-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve⁹⁸ beszámol arról, hogy a magyar kultuszminiszter emlékérmeket és okleveleket adományozott a Társaság huszonegy tagjának a Magyar Intézet hathatós támogatásáért. Gragger élénk hangú levélben tudósított a lezajlott eseményről Klebelsbergnek. „Tegnap tartotta a Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts évi közgyűlését az egyetem aulájában, mely annyira zsúfolt volt, hogy sokan már nem kaptak helyet. ... Az oklevelek számára szép tokokat vásároltam. Az ünnepestes átadás után Harnack, Wiegandt, Becker, Schmitt-Ott és a többi kitüntettek az estét úgy töltötték, hogy a diplomát szorongatták kezükben, a szünetekben pedig örömmel mutatták egymásnak. ...A kitüntettek nevében Becker mondott köszönetet. Sokan sajnálják, hogy nem oly kitüntetést kaptak, amelyet viselhetnének. Azt gondoltam, hogy két év múlva, ha az ötven érem elfogyott, következő kitüntetésnek valami ízléses ezüstgyűrűt lehet majd csináltatni. Ha a kitüntettek azt viselik, úgy állandóan látható jelét adjuk elismerésünknek.”⁹⁹

Az ezt követő rendezvényen került sor a balladaestre.

A Társaság a következő évi közgyűlését 1926. március 16-án tartotta az egyetem aulájában. Ez alkalmából Gragger újabb jelölteket kívánt a kitüntetésben részesíteni, Magyarval egyeztetve: „Ezzel kapcsolatban szeretném a Magyar Intézet körül érdemeket szerzett uraknak a Berliini Magyar Tudományos Intézet Barátainak plakettjét s okmányát átadni. Légy tehát olyan jó, s nyomass sürgősen okmányokat a következő urak nevére: Baumeister Oskar Kaufmann, Prof. Max Reinhardt, Prof. Dr. Georg Schünemann, Direktor der Musikakademie, Generalkonsul Dr. Paul Kempner.”¹⁰⁰

Az ünnepestes lezajlása után Gragger megküldte jelentését Magyarynak a közgyűlés utáni rendezvény sikeréről, a meghívott előadókról és művészekről. „A közgyűlés napját sohasem lehet hónapokkal előbbre tudni, mert annak az ideje mindig attól függ, mikor sikerül épen valami közgyűlésre alkalmas vonzó

⁹⁷ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. ápr. 18.

⁹⁸ BGA Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts iratai, A közgyűlések jegyzőkönyvei

⁹⁹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. máj. 20.

¹⁰⁰ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyarval (1924-26), 1926. márc. 4.

attrakcióhoz jutni. Ez esetben dr. Szilágyi Imrét, a debreceni konzervatórium professzorát sikerült megnyerni. ...A közgyűlés különben a már hagyományos fényes keretek közt zajlott le az egyetem aulájában, mely ezúttal is zsúfolásig megtelt. A berlini zeneakadémia igazgatója, Prof. Dr. Georg Schünemann, tartott a közgyűlési program után előadást a magyar zenéről, utána pedig dr. Szilágyi Imre mutatta be magyarázó megjegyzésekkel a régi magyar zene legtipikusabb darabjait cigányzenekarral s Heltai Ida operaénekesnő (a charlottenburgi opera tagja) és Jakob Jörgensen dán zongoraművész közreműködésével. A zenedarabok, különösen Szilágyi dr. pompás játéka valósággal tomboló tetszést váltottak ki a különben oly hideg berlini közönségből, úgy hogy a programot meg is kellett toldani. Az este ott helyben sok új tagot szerzett a Gesellschaft der Freude-nak.”¹⁰¹

1926. március 12-én tartotta a Társaság az utolsó közgyűlését, melyen Gragger részt vett. Az ott készült jegyzőkönyv¹⁰² megemlíti, hogy az ezt megelőző ülésen Becker elvállalta az igazgatótanács elnöki tisztét, így ez alkalommal már ebben a funkciójában vezette a megbeszélést. A tanácskozás lazább formában zajlott a kultuszminisztérium termeiben, ahol az ülés végeztével villásreggelit szolgáltak fel. A jegyzőkönyv felsorolja az igazgatótanács tagjait, amiből látható, hogy annak összetétele a kezdetekhez képest átalakult: összesen kilenc főből állt, háromfős elnökség vezetésével. Becker mellett két alelnök működött: Heymann és Kempner. A tanács többi tagja között volt Eugen Schiffer, a volt pénz- majd igazságügy miniszter, Penck, Richter, Gutmann, a Dresdner Bank igazgatója, Stauss, a Deutsche Bank igazgatója, valamint Gragger. A megbeszélés arról zajlott, hogy miként lehet az anyagi eszközöket előteremteni a Magyar Intézet kibővült feladatkörének ellátásához. Szóba került a Collegium építése és az Intézet költözése, Gragger pedig tájékoztatást adott az intézetben működő finn, észt és urál-altaji osztály helyzetéről. Becker beszámolt arról, hogy az állami évi költségvetésből az intézet nagyobb arányban részesül az évi 2000 birodalmi márkára felemelt dotációval, mint az egyetemi intézetek többsége. Így is nagy azonban a deficit, a tavalyi évben 34 400 márka kiadás mellett mindössze 3 582

---

¹⁰¹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyar Zoltánhoz, 1926. máj. 14.

¹⁰² BGA Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts iratai, A közgyűlések jegyzőkönyvei, 1926. márc. 12.

márka bevétellel lehetett számolni. Ezért Gutmann javaslatát elfogadva azt a döntést hozták, hogy a vállalatukat képviselő nagyiparosoktól és bankároktól az állami dotációval megegyező összegű éves támogatást kell kérni a jövőre nézve, amit személyes hozzájárulásukkal további 500 márkával egészíthetnek ki. Alapszabály módosítást is végrehajtottak, eszerint a rendes tagok továbbra is évi 20 márka tagdíjat fizetnek, a pártoló tagok által fizetett éves tagdíj összege viszont minimum 500 márka. Végül megszavazták az igazgatótanács létszámának bővítését, hogy oda további nagy pénzintézetek képviselőit választhassák be, az évi 2000 márka összegű támogatás többszöri biztosítása érdekében.¹⁰³

Az ülésen hozott döntés célravezetőnek bizonyult, sorra érkeztek az év folyamán megemelt tagdíjak, így jelentős összegek folytak be a társaság kasszájába. Amennyiben késedelem, vagy elmaradás mutatkozott, egy-egy ilyenkor elküldött udvarias „emlékeztető” levél után azonnal megküldték a nagy bankok tulajdonosai a 2000-2500 márka összegű támogatást. A levelek megírását Gragger mellett – nem hivatalos úton, hanem magántitkárságán keresztül – Becker intézte.¹⁰⁴ Az eredmény a következő évben, Gragger halála után mutatkozott meg igazán, nagy pénzbevételek formájában. Az újabb pénzintézetek tulajdonosainak bevonásával kiszélesedett a támogatói kör: az 1926/27. évi üzleti beszámoló 12 új pártoló tagról tesz említést. Itt olvasható azt is, hogy a rendes tagok száma 69, míg a teljes taglétszám 195 fő. A Berliini Magyar Intézet Baráti Társasága 1926/27. évre vonatkozó éves beszámolóját Becker elnök tartotta.¹⁰⁵ A beszámoló üzleti részében kitért arra, hogy az 1926. évet a Társaság kedvező anyagi mérleggel zárta: a mintegy 44 200 RM bevétellel szemben 19 400 RM kiadással a Társaság 24 800 birodalmi márka és mellette 1700 pengő összegű vagyonnal rendelkezett. Az 1927. évben – Gragger aktivitását nélkülözve – már jóval kevesebb bevétele volt a Társaságnak, összesen 13 300 RM, a kiadások növekedésével az éves mérleg még pozitív volt (15 300 RM), azonban az 1928. évre már deficit várható 27-28 000 RM összegben. Az éves beszámolóról készített jegyzőkönyvben találjuk az újonnan megválasztott vezetőség teljes névsorát, újabb változásokkal. A tiszteletbeli elnökség három tagja: Klebelsberg, Kánya Kálmán és Schmidt-Ott volt. Az igazgatótanácsból kivált háromfős elnökség

---

¹⁰³ Vö: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 1805

¹⁰⁴ BArch, R 4901/1441, UI 8482; UI 5461; UI 7602

¹⁰⁵ BArch, R 4901/1441, UI 4757

(Becker, Heymann és Farkas) jelentős funkciót töltött be: ténylegesen az ő irányításuk alatt állt a Társaság. Az igazgatótanács tagjai öt intézmény delegáltjai voltak: 1. a porosz kultuszminisztérium küldöttei (Heymann és Harnack professzorok), 2. a berlini egyetem rektora (Albrecht Penck), 3. a magyar kormány képviselői (Teleki Pál, Wettstein János követségi tanácsos és Magyary Zoltán), 4. a Magyar Tudományos Akadémia elnöke (Berzeviczy), 5. a Magyar Intézet igazgatója (Farkas). A további tagokat nem a közgyűlés, hanem az igazgatótanács választotta, a tizennégy fő között volt Andrássy gróf, Mittwoch professzor és Scitovszky Béla belügyminiszter, mellettük nagyiparosok, bankárok és konzulok. A tudományos tanács 29 tagra bővült, közöttük volt Becker, Bleyer, Bolte, Gombocz, Harnack, Heymann, Klebelsberg, Penck, Setälä, Szekfű, Szladits, Teleki és Thienemann.

Egy rövid kitekintést téve a Társaság jövőjére vonatkozóan megemlíthető, hogy a Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts zu Berlin 1939 végéig állt fenn. 1937-ben már tervezték átalakítását az alapszabály módosításával, új vezetőség megválasztásával, de végül is feloszlatták, és Edmund Glaise von Horstenau államminiszter vezérőrnagy elnökletével 1940-ben megalakult a Deutsch-Ungarische Gesellschaft. Januárban elkészült az alapszabályzat tervezete, majd annak megvitatása után 1940. április 5-én sor került az alapítási ünnepségre.¹⁰⁶ Mindenre továbbra is számítva, az elnök az igazgatótanács tagjait felkérte a további együttműködésre, Farkas pedig a tagokhoz intézett levelében nyújtott tájékoztatást. Ebben a Társaság alapszabályzatára hivatkozva tudatta, hogy a feloszlott Baráti Társaság minden vezetőségi és rendes tagja automatikusan átkerült az új szövetségbe, melynek feladata a német-magyar kulturális együttműködés támogatása kibővített keretek között az egész birodalomban.¹⁰⁷

---

¹⁰⁶ Vö.: BArch, R 4901/1441, UI 169; UI 279

¹⁰⁷ Vö.: BArch, R 4901/1441, UI 306

5. Két régi magyar könyvtár a Magyar Intézet könyvtárában

5.1. Az Ungarische Bibliothek

Gragger a berlini magyar tanszék megalapítása után elsőrendű feladatának tekintette a könyvtár létrehozását. Első lépésként könyvgyűjtő szendélyének köszönhetően gazdag saját könyvtárát ajánlotta fel, majd azonnal bővíteni kezdte az állományt. Jelentős könyvküldemények érkeztek Magyarországból: a Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Könyvtári és Múzeumi Főfelügyelőség, a Szent István Társulat és különböző kiadók juttattak könyveket Berlinbe. Könyvek érkeztek továbbá a kolozsvári egyetemi könyvtártól, a helsingforsi Finn Akadémiától, de politikusok, professzorok és magánszemélyek is felajánlottak könyveket, köztük Becker, Hartmann, Bleyer, Riedl, Simonyi és Szinnyi.¹⁰⁸ A könyvtár eleinte csak a Nagy-Magyarországgal és a Duna-medencében élő egyéb népekkel, különösen a német kisebbséggel kapcsolatos anyagokat gyűjtötte: Gragger hungarológia-felfogásának értelmében az irodalom, nyelvészet, történelem, jog, közgazdaság mellett a kulturális élet minden területe képviseltette magát. Később azonban kiterjedt a finnugor, majd az urál-altaji kultúrkörre is, így könyveket kapott Finn- és Észtországból, Oroszországból pedig mordvin, cseremis, votják, zürjén, csuvas és tatár könyvek érkeztek.

1917-ben, a könyvtár kiépítése során kiterjedt levelezést folytatott a magyarországi és a szomszédos országokban fellelhető magyar vonatkozású anyagok gyűjtésével kapcsolatban. Azonnal érintkezésbe lépett a hazai intézményekkel és minisztériumokkal, s ennek eredményeképpen a pesti bölcsészkarthól sorban kapta az elfogadott doktori értekezéseket,¹⁰⁹ március folyamán pedig nagyobb mennyiségű könyvszállítmány érkezett Mihalik József országos főfelügyelő révén a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségétől.¹¹⁰ Kéréssel fordult Gulyás Pál „nemzeti múzeumi könyvtárfelügyelőhöz” is: „Kérlek szépen... légy szíves kieszkölni, hogy a

¹⁰⁸ Gragger erről részletesen beszámol folyóirata első számában, Ujb. Bd. 1. 1921. 59.

¹⁰⁹ Vö: ELTE Lt 8/b, 610/1916/17

¹¹⁰ BGA Magyar Intézet iratai, Az Intézet kiépítése (1915-18), Mihalik József levele Graggerhez, 1917. márc. 30. Mihalik utalt a már decemberben becsomagolt két láda könyvküldemény szállításának nehézségeire, a vasúti teheráru forgalom teljes beszüntetése miatt ugyanis a könyveket márciusig nem lehetett vasútra adni.

Magyar Könyvszemle potyán küldessék meg... Előfizetnénk szívesen, de nincs miből. Sőt még azt is kérném, ha nem túlságosan szerénytelen a kérés, hogy amennyiben lehetséges, visszamenőleg is megkapjuk a becses füzeteket.”¹¹¹

Sándor János belügyminiszterhez írt levelében Gragger tájékoztatást nyújtott arról, hogy a könyvtár három „szakosztályból” áll: „1. nyelv- és történettudományi, 2. jog- és államtudományi, 3. közgazdasági osztályból”, majd a következő kéréssel fordult hozzá: „Kérem Excellenciádat, hogy intézetünket minél teljesebb mértékben kegyeskedjék a belügyi tárca körébe vágó szakirodalommal ellátni, lehetőleg olyan kegyes intézkedéssel is, hogy a Minisztérium alá tartozó intézetek is megküldjék ide fontosabb kiadványait. Ilyen könyvek Magyarországnak országgyűlési, választójogi, útlevélyügyi, rendőriügyi, sajtójogi és sajtóügyi, cseléd- és szegényügyi, gyermekvédelmi, közegészségügyi és közigazgatási viszonyaira vonatkozó művek.”¹¹²

Harkányi János kereskedelemügyi minisztertől is kért minisztériumi kiadványokat, de más vonatkozásban is segítségét kérte: „Mély tisztelettel kérem Excellenciádat még arra is, hogy méltóztatnék a M. kir. Államvasutak üzletvezetőségét utasítani arra, hogy a szemináriumnak a M. Nemzeti Múzeumban és a M. Tudományos Akadémiában fekvő hat láda könyvét, mely itteni működéséhez elkerülhetetlenül szükséges, Berlinbe szállíttassa, illetve az elszállíttatásukhoz szükséges engedélyt megadja.”¹¹³

Gragger kezdeti tervei közt szerepelt egy külön erdélyi részleg kialakítása. Ennek érdekében a nagyszebeni szász Bruckental Múzeum gondozójával, Csáki Mihállyal vette fel a kapcsolatot, akinek beszámolt a berlini könyvtárról, ahol nyelvre és nemzetiségre való tekintet nélkül gyűjtik az anyagot Nagy-Magyarországról, így nagy súllyal esik a latba az erdélyi szászok szellemi élete, történelme és gazdasága. Mivel eddig csak kevés erre vonatkozó anyag birtokába jutottak, Csákitól kért segítséget könyv- és folyóirat-adományok formájában.¹¹⁴ A kezdeményezés azonban folytatás nélkül maradt, valószínűleg nem gyűlt össze

---

¹¹¹ OSzK Kt. Fond 36/144, Gragger Róbert levele Gulyás Pálhoz, 1917. ápr. 11.

¹¹² BGA Magyar Intézet iratai, Az Intézet kiépítése (1915-18), Gragger levele Sándor Jánoshoz, 1917. máj. 10.

¹¹³ BGA Magyar Intézet iratai, Az Intézet kiépítése (1915-18), Gragger levele Harkányi Jánoshoz, 1917. máj. 7.

¹¹⁴ Vö.: BGA A Magyar Intézet iratai, Az Intézet kiépítése (1915-18), Gragger levele Csáki Mihályhoz, 1917. máj. 3.

egy külön részleget kívánó mennyiségű anyag, vagy egyéb megfontolásból, – mivel Magyarországot egészben tekintve kívánta megragadni – ejtette a tervet.

Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt jelentésében beszámolt a szemináriumi könyvtár első félévi működéséről. „A szeminárium könyvtárának megalapításánál az a szempont vezetett, hogy ne csak nyelvünk és irodalmunk emlékeit ölelje fel, hanem mindazon munkák javát foglalja magába, amelyek hazánknak történelmi, földrajzi, jogi, államtudományi, közgazdasági, művészeti szempontból való alapos megismertetésére alkalmasak. A könyveket részben ajándékképpen, részben a saját könyvtárámból, részben a magam költségén szereztem be, a berendezést, könyvszekrényeket, asztalokat, székeket, stb. a saját pénzből vettem. – A könyvtár használata mindenki számára ingyenes; reggel 8-tól este 10-ig áll a közönség rendelkezésére.”¹¹⁵

Két németországi régi magyar könyvtár felkutatása és megszerzése révén hamarosan nemcsak két rendkívül értékes gyűjtemény járult a könyvtár megalapozásához, hanem Gragger beillesztette általuk az újonnan létrehozott Berliini Magyar Tudományos Intézetet Németország, illetve a német főváros magyar kultúrtörténeti hagyományainak sorába.

Rögtön az alapítás évében az Intézethez került a berlini egyetemi könyvtárban őrzött Ungarische Bibliothek (Magyar Könyvtár), amit a Berlinben tanuló magyar diákok gyűjtöttek össze. Gragger nagy büszkeséggel említi egyik levelében a *Berlini Magyar Tanulóifjak Egyesületének* (Bund Ungarischer Hochschüler) gyűjteményét: „Intézetünk könyvtárát Kossuth, Vörösmarty, Bajza és társaik alapították. Munkáikba, melyeket első kiadásban könyvtárunknak ajándékoztak, mindnyájan ezt az ajánlást írták be: 'A berlini magyar könyvtárnak'. Azóta ez tradícióvá lett s ma is így kapunk könyveket.”¹¹⁶

A magyarországi diákok peregrinációja a protestáns német egyetemekre a reformációval indult meg, s noha a 19. században már nem olyan szigorú felekezeti alapon történt a peregrináció, Berlinben még hosszú ideig nem jelentek meg a peregrinus magyar diákok, mivel csak 1810-ben alakult meg egyeteme. Az első szemeszter 256 diákkal és 52 oktatóval indult meg, azután viszont rohamos

¹¹⁵ BGA A Magyar Intézet iratai, Az Intézet kiépítése (1915-18), Jelentés Apponyinak, 1917. július 12.

¹¹⁶ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Pekár Gyulához. Berlin, 1918. jún. 10.

fejlődés vette kezdetét. 1828-ban felvette a "Friedrich - Wilhelms - Universität" nevet, 1930-ban az egyetemi könyvtár már több mint 830 000 kötetnyi állománnyal rendelkezett. A Wilhelm von Humboldt nevéhez köthető egyetemeszme meghatározó hatással volt a modern egyetemek létrejöttére. A politikai liberalizmus szellemében fogant mélyreható megújulás következtében a berlini egyetem Közép-Európa első egyetemévé vált a század közepére. A tanítás és kutatás egysége, a tanszabadság, a szemináriumi rendszer bevezetése, az Európa és Amerika különböző egyetemeiről érkező vendégprofesszorok népszerűvé tették az egyetemet. Egyetemi tanárokon kívül szakemberek is tarthattak előadásokat, amelyeket nemcsak beiratkozott hallgatók követhettek figyelemmel, hanem bárki érdeklődő. A magyarországi diákság is felfigyelt Berlinre olyannyira, hogy hamarosan Berlin vált a Magyarországból Németországba irányuló peregrináció elsődleges célállomásává. Megfordultak egyetemén olyan személyiségek is, akik Magyarország szellemi életében később vezető szerepet játszottak.

A Berlini Magyar Tanulóifjak Egyesületét az 1841-42. tanévben Berlinben tanuló huszonöt magyar diák hozta létre 1842. július 18-án. Hatan közülük a nagyenyedi főiskoláról érkeztek mint a Németországhoz fűződő erdélyi protestáns kapcsolatok legifjabb követői. Szellemi vezérük a hazai gyermekirodalom megteremtője, pedagógus és tanfelügyelő Gáspár János (1816-1892) volt. A huszonöt alapító között volt Haan Lajos (1818-1891) történetíró, evangélikus lelkész, Mentovich Ferenc (1819-1879) költő, természettudós, Terray Károly ((1812–1881) tanár, irodalmár, Török József (1813-1894) orvos, természettudós, tanár és Fleischer Friderik (Frigyes) (1813-1890) orvos. A társaság megnyitotta a Berlini Magyarok Emlékkönyvét – elődeik göttingeni, hallei szép példáját követve, s az utánuk jövőeknek egy kis szolgálatot téve, ahogy a bevezetőben meg is fogalmazták –, amit három egységből állítottak össze: a tulajdonképpeni Emlékkönyv, Útasítvány és jótanácsok tára, valamint A magyar könyvgyűjteményke alkotta a részeit.

Az Emlékkönyvbe minden Berlinben tanuló vagy a városban megforduló magyar beírta nevét, és néhány információt adott magáról. Így az Emlékkönyv nemcsak a berlini egyetem magyar diáktársadalmáról ad képet, hanem, mivel politikusok, művészek, iparosok és kereskedők is időztek itt, a magyar-német

kulturális, társadalmi és kereskedelmi kapcsolatokat tükröző fontos dokumentum is egyben, s nagy jelentőséggel bír a magyar művelődéstörténet számára.¹¹⁷

A Berlini Magyarok Emlékkönyvének második egysége a helyi körülmények ismeretében kalauzként szolgált az újonnan Berlinbe érkezők számára, információkat nyújtott a városról, a lakhatási és tanulmányi lehetőségekről, míg a harmadik rész maga a könyvtár volt: „egy kis válogatott magyar könyvtár a magyar vagy magyar viszonyokra vonatkozó idegen irodalom jelesb termékeiből”¹¹⁸. A diákokat kettős cél vezérelte a könyvtár alapításakor. Egyrészt azért kezdtek önkéntes adakozás útján könyveket gyűjteni, hogy berlini tanulmányaik idején is legyen lehetőségük a hazai irodalommal foglalkozni, másrészt pedig, hogy német diáktársaikkal is megismertethessék a magyar kultúrát. A könyvtár kezelését egy félvélenként választott öre bízta (a mindenkori elnök volt a könyvtár kusztosza, a könyvek és az Emlékkönyv is a lakásában voltak elhelyezve), akinek a kötelességei közé tartozott, hogy amint egy magyar Berlinbe érkezett, bejegyeztessen vele az Emlékkönyvbe a berlini tartózkodás megörökítésére. Az alapítást követő évben már 118 magyar írta be a nevét, és 219 darab könyvvel rendelkeztek. Emlékkönyvi bejegyzések őrzik Liszt, Barabás Miklós, Brassai, Hunfalvy János és Reguly Antal nevét. Könyvadományokat kaptak a Berlinben megfordultakon kívül Magyarországból is, ahonnan a 40-es évek nagy magyarjai, Bajza, Fáy, Kossuth, Széchenyi, Schedel (Toldy), Török Pál, Garay, Vörösmarty, Vajda saját kezű dedikációjukkal küldték el műveiket. Kossuth lapja, a Pesti Hírlap félvélenként beszámolt a könyvtár állományáról, ezzel egyben további adományozásra ösztönözve az írókat és a kiadókat.

Két év elteltével azonban az alapítók közül csak ketten maradtak Berlinben, s nehogy a könyvtár kevésbé gondos kezekbe kerüljön, valamint az egyre bővülő állomány kezelésére való tekintettel is, Gáspár javaslatára az egyetemi könyvtárban helyezték el a könyveket: „Nekem, mint az Emlékkönyv és könyvtár első őrének s Berlinből utoljára távozó alapítónak sikerült a híres dr. Pertz kir. főkönyvtárnoktól írásbeli engedélyt nyerni, hogy e könyvtár helyiségében külön szekrényben, magyar bélyeg- és etikettel, mint 'Bibliotheca hungarica'

¹¹⁷ 2008-ban elkészült az Emlékkönyvből 1842-től 2006-ig található adatok számítógépes feldolgozása, ezzel megnyitott az út az anyagban való kutatáshoz. Ld.: Kulcsár Szabó Ernőné: A Berlini Magyarok Emlékkönyvének számítógépes feldolgozása. Debreceni Egyetem, 2008. <http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/78156> Szakdolgozat1.pdf

¹¹⁸ Visszaemlékezés életpályámra. In: Gáspár János 1816-1892. Dokumentumok. Összeáll.: Aknay Tibor, Bp., 2003. 86.

örzítessék...”¹¹⁹ A könyvtár átadásáról készített dokumentumot Gáspár 1844. március 19-én írta alá a Berlinben tartózkodó összes magyar diák nevében, mindnyájuk reményét kifejezve, hogy az egyetemi könyvtárban való elhelyezéssel az alapítás egyik célja, a magyar kultúra külföldi megismertetése könnyebben megvalósulhat. A könyvek ily módon ugyanis bármely nemzet diákjai számára könnyen hozzáférhetővé váltak, lehetővé téve a magyar irodalomról és a magyar viszonyokról való ismeretszerzést.

1848-ban egyetlen diák sem maradt Berlinben, s jó néhány évre megszűnt a könyvtár használata. Amikor Gáspár 1856-ban egy újabb évre Berlinbe érkezett, újabb könyvekkel bővítette az állományt, és katalógust készített a közel négyszáz könyvről. Szász Gerő könyvtárőr 1858-ban már 516 kötetről számol be, de szóvá teszi, hogy nagyon megfogyatkozott a Berlinbe érkezők száma, ezért a könyvtár ismételt gyarapítására hívja fel a figyelmet. Írásában a könyvtár ügyére „hazafikérdésként” tekint, s ennek kapcsán olyan gondolatokat fogalmaz meg, melyek a későbbi magyar kultúrpolitika célkitűzéseit vetítik előre.¹²⁰ A könyvtár célját a magyar kultúra propagálásában látja annak érdekében, hogy általa irodalmunk kivívja azt a helyet az európai kultúrában, mely méltán megilleti. Eddig ugyanis nem léptünk ki az európai nemzetek közé, hogy megmutassuk magunkat és kultúránkat. Amit eddig tudtak rólunk, az „alig volt egyéb, mint homályba burkolt mese, mely árnyékot vetett reánk. Kitől is várhattunk volna egyebet jogosan, midőn mi semmit nem tettünk érte?”¹²¹ A magyar irodalom „missióját” a berlini könyvtár tudja megindítani, de a cél egy „magyar tanszék az itteni egyetemen, mely a nyelv tanításával és az irodalom terjesztésével, commentálásával foglalkoznék”.¹²² A magyar tanszék gondolatát nem tartja sajátjának, Tomori Atanázra¹²³ hivatkozik, aki Berlinben járván vetette fel annak ötletét. Nos, az ötlettől a megvalósulásig csaknem 60 esztendőnek kellett eltelnie, de akkor is: „Csak egyetlenegy magyar akadt, egy 29 éves magyar tudós, aki értett ahhoz, hogy a kedvező atmoszférát a magyarság javára kihasználja és ez Gragger

---

¹¹⁹ Uo.: 86.

¹²⁰ Vö: Szász Gerő: A berlini magyar könyvtár érdekében I-II. In: Szépirodalmi Közlöny, 1858. 62. sz. 2102-5.

¹²¹ Uo.: 2104

¹²² Uo.: 2105

¹²³ Tomori Atanáz (1824-1894) a nagykőrösi mecénás, Arany János tanártársa, a Kisfaludy Társaság egyik alapító tagja.

Róbert volt”.¹²⁴ Figyelemre méltó azonban, hogy Szász Gerő fenti gondolatai mennyire Graggeréi is voltak. Intézete megalapításának okait és szükségességét fejtegetve szinte ugyanazt fogalmazza meg: „Azért legelső, feltétlen kötelességünk most arról gondoskodni, hogy hazánk valódi mibenléte Európa előtt tovább idegen ne maradjon. ...Magyarországnak nem szabad többé megelégednie elszigeteltségének eddigi állapotával. Magyarország történelmének, irodalmának, állami és jogi viszonyainak épen olyan ismereteseznek kell lenniök minden művelt európai előtt, mint bármely más komoly culturállam élet viszonyainak.”¹²⁵ Ennek megvalósítása érdekében megalapította a Berliini Magyar Tudományos Intézetet, melynek minden tevékenysége arra irányult, hogy Magyarország külföldön való megismertetését megszervezze.

A Berlinben tartózkodó magyar kolónia a század első felében a Tanulóifjak Egyesülete mellett egy másik társaságot is létrehozott. Huszonkilenc kereskedő, iparossegéd, tanuló és polgár összefogásával, Berlek Ignác szekszárdi szitásmester, Gönczi István miskolci lakatos és Schuh János veszprémpalotai szabómester vezetésével 1846. június 15-én megalakult a *Berlini Magyar Egylet* (Berliner Ungarn-Verein), az év végére már hetven tagot számlálva. Tagdíjat szedtek, és pénzadományokat gyűjtöttek, hogy honfitársaikat szükség esetén segíthessék, tanácsokkal lássák el, betegség esetén pénzzel és ápolással is hozzájáruljanak gyógyulásukhoz. 1860-tól hazai lapokra fizettek elő, és Esterházy Miksa gróf pénzadományának köszönhetően az Egyletnek 1863-tól már saját könyvtára volt. Sok híres magyarral is kapcsolatba kerültek, tiszteletbeli tagnak választották maguk közé többek között Klapka Györgyöt, Jókait, Andrássy Gyulát, Liszt Ferencet, Trefort Ágostont, Széll Kálmánt, Tisza Kálmánt, Gyulai Pált, Hauszmann Alajost. A diákok szoros kapcsolatot tartottak az Egylettel, részt vettek tanácskozásaikon, rendezvényeiken, sőt néhány diák belépett mindkét szervezet tagjainak sorába, így Gáspár János Berlinbe való visszatértekor 1856-ban vagy Szász Gerő 1858-59-ben. Az Egylet első történetírója is a diákok közül került ki,¹²⁶ Szakács Mózes hittanhallgatót ezért hálából tiszteletbeli taggá választották. A társaság neve időközben megváltozott, a negyvenéves jubileum tiszteletére megírt

¹²⁴ Farkas Gyula: A magyar irodalom Németországban. In: EPhK. 1936. 174.

¹²⁵ Gragger: A Berliini Magyar Tudományos Intézet. Bp., 1918. 1.

¹²⁶ Szakács Mózes: A Berliini Magyar Egylet tizennyolc esztendősi életének némi vázlata, Pest, 1866.

munkában már Berliini Magyar Egyesület néven olvashatunk történetükről. Kovács Dénes, az egyesület titkára a történetíró,¹²⁷ aki többször szót ejt könyvtárak újrarendezéséről és a vásárlások illetve adományok révén történő állománygyarapodásról. A kezdeti 74 munka 84 kötetben időközben 300 műre, mintegy 400 kötetre bővült. Mind a diákok, mind az iparosok egyesülete rendelkezett tehát könyvtárral, a köztük levő baráti kapcsolat azonban arra is kiterjedt, hogy könyveket kölcsönözzenek egymástól, főképpen a diákok ajánlottak olvasmányaik közül. A két könyvtár nem maradt sokáig elkülönülten, valószínűleg a 80-as években egyesülhetett. Írott forrás erről konkrétan nem számol be, azonban Kovács krónikájában az 1884. évről szólva a könyvtárat már „Bibliotheca Hungarica” néven említi.¹²⁸ Az egybeolvadás előmozdítója lehetett a két egyesület közös célja, hogy a „nemzet misszionáriusaiaként” a hazafiság ápolása mellett hazánkat a külfölddel megismertessék, s neki idegen népek között barátokat szerezzenek.¹²⁹

A berlini egyetemi könyvtár felügyeletére bízott Bibliotheca Hungarica egy idő után azonban feledésbe merült, állománya már nem gyarapodott tovább. Az Emlékkönyv bejegyzései is megszakadtak, 1882-96 között mindössze 10 bejegyzés található, az utolsó pedig 1896-ból való. Nemcsak a diákok nem használták, de Magyarország is elfeledkezett a magyar könyvtárról. Gulyás Pál hívja fel rá újra a figyelmet: „A könyvtár 1867-ig rendesen gyarapodott, azóta stagnál s még mindig a Gáspár-féle katalógus alapján, külön van föllálítva. Érdemes volna, ha az illetékes körök figyelme ismét ráirányulna a magyar literatura e szerény végvárára.”¹³⁰

Gragger volt az, aki felfigyelt a régi könyvtárra, és megszerezte intézete számára. Az Emlékkönyvet is újra megnyitotta saját bejegyzésével. Ezt követően jócskán megnövekedett a beírók száma, a dokumentum őrzi többek között Hankiss János, Négyessy László, Bartók Béla Gombocz Zoltán, Cholnoky Jenő, Szekfű Gyula bejegyzéseit, de írók is megfordultak itt, Babits Mór, Herceg Ferenc, Szabó Lőrinc, valamint a hivatalos látogatások alkalmával politikusok,

---

¹²⁷ Kovács Dénes: A Berliini Magyar Egyesület negyvenéves története. Berlin, 1886.

¹²⁸ Kovács i. m. 69.

¹²⁹ Vö.: Kovács fejtegetését a külföldi magyar egyesületek céljairól, i. m. 11.

¹³⁰ Gulyás Pál: Magyar könyvtár a berlini egyetemen. In: Magyar Könyvszemle Új folyam, 1911. 386.

miniszterek, miniszterelnökök, követek is bejegyezték, így e nevek arról tanúskodnak, hogy ezután intézményesen megszervezve folyt a látogatás.¹³¹

A könyvtár további sorsát Jacobi R. Viktor paptanárjelölt 1917. július 29-i emlékkönyvi bejegyzéséből követhetjük nyomon: „Berlini magyar szemináriumunk és annak könyvtára is napról-napra gyarapodik. A kultuszminisztérium f. é. július 12-én kelt engedélye alapján a berlini magyarok könyvtára, amely eddig az egyetemi könyvtárban volt eldugva, magyar szemináriumunk könyvtárához csatoltatott és így egyszerre 728 drb. értékes könyvvel gyarapodott meg szemináriumunk könyvtára.”¹³² Gragger azonban a könyvtár megszerzésének említésekor más adatról számol be a könyvek számát illetően: „Ide került a berlini egyetem könyvtárából az 1842-ben alapított 'Berlini Magyar Könyvtár'-nak körülbelül ezer kötete”.¹³³ Meglátásom szerint a két számadat közötti különbség éppen azt támasztja alá, hogy a két berlini magyar egyesület könyvtára összevonódott, és így együttesen került Graggerhez. Elképzelhető, hogy Jacobi csak azokat a könyveket számolta össze, melyek a Berlini Magyar Tanulóifjak Egyesületének könyvtárából származtak, s melyek könnyen azonosíthatók voltak, mivel a «Berlini Magyar Könyvtaré» szövegű bélyegzővel voltak lepecsételve.

A reformkori magyar diákok egyesületének könyvtára kezdettől fogva ott állt tehát a Magyar Intézet könyvei között, kicsiben képviselve azt a szellemiséget, ami Gragger intézetét áthatotta. A könyvtár megszerzésével Gragger nemcsak a meglevő kultúrtörténeti hagyományokra épített, hanem az egyesületet ezáltal intézete elődjének ismerte el.

---

¹³¹ Az Emlékkönyv a Berlini Magyar Tudományos Intézetben volt elhelyezve, ahonnan a berlini légítámadások idején került el, ekkor a könyv 81. lapjának megjegyzése szerint Farkas Gyula az OSzK őrizetére bízta (ott Fol. Hung. 2358 jelzeten volt a Kézirattár állományában), ahonnan 1958. június 18-án került vissza a berlini egyetem Finnugor Intézetébe. Jelenleg az egyetem magyar tanszékén (Seminar für Hungarologie), a tanári szobában, a Gragger-archívum anyagaival egy helyen található a könyv, ma is folyamatosan benne a bejegyzések, de csak a tanszéken megforduló vendégek jegyzik be nevüket.

¹³² Kulcsár Szabó Ernőné i. m. 8.

¹³³ Gragger: A Berlini Magyar Tudományos Intézet, Bp. 1918. 2.

5.2. A hallei Bibliotheca Nationis Hungariae

A másik régi magyar könyvtár, a hallei *Kassai-féle* gyűjtemény megszerzése igen nagy jelentőséggel bírt a Magyar Intézet számára, ez azonban kemény harcok árán sikerült Graggernek 1921-ben. A témával foglalkozó szakirodalom ezt az eredményt tényként közli, nem tér ki a könyvtár megszerzésének módjára és annak folyamatára. Ezt a hiányt szeretném pótolni dolgozatom ezen részében, hogy ezzel egy tulajdonjogi kérdéseket is felvető helyzetben tisztábban láthassunk.

Kassai (Cassai) Michaelis György (1640-1725) bars megyei születésű protestáns exuláns wittenbergi egyetemi tanár, dékán magánkönyvtárát és teljes vagyonát a Wittenbergben tanuló magyar diákokra hagyományozta, nemzeti művelődésünk szempontjából jelentős szerepet játszó könyvtárát alapítva ezzel.

A lutheránus egyházi értelmiség műveltségét a 18. század első felében Németország evangélikus központjaiban szerezte. Legtöbbjük a konzervatív 1502-ben alapított wittenbergi egyetemet látogatta, a közeli pietista szellemű Halléban viszont a kor legnevesebb prédikátorai, tudósai tanultak az 1694 óta fennálló egyetemen. A magyarországi diákok szellemi kolóniát alkottak, aminek különállását és megerősödését vonta maga után Kassai hagyatéka.

A prédikátornak készülő magyarországi diákok leglátogatottabb külföldi tanulmányi helye már a reformáció évtizedeiben is Wittenberg volt. A nagyszámú diákság szükségét érezte egy őket összefogó szerv létrehozásának, így 1555-ben megalapították a wittenbergi *Coetus Ungarorum*-ot. A coetuson belül közös tudományos munka folyt, tagjai önálló könyvtárt gyűjtöttek maguknak.¹³⁴ A diákok tanulmányaik befejezésekor könyveiket a közös könyvtárra hagyták, ami az állomány állandó gyarapodását jelentette, de a coetusnak juttatott pénzadományokból is vásároltak könyveket. A 17. századból nem maradtak fenn adatok a könyvtárról, de valószínűsíthető, hogy maga Kassai is használta a közös magyar könyvgyűjteményt wittenbergi diák korában (1675-1681). Arról sincs

---

¹³⁴ Erről részletesebben ld.: Szabó Géza: *Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg. 1555-1613*. Akademischer Verlag, Halle (Saale), 1941. (Bibliothek des Protestantismus im Mittleren Donauraum. Hrsg. von Michael Bucsay, Bd. II.) A Szabó a fennmaradt eredeti anyakönyv (ami tartalmazza a könyvtár 1588-as állagát) alapján számol be az 1555-1613 között fennálló coetus alapításáról, szervezetéről, anyagi és szellemi életéről. A coetus könyvtárával *Die gemeinsame Bibliothek* címmel külön fejezetben foglalkozik.

tudomásunk, hogy a wittenbergi magyar coetusnak volt-e a 17. században valamilyen könyvgyűjteménye.

Kassai a diákközösség gyűjteményét is hasznosítva 1725-ben könyvtárat alapított a wittenbergi egyetemen tanuló magyarországi diákok számára, amikor – örökösök nem lévén – a diákokra hagyta teljes vagyonát és könyvtárát, létrehozva ezzel az első magyar kultúrintézetet német földön. Utolsó akaratát német, majd latin nyelvű végrendeletben rögzítette. 1725. augusztus 6-án kelt a második és egyben végleges latin nyelvű végrendelet-változata,¹³⁵ a hozzácsatolt katalógus azonban elveszett, így nem lehet pontosan tudni, hány kötetből állt a gyűjtemény. Kassai halálától, 1725-től kezdve a protestáns hagyományokban és kincsekben gazdag könyvtár a magyarországi diákok szellemi életének központja lett. Nemcsak a Wittenbergben tanuló diákok használták a könyvtárat, hanem az összefogta a Hallét és a többi közeli egyetemet látogató diákságot is. Mivel Kassai a házát is a diákokra hagyományozta, ebben őrizte a könyveket a könyvtár két őre, a kusztoszok, akik a házban is laktak. Az állományt ezután szervezetten gyarapították tovább. A legértékesebb szerzemény Rotarides Mihály, a fiatalon elhunyt irodalomtörténész kéziratgyűjteménye volt, amit 1755-ben vásároltak meg, és illesztettek be a könyvtár állományába. Ekkor készítette el a könyvtár katalógusát Látsny Ádám, az akkori könyvtáros¹³⁶. A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárába került (Quart. lat. 16 jelzésű) 166 írott oldalra terjedő kéziratának címe: *Catalogus librorum, dissertationum et manuscriptorum variorum ad rem Hungaricam praecipue facientium ex bibliotheca, quae Vitebergae est Hungarorum congestus ab Adamo Latsny Turotzensi. Vitebergae Saxonum die XV. Nov. A. B. S. MDCCLV.* A kézirat utolsó lapján olvasható bejegyzésből (*Descriptum ex exemplari bibliothecae Saghienensis multis erroribus referto per exactoris scribam Harkamp ... . 2-a Jan. 1785.*) azonban látható, hogy egy harminc évvel később készült másolatról van szó, az eredeti valószínűleg elveszett¹³⁷. A katalógus, ahogy már címében feltűnteti, három egységre tagolja a

---

¹³⁵ Vö.: Fitz József: *Georg Michaelis und seine Bibliothek. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin.* Berlin, Walter de Gruyter, 1927.

¹³⁶ Látsny Ádám (?-1796) Turóc megyei származású, Wittenbergben tanult necpáli tanító majd lelkész.

¹³⁷ A kézirat teljes szövegét kiadták 2005-ben: Ildikó Gábor (Hg): *Bibliotheca Nationis Hungariae. Die ungarische Nationalbibliothek in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle. Der Katalog aus dem Jahr 1755.* Textausgabe der Handschrift der Széchényi

könyvtár anyagát. Az első egységben a nyomtatványokat gyűjti össze, a másodikban a Wittenbergben tanuló diákok nyomtatásban megjelent értekezéseit veszi sorra, a harmadikban pedig azok a kéziratok szerepelnek, amelyeket Rotarides hagyatékából megvásároltak a diákok. A kéziratos katalógus mintegy 1330 bibliográfiai egységet tartalmaz.

A 18. század végére a gyűjtemény a kéziratokkal együtt megközelíti a kétezer kötetet, annak ellenére, hogy a könyvek őrzése és kezelése nem volt mindig megfelelő.¹³⁸ Volt, hogy a diákok elzalogosították őket, vagy fidibuszt készítettek a kéziratlapokból, de a hétéves háború is károkat okozott az állományban. A 18. század végi állapotokról személyes élményei alapján számol be Rozgonyi József¹³⁹ a Hadi és Más Nevezetes Történetek c. bécsi magyar nyelvű folyóirat 1790. július 6-i számában (Wittenbergai magyar könyvház), amiből kiderül, hogy a veszteségek ellenére is oly jelentős gyűjteménnyel rendelkezett a könyvtár, aminél gazdagabban Rozgonyi a külföldi akadémiák látogatása során a drezdai kívül nem talált.¹⁴⁰

Közel száz évig működött a könyvtár az alapítás helyén, míg a napóleoni háborúk következményeként, Wittenberg Poroszországhoz történő csatlakoztatásával beszüntette működését az egyetem, majd 1817-ben a hallei egyetemmel vonták össze. Az így létrejött *Friedrichs-Universität Halle-Wittenberg* könyvtárába, Halléba került a Magyar Könyvtár 1823-ban, annak állományát mintegy negyedével megnövelve. A könyvtár őrzéséről hivatalos módon gondoskodtak – noha 1890-ig mindig volt magyar diákköre is a könyveknek –, ami azt jelentette, hogy megszűnt a közvetlen és napi kapcsolat a diákok és a

---

Nationalbibliothek Budapest. Mit Beiträgen von István Monok und Dorothea Sommer, Hildesheim, 2005.

¹³⁸ Vö.: Bucsay Mihály: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. (A közép európai protestantizmus könyvtára. Szerk.: Bucsay Mihály), Budapest, 1941.

¹³⁹ Rozgonyi József (1756-1823) filozófia professzor, 1783-84-ben a sárospataki kollégiumban könyvtáros volt.

¹⁴⁰ Rozgonyi: „Meg hallván Berlini útamban, a Vittenbergai Magyar Bibliothekának híret: annak látása végett ki tértem egy-néhány mér földnyire útamból; s szintén két hétig forogván benne, néminémű esmerettségére jutottam. Egy Kassai Mihály nevezetű Magyar Fi (ki Vittenbergában, a Tudósok közzé számláltatott) hagyta vőlt ezt a könyves Tárházat, az ott tanuló Magyar Ifjaknak; rendelvén egyszersmind 25 Magyar tanuló Ifjaknak élelmére való pénzt (Stipendiumot). A Bibliothéka jobbára régi Deák Theológus és Magyar; s Magyar Históriára tartozó Deák és Német Könyvekből áll. A Magyar, és Magyar Országra tartozó Könyvek öszve szedéseért, nagy dítséretet érdemlenek mind Kassai Ur, mind pedig azoltától fogva való Magyar Gondviselői a Bibliothekának. Én, néhány esztendőig tartott kinn létemben, sok helyeken meg fordúltam: de mondhatom, hogy ennél gazdagabb Gyűjteményt, a Drezdai kívül, nem láttam.” Először idézi: Kókay György: Külföldet járó magyarok könyvtári élményei a XVIII. század végén. In: Magyar Könyvszemle 78. évf. 2-3. szám, 1962. ápr.-szept. 197-203.

könyvek között. A könyvtár mellett a magyar ösztöndíjak is Halléba kerültek, melyek a vallási üldözések elől menekült patrióták alapítványai, a Kubiny (1711), a Cassai (1724) és a Temlin (1749) ösztöndíjak. A Kassai-alap közvetlen felügyeletét egy professzori testület (Collegium der Professoren der Wittenberger Stiftungen) látta el. Egy 1831-ben hozott rendeletben az ösztöndíjakat összevonták magyar ösztöndíj néven, az abban részesülők évi 300-500 márka közötti összeghez jutottak.¹⁴¹

A könyvtár régi, wittenbergi pecsétjén *Bibliotheca Nationis Hungaricae* jelzés található a könyveken, míg az újabb, hallei pecséten *Bibliotheca Hungarica Halensis*. Az egyetemi könyvtár 1890-től külön gyűjteményként (*Ungarische Bibliothek*) kezelte az állományt, s megkezdődött a könyvek és kéziratok több évtizedig tartó leírása és katalogizálása. A munkát Reinhold Henrik könyvtáros kezdte meg, Schulek Gáspár 1813-ban, illetve Torkos és Raphanides diák könyvtárosok 1860-61-ben készített kéziratos katalógusát felhasználva,¹⁴² Heinrich Reinhold 1900-1914 között katalogizálta a kéziratokat és a könyvek zömét. Katalógusa nem jelent meg nyomtatásban, munkáját Marburgba való áthelyezése miatt nem tudta befejezni, de helyrajzi szám szerinti összeállítása máig érvényes. Betűrendes katalógusát beolvasztották a hallei egyetemi könyvtár összkatalógusába, szakkatalógus pedig nem készült az állományról, így a könyvtár használhatósága igen nehézkes volt.

Az egyetemegyesítéstől kezdve a század első felében 161 beiratkozott hallgató tanult Halléban, a század második felében 185 diák, majd az első világháborúig 200 fölé emelkedett a számuk.¹⁴³ A háború alatt magyar diákok nem érkeztek Halléba, azután pedig nem a teológiai vagy bölcsészeti tanulmányok vonzották ide őket, hanem főleg a gazdasági stúdiumok. Az

---

¹⁴¹ Az ösztöndíjakról részletesen ld.: Die Wittenberger Benefizien. Rede zur 100 jährigen Gedenkfeier der Vereinigung der Universitäten Wittenberg und Halle. Am 2. Juni 1917 gehalten von dem Ephorus des Wittenberger Professoren-Kollegiums, Carl Robert. Hallische Universitätsreden 5. Halle(Saale), 1917.

¹⁴² Torkos és Raphanides felületes, nem szakszerű katalógusa a könyveket és a kéziratokat nyolc tárgyi főcsoportba, azokon belül pedig alcsoportokba osztotta. I. Teológia (A. Szentírásmagyarázat, B. Történeti teológia, C. Rendszerezés teológia, D. Gyakorlati teológia); II. Történettudomány; III. Nyelvtudomány és szépirodalom (A. Nyelvtudomány, B. Szépirodalom); IV. Bölcelet és jogtudomány (A. Bölcelet, B. Jogtudomány); V. Természettudomány; VI. Vegyes művek (Kolligátumok); VII. Kéziratok; VIII. Hazai nyelveken írt művek (A. Magyar nyelvűek, B. Szláv nyelven írtak). Gragger e rendszerezés alapján jelölte ki a Berlinbe szállítandó könyveket.

¹⁴³ Vö.: Ralf-Torsten Speler: „His conveniebant cives Pannonnes”: Wissenschaftliche Beziehungen zwischen Ungarn und den Universitäten Wittenberg und Halle von der Gründungszeit bis zur Gegenwart anhand der Universitätsakten, 35.

újonnan érkező diákok azonban már nem használták könyvtárukat, így az értékes kötetek lassan feledésbe merültek.

Gragger előtt is történt már kísérlet a könyvtár megszerzésére, illetve arra, hogy „a külföldön eltemetett, nehezen hozzáférhető és kallódásnak indult régi magyar könyvkincset a végpusztulástól megmentsse s az ország első művelődési intézetében mindenkinek hozzáférhetővé tegye”.¹⁴⁴ A sikertelen kezdemények után Gragger törekvéseit mind a hallei egyetem, a wittenbergi professzori kollégium, a Hallei Magyar Egylet, mind pedig a magyarországi evangélikus egyház kifejezett tiltakozása ellenére siker koronázta. A könyvtár megszerzésével kapcsolatos dokumentáció a berlini szövetségi levéltárban (Bundesarchiv) kutatható.

Gragger szüntelenül fáradozott könyvtára fejlesztésén. Hamarosan felkeltette figyelmét a Hallében levő régi magyar anyag, ami nézete szerint Berlinben, a Magyar Intézetben kerülne a legmegfelelőbb helyre ahhoz, hogy a hungarológiai kutatómunkába bevonható lehessen. Első lépésként ez ügyben 1920. február 26-án beadványt készített a kultuszminisztérium számára.¹⁴⁵ A kultuszminisztérium rendeletére hivatkozik, mely előírja, hogy az egyes külföldi kultúrkörök kutatását centralizálni kell egy-egy egyetemhez kötötten. Mivel a magyarsággal kapcsolatos kutatások a berlini egyetemen folynak a Magyar Intézetben, ezért minden Magyarországra vonatkozó tudományos anyagot az itt folyó munkák szolgálatába kell állítani. A halle-wittenbergi egyetem könyvtárában található Magyar Könyvtár használaton kívül paragon hever, mivel a soproni és

---

¹⁴⁴ Révész Kálmán: A hallei magyar könyvtár. In. Magyar könyvszemle, XI. évf. 1-6. füzet, 1886. 260. Révész Kálmán (1860-1931) ref. püspök, egyháztörténész beszámol a cikkben az 1886. évi hallei látogatásáról, melynek során alkalma nyílt a Bibliotheca Hungarica megtekintésére. Felhívja a figyelmet az ottani állapotokra, s különösen az ellenőrzés hiányára, amire pedig szükség volna, mivel „a könyvtárban ma már sok oly becses kézirat nem található, melyek ott, a katalógus tanúsága szerint, a század elején kétségtelenül megvoltak.” Ezért sürgeti – mivel véleménye szerint a könyvtár magyar protestáns egyház tulajdon – , hogy: „Igyekezzenek... az illetékes körök odahatni, hogy az ott levő s különféle esélyeknek nagyon kitett becsesebb könyvek és kéziratok mihamarább visszakerüljenek a hazába s valamely biztos és a mellett könnyen hozzáférhető helyen, például a nemzeti múzeum könyvtárában helyeztessenek el.” Uo.: 268. A cikkhez fűzött szerkesztői hozzászólás részletesen összefoglalja az ez ügyben addig történeteket. Leírja többek között, hogy az ág. h. egyetemes egyház 1882. okt. 18-20-án Budapesten tartott gyűlésén indítványozta, hogy kérvényezzék a hallei egyetemtől a Bibliotheca Hungarica átengedését az egyetemes ev. egyház számára. Az 1883. febr. 28-i kérvényben foglaltakat a hallei egyetemi tanács határozottan elutasította. Révész Kálmánnak a könyvtár megmentésére vonatkozó indítványát is visszautasította, azon nézetét kifejezve, miszerint „a hallei magyar könyvtár protestáns alapítványi tulajdon, melyre csak a magyar protestánsok (s nem a Nemzeti Múzeum) formálhatnak igényt”. Uo. 261.

¹⁴⁵ BArch, R 4901/1439, UI 5506

debreceni teológiai fakultás megalapítása óta a magyar teológus hallgatók már nem Halléban tanulnak. A könyvtár önállósága az 1890. november 25-i miniszteri rendelettel úgymond megszűnt, szervezetten is az egyetemi könyvtárhoz csatolták, őrzését ettől kezdve csakis egyetemi könyvtáros láthatta el, s az alapító rendelkezése szerinti külön elhelyezés sincs biztosítva. A könyvtár tudományos kutatása, katalógusának megjelentetése nincs tervbe véve. Idézi Reinhold véleményét, aki szerint a könyvtár katalogizálási munkálatait az ő távozása után senki nem folytatta, a könyvtárral senki nem törődik. Gragger érthetetlennek tartja, hogy miközben az egyetemi tanszékek könyvtáruk fejlesztésével kapcsolatosan a legnagyobb nehézségekkel küzdenek, a berlini egyetem és az Intézet számára nagy jelentőségű Magyar Könyvtár Halléban holt anyagként létezzon. Mindezekért kéri a minisztérium intézkedését az ügyben, hogy a már nem is az alapítólevél rendelkezései szerint működő Magyar Könyvtár Berlinbe áthelyeztessék. Mivel a könyvtárral ösztöndíj-alapítványok is összekapcsolódnak, kéri ezek áthelyezését is, így az alapítvány értelmében a tudományos munkát végző magyar diákok számára kiosztásra kerülhetnének. A kérvényhez csatolt hat és féloldalas melléklet három egységből áll, az első ismerteti a könyvtár létrejöttét, a második bemutatja a történelem viharait átélő könyvtár történetét, míg a harmadik a könyvtár állományát és az alapítványi ösztöndíjakat taglalja. Itt megjegyzi, hogy a legértékesebb rész a kéziratgyűjtemény, melynek egy része már nem található, jelenleg 109 kötetben 2564 darabot tartalmaz. A könyvtár mintegy 4000 kötetből áll, melynek a fele származik Kassai hagyatékából, a többi későbbi szerzemény. Az ösztöndíjak jelenlegi értékét 70.000 márkára becsüli.

Gragger kérelmére a kultuszminisztérium egy hónapon belül reagált. 1920. március 15-én levelet intézett a felügyelete alá tartozó Könyvtárügyi Tanácshoz¹⁴⁶ (Beirat für Bibliotheks-Angelegenheiten). Mivel a grémium feladata a könyvtári vonatkozású ügyekben való véleménynyilvánítás, javaslattevés volt, állásfoglalást kér az ügyben, a Magyar Intézet számára való rendkívüli fontosságra hivatkozva, emlékeztetve a magyar kultúrkörrel kapcsolatos kutatások egy helyre koncentrálásának szükségességére. Az iratot Becker helyettes államtitkári minőségében írta alá.

---

¹⁴⁶ BArch, R 4901/1439, UI 5506

A Tanács a minisztériumi átiratra július 3-án válaszolt, miután felvette a kapcsolatot a halle-wittenbergi egyetem könyvtárával, s a könyvtárigazgató, Karl Gerhard június 18-án írt hat és féloldalas szakvéleményét függelékben csatolta.¹⁴⁷ Gerhard álláspontja szerint nem az a kiindulópont az ügyben, hogy a Magyar Könyvtár hol tölti be hasznosabb funkcióját, Halléban vagy Berlinben, hanem ez egy tisztán jogi kérdés. Azt kell megvizsgálni, hogy az alapító testamentumát értelmezve egyáltalán megengedhető-e az áthelyezés. A wittenbergi és hallei egyetem egyesítését rögzítő okirat szerint (1817. április 12. §6.) Halle rendelkezik a wittenbergi könyvtárakkal is. A Cassai-ösztöndíj,¹⁴⁸ aminek kamataiból magyar diákok részesültek, a testamentum alapján a wittenbergi egyetem tulajdona lett. Az egyetemegyesítés után a Cassai-féle és a többi wittenbergi ösztöndíj is Halléba került, felügyeletét az egyesítő okirat (§10) szerint hat professzorból álló testület (Das Collegium der Wittenberger Professoren) látja el. A könyvtárral kapcsolatban megjegyzi, hogy külön helyiségben helyezték el, bár gyakran költöztették. Őrzését magyar diák könyvtárosok látták el, akik sokszor váltották egymást, és néhányan igen hanyagok voltak, felügyeletük alatt sok kötet elveszett. Ezek alapján született meg a döntés a professzori kollégiummal egyetértésben, hogy a könyvtár (1891. február 15-i hatállyal) kerüljön át az egyetemi könyvtár helyiségeibe, és egyetemi könyvtáros felügyelje. Ezzel az intézkedéssel természetesen nem szűnt meg a könyvtár önállósága. Különálló helyen, az egyetemi könyvtár raktárhelyiségében van felállítva, saját katalógussal. Reinhold véleményét egyoldalúnak ítéli, bár igaz, hogy néhány szemeszterben nem használták a könyvtárt, mert nem voltak magyar diákok, de ennek politikai és háborús okai vannak. A békekötés óta újra vannak magyar diákok, jelen szemeszterben 22 diák, akik használják is a könyvtárt, szó sincs tehát arról, hogy az állomány holt anyaggá vált volna. A könyvtár értékét egyébként túlbecsülik. Kevés számban vannak magyar vagy Magyarországgal kapcsolatos könyvek, az állomány kétharmad részben német és latin nyelvű, főképp teológiai tárgyú művekből áll, melyek a Magyar Intézetben folyó kutatási területeken kívül esnek. Az értékes Rotarides kéziratok 21 kötetéből pedig csak 7 került Halléba, a többi a könyvtár őrzését korábban gyakorló magyar

---

¹⁴⁷ BArch, R 4901/1439, UI 7648 (A dokumentumon kézzel írottan egy UI 6713 jelzés is található)

¹⁴⁸ Kassai neve a német forrásokban mindenütt a név latinos változatában (Cassai) szerepel. A források feldolgozásakor ezt a variánst közlöm.

diákok hanyagsága következtében elveszett. Mivel tehát olyan értékekről van szó, melyek az alapító testamentumának megfelelően az egyetem tulajdonát képezik, Gragger professzor kérvényét elutasítja.

A Könyvtárügyi Tanács tehát Gerhard szakvéleményének birtokában reagált a minisztériumi megkeresésre július 3-án, elutasító választ adva. A Tanács elnöke, Adolf von Harnack a Polgári Törvénykönyv megfelelő paragrafusait idézve és értelmezve leszögezi, hogy a jogállás szerint a wittenbergi alapítványok jogszerűen kerültek az egyetemegyesítés után Halléba. Kizáró okok, mint a közjó veszélyeztetése, vagy a tény, hogy az alapítvány nem tölti be rendeltetését, nem állnak fenn, így Gragger kérésének teljesítésére nem lát jogi lehetőséget. Éppúgy hasznos lenne a könyvtár a Berlinben tanuló magyar diákok számára, mint ahogy az a Halléban tanulóknak, akik száma a tavalyi téli szemeszterben 33 volt, szemben a berlini 22 diákkal. A könyvtár állományának negyede, mintegy 1000 kötet magyar nyelvű vagy Magyarországgal kapcsolatos, sok kézirat pedig az ország történetével foglalkozik, így ez a rész a Magyar Intézet számára bizonyára sok haszonnal járna. Azonban az intézetet elsősorban nem a magyar diákok érdekében alapították, hanem a német kutatók és érdeklődők számára nyújt lehetőséget ahhoz, hogy behatóan foglalkozhassanak a magyar kultúrkörrel. Cassai testamentuma ezzel szemben világosan kimondja, hogy alapítványának a magyar diákok javát kell szolgálnia.

Graggerhez mindkét állásfoglalás eljutott. Mivel fontosnak tartotta a Könyvtárügyi Tanács pártfogását megnyerni az ügynek, 1920. október 18-án reagált az eddigiekre.¹⁴⁹ Ismerteti a magyar kultuszminisztérium október 4-i, számára megküldött véleményét, miszerint a magyar diákok jelenlegi szűkös anyagi lehetőségeinek, a pénz elértéktelenedésének, valamint a könyvbeszerzés nehézségeinek ismeretében üdvözölni tudná annak megvalósulását, ha az eszközök, melyek a magyar diákok számára biztosítva vannak, egy helyen összpontosulnának, ami a jelenlegi széttagoltság mellett sokkal célszerűbb megoldást jelentene. Hivatkozik továbbá a porosz kultuszminisztérium még március 15-én a Tanácshoz írt levelére, melyben a miniszteri állásfoglalás kifejtette, miszerint szükségesnek tartja, hogy porosz területen a magyar kultúrkörrel kapcsolatos tanulmányok egyetlen helyhez kötődjenek, a jól felszerelt

---

¹⁴⁹ BArch, R 4901/1439, UI 7648

Magyar Intézethez. Saját véleményét hozzáfűzve megjegyzi, hogy itt nem jogi, hanem praktikussági szempontokról van szó. A tudományosság mai nehéz helyzetében célszerű a meglevő értékek legmegfelelőbb felhasználhatóságának elvét érvényesíteni. Mind a Magyar Intézet, mind pedig a Berlinben tanuló magyar diákok (akik száma – a pontosítás kedvéért – míg Gerhard adatai szerint Halléban 22 fő, addig Berlinben, ugyanabban a periódusban 100 diák volt, további 500-at nem tudtak felvenni) érdekének az felelnie meg, ha a hallei anyag Berlinbe kerülne, ahol Kassai testamentumában meghatározott felügyeletét is megfelelő módon láthatnák el. A levélhez csatolja a Berlini Magyar Tanulóifjak Egyesületének véleményét is, akik 1842-ben alapított könyvtárukat már az Intézetre hagyományozták, s most támogatják őt a hallei anyag megszerzésének ügyében.

Az Egyesület 38 diák aláírásával küldte el augusztus 4-i támogató levelét Graggernak. Ebben kiemeli, hogy a Magyar Intézet a magyar szellemi élet minden korszakát felölelő könyvtár kiépítésén fáradozik. A 19. és a 20. század e vonatkozásban megfelelően képviselteti magát, míg az elmúlt századok tekintetében jelentős hiányosságok mutatkoznak. Ezt az űrt tudná a 17. és 18. századi anyagokat tartalmazó Cassai-könyvtár betölteni. Információik szerint a könyvtár az utóbbi évtizedekben használaton kívül került, továbbfejlesztése megakadt. Méltatlan helyen, az egyetemi könyvtár raktárhelyiségeiben van elhelyezve, a diákok számára gyér hozzáférési lehetőséggel. Az alapító szándéka az volt, hogy könyvtárát abban a városban helyezze el, amelyik a német földön tanuló magyar diákok központjának számított. Ez a város abban az időben Wittenberg volt, majd Halle, jelenleg azonban Berlin, így a könyvtár Berlinbe való áthelyezésével Cassai testamentumában foglaltak bár nem szó szerint, de annak értelmét megragadó módon teljesülnének. Az Egyesület már a Magyar Intézetnek ajándékozta értékes, 19. századi könyvgyűjteményét, ami a hallei magyar anyagnak bizonyos értelmű organikus folytatását képezhetné, amennyiben a két gyűjtemény az Intézetben egyesülhetne. Mindezekért kérelmezik a hallei anyag áthelyezését Berlinbe, beleértve az ösztöndíjakat is, melyek szétosztására a Magyar Intézet a leghivatottabb.

A wittenbergi professzori testület (Das Collegium der Wittenberger Professoren) Halléban csak az ősz folyamán szerzett tudomást a kérelemről, amikor a rektortól és az egyetemi tanácstól megkapták az eddigi információkat.

November 30-án mind a minisztérium mind a Könyvtárügyi Tanács számára megküldték állásfoglalásukat a jogi helyzetet tisztázandó.¹⁵⁰ Felhívják a figyelmet arra, hogy a vitatott könyvtár ügyében, mint minden egyéb wittenbergi alapítvány ügyében is a törvény szerint kizárólag a professzori kollégium kompetens tárgyalásokat folytatni. Az ezt kimondó rendelkezésről 1818. május 2-án királyi határozat született. A könyvtár főfelügyeletét az 1831. október 17-i szabályzat (§12b) határozataként az ephorus látja el. A Magyar Könyvtár elnevezést teljességgel félrevezetőnek tartják, mert nem utal a halle-wittenbergi egyetemre mint jogos tulajdonosra. Helytelen a magyar alapítványi ösztöndíjakat a könyvtárhoz tartozónak tekinteni, pont fordított a helyzet: Cassai a wittenbergben tanuló magyar diákok számára hozta létre alapítványát, melyhez könyvtár is tartozik. A három magyar ösztöndíj-alapítvány, amit 1831-ben össze is vontak, független a könyvtártól. A magyar ösztöndíjak a wittenbergi ösztöndíjak részét képezik, azoktól jogsértés nélkül nem leválaszthatók, más egyetem nem rendelkezhet felettük, mint a jogutód halle-wittenbergi egyetem. Ugyanez vonatkozik a könyvtárra is, így annak áthelyezése az alapító végakarataának súlyos megsértését jelentené. Az iratot a testület tagjai: Kattenbusch, Langheineken, Roux, Wangerin és Strauch professzorok mellett Robert ephorus írta alá.

Minden tiltakozás és a tisztázott jogi viszonyok ellenére Konrad Haenisch kultuszminiszter 1920. december 18-i keltezéssel miniszteri rendeletet adott ki,¹⁵¹ melynek szövegét írásban megküldte Halléba az egyetemi könyvtár igazgatójának, az egyetem rektorának és az egyetemi tanácsnak, valamint Berlinben a Magyar Intézet igazgatójának és a Könyvtárügyi Tanácsnak. A berlini egyetem Magyar Intézetét méltatva kiemeli, hogy az Intézet fennállásának rövid ideje alatt a magyar kultúrkör kutatásának központjává, a külföld tanulmányozásának mintaintézetévé fejlődött. További fejlesztése kiemelt feladat politikai és kultúrpolitikai szempontból egyaránt. Mivel a könyvtárigazgatói szakvéleményből az derül ki, hogy a könyvtárat több szemeszteren keresztül alig használták, és mivel Halléban főképpen leendő mezőgazdászok tanulnak, akiket a könyvtár ideiglenes áthelyezése nem érint hátrányosan, meg kell találni annak lehetőségét, hogy a végrendelet megsértése nélkül, a Hallét megillető jogok

---

¹⁵⁰ BArch, R 4901/1439, UI 8158

¹⁵¹ BArch, R 4901/1439, UI 7648

fenntartásával a Magyar Intézetben koncentrálódjanak a magyar anyagok annak érdekében, hogy az Intézet rendkívül fontos feladatainak eleget tehesen. Mindezekért elrendeli a miniszter, hogy a könyvtár állományából valamennyi magyar nyelven írott, vagy a magyar viszonyokra vonatkozó, a gazdálkodást nem érintő anyag ideiglenesen, kölcsönképpen a Magyar Intézethez kerüljön át. Miközben felvilágosítást kér a könyvek számát és értékét illetően, felajánlja, hogy kész kompenzációt nyújtani Hallénak egy későbbiekben meghatározott formában.

Halle gyorsan reagált a rendeletre. A Wittenbergi Professzori Collegium ephorusa, Carl Robert 1921. január 14-én kézzel írt levélben¹⁵² ad hangot sérelmüknek, miszerint a kultuszminiszter döntése meghozatalakor nem vette figyelembe november 30-i, a Könyvtárügyi Tanácsnak küldött tényfeltárásukat. Ebben világossá tették, hogy a könyvtár feletti felügyeletet a kollégium látja el, így kéri, hogy a további tárgyalásokat kizárólag velük folytassák. Mérlegelniük kell, hogy a tervezett intézkedés összeegyeztethető-e a végrendeletben foglaltakkal. Addig kéri a rendelet végrehajtásának felfüggesztését.

Az egyetemi könyvtár 1921. január 15-én küldte meg jelentését a kért könyvekről.¹⁵³ A könyvtár állományából kölcsönadandó rész 1531 kötetből áll, magyar nyelven íródott, de nem képez zárt egységet, inkább véletlenszerűen összeállított gyűjtemény benyomását kelti. Értéke a mai könyvárak mellett 8-10000 márkára becsülhető. A kötések kevés kivétellel jó állapotban vannak. A kompenzációval kapcsolatban előterjeszti kérését, mely szerint az egyetemi könyvtár érdekeit szolgálná, és a professzori kollégium elkeseredettségén is módosítana, amennyiben a miniszter felvenné a könyvtárt azon intézmények sorába, melyek a minisztérium támogatását élvezik.

A miniszteri válaszra a wittenbergi professzorok által hiányolt november 30-i levélre hivatkozva január 25-én került sor.¹⁵⁴ A válasz a miniszteri rendeletben foglaltak megismétlését tartalmazza, egyetlen új eleme egy rövid megjegyzés, mely szerint szó sincs a Cassai-könyvtár mellett a magyar ösztöndíjak berlini áthelyezéséről.¹⁵⁵ Az ephorus január 14-i levelére február 14-

---

¹⁵² BArch, R 4901/1439, UI 5203

¹⁵³ BArch, R 4901/1439, UI 5204 (Ezúton szeretnék köszönetet mondani Maria Sebők-Demeternek az utóbbi két sütterlin-írással írt dokumentum olvasásában nyújtott segítségért.)

¹⁵⁴ BArch, R 4901/1439, UI 8158

¹⁵⁵ Az alapítványi ösztöndíjak így nem kerültek Berlinbe, Hallében maradtak, ahol a 20. század 40-es éveiben még kiosztásra kerültek. Az NDK létrejöttével az ösztöndíjak megszűntek.

én¹⁵⁶ a hallei egyetemi kurátornak címzett válaszában a kultuszminiszter megütközésének adott kifejezést: jóllehet a Kassai-könyvtár feletti felügyeleti jogot az ephorus gyakorolja, ez azonban nem zárja ki, hogy miniszteri jogkörénél fogva másképpen ne rendelkezessen, amennyiben azt szükségesnek ítéli. Egyben felhívja a kollégium figyelmét a fentiek tudomásulvételére.

Gragger január 31-én köszönőlevelet fogalmazott meg Beckernek kérése hathatós támogatásáért,¹⁵⁷ Tóth kultuszminisztériumi államtitkár nevében is, aki arról tájékoztatta, hogy a magyar kultuszminisztériumban nagy örömmel fogadták a hírt. A tiltakozások azonban nem maradtak abba. A következő hónapban, február 14-én tiltakozó nyilatkozatot fogalmazott meg a Hallei Magyar Egylet (Ungar-Verein Halle),¹⁵⁸ a kultuszminiszternek címezve. A magyar diákok szövetségeként alapított Egylet egyik célja mindig is a diákok érdekeinek képviselete volt. Most is ebben a funkciójában fordul a kultuszminiszterhez azzal a kéréssel, hogy vonja vissza rendeletét a Magyar Könyvtár Berlinbe helyezésével kapcsolatban. Kérésük indoklásaképpen arra hivatkoznak, hogy nem áll fenn az a helyzet, miszerint a könyvtár nem látogatott. A kölcsönzési füzet tanúsága szerint a könyvtárt 1914-ig szinte minden magyar diák használta, csak a háborús évek alatt szünetelt a használata, amikor nem volt magyar diák Halléban. Igaz, hogy jelenleg nem jönnek magyar teológus diákok, de ennek az oka a pénz rossz átváltásában keresendő. A magyar evangélikus egyház újra küldeni fogja fiait mind az évszázados hagyományok okán, mind pedig, mert a 18. században alapított ösztöndíjak a diákok rendelkezésére állnak. Az Egylet kötelezve érzi magát arra, hogy tiltakozzon a végrendelet megsértése és azon szándék ellen, hogy könyvtárukat, ami számukra a haza egy részét jelenti, áthelyezni kívánják.

Hallén kívül Magyarországról is érkezett tiltakozás. Amint az evangélikus egyház értesült a rendeletről, a Magyarhoni ÁG. Hitv. Evang. Keresztyén Egyházegyetem Főjegyzői Hivatala február 21-én levelet intézett a kultuszminiszterhez, melyet a Generális Konvent elnöksége nevében Raffay Sándor püspök-elnök és Zsigmond Jenő főfelügyelő-helyettes írt alá.¹⁵⁹ A

¹⁵⁶ BArch, R 4901/1439, UI 5203

¹⁵⁷ BArch, R 4901/1439, UI 5280

¹⁵⁸ BArch, R 4901/1439, UI 5369 A Hallei Magyar Egyletet 1863-ban alapította tizenegy magyar teológus diák, 1943-ig működött, működése nem volt mindig folyamatos. Tagjai közül került ki a Kassai-könyvtár második kustosza.

¹⁵⁹ BArch, R 4901/1439, UI 5409

Bibliotheca Hungarica alapítója jogutódjának tekintve magukat kizárólagos jogot formálnak arra, hogy a könyvtár sorsáról döntsenek. Ezért protestálnak az ellen, hogy megkérdésük nélkül határoztak Berlinbe helyezéséről. Az a kíváncsi, hogy a történelmi szempontokra való tekintettel is, a könyvtár a halle-wittenbergi egyetem könyvtárában maradjon.

A kultuszminiszter nem válaszolt a tiltakozó levélre. Ezt Gragger tette meg helyette, miután az egyház iratát a minisztériumból átküldték neki. Az előző dokumentumhoz hozzáfűzött, külön jelzet nélküli, március 9-én kelt levelében megjegyzi, azért ragadja magához a lehetőséget a válaszádsra, mert úgy látja, az evangélikus egyház rosszul van tájékoztatva. A Magyar Intézetnek nincs szándékában a könyvtárat kisajátítani, kizárólag kölcsönképpen helyezik át Berlinbe – a miniszteri rendeletnek megfelelően – a tudományos kutatáshoz szükséges könyveket és kéziratokat, melyek feldolgozása a könyvtár és a magyar tudományosság érdekeit egyaránt szolgálni fogja. Gragger megjegyzi, hogy a könyvtárigazgató mellett a levél egyik aláírója, maga Raffay Sándor püspök is utal egyik tanulmányában arra, hogy a könyvtár Halléban nem kap megfelelő figyelmet, noha feldolgozása kívánatos volna.¹⁶⁰ Miután a magyarországi illetékes körök jóváhagyták a berlini áthelyezést, Gragger reményét fejezi ki azzal kapcsolatosan, hogy az evangélikus egyháztól ezek után nem érkezik több tiltakozás.

Gragger válaszát nem tarthatta kielégítőnek az evangélikus egyház elnöksége, hiszen egy sajátos jogi helyzet állt fenn, melynek központi kérdését, a jogutódlást Gragger álláspontja nem érintette (bár nem is érinthette, mivel nem volt kompetens a kérdés megítélésében). Az egyház joggal sérelmezte, hogy tiltakozó levelére nem reagált a kultuszminiszter. Ezért a Magyarországi Evangélikus Egyház elnöksége július 16-án ismételt levelet intézett a kultuszminiszterhez.¹⁶¹ A Bányai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület pecsétjével ellátott

¹⁶⁰ Gragger a következő munkára utal: Raffai Sándor: A hallei egyetemi könyvtárral kapcsolatos magyar könyvtár. In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1914. 54-59. A tanulmány Raffay teológiai tanár, evangélikus lelkész jelentése a hallei magyar könyvtár rendezési munkálataiban való közreműködéséről, amit a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa elnökének megbízásából végzett. A könyvtár sorsa c. fejezetben megjegyzi: „...többször is megesett, hogy egyetlen magyar ifjú sem volt Wittenbergben s ilyenkor a könyvtár gazdátlanul hevert.” 55. Megállapítja, hogy jelenleg „a magyar könyvtár önállósága jóformán megszűnt”, és felhívja a figyelmet arra, hogy: „A könyvtár megmentése pedig mégis csak a legfőbb érdek és czél a mi szemünkben is.” 56.

¹⁶¹ BArch, R 4901/1439, UI 6832 Ekkor a kultuszminiszteri poszton személyi csere történt, a funkciót C. H. Becker töltötte be. Első kultuszminiszteri működése rövid ideig tartott (1921. április 21-1921. november 7.), azonban a hallei könyvtár ügyében már ő hajtotta végre a rendeletet.

tiltakozó levélben megismétlik az előző kérelmükben leírtakat, s miután arra nem érkezett válasz, szükségesnek tartják, hogy kifejezzék újbóli tiltakozásukat. A Bibliotheca Hungarica a magyar evangélikus egyház tulajdona, rajta kívül senki nem jogosult a könyvtárt vagy annak egy részét máshova áthelyezni, még kölcsönképpen sem. Halléba az engedélyükkel került át azzal a kikötéssel, hogy ott külön gyűjteményként kezeljék. Ragaszkodnak ahhoz, hogy a könyvtár Halléban maradjon, s kéri az 1920. december 18-i kultuszminiszteri rendelet hatályon kívül helyezését. Ahhoz természetesen beleegyezésüket adnák, hogy a könyvtár egyes kötetait a Magyar Intézet kikölcsönözze.

A levéltári iratok között nem találtam miniszteri választ a magyarországi tiltakozásra. Nem gondolom, hogy a gondosan őrzött dokumentumok közül éppen ez hiányozna, az tűnik valószínűbbnek, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház tiltakozását a kultuszminiszter figyelmen kívül hagyta.

A Wittenbergi Professzori Collegium március 11-én fordult ismételten a kultuszminiszterhez:¹⁶² január 14-i levelükben foglaltaknak megfelelően fontolóra vették, hogy a tervezett intézkedés összehangolható-e az alapító akaratával. Ennek során arra a belátására jutottak, hogy noha az alapítványi könyvtár felett gyakorolt felügyeleti joguk alárendelődik a minisztérium főfelügyeleti jogának, azonban a könyvtár akár részleges elszállításhoz is, mivel az nem egyeztethető össze az alapító végrendeletének rendelkezéseivel, az államminisztérium engedélye szükséges.

A levéltári dokumentumok tanúsága szerint az utolsó tiltakozást a hallei teológiai kar dékánja (Der Dekan der theologischen Fakultät der vereinigten Friedrichs-Universität Halle-Wittenberg) nyújtotta be április 15-én.¹⁶³ A dékán a leghatározottabb tiltakozását fejezi ki a Magyar Könyvtár berlini áthelyezésével kapcsolatban. Arra hivatkozik, hogy mivel egy alapítványról van szó, senki nincs olyan jogkörrel felruházva, hogy annak rendelkezéseit önhatalmúlag felülírhasa. Ragaszkodik mind a latin, mind pedig a magyar nyelvű rész Halléban maradásához. A könyvtár jelenlegi kisebb mértékű látogatottságát azzal magyarázza, hogy az itt tanuló magyarok többnyire németajkú erdélyi szászok voltak, ami azonban a határok módosítása következtében változni fog. Ismételten nagyobb mennyiségben fognak érkezni Magyarországról a teológus diákok, mert

¹⁶² BArch, R 4901/1439, UI 5810

¹⁶³ BArch, R 4901/1439, UI 6057

tudják, hogy itt magyar ösztöndíj-alapítványok és a régi magyar könyvtár várják őket.

Gragger április 18-án Halléba utazott, és személyesen is megtekintette a könyvtárt, hogy konkrétan kijelölje a könyveket, amelyekre igényt tartott, továbbá azért is, hogy tárgyalásokat folytasson az egyetemi könyvtár igazgatójával és a wittenbergi professzori kollégiummal. A látogatást a minisztérium, pontosabban, ahogy utal is rá, Werner Richter miniszteri tanácsos ösztönzésére tette. Útjáról Richternek beszámolót készített (1921. május 7.),¹⁶⁴ melyben kifejti, hogy a Berlinbe kért könyveket és kéziratokat a könyvtár VIII. főcsoportjának A és B alcsoportja tartalmazza, így kölcsönbe vételük nem okoz semmilyen technikai problémát, hiszen könnyen leválaszthatók a könyvtár többi részétől. Ezeken kívül az állományból szükségük lenne még további mintegy 150 kötetre és a kéziratokra. Ezekről listát készített, amit a könyvtár igazgatójának már el is küldött, hogy mielőbb sor kerülhessen ezek elkülönítésére. Az ephorustól pedig ígéretet kapott arra, hogy május 1-jéig döntést hoz a testület a könyvek esetleges átadásáról, és egy levélváltás során megállapodhatnak a kölcsönszerződés részleteiről.

Becker a már több mint egy éve húzódó ügyet le akarta zárni, ezért kultuszminiszteri hatalmánál fogva – a professzori testület tudta nélkül – utasította a hallei egyetem könyvtárigazgatóját, hogy a kívánt könyveket *fenntartás nélkül* küldesse Berlinbe. Erről a könyvtárigazgató tájékoztatta a testület tagjait, akik az eljárás ezen módját sérelmezve fogalmazták meg levelüket május 30-án Beckernek.¹⁶⁵ Beszámolnak arról, hogy időközben Gragger a minisztérium megbízásából tárgyalásokat folytatott velük, s levélváltásuk során (április 25., május 18.) megállapodtak az átadás feltételeiben. A miniszteri utasítás kiadásával egyidejűleg történt tehát a megegyezés. A professzori kollégium a Magyar Intézetben folyó kutatások fontosságára való tekintettel, a minisztérium intenciójának megfelelően hajlandó a kívánt anyag kölcsönadására, amennyiben annak időtartamát konkrétan be tudják határolni. Gragger megfogalmazása ugyanis, miszerint addig kívánja a könyveket Berlinben tartani, míg a hozzájuk kapcsolódó kutatások be nem fejeződnek, túl általános, és fennáll az esetleges végleges elszakadás veszélye. Elkészítették a kölcsönszerződés tervezetét, amit

¹⁶⁴ A dokumentum külön jelzés nélkül a BArch, R 4901/1439, UI 5409 sz. irathoz csatolva.

¹⁶⁵ BArch, R 4901/1439, UI 6405

Graggernek május 18-án, a hallei egyetem kurátorának május 21-én elküldtek, a kurátor pedig május 27-én továbbította a minisztériumba.¹⁶⁶ A kölcsönszerződés hat pontot tartalmaz. Az első pontban megjelöli a kölcsönadandó könyveket (magyar nyelven írt könyvek: VIII. főcsoport, kb. 150 kötet; szlovák nyelvű könyvek: VIII. B csoport, kb. 50 kötet; a többi csoportból mintegy 200 kötet az Intézet választása alapján). A második pont megszabja a kölcsönadás időkereteit, mégpedig öt évben határozza azt meg, hároméves hosszabbítási lehetőséggel. A harmadik pont előírja, hogy a Magyar Intézet szakszerű elhelyezést biztosítson a könyveknek, különálló egységként helyezze el, megtartva régi könyvtári jelzeteit. A negyedik pont kimondja, hogy a könyvek oda- és visszaszállításának költségeit a biztosítási tételekkel együtt a Magyar Intézet fedezi. Az ötödik pont feltételül szabja, hogy amennyiben Halléban egyes könyvekre igény mutatkozik, az Intézet haladéktalanul, saját költségén megküldi azokat. A hatodik pontban azt fogalmazza meg a testület, hogy nem kér ellenszolgáltatást a könyvekért, de azt elvárja, hogy Berlin tegyen kötelező ígéretet arra, hogy nem lép fel igénnyel a kölcsönvett könyvek tulajdonlására vonatkozóan.¹⁶⁷

¹⁶⁶ BArch, R 4901/1439, UI 6353

¹⁶⁷ Vö.: Entwurf eines Leihvertrages mit dem Ungarischen Institut in Berlin:

1. Das Kollegium der Wittenberger Professoren in Halle überläßt leihweise aus der ihm testamentarisch anvertrauten Ungarischen Stiftungsbibliothek dem Ungarischen Institut in Berlin folgende Bücher:
  - a) die (in ungarischer Sprache verfaßten) Bücher der Abteilung VIII (etwa 150 Bände),
  - b) die (in slovakischer Sprache verfaßten) Bücher der Abteilung VIII B (etwa 50 Bände),
  - c) aus den übrigen Abteilungen etwa 200 Bände Hungarica nach Wahl des Instituts.
2. Die Leihfrist beträgt vorläufig fünf Jahre. Erforderlichenfalls wird sie auf Antrag des Ungarischen Instituts um drei Jahre verlängert werden.
3. Das Ungarische Institut sorgt für sachgemäße Unterbringung der Bücher. Diese werden in den Räumen des Instituts getrennt von anderen aufgestellt und unter Beibehaltung der bisherigen Signierung besonders katalogisiert, damit bei der Rückgabe keine Schwierigkeiten entstehen.
4. Das Ungarische Institut übernimmt die Kosten des Transportes der Bücher nach Berlin und die Kosten des Rückgabetransportes nach Halle, einschließlich der Versicherungsgebühren.
5. Das Ungarisch Institut verpflichtet sich, einzelne Bücher, die in Halle gebraucht werden, sofort nach Halle zu senden und die Kosten der Hin- und Hersendung zu tragen. Das Nähere wird durch Vereinbarung des Ungarischen Instituts und der Hallischen Univ. Bibliothek, nötigenfalls durch den Ephorus des Stiftungskollegium geregelt.
6. Auf eine Gegenleistung, wie sie in Nr. 7. des Schreibens vom 25. April 1921 in Aussicht gestellt ist, legt das Stiftungskollegium keinen Wert und würde ihr nur unter der Bedingung zustimmen können, daß dem Kollegium die ausdrückliche und bindende Zusage gemacht wird, daß von Berlin aus auf solche Gegenleistung hin keinerlei Anspruch auf den Besitz der entliehenen Bücher erheben werden wird.

A kölcsönszerződés végleges változatát nem találtam meg, de valószínűleg a tervezethez nagyban hasonló vagy azzal megegyező szövegezésű lehetett. Erre utal Gragger kézzel írt levele az ephorushoz augusztus 16-án,¹⁶⁸ amely a szerződés szövegére való hivatkozásokat tartalmaz. Nyomatékosítja, hogy a miniszteri rendeletben foglaltaknak megfelelően a könyvek kölcsönadásáról van szó, ezzel mintegy a hatodik pontban megfogalmazott aggályokat kívánja eloszlatni. A harmadik pontra utal az a kitétel, miszerint biztosítja az ephorust arról, hogy a könyveket különálló gyűjteményként kezeli Cassai-könyvtár (Cassaische Bücherei) néven, és megtartja a régi szignatúrákat. A második pontban meghatározott kölcsönzési idő azonban fejtörést okoz számára, mint írja, ezt megfontolás tárgyává teszi.

A könyvek és kéziratok Berlinbe szállítása az őszi szemeszter folyamán történt, és kissé el is húzódhatott, legalább is erre lehet következtetni abból a pár soros, kézzel írt levélből (1921. december, nap megjelölése nélkül),¹⁶⁹ melyben a miniszter Graggertől az iránt érdeklődik, hogy megérkeztek-e már Halléből a könyvek. A Kassai-féle könyvtár megszerzése Graggernek mindezek alapján – a tiltakozások és a súlyosan felvetődő jogi problémák ellenére, a porosz és a magyar kultuszminisztérium támogatásával, főképpen azonban Becker pártfogásának köszönhetően – meglepően rövid időn belül sikerült, hiszen az 1920 februárjában megfogalmazott kéréstől a könyvek 1921. decemberi megérkezéséig két év se telt el. Gragger a hallei anyag mintegy negyedrészt kérte át Berlinbe, így az I-VI. csoportból 172 helyrajzi szám, a VIII. A. csoportból 643, a VIII. B. csoportból kb. 50 mű, vagyis összesen mintegy 865 nyomtatott, továbbá 105 kéziratos mű és 100 folyóirattári szám került a Magyar Intézet könyvtárába.

Sarkalatos kérdés volt azonban a könyvek kölcsönzésének időtartama. Gragger egyetértett a kölcsönszerződés szövegével, mindössze egyetlen pontot kifogásolt, nem tartotta valószínűnek ugyanis, hogy a könyvek és kéziratok feldolgozása öt (vagy némi hosszabbítással nyolc) év alatt befejeződhet. Kételyének hangot is adott, azonban annak sehol nincs írott nyoma, hogy az öt (esetleg nyolc) évre tervezett kölcsönzési idő miképpen hosszabbodott meg oly jelentős mértékben, hogy végül is kilencvenkilenc évre szóló tartós kölcsönbe

---

¹⁶⁸ BArch, R 4901/1439, UI 6832

¹⁶⁹ BArch, R 4901/1439, UI 6912

kapta meg a könyveket a Magyar Intézet. Esetleg az is elképzelhető, hogy nem készült erről írásbeli dokumentum, és a hosszú kölcsön egy szóbeli megállapodás eredményeképpen valósult meg.

A hallei gyűjtemény katalogizálására Gragger Fitz Józsefet kérte fel. A könyvek új számozást kaptak, de megtartották az eredeti hallei szignatúrájukat is. A Hallében maradt egyházi rész feldolgozását és katalogizálását először Bucsay Mihály végezte el, amikor az 1938-ban a hallei egyetem hittudományi karán felállított magyar protestáns egyháztörténeti kutatóállomás (Forschungsstelle für Kirchenkunde Südosteuropas, besonders Ungarns an der Theologischen Fakultät der Martin Luther Universität Halle-Wittenberg) első vezetője lett. A kutatóállomás a hungarológia egyházi vonatkozását vizsgálta, és célul tűzte ki a Hallében maradt anyag gyarapítását is.¹⁷⁰

A Magyar Könyvtár (Ungarische Bibliothek) jelenleg a Humboldt Egyetem Idegennyelvű Filológiai Könyvtárának Finnugor részlegében található, különálló egységként kezelve, kulcsra zárt raktárhelyiségben felállítva, nehéz hozzáférési lehetőséggel.¹⁷¹ Legújabb katalógusa 2007-ben készült el: Simon-Szabó Ágnes (szerk.): *Hungarica-Sammlung aus Wittenberg und Halle an der Teilbibliothek Finno-Ugristik der Zweigbibliothek Fremdsprachlichen Philologien der Humboldt-Universität* [A halle-wittenbergi hungarika gyűjtemény a Humboldt Egyetem Idegennyelvű Filológiai Könyvtárának Finnugor részlegében], Berlin 2007.¹⁷² A katalógus elérhető az Interneten is, 88 oldalon, nyomtatható formában

¹⁷⁰ A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy Wittenbergben is maradtak könyvek, ezek katalógusát Asztalos Miklós készítette el. Ld.: Asztalos Miklós: A wittenbergi egyetemi könyvtár Wittenbergben maradt részének régi magyar könyvvállománya. In: Magyar Prot. Egyháztört. Adattár XII. (1928) 123-185.

¹⁷¹ 2009 augusztusában lehetőségem volt a könyvtár megtekintésére, szigorú biztonsági intézkedések közepette, személyesen Dr. Anja Otto, az egyetem Idegennyelvű Filológiai Könyvtára igazgatójának kíséretében. Az igazgatónő megerősített abban, hogy jó a feltételezésem, tudomása szerint sem készült írásbeli dokumentum a könyvek kilencvenkilenc évre szóló kölcsönzéséről, és a könyvtárral foglalkozó gazdag szakirodalomban sem található erre vonatkozó információ, a kilencvenkilenc év mindenütt csak tényadatként szerepel. A könyvtár igazgatónője arról is tájékoztató, hogy Halle a kölcsönzési idő lejártá előtt folyamatosan szállítja vissza a kéziratokat, arra hivatkozva, hogy szükségük van rájuk. S valóban, a hallei Universitäts- und Landesbibliothek honlapján az Ungarische Bibliothek oldalon azt a tájékoztatást kapjuk, hogy a Magyar Könyvtár 110 kézírata idő előtt, 85 év elteltével visszakérült Halléba. (Vö: „Mit der vorzeitigen Rückgabe von 110 Handschriften der Ungarische Bibliothek, zu deren Bestand neben Handschriften auch Hungarica gehören, kam eine besonders wertvolle und umfangreiche Handschriftensammlung nach 85 Jahren an die Universitäts- und Landesbibliothek nach Halle zurück.”)

Vö.: http://bibliothek.uni-halle.de/sammlungen/sondersammlungen/ung_bibliothek/

¹⁷² Simon-Szabó Ágnes tud. segédmunkatárs SZTE Német Irodalomtud. Tanszék, 2007-ben a Humboldt Egyetem gyakornoka, Ungarische Bibliothek der Humboldt Universität zu Berlin, témavezető: Prof. Dr. Szajbély Mihály és Dr. Anja Otto.

tartalmazza mind a hallei, mind a berlini könyvtári jelzéseket.¹⁷³ A könyvtár többi része ma a Hallei Egyetemi és Tartományi Könyvtárban (Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Halle/Saale) található.

A Kassai-könyvtár megszerzésével Gragger a Magyar Intézet könyvtárát nemcsak rendkívül értékessé tette, külföldön egyedülálló hungarikagyűjteményt létrehozva, hanem ezzel a németföldi első magyar kultúrintézetet mintegy beolvasztotta Magyar Intézetébe, kétszáz éves kontinuitást biztosítva a Németország felé irányuló magyar törekvéseknek.

---

¹⁷³<http://www.ub.hu-berlin.de/ueber-uns/standorte/august-boeckh-haus/kataloge-vor-ort/hungarica-katalog> illetve: http://www.ub.hu-berlin.de/bibliothek/zweigbibliotheken/philologie/Halle_Verz.pdf
Érdemes még megjegyezni, hogy a könyvtár legértékesebb részéről, a kéziratokról külön katalógus is készült. Heinrich Reinhold kéziratos katalógusa (1911) később nyomtatásban is megjelent: Die Handschriftensammlung der Ungarischen Nationalbibliothek zu Halle. In: Zentralblatt für Bibliothekswesen. XXX. Jg. 11. Heft, Nov., Leipzig, 1913. Majd: Pálffy Miklós: Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarischen Bibliothek. Halle/Saale, 1965. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale Bd. 4.)

6. A Magyar Intézet lektorai és lektorátusai

A Magyar Intézetben megindult munka, az egyetemi előadások¹⁷⁴ és a magyar nyelvórák tartása Gragger számára már meglehetősen sok munkát jelentett. Feladatai ellátásához segítségül egy magyar lektor alkalmazását kérte. C. H. Becker a porosz kultuszminisztérium egyetemi ügyosztályának személyügyi referenseként foglalkozott az ügygel. 1918. augusztus 1-jén írt átiratában tájékoztatta a külügyminisztert arról, hogy rendelkezésre állnak az anyagi eszközök ahhoz, hogy a Magyar Intézet magyar nyelvi lektort foglalkoztathasson Koszó János középiskolai tanár személyében, amennyiben a külügyminisztériumnak nincs ellenvetése. A lektori feladatok ellátásáért havi 900 M. javadalmazás adható. A budapesti német főkonzul érdeklődésére a kultuszminisztérium nevében Tóth Lajos miniszteri tanácsos küldött információkat Koszóról (igaz, a nevet elírva, Stefan Koszo személyét melegen ajánlva), aki munkáját a legnagyobb szorgalommal és tehetséggel fogja végezni. Kinevezését Koszó 1918. október 9-én kapta meg, magyar nyelvi és irodalmi előadások és gyakorlatok tartására szerződve, amiért a havi juttatáson kívül évi 1800 M. honoráriumot kapott negyedévi kifizetésekkel. Mivel már az elmúlt félévben is lektorként dolgozott, április 1-től visszamenőleg kapta meg fizetését.¹⁷⁵

Gragger komoly feladatokat szánt a lektornak. Egy Koszónak írt levelében megfogalmazta, mit is vár el a tőle. „1. Mint ide kirendelt magyar állami tanárnak a könyvtár felállítása és kezelése. ...2. Mint itteni egyetemi lektornak feladatod elsősorban a tudományos nevelés. Hallgatók előképzése annyira, hogy valamely magyar problémával tudományosan foglalkozhassanak. Ezek iránt (filozófia, történelem, jog, közgazdaság) felébreszteni őket. ...Emellett csak másodrangú feladat a szabad kurzusok tartása.”¹⁷⁶

A magyar tanfolyamok résztvevői Gragger tájékoztatása szerint egyre szélesebb körökből érkeztek. „A tanfolyamokon most már nemcsak németek, hanem mások is tanulnak magyarul, így pl. a Manchester Guardian és a Times

¹⁷⁴ Gragger egyetemi előadásainak listáját (1916/17 WS -1926/27 WS) ld.: a 6. számú mellékletben. GStA PK VI HA NI C. H. Becker Nr. 1955 (Benne a rövidítések: WS: Wintersemester - téli szemeszter, SS: Sommersemester - nyári szemeszter.)

¹⁷⁵ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sect. 2. Tit. IV. Nr. 67/63; 64; 66/67

¹⁷⁶ BGA Gragger Róbert iratai, Gragger levele Koszóhoz, 1920. dec. 11.

levelezői is. Mulatságos hallani az angolos és németes magyar kiejtést egymás mellett.”¹⁷⁷

Koszó János két éve dolgozott Gragger mellett, amikor összezőrdülésre került sor közöttük. Levélváltásukból kiderül, hogy Gragger nem volt elégedett sem a könyvtári munka, sem pedig a hallgatók képzésének előrehaladásával. Koszó viszont – betegsége miatt pár napra távol maradván – írásban tette szavá Graggernek, hogy nagyon sok a munka, délelőtt a könyvtárat teszi rendbe és titkári teendőket lát el, délután pedig tanít, mindezért nem sok pénzt kapva, ráadásul Gragger munkastílusa is nehezíti a dolgát. Koszó levelének egy részletéből közvetlenül érzékelhetjük az említett munkastílus jellegzetességeit, s a két különböző mentalitású ember együttműködésének nehézségeit. „Jó ideig megtagadtam saját természetemet. Az én természetemmel homlokegyenest ellenkezik az örök nyugtalanság, változékonyság, elhatározások megváltoztatása, valaminek megkezdése és abbahagyása, a munka negyedrészen annak a végét kérdezése, más dolgok közbetolása, újra tőle való távozás stb. Erről pedig szólnom kellett volna a maga idején. Nem kritikaképpen, mert mindenki végezze el a maga ügyeit önmagával, az ő egyénisége a saját bírása kell hogy legyen. Nekem azonban be kellett volna ismernem, ha valamit nem bírok, mert ez meg az én ügyem.” Gragger írásban válaszolt Koszónak. „Most, hogy az elért eredményekről van szó, nem lehet lélekanalízissal felelni s világnézetet fejtegetni. A rideg adatok beszélnek. ...Filozófiai fejtegetésed veleje, hogy individualista vagy, előtted az éned a fő. Én kantianus vagyok, első, amit feladatommak ismerek. Hogy ebből bizonyos militarizmus keletkezik, talán baj, talán előny. De elsősorban annak katonája vagyok, amire felesküdtem. ...Feladatunk nem mérhető órával, szabad tanítás, szabad munka volt az elvem. Persze ezzel a legszigorúbb mester, önmagunk erkölcsi érzése, a felelősségérzés ül a nyakunkba.” Gragger mindazonáltal jobbját nyújtja Koszónak. „Mindezen bajokon még segíteni lehet és jóakarattal, amelyben rendületlenül hiszek, jóvá tehetők az elmulasztottak. ...És most kedves Barátom, kérek, ne érintkezzünk írásban. Én mindig rendelkezésemre állok, ha valami nyomja lelkedet. Nekem nincs más ambícióm,

---

¹⁷⁷ BGA Gragger Róbert iratai, Gragger levele Ismeretlenhez, 1920. júl. 7. (Félbehagyott levél)

mint ennek az állásnak és intézetnek kiépítése és produkcióképessé tétele. Ehez kérem lelkes munkatársi jobboldat.”¹⁷⁸

Koszó ezután még egy évet maradt Gragger mellett az Intézet lektora. 1922. január 1-jén kérte elbocsátását, miközben utalt arra, hogy Gragger professzornak már van javaslata az új lektor személyére.¹⁷⁹ Gragger már az előző év őszén felvette a kapcsolatot *Farkas Gyulával*, akire az Eötvös Collegiumban hívták fel a figyelmét. Novemberre már biztos volt, hogy megkapja kinevezését, Gragger levélben adott számára némi eligazítást, majd levele végén megjegyezte: „Örömmel várom és nagy reményeket fűzök intézeti működéséhez.”¹⁸⁰

1922. január 20-án a berlini egyetem arról értesítette a porosz kultuszminisztériumot, hogy az egyetem magyar lektora távozni készül, és a következő szemesztertől a budapesti polgári iskolai tanárképző főiskola német nyelvi tanszékének tanára lesz. Az így megüresedő álláshelyre a kar Julius von Farkas Székesfehérváron tanító középiskolai tanárt javasolja, aki készségesnek mutatkozott arra, hogy az állást húsvétkor betöltse. Az irat megjegyzi továbbá, hogy mint a csatolt életrajzból kiderül, Farkas Alexander Petőfi elbeszélő költészetéből doktorált, német és francia egyetemeken tanult, és édesanyja német.¹⁸¹ A miniszter két nap múlva, 1922. január 22-én aláírta a kinevezést, március 15-én pedig Farkas megkezdte a lektori munkát az Intézetben.¹⁸²

Farkas Gyula lektori működésével Gragger nagyon meg volt elégedve. Farkas két lektori jelentését őrzi a Gragger-archívum, melyekből pontos képet kapunk tevékenységéről. Az 1922/23. tanévről készített jelentésében beszámolt arról, hogy az egyetemen előadásokat tartott: Magyar nyelv kezdőknek, Bevezetés a magyar nyelvbe, Magyar mondattan, illetve Petőfi elbeszélő költészete címmel. Esti kurzusokon tanított különböző tanszékekről érkező hallgatókat, számuk

¹⁷⁸ BGA Gragger Róbert iratai, Gragger és Koszó levélváltása, 1920. dec. 10. és 11.

¹⁷⁹ Vö: GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/71

¹⁸⁰ BGA Gragger Róbert levelei Farkas Gyulához (1921-26), 1921. nov. 14.

¹⁸¹ GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/68-69 – A csatolt rövid életrajzt Farkas még 1921. december 13-án vetette papírra, benne a soproni tanulóévek, a budapesti egyetem, az Eötvös Collegium és a külföldi tanulmányutak szerepelnek, majd a frontszolgálat és az orosz hadifogság, ahonnan 1917 decemberében megszökött. 1919-ben doktorált, és azóta egy székesfehérvári középiskolában tanít. Az életrajz Farkas édesanyja nevét is tartalmazza (Gisela geb. Pottyondy), amiről azonban nehéz volna német származásra következtetni, így nem tudom, honnan ered az iratban levő információ. Egy későbbi kérdésben: Gisella Pottyondy, születési hely Ódenburg (Sopron) adatok szerepelnek, míg apja és mind a négy nagyszülője születési helyül Pressburgot (Pozsony) adja meg. Vö: UK Personalia F11 I/1

¹⁸² GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/70; 72

mindkét szemeszterben 25 fő volt. Lektori működése mellett ellátta az Intézet könyvtárosi illetve a Magyar Iskola titkári teendőit is. A Magyar Cserkészszövetség németországi megbízottjaként magyar-német cserkész-csereakciót szervezett, aminek keretében közel 150 magyar cserkész érkezik a nyári szünetben Németországba. Irodalmi cikkei jelentek meg különböző lapokban, és írt két ifjúsági regényt.¹⁸³

Az 1923/24. tanévről készített lektori jelentéséből érződik, hogy egyre gördülékenyebben végezte munkáját, irodalmi tevékenysége többértűvé vált. A tanév során az ingyenes magyar nyelvi kurzusok mellett egyetemi előadásokat tartott: A Bevezetés a magyar nyelvbe, A magyar szóképzés és A magyar romantika című előadásait a téli szemeszterben 28, a nyári szemeszterben pedig 15 hallgató látogatta. Emellett cikkeket, tanulmányokat írt, és folytatta munkáját a magyar romantikáról, amellyel egyetemi magántanári képesítést kívánt szerezni. Továbbra is szervezte a cserkész-csereakciót, így a tanév végén ismét száz magyar cserkész érkezését várta. Az év folyamán „az elszakadt magyarság kultúrájának megmentésére, különösen az ifjú generáció magyarságának megőrzésére” megszervezte a Ludwig Vögelreiter Verlag Magyar Osztályát, ahol sikerült félév alatt 18 könyvet megjelentetnie.¹⁸⁴

Farkas Gyulához nagyon ragaszkodott Gragger, mélyen megbízott benne, becsülte és barátjának tartotta. Ez minden hozzá írt levelében megnyilvánul. Többek között egyik, arosai szanatóriumból írt levelében ekképp értékeli Farkas személyét: „Meleg barátsággal és hálával gondolok Rád s arra a nagy értékre, amit életemnek és munkámnak jelentesz.”¹⁸⁵

Farkas 1925 végén visszatért Budapestre, ahol az Eötvös Collegiumban magyar irodalomtörténeti tanári állást ajánlottak fel neki. Gragger a kollégium igazgatójának írt meleg hangú levelében támogatta kinevezését. „Farkas Gyulában a Collegium kitűnő erőt nyer. Reám nézve persze súlyos veszteség, mert nemcsak hű munkatársat, hanem jó barátot is vesztek el benne. Azonban a Collegium érdeke előbbre való, másrészt neki is, aki éveken át itt olyan szépen

---

¹⁸³ Vö.: BGA A Magyar Intézet iratai, Farkas Gyula lektori jelentése, 1923. jún. 20.

¹⁸⁴ Vö.: BGA A Magyar Intézet iratai, Farkas Gyula lektori jelentése, 1924. jún. 20.

¹⁸⁵ ECL 315/23 Gragger levele Farkashoz, 1925. febr. 3.

fejlődött és olyan sokat tanult, most már odahaza a helye.”¹⁸⁶ Sőt, Bartoniekkal egyeztetve Farkas magyarországi előremeneteléről is gondoskodni próbált. „B. G. úrral¹⁸⁷ abban állapodtam meg, hogy Te leszel az utódja....Rád itt igen nagy hivatás vár, a berlini intézet számára is Te leszel a hazai főgyökér.”¹⁸⁸

Farkas számára nem volt könnyű a döntés, kinevezése is húzódozott, azonban hazavágyott: „...valami kényszerítő erő húz haza, magam sem tudom, mi. Pedig az eszem azt mondja, hogy nagy bolondot csinálok, amikor itt hagyom Berlint, a nagystílű, európai életet, világhírű emberek produktív társaságát, az anyagi gondatlanságot és függetlenséget. De hát magyar vagyok és ez a tragédiám.”¹⁸⁹ Gragger nem örült döntésének, bár megértette. Más feladatot szánt volna Farkasnak Berlinben, amit Klebelsbergnek is megemlíttet: a Collegium Hungaricum vezetését szeretne volna rábízni. A távozó Farkasnak írta már Budapestre: „Képelem, hogy új feladatod magnetikusan vonz magához, de nekem fáj, hogy más pólus, amely magához készül kapcsolni. Belátom, hogy nagy és szép hivatás, nemzeti jelentőségű, belátom, hogy az intézetnek is érdeke, hogy otthon gyökereit tápláld, talaját műveld. De az egoizmus, a barátság mégis ide kíván. Nevezetesen az új kollégium nagy jelentőségénél fogva nem kisebb, igen fontos feladatot nyújt, melyet Neked szántam.”¹⁹⁰ Pár héttel később búcsúzó szavai a mély barátság hangján szólnak Farkashoz: „Szívből kívánom, hogy az új esztendő csak örömet és önmegtalálást hozzon. ... Kedves Gyulám, végtelenül jól estek bensőséges szavaid. Nem, barátságunk csak új helyzet elé jutott, nem válságba került. Van ebben valami az örökkévalóság érzetéből.”¹⁹¹

Gragger a következő év elején még visszautalt a megbízásra, amit Farkasnak a berlini Collegiumban szánt, de már kereste a további együttműködés lehetőségeit. „Elhatározásodat teljesen megértem és tisztetem. Mindenkinek a maga útján kell mennie s ezért óvakodtam kezdettől fogva attól, hogy rábeszéljelek. Csak egész szívvel és belső lelkesedéssel lehet ilyen nagy feladatot vállalni. Te is megérted, hogy ezt a szép munkát először Neked szántam. De így, maradj ahová szíved húz. A mi barátságunk túlságosan mélyen gyökerezik ahoz,

¹⁸⁶ ECL 315/25 Gragger levele Bartoniekhez, 1925. máj. 8.

¹⁸⁷ B. G. úr: Bartoniek Géza igazgatót a kollégisták így nevezték. Kollégiumi hirdetőményein csak monogramja szerepelt, és rajta maradt a B. G. név.

¹⁸⁸ BGA Gragger Róbert levelei Farkas Gyulához (1921-26), 1925. aug. 31.

¹⁸⁹ Farkas Gyula Nagy Emmához, Berlin, 1925. nov. 15. In: Futaky-Kesztyűs szerk: A hazatérő Farkas Gyula, 65.

¹⁹⁰ BGA Gragger Róbert levelei Farkas Gyulához (1921-26), 1925. okt. 3.

¹⁹¹ BGA Gragger Róbert levelei Farkas Gyulához (1921-26), 1925. dec. 30.

hogy távolság gyengíthetné. A motívumok pedig olyan tiszteletreméltóak, amelyek elhatározásodban vezetnek, hogy bővebb magyarázatra nem szorulnak. S végül így is egy célra dolgozunk, csak hogy Te a szorosán definiált szakmádban maradsz, nekem szélesebb kultúrpolitikai célokat kell követnem. Mindkettőnk belső elhivatás hajt. Tudom, ott is gondolsz rám és az intézet-collegium részére is óriási feladat vár Rád: a volt tagok összetartása, szervezése, a jövő tagok verbuválása (sorsdöntő feladat a collegiumra).¹⁹²

Graggernek gondot okozott Farkas Gyula utódjának kiválasztása. Már jóval Farkas hazatérése előtt végiggondolta a lehetőségeket. „Most már nyilván számolnom kell azzal, hogy Farkas valóban el kell, hogy hagyjon bennünket. Igen sajnálatos, hogy megfelelő succrescencia nem áll rendelkezésre. Most tehát a berlini Collegium tagjai közül választok utódot Farkas helyére.”¹⁹³

Graggernek konkrét elképzelései voltak az új lektorról. „A lektor hallgatói itten jórészt nyelvészeti irányban érdeklődnek és az Intézet munkamegosztása is azt kívánja, mivel én az irodalomtörténetet képviselem, magántanárunk finnugort, extraordináriusunk ural-altájit ad elő, asszisztensem pedig magyar történész. Így kívánatos, hogy a lektor nyelvész legyen. Persze fontos, hogy az illető jól tudjon már németül, hogyha mindjárt el kell kezdeni az előadásait. Attól tartok, hogy ezen a téren nem lesz nagy választék, de ha friss, fiatal, okos doktor az illető, itt hamarosan beletanulhat és fejlődhetik.”¹⁹⁴

Moór Elemér az első kollégisták között érkezett Berlinbe, és két tanévet töltött a Collegium Hungaricumban. Gragger kezdettől fogva elégedett volt tevékenységével. Az első tanév befejeződésekor még nem volt szó arról, hogy egy további kutatói évet tölthet Berlinben, így Gragger külön értékelést küldött róla Klebelsbergnek, melyben felhívta a miniszter figyelmét a tehetséges tudósra, és arra kérte, helyezze őt megfelelő állásba.

„Kegyelmes Uram!

A berlini Collegium Hungaricum egyik legszorgalmasabb és legtöbb eredménnyel dolgozó tagja Dr. Moór Elemér collegiumi tagságának lejártával haza tér. Jelenlegi állása állami polgári iskolai helyettes tanár Izsákon. Ebben a

¹⁹² BGA Gragger Róbert levelei Farkas Gyulához (1921-26), 1926. febr. 12.

¹⁹³ ECL 315/26 Gragger levele Bartoniekhez 1925. júl. 23.

¹⁹⁴ ECL 315/25 Gragger levele Bartoniekhez 1925. máj. 8.

minőségben természetesen lehetetlenné válik számára megkezdett tanulmányait a kívánt módon folytatni.

Mivel Excellenciád ismételten kifejtette, hogy különös súlyt helyez a magyar néprajz fejlesztésére, tisztelettel vagyok bátor felhívni Nagyméltóságod figyelmét arra, hogy Dr. Moór Elemér a magyar folklóre egyik legképzettebb munkása és hogy collegiumi tagsága idején három nagyobb tanulmányán kívül még egy rendkívül értékes könyvet is írt, melyben a magyar meséket a nemzetközi irodalomba állította be.

Tisztelettel kérem Excellenciádat, hogy Dr. Moór Elemért valamelyik állami tanári vagy múzeumi állásra kinevezni méltóztassék, hogy Excellenciád által adományozott collegiumi állás idején magába gyűjtött szellemi tőkét odahaza megfelelően értékesíthesse és növelhesse.”¹⁹⁵

Moór második berlini tanévében már Farkas Gyulát helyettesítette, és Farkas távozásával Gragger őt választotta lektornak a Magyar Intézetbe. A berlini egyetem 1926. február 27-én átiratot küldött Beckerhez, melyben a lektori állás betöltésére Moór Elemért javasolja. Az átirat kiemeli, hogy Moór burgenlandi születésű, Budapesten és Jénában tanult. Miután doktorált, több magyarországi gimnáziumban tanított, majd 1924-től ösztöndíjasként Berlinben tanult, a néprajz területén folytatott kutatásokat. Karácsony óta végzi a lektori teendőket a szabadságon levő lektort helyettesítve, munkájával meg van elégedve az egyetem. Moór kinevezését március 17-én írta alá a kultuszminiszter, munkába állásának első napja április 12. volt.¹⁹⁶

Moór Elemér az 1928/29. tanév befejeződéséig dolgozott lektorként Berlinben. Farkas Gyula az Intézet igazgatójaként 1929. május 6-án jelentette a porosz kultuszminisztériumnak, hogy Moórt a magyar kultuszminiszter hazahívta, és szeptember 1-jétől Szegedre kívánja helyezni. Kérését, Keresztury Dezső 1929. október 15-i kezdéssel való lektori kinevezését, a Kar jóváhagyta.¹⁹⁷

Becker 1929. június 28-án tájékoztatta Klebelsberget, hogy Moór Elemér az év szeptember 1-jétől visszahívás miatt távozik Berlinből, az új lektor személyére pedig Desider Kereszturyról érkezett javaslat. Becker egyetértett azzal, hogy

---

¹⁹⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. júl. 28.

¹⁹⁶ GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/73-75

¹⁹⁷ Vö.: GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/157; 159

lektorváltás történik, mivel, mint kifejtette, az állandó cserével mind több fiatal tudósnak nyílik lehetősége arra, hogy anyagi gondok nélkül, szabadon tovább képezhesse magát, és kapcsolatokat építhessen ki a német tudományossággal. Moórral Berlinben nagyon meg voltak elégedve, akárcsak az előző két lektorral, Becker ezért kifejezetten kéri, hogy a kultuskormányzat biztosítson számára is olyan lehetőséget, melynek révén tudományos munkásságát folytatni tudja. Klebelsberg július 31-én tudatta Beckerrel, hogy Moór a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskola német tanszékének professzoraként kezdi meg az új tanévet.¹⁹⁸

Gragger az 1918-ban létrehozott magyar nyelvi lektorátus működésének beindulása után máris szélesebb távlatokban gondolkodott. Intézete kereteinek kitágítását tervezte, rokon nyelvek tanításának és rokon népek kultúrája kutatásának lehetőségét kívánta biztosítani az intézeten belül. A kutatási terület kiszélesítésével a tudományterület határai kitolódtak: nemcsak a magyar, hanem az egész finnugor kultúrkör „megragadása” lehetővé vált. Ezzel az Intézet közvetítő szerepet vállalt az új nemzeti életre ébredt finnugor népek és a nyugati kultúra között, ugyanakkor azt is lehetővé tette, hogy más nemzetek tudósai is dolgozhassanak az immáron nemzetközivé vált műhelyben.

Gragger az Intézetben finnugor osztályt hozott létre, amin belül először egy finn lektorátust alapított. Az alapítás körülményeit maga a finn lektor, *Erich Öhmann* ismerteti egy kis tanulmányában (*Die Abteilung Finnland des Ungarischen Instituts an der Universität Berlin*).¹⁹⁹ A porosz kultuszminisztérium a külföld tanulmányozásának programja keretében Gragger kezdeményezését pozitívan fogadta. Segítő szándék mutatkozott a berlini egyetem részéről is, főképpen Wilhelm Schulze és Josef Markwart professzor támogatta az ügyet. 1921 tavaszán kezdődtek meg a tárgyalások a finn lektorátus alapításáról, amelyeken részt vett Gragger elnökle mellett Setälä szenátor, a helsingforsi egyetem képviselője és a berlini finn követ is. A Becker kultuszminiszter által

¹⁹⁸ Vö.: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/484/XXV (A két irat ugyanazon jelzet alatt található.)

¹⁹⁹ A tanulmányt, ami a Deutsch-finnische Brücke c. folyóiratban jelent meg 1923-ban (4. Jg. Heft 3-5.), Gragger egy leveléhez csatoltan küldte el a kultuszminisztériumba. A folyóirat kiadója a berlini Német-Finn Egyesület (Deutsch-Finnische Vereinigung), ami 1918-ban alakult meg, és 1920-tól adta ki a lapot. Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6688

1921. augusztus 6-án aláírt miniszteri rendelet Öhmannt nevezte ki lektornak. A Magyar Intézetben a finn lektorátushoz kapcsolódóan önálló finn könyvtári részleg létesült; ennek kiépítése érdekében finn tudományos egyesületek, kiadók, hatóságok, magánszemélyek részéről érkezett felajánlás.²⁰⁰

1922-ben a finn lektorátus szépen fejlődött, Gragger július 10-én a porosz kultuszminisztériumnak arról tett említést beszámolójában, hogy a finn részleg létrehozása jelentős növekedést eredményezett a könyvek számában: nagy mennyiségű könyvküldemények érkeztek, a továbbiak már úton vannak.²⁰¹

1922 őszétől az Intézetben dolgozott Willy Bang-Kaup professzor, akinek a tevékenye által Gragger a turkológiát is bevonta az Intézet kutatási területébe. Bang-Kaup összehasonlító török nyelvészeti előadások mellett török és ujjur nyelven tartott szemináriumokat. A professzor az Intézet könyvtárában helyezte el saját könyvgyűjteményét.²⁰² A könyvtár török részlege akkor bővült tovább, amikor 1924-ben Mordtmann főkonzul értékes török könyvtárát Konstantinápolyból a Magyar Intézetbe szállíttatta; Gragger 8 méter hosszúságban kért polcokat elhelyezésükhöz.²⁰³

1923. február 27-én Gragger arról tájékoztatta a minisztériumot, hogy az Intézetben belül a finn mellett egy észti lektorátust hoz létre. A kapcsolatok ápolása, valamint a könyvtár megfelelő könyvekkel és folyóiratokkal történő bővítése érdekében 4-5 hétre Finn- és Észtországba utazik. Az út további céljaként egy észti lektor szerződését, valamint a Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts finn és észti csoportjának megalapítását jelölte meg.²⁰⁴ A minisztériumtól, annak teljes támogatását élvezve, 100.000 márká összegű hozzájárulást kapott az út lebonyolításához.²⁰⁵

---

²⁰⁰ Öhmann a fent említett tanulmányban távolabbi célokról is szót ejt. Szeretné a lektorátust továbbfejleszteni, és Magyar Intézetet Magyar-Finn Intézetté alakítani, de a végső cél egy önálló tanszék létrehozása lenne a berlini egyetemen.

²⁰¹ BArch, R 4901/1439, UI 6672

²⁰² Uo. – Bang-Kaup Magyar Intézetben elhelyezett könyvtárát a porosz állam az 1935-ben, a professzor halálát követően 5000 birodalmi márka összegben özvegyétől megvásárolta. Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 8654

²⁰³ BArch, R 4901/1439, UI 6970

A könyvtár török részlege a későbbiekben oly mértékben gyarapodott, hogy Bang-Kaup professzor mellé egy asszisztens szerződése vált szükségessé. Farkas Gyula 1928 áprilisában kérte a minisztériumtól Rachmatullin szerződését. Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6590

²⁰⁴ Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 5454

²⁰⁵ BArch, R 4901/1439, UI 5509

Gragger május végén utazott el, majd 1923. július 13-án²⁰⁶ jelentésében arról tájékoztatta a kultuszminisztériumot, hogy sikeres útja során vezető finn tudósokkal lépett kapcsolatba a finn lektorátus fejlesztésének kidolgozása érdekében. Eredeti tervét, hogy a Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts finn csoportját helsingforszi székhellyel megalapítsa, időközben módosította, mivel a finnek inkább egy olyan önálló finn szövetség megalakítását tervezik, ami a németországi finn tanulmányok támogatására jönne létre a volt kultuszminiszter, Setälä professzor elnökletével.²⁰⁷

Az 1923/24. tanévtől Ernst Lewy professzor, a németországi finnugrisztika megalapítója tartott az Intézetben előadásokat, valamint finn, észt, mordvin és cseremisiz nyelvórákat.

Az Intézet könyvtára az ural-altajisztika széles tudományterületén belül gyűjtötte anyagait: a finn, mordvin, cseremisiz, lapp, votják, zürjén, vogul, osztják, valamint a török, tatár, kirgiz, baskír, koibal, burját stb. nyelvekkel és népekkel kapcsolatos könyveket, folyóiratokat, térképeket, statisztikai, néprajzi anyagokat.

A nemzetközi kapcsolatokat megmozgató anyaggyűjtés nem volt mindig sikeres, illetve a levéltári dokumentumok egy olyan esetről is tájékoztatnak, ami Gragger nevével, lelkesedésével és jóindulatával való visszaélésről tanúskodnak. Gragger 1925 májusában a porosz külügyminisztériumon keresztül felvette a kapcsolatot a moszkvai német követséggel annak érdekében, hogy segítsenek az intézet számára Oroszország nem orosz népeire vonatkozó mindennemű anyag gyűjtésében. A német követség érintkezésbe lépett egy moszkvai, külföldi kulturális kapcsolatokat szervező társasággal (Gesellschaft für kulturelle Verbindung der Sowjetunion mit dem Auslande), melynek elnöksége arról tájékoztatta a követséget, hogy már 1924 decemberében 69 gyűjtési körbe illő könyvet, valamint folyóiratokat, térképeket és egyéb anyagokat küldött a Magyar Intézet számára egy Moszkvában tartózkodó svéd újságírón keresztül, aki az intézettel levelezésben állt. Kisebb fajta diplomáciai bonyodalom kerekedett ebből, ugyanis a társaság nevében Nikolai Loboda elnökhelyettes panaszlevéllel fordult a porosz külügyminisztériumhoz, mivel az intézettől sem visszajelzést nem kaptak, sem az

---

²⁰⁶ Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6688

²⁰⁷ Gragger már 1921-től biztosította a finn nyelv és kultúra megismertetését a külfölddel, ezzel szemben az 1923-tól jelentkező finn önállósági törekvések sokáig nem valósultak meg. A Finn Intézet (Finnland-Institut) csak 1994-ben nyitotta meg kapuit Berlinben, első önálló finn kultúrintézetként németnyelvű területen.

ígért cserekiadványokat, illetve a megfelelő pénzösszeget nem kapták meg. Gragger a külügyminisztériumon keresztül küldött reagálásában tisztázta magát. Mint kifejtette, eddig nem is állt még kapcsolatban a szóban forgó moszkvai társasággal, egy svéd újságíró bonyolította a szálakat, aki könyveket szerzett a társaságtól az intézet nevében, azonban a könyvek nem jutottak el Berlinbe, mert az illető újságíró jó pénzért eladta azokat az uppsalai egyetemi könyvtárnak.²⁰⁸

1925-től új finn lektor dolgozott az Intézetben, Axel Rosenquist, akivel hazalátogatásakor, 1925. augusztus 12-én interjú készült Helsingforsban. A riport alapján készített német nyelvű kivonatból, amit a külügyminisztérium átküldött a kultuszminisztériumba, némi képet kaphatunk a finn lektorátus helyzetéről. A lektor hangsúlyozta, hogy a lektorátus nem önálló, hanem a Magyar Intézet keretein belül működik. A nehéz gazdasági helyzet miatt egyelőre nélkülöznie kell az állami támogatást, így főképpen privátszemélyek pártfogásából tartja fenn magát. Külön könyvtárak van, bár néhány alapvető mű még mindig hiányzik.²⁰⁹ A diákok viszont nagyon szorgalmasak, bámulatra méltó érdeklődést mutatnak a finn nyelv iránt, ami nincs is arányban azzal a kis haszonnal, amit e nyelv megtanulásától várhatnak.²¹⁰

---

²⁰⁸ Vö.: AA PA R64483/VI B 5999; 7367; 8106; 9691

²⁰⁹ A könyvtár szisztematikus kiépítése 1928-ban vált szükségessé, mert a finn nyelvet tanulók száma jelentősen megnövekedett. Ahogy Farkas Gyula átvette az Intézet vezetését, első intézkedései közé tartozott a finn könyvtári részleg rendezése és fejlesztése, amire a kultuszminisztériumtól 500 bírodalmi márkát kért és kapott. Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 7262

²¹⁰ Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 7410

7. A Magyar Intézet kiadványai

A Magyar Intézet tevékenységi körének kiszélesedése és a német és magyar tudósok bevonásával szervezett tudományos munka magával vonta a kutatási eredmények megjelentetésének szükségességét. Gragger 1919. március 8-án arról írt Beckernek, hogy már régóta foglalkoztatja a gondolat, hogy megjelentesse az intézetben folytatott kutatások eredményeit, a kéziratok ott sorakoznak a polcokon.²¹¹ A közelmúlt történelmi eseményei pedig azt a meggyőződést erősítették benne, hogy a magyar kultúra külföldi megismertetését további fórumokon is biztosítani kell. „Az 1917. évi Magyarország nincs többé. De hazánk külső összeomlása nemcsak nem csökkentette azokat a feladatokat, amelyeket a Berlini Magyar Intézet tűzött maga elé, hanem ellenkezőleg, nemzeti szempontból még fokozta azokat. Inkább mint valaha életbevágó fontosságú ma hazánkra nézve, hogy a magyar kultúrát, amely a mai Magyarország meggyöngyült állami erejéhez képest aránytalan nagyságú és súlyú, hazánk javára külföldön felhasználjuk.”²¹²

1919-ben elindította az *Ungarische Bibliothek* című kiadványt, aminek három sorozata azt a célt szolgálta, hogy a Magyarországra vonatkozó, illetve a magyar-német kapcsolatok kutatását érintő legújabb eredmények német nyelven a nyilvánosság elé kerüljenek. 1919-1926 között, Gragger haláláig 19 kötet jelent meg a sorozaton belül. A legkülönbözőbb területeket öleli fel a gazdag tematika: tanulmány jelent meg a magyarok eredetéről és nyelvéről (Szinnyei József: *Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur*), a magyar népdalról (Bartók Béla: *Das ungarische Volkslied*), a Nibelungenliedről történész szemmel (Hóman Bálint: *Geschichtliches im Nibelungenlied*), a német jövevényszavakról (Thienemann Tivadar: *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache*), de itt látott napvilágot Gragger történelmi vonatkozású tanulmánya (Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone) és Klebelsberg értekezése is a háború utáni magyar kultúrpolitikáról (*Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege*).

Gragger 1921-ben a Magyar Intézet számára saját folyóiratot alapított, ami európai jelentőségű kultúrtett volt. Az *Ungarische Jahrbücher* a hungarológia, sőt

²¹¹ Vö.: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 490/3

²¹² BGA A Magyar Intézet iratai, az Intézet kiépítése (1915-18), Gragger levele Bódy Tivadar polgármesterhez, 1919. nov. 3.

azon túlmenően az ural-altajisztika minden területére kiterjedően a legkiválóbb hazai és nemzetközi szakemberek tanulmányait közölte német nyelven. Történetiségét tekintve nem ez volt az első német nyelvű folyóirat, ami a magyar kultúra és a magyar tudomány németországi megismertetését tűzte ki célul maga elé. Több ilyen kezdeményezés is született, de egyik sem tudott állandósulni, a leghosszabb életű Hunfalvy Pál lapja, az *Ungarische Revue* (1881-1895) volt. Gragger az első szám elé írt beköszöntőjében vall arról, milyen célok vezérelték tudományos folyóirata létrehozásában. „Ha a ráncszakadt borzalmak fő oka a népek egymásról-nem-tudása, az ebből fakadó bizalmatlanság és szándékos félrevezetés, a gőg és másak lebecsülése volt, akkor most már minden felelősségtudattól áthatott ember elsődleges kötelessége az, hogy törekedjék az egyes népek és életkörülményeik elfogulatlan megismerésére.”²¹³ Gragger arra a következtetésre jutott, hogy egymás nem ismerésének végzetes oka a nyelvi elszigeteltségben keresendő. Ennek leküzdésére olyan folyóiratokra van szükség, amelyek a szomszédos országok és népek tudományos alapokon folyó kutatását szolgálják. „Az **Ungarische Jahrbücher**-rel olyan sajtóorgánumot hozunk létre, amely Közép- és Kelet-Európa egyik legproblematisusabb népét tanulmányozza. ... Olyan tudományos orgánum kíván lenni, mely a magyar nyelv, történelem és kultúra kutatásáról, a magyar kultúra eredményeiről tájékoztatja német nyelven a német olvasóközönséget. Magyarországot mint kultúrproblémát egészében kell megragadnunk, így a szorosabb értelemben vett tudományon túl a gazdasági, társadalmi, politikai vagy művészeti kérdések is idetartoznak.”²¹⁴

Gragger a folyóiratot maga szerkesztette, és a nemzetközi mércével mérve is az egyik legjelentősebb tudományos kiadó, Walter de Gruyter vállalta megjelentetését. A folyóirat a tudományos kutatások eredményei mellett rendszeresen beszámolt az intézeti könyvtár állományának gyarapodásáról és az intézetben folyó munkát anyagilag támogató Társaság rendezvényeiről és közgyűléseiről.

1926-ban Gragger új rovatot indított, s a *Bücherschau* (Könyvszemle) kiváló szerkesztői ötletnek bizonyult. Amellett, hogy naprakésszé tette a folyóiratot, mivel kritikákat, ismertetéseket közölt benne az újonnan megjelent legfontosabb

---

²¹³ Gragger Róbert: Unser Arbeitsplan. (Munkatervünk.) Ford.: Hegedűs Rita. In: A hungarológia fogalma (Szerk.: B. Nádor O.) 1990. 6.

²¹⁴ Uo.: 9.

művekről, kiadványokról, a könyvtár is folyamatosan gyarapodott a recenzíóra ingyenesen megküldött kötetekkel. Az Ungarische Jahrbücher hat évfolyama (1921-1926) jelent meg Gragger szerkesztésében; a folyóirat a történelmi idők viharait túlélve, megváltozott névvel 1978-ig, 50 számban jelent meg.²¹⁵

Graggernek szerkesztőként a folyóiratban publikáló tudósokkal állandó munkakapcsolatban állt, kiterjedt levelezést folytatott ez ügyben, sokszor maga kérte fel őket bizonyos hiánypótló munkák elkészítésére. Nagy munkát végzett ezzel kapcsolatban már a folyóirat megjelenését megelőző évben is. Ekkor fordult például Lyka Károlyhoz, akinek németül írt levelében úgy mutatta be készülő folyóiratát, hogy az kiváló szakemberek bevonásával teljes körképet fog adni a magyar kulturális életről minden tudományterület vonatkozásában. Lykától a magyar képzőművészetről kért összefoglaló tanulmányt, mivel a Németországban rendelkezésre álló *Das goldene Buch der Kunst*ban olyan állítások vannak a magyar művészetről, hogy égnek áll tőle az ember minden haja szála.²¹⁶

Szinte megjelenése pillanatában magas rangot vívott ki a folyóirat, így szívesen fordultak Graggerhez maguk a tudósok is, megjelentetésre ajánlva fel munkájukat. Bibó István új folyóiratát ajánlotta Gragger figyelmébe. „Itt küldöm az általam szerkesztett új folyóirat, a Társadalomtudomány első példányát, válaszd ki kérlek belőle azokat a cikkeket, amelyek az Ung. Jahrbücher céljainak megfelelnek. Azt hiszem a folyóirat, az általában elismert niveau-jánál fogva alkalmas arra, hogy az Ung. Jahrbücher sociológiai és ethnológiai cikkei innét rekrutáltassanak. Egyúttal kérek az Ung. Jahrbücher-ből cserepéldányt, hogy azt a Társadalomtudomány folyóirat szemléjében esetről-esetre ismertethessem.”²¹⁷

Gragger szüntelenül fáradozott a nemzetközi együttműködés kiszélesítésén, bécsi tudósokat is meg akart nyerni a Jahrbücher számára. „Berlinben már elértem, hogy a Jahrbüchert német szakemberek írják. Bécsből is kellene a történészekről, filológusokról, ethnografusokról cikkeket szerezni, melyeket szívesen közölnék. ... De fiatal tudósokat is meg lehetne ott fogni.

²¹⁵ Gragger halála után a 7. évfolyam (1927) az Intézet munkatársai (Bang-Kaup, Gombocz, Lewy, Schünemann) szerkesztésében került kiadásra. Farkas Gyula a 8-23. számot szerkesztette (1928-1943), ezután a folyóirat Ural-Altaische Jahrbücher címmel jelent meg, és a 30. évfolyamig (1958) Farkas szerkesztette tovább.

²¹⁶ Vö.: OSzK Kt. Fond 65/229, Gragger Róbert levele Lyka Károlyhoz, 1920. jún. 16.

²¹⁷ BGA Ungarische Jahrbücher (1921-32), Bibó István levele Graggerhez, 1921. febr. 18.

Mihelyt látják, hogy Berlin komoly, tudományos organumban közli tanulmányaikat, fel fognak fülelni s az Ungarologia vonzani fogja őket.”²¹⁸

Graggernek nemcsak a megjelentetni kívánt munkák összegyűjtésében kellett megmutatnia szervezőképességét, ennél nagyobb terhet jelentett számára a kötetek magas előállítási költségeinek biztosítása. Noha a magyar kultuszminisztérium és a Társaság anyagi támogatását élvezte, állandó pénziánnal küszködött, így minden lehetőséget felkutatott a kiadások fedezése érdekében. Már a második évfolyam megjelentetése súlyos anyagi gondok elé állította az Intézetet. A Társaság igazgatótanácsi ülésén Becker azt a javaslatot tette, hogy Gragger forduljon a külügyminisztériumhoz. Ez 1922. május 22-én meg is történt, Gragger a levélben anyagi támogatást kért az Intézet kiadványainak megjelentetésére. A Kulturális Osztály vezetője, Soehring követségi tanácsos foglalkozott a kéréssel, válaszában bizonytalanságának adva kifejezést. Arra hivatkozott, hogy az egy elvi kérdés, hogy a külügyminisztérium támogathat-e egy porosz egyetemi intézetet, ezért utána kell néznie a lehetőségeknek. Gragger Becker segítségét kérte az ügy intézésében, tájékoztatva őt arról, hogy a kiadó 120.000 márkára becsülte a második kötet kiadásának várható költségeit.²¹⁹ Becker július 14-én külügyminisztériumi átiratában válaszolt a Magyar Intézet anyagi helyzetét a kért támogatás elnyerése érdekében. Eszerint a porosz kultuszminisztérium a Magyar Intézetnek induláskor évi 400 márka szubvenciót nyújtott, az összeg 1919-ben 700 márka volt, majd a radikális infláció következtében 1920-ban már 8200, 1921-ben 6900 márka. 1919-ben a magyar kultuszminisztérium 5000 márkát utalt át, míg a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft részéről 14000 márka érkezett. A Graggertől kapott információ alapján az Intézet ez évi működtetéséhez minimum 100.000 márka szükséges. Becker 50.000 márkában jelölte meg azt az összeget, amivel Gragger kérésének eleget téve, a külügyminisztérium hozzásegítené az Intézetet tervezett kiadványainak megjelentetéséhez. Becker átiratát a külügyminisztérium augusztus 15-én egy megjegyzéssel látta el, miszerint a Magyar Intézet tudományos programját megismerve indokoltnak látja az anyagi támogatást, aminek kért mértéke éppen azzal az összeggel egyezik meg, amelyet a magyarországi

---

²¹⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyar Zoltánhoz, 1925. febr. 19.

²¹⁹ Vö: BArch, R 4901/1439, UI 6365; 6592;

németség kulturális életének gazdagítására szánnak, – jelenleg azonban nem áll rendelkezésükre a kívánt összeg.²²⁰

Egon von Fürstenberg budapesti német nagykövet tudomást szerzett az elutasításról, és álláspontját kifejtendő, a budapesti Deutsche Gesandtschaft nevében pár nap múlva, augusztus 22-én levelet intézett a porosz külügyminisztériumhoz.²²¹ Ebben megfogalmazta véleményét, miszerint kívánatosnak tartja, hogy a külügyminisztérium, még ha szerényebb összeg erejéig is, de támogassa a Magyar Intézetet. A magyar kormány felé ugyanis jó lenne némi visszajelzést adni – már csak taktikai megfontolásból is – azért a sok törődésért, amivel a magyarországi németiséget illeti. Elég csak az ott tanuló diákságra utalni, akikkel mind hivatalos oldalról, mind a lakosság körében meleg vendégszeretettel bánnak, ami nem feltétlenül mondható el a Németországban tanuló, jóval kisebb létszámú magyar diákokkal kapcsolatosan. Említésre méltó, hogy például míg a magyar diákok semmiféle vasúti kedvezményben nem részesülnek, addig a német diákoknak az országon belüli utazásokat, de még a be- és kiutazást is ingyenesen biztosítja a magyar állam.²²² A legnagyobb gondoskodás volt érzékelhető több száz cserkész magyarországi látogatásakor is, – aminek sikeressége éppen a Magyar Intézetben dolgozó von Farkasnak is köszönhető volt.

A külügyminisztérium mindezek után megadta a kért támogatást. Ahogy azonban jelezte, évi költségvetéséből ezt nem tudja megoldani, ezért átkerült a következő évre, az állandó drágulásokat is figyelembe véve. 1923. február 7-én Soehring arról tájékoztatta a kultuszminisztériumot, hogy 60.000 márkát utaltatott át a Magyar Intézet számára.²²³

Az Ungarische Jahrbücherben megjelent legnagyobb tudományos értékű publikáció az *Ómagyar Mária-síralom* szövegének közzététele. A magyar nyelvtörténet szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségű felfedezés Gragger nevéhez köthető. 1922-ben Georg Leidinger müncheni könyvtárigazgató fedezte

²²⁰ AA PA R64483/VI B 8897 (A két irat egy jelzet alatt található.)

²²¹ AA PA R64483/VI B 10743

²²² Az 1922. évi német-magyar diákcsera-akcióról Gragger is megemlékezik az 1923. február 5-én, a porosz kultuszminisztériumhoz intézett levelében. Mint kifejti, míg a nagy számban érkező német diákság Magyarországon ingyenes ellátásban részesült, - az Eötvös Collegiumban lakók még zsebpénzt, a szünidőre való hazautazásukkor pedig 10-10.000 koronát is kaptak -, addig a magyar diákoknak Németországban nem sok törődésben volt részük. Vö: AA PA R64483/III 4464

²²³ Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 5296

fel a nyelvemléket a latin nyelvű Leuveni Kódexben, a magyarul is tudó Franz Babinger müncheni szlavista és turkológus ismert rá a szöveg magyar voltára, és értesítette Graggert, aki engedélyt kapott a kódex áttanulmányozásához. Klebelsberg Berlinbe küldte Jakubovich Emilt, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárosát, a magyar oklevelek és nyelvemlékek szakértőjét, akivel együtt megfejtették a szöveget. Gragger magyar és német nyelven közzétette a vers szövegét és a hozzá kapcsolódó tanulmányát. Ismertetése, ami egyben egyetlen nyelvtörténeti munkája, négy fejezetből áll. Az első fejezet (A kézirat) részletes leírást ad a kódexről, a másodikban (A magyar író) összefoglalja a feltételezéseket a Mária-siralom írójáról, a harmadik fejezetben (A magyar nyelvemlék) közli a kódexben talált összefüggő magyar szöveget, maga adva címet a versnek, a negyedikben (A Máriasiralom mint irodalmi emlék) az első magyar vers irodalomtörténeti jelentőségét elemzi. Gragger 1923-ban egyszerre három helyen is publikálta az Ómagyar Mária-siralmat: a Magyar Nyelv XIX. kötetében, németül (Eine altungarische Marienklage) az Ungarische Jahrbücherben és az Ungarische Bibliothek I. sorozat 7. kötetében. Gragger már azzal is beírta nevét a magyar tudománytörténetbe, hogy ő volt az első magyar verses nyelvemlék első ismertetője.

Az Intézet kiadványainak sorát gazdagította az 1922-ben megjelent magyar nyelvű versgyűjtemény, az *Anthologia Hungarica*, nagy költőinket egy-egy versükön keresztül bemutatva. A kötetben a Nyugat nemzedéke is képviseli magát, élükön Ady Endre, akinek jelentőségét Gragger már akkor felismerte, amikor még zajlottak a költő értékelése körüli viták. 1923-ban saját válogatásában adott ki egy német nyelvű *Petőfi* kötetet, amiben jórészt újkéletű fordításokat közöl. Nagy kutatómunka előzte meg a *Bibliographia Hungariae. Verzeichnis der 1861-1921 erschienenen, Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache* létrejöttét. Gragger a Nagy-Magyarországgal kapcsolatos, 1861 és 1921 között megjelent nem magyar nyelvű tudományos munkák áttekinthető rendszerezését adja. Forrásként a porosz és a magyar könyvtárak kézírásos és nyomtatott katalógusait jelölte meg, valamint a nemzeti- és szakbibliográfiákat. Nagy segítségére voltak az intézet munkatársai, főképpen Magda Gross és Konrad Schünemann, akikkel a kutatás során az egyes könyveket kézbe is vették. Ezt azonban nem tudták mindig megtenni, így Gragger, – ahogy az első kötet elé

írt előszóban ki is fejti – nem zárta ki annak lehetőségét, hogy az összeállított bibliográfia helyenként tévedéseket tartalmaz. A teljességre való törekvés miatt nem voltak tekintettel a tanulmányok színvonalára sem, csak az volt a fontos, hogy a legrövidebb időn belül rendelkezésre álljon egy ilyen kézikönyv. Gragger tervezte az anyag újbóli átdolgozását, és kiterjesztette volna a folyóiratokban megjelent tanulmányokra, sőt az 1861 előtti és az 1921 utáni időszakra is. Az összegyűjtött anyagot tudományágak szerint csoportosította, és három kötetben adta ki (I. Historica, II. Geographica. Politico-oeconomica, III. Philologica. Periodica). Magyary Zoltánnak rendszeresen beszámolt a munka előrehaladásáról. „A Bibliografia II. kötete sajtó alatt van s tavaszra kijön. Ez még nagyobb mint az első és fontosabb is talán. Földrajz, néprajz, szociológia, közgazdaság és jog van benne. Valóságos Grundriss-ja lesz az Ungarológiának.”²²⁴

A kiadványok hazai támogatásának felhasználásáról Gragger Magyarynak küldte elszámolásait. A Collegium Hungaricum megalapítása, a Marienstraße-i ház belső átalakítása és a fenntartási költségek sok pénzt vontak el a kultusztárca számára rendelkezésre álló keretből, és egyre nehezebb volt a megjelenésre váró munkák előállítási költségeit finanszírozni. Gragger azonban biztos volt abban, hogy a kiadványokra fordított kiadások idővel megtérülnek. „Sértés volna Veled szemben, ha bővebben fejtegetném ezek óriási fontosságát a magyar kultúrpropagandára nézve. Az Ungarische Jahrbücher, az Ung. Bibliothek, a Bibliographia Hungariae és a többi kiadványaink a mai nyomdai árak mellett nagy összegeket emészteneek ugyan fel, de ezek oly kiadások, amelyeknek nem csak erkölcsi, de rövid időn belül anyagi eredményeit is fogjuk látni. Most még a kezdet elején vagyunk, amikor még csak kiadások vannak, de minden előkészületet megtettünk arra, hogy kiadványainkat még a mai nyomasztó gazdasági helyzet dacára is elhelyezzük. A napokban küldi szét a Gruyter cég 5000 példányban az Intézet kiadványainak imponáló prospektusát, melynek erkölcsi és anyagi eredményei nem maradhatnak el. A Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts organizációjának kiépítését is újult erővel kezdtem meg s nem mulasztok el egy alkalmat sem arra, hogy a kiadványok anyagi alapját növeljem.”²²⁵

²²⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1924. jan. 24.

²²⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1925. dec. 30.

A Collegium új épületének megvásárlása, az átépítési tervek és a meginduló építkezés mellett az intézeti kiadványok állami támogatásának mértéke egyre kérdésesebbé vált. Magyary a kiadások mérséklését várta el Graggertől, aki mellett szponzorként ott állt a Társaság. Gragger azonban ragaszkodott a megbeszélte dotációhoz arra hivatkozva, hogy a Magyar Intézet kiadói tevékenysége egyre jelentősebbé válik, és a közeljövőben olyan munkák kiadását tervezi, amelyekkel már régóta adós a magyar tudományosság. „Április 28-iki leveledben kilátásba helyezted, hogy a Collegium költségvetésének elintézése után a Magyar Intézetre kerül a sor s ekkor kívánságod szerint megírtam igényeimet: 18.000.- márkát kértem az Intézet kiadványainak előállítási költségeire. Nem volna helyes dolog, ha most a Collegium és az Intézet kiépítésével egyidejűleg mérsékelnők azt a sokat ígérő tempót, amellyel az Intézet kiadványai most megindultak. Mint tudod, igen sok forró vas van most az üllőn, amit ütni kell s kár volna akár-melyikért is, ha engednék kihűlni. A Bibliographia Hungariae III. kötete, a Magyar-német nagyszótár, a Magyar reállexikon stb., mind oly feladatok, amelyeknek megoldása régi adóssága a magyar tudománynak. Természetesen nem várok mindent az állami támogatástól, a költségek nagyobb részét a Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts tagjaitól és előfizetéseik útján hajtom be. Mindkét pénzforrást erősen megszorítottam az utóbbi időben, s az eddigi eredmények minden jóval kecsegtetnek, úgy hogy a Magyar Intézet kiadói vállalkozása évről-évre tekintélyesebb lesz.”²²⁶

Az intézeti kiadványok közül a teljesség igénye nélkül kiemelendő az igen színvonalas, gótbetűs kiadásban megjelent *Ungarische Balladen*, amivel a német olvasók olyan balladáskönyvet vehettek kézbe, amely a gondosan fordított és válogatott balladákhoz csatolt ismertetésekkel segítette a teljesebb megértést. Farkas jegyzi meg Graggerről a könyvvel kapcsolatban: „Ebben nemcsak a bevezető tanulmányt írta, nemcsak a balladák fordításában működött közre, hanem még a betűtípust, a könyvkötőablát, az illusztrációt is maga jelölte ki.”²²⁷ Gragger a kötet bevezetésében irodalomtörténeti szempontból is jelentős, újszerű megállapításokat tett, aminek jelentőségét C. H. Becker emelte ki értékelésében. „Bizonyos tekintetben ez a könyv Gragger tudományos működésének betetőzése. ...Tudományos törekvésének két iránya olvad itt össze: a kutatás és a

²²⁶ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. jún. 14.

²²⁷ Farkas Gyula: Gragger Róbert emlékezete, 1927. 12.

propaganda. Ez a könyv ismerteti meg először széles körökkel a magyar balladát és általa a magyar néplélek egy lényeges megnyilvánulását. Egyúttal megjelöli a magyar ballada helyét a világirodalomban, analízise által előre viszi a ballada fogalmának a tisztázását...”²²⁸

Ez volt halála előtt megjelent utolsó munkája. Gragger a szép könyvből küldött egy példányt Klebelsbergnek, egy levél kíséretében. „A mai postával küldöm intézetünk legújabb kiadványát az Ungarische Balladen-t. Ezzel a kötetel megindult a magyar klasszikusok tudományos kiadványsorozata német nyelven, ami mintegy kiegészíti eddigi tudományos kiadványsorozatunkat. Mihelyt a kollégium átépítésének gondjaitól megszabadultam, még erősebb tempóban fogom magam ezekre a kiadványokra vetni.”²²⁹

A könyvnek elkészült a magyar fordítása is, de már csak Gragger halála után látott napvilágot. A Magyar Irodalmi Társaság adta ki 1927-ben *Magyar népballadák* címmel „A Napkelet Könyvtára” sorozat 19. számaként, a kiadás elé az alábbiakat fűzve: „A Napkelet írói korán eltávozott kedves társuk, Gragger Róbert emlékének ajánlják ezt a kötetet.”

Gragger utolsó vállalkozása, ami, ha részben is, de elkészült, az *Altungarische Erzählungen*, amelyben saját válogatása alapján maga fordított németre magyar történelmi mondákat. A könyvben, aminek a megjelenését (1927) már nem érthette meg, a hun mondáktól kezdve végigtekint a magyar történelmen, bemutatva kiemelkedő személyiségeinket egészen a tatárjárásig, így a német olvasók előtt élvezetes formában élő mondákon és legendákon keresztül elevenedik meg történelmünk. Négy kötetre tervezte a munkát, mindenről pontos elképzelése volt az egyes kötetek tartalmától kezdve egészen a betűtípusokig, a könyvek külső megjelenéséig. Minderről részletesen beszámol egyik levelében. „Legfényesebb kiadványunk azonban az 'Altungarische Erzählungen' lesz. Négy kötet: az első a Mittelalter: a Bécsi Képes Krónika képanyagát veszem az illusztráció-anyag alapjául és a mű díszítve lesz a középkori magyar képzőművészet és iparművészet legjelesebb termékeivel. Tartalma krónikáink élvezetesen elbeszélte anyaga, továbbá a magyar szentek legendái. Julián leírása

²²⁸ C. H. Becker porosz kultuszminiszternek a berlini egyetem régi aulájában mondott emlékbeszéde. In: Gragger Róbert emlékezete. Bp., 1927. 21.

²²⁹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. okt. 9. A levélen egy ceruzával írt levéltárosi megjegyzés található: „Gragger utolsó levele Ö Exe-hoz”.

Magna Hungariáról, Rogerius leírása a tatárjárásról, továbbá legendák és példák. Az első kötet kész kéziratban, szedése és nyomtatása azonban egy évi gondot fog okozni, mert a lehető legjobb reprodukciótechnikával akarom, hogy mutassuk be a művelt és a civilizáció élén haladó Nyugatnak, hogy mit produkáltak a középkorban a barbár magyarok. Így a mű kiállítás tekintetében, a legmagasabb igényeket is ki fogja elégíteni. A szedése súlyos barát-gótbetű. A második kötet: renaissance, a XVI. század elbeszélő anyagát hozza. Toldi, Argirus, Széphistoriák, krónikák, Heltai. Díszítése fehér-fekete, gazdagon renaissance lécekkel és záródíszekkel, betűtípusa kerek renaissance-antiqua. A harmadik kötet: barokk, az ellenreformáció elbeszélő irodalmát nyújtja. Kora díszítőművészetével ékesítve. A negyedik kötet: a rokokó, a XVIII. századot adja. A munka négy évre van tervezve, úgyhogy minden karácsonyra egy ilyen óriási díszkötet kerül a piacra.”²³⁰

Művelődéstörténetünk szempontjából igen értékes lett volna a *Reallexikon der Ungarischen Kultur*, a magyar kultúra lexikonának elkészülése. Ebben a tervezett nagy hungarológiai lexikonban képet kapott volna a külföld a magyar tudományosság egészéről. Graggernek konkrét elképzelései voltak már 1923-ban. „...Most különösen egy terv veszi igénybe időmet, mely ha sikerül, azt hiszem, igen nagy jelentőségű lesz az egész magyar tudományosságra nézve. Ez egy magyar Reallexikon megvalósítása, mely a sajátos magyar népi és nemzeti kultúra gyökereit tárja fel, a-b-c sorrendbe szedett cikkeiben tárgyalva a magyar nyelv, irodalom, néprajz és kultúrtörténet jelenségeit. Mintaképpül Hoops germán és Schrader indogermán Reallexikona szolgál.”²³¹

Gragger a lexikont a Magyar Intézet legjelentősebb kiadói vállalkozásának tekintette, „dómépítésbe” akart fogni, óriási szervezőmunkával létrehozni a hiánypótló enciklopédikus alkotást. Mivel intézete az ural-altajisztika felé nyitott, munkatársaival már megoldhatónak látta, hogy a szélesebb tudományterület képviselje magát a nemzetközi tudósok összefogásával megvalósítandó nagyjelentőségű kiadványban. Egy évszám nélküli, bár minden bizonnyal az előzőnél később írt levelében megjelöli a lexikon címét, bővebben kifejti elképzeléseit, említést tesz a nemzetközi tudósgárdáról, akinek feladata az egész turáni kultúra megragadása lesz. „A Reallexikon der Ungarischen Kulturral

²³⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1924. dec. 30.

²³¹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1923. júl. 11.

kapcsolatban egy néprajzi-történelmi-kultúrtörténeti kompendium szerkesztésébe fogtam a Grundriss der iranischen Philologie mintájára, amely Turánt fogja felölelni, vagyis: azon nagy összefüggő terület kultúráját, amely Észak és Középeurópától Középázsiaig terjed. Ez a kultúra nincsen primar kapcsolatban a Középtengeri kultúrákkal, de előbb vagy később megragadta ez és szertecibálta: a magyarságot a római-germán kultúrkör, a finneket a skandináv, a többieket Nagy Péter cár. Ezen kultúra eredeti mivoltát tisztázni, e népek nyelveit, rokonságát, vándorlásait, államalkotásait, kulturális kapcsolatait stb. világosan körülhatárolni lesz a feladat. Lemondok a tiszta praehistorikus, archaeológiai vagy nyelvhasznító rekonstrukciókról – ezek évről-évre változnak – s csak a históriailag világosan megfoghatókat akarom, ahol komoly történelmi forrásaink vannak. Világos és kimerítő feldolgozásban azt adnók, amit ma már biztosan tudhatunk. Ez közös munkája lesz keltisták, szlávisták, finnugrázsok, turkológusok és iránisták gárdájának. Az Intézet mai fejlett szervezetével már merhet vállalkozni erre a dóm-építésre.”²³² Gragger a munka megtervezésével és előkészítésével 1924 végére elkészül, a következő évtől pedig nagy előrehaladást vár: a lexikon első egységének nyomdába kerülését. „A „Reallexikon der ung. Kultur” előmunkálatai már annyira vannak, hogy januárban a nomenklaturát szétküldehetem. A szedést pedig mához egy évre megkezdhetjük, hogy 1926 januárjában a nagy mű első füzeté kijöhessen a nyomdából.”²³³

A lexikon a tervezési fázisban maradt, megvalósítására nem került sor. Graggert túlságosan lefoglalták a magyar kultúrpolitikai koncepció értelmében megalapított Collegium Hungaricummal kapcsolatos tennivalói, a kollégistákkal való munka, a „szellemi költségvetés” kidolgozása, a ház átépítése, berendezése. Szanatóriumi kezelése és Klebelsberg berlini útjának előkészítése is igénybe vette erejét és idejét. Gragger életének utolsó éve, 1926 pedig a Collegium új épületének volt szentelve. A lexikonra nem jutott idő. A mai napig érvényes Szekfű Gyula megjegyzése: „Gragger Róbert... gondolatát, a hungarológia lexikonát szükséges volna mielőbb megvalósítani.”²³⁴

---

²³² OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, é. n.

²³³ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1924. dec. 30.

²³⁴ Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bp., 1934. Reprint: 1989. 497.

8. A Collegium Hungaricum megalapítása és első otthona

A magyar kultúrpolitikát megújító, a megoldásra váró problémákat felülről és rendszerben látó vallás- és közoktatásügyi miniszter, Klebelsberg Kuno, a kormány támogatását élvezve két alappillére építette tudománypolitikai koncepcióját az új történelmi és gazdasági viszonyok közepette. Ahogy kifejtette: „Emelni igyekszem a magyar nemzet széles néprétegeinek, nagy tömegeinek értelmi szintjét. ... Gondoskodni kell azonban arról is, hogy minden téren kellő számban álljanak oly szakemberek rendelkezésre, kik teljesen európai színvonalon állnak s így minden működési téren, minden szakmában a nagy feladatok megoldásánál elsőrangú erőkre támaszkodhassunk.”²³⁵

Ez utóbbi cél elérése érdekében Collegium Hungaricumok alapítására van szükség. „A világháború utáni magyar tudománypolitikának egyik elsőrendű feladata, hogy intézményesen gondoskodjék olyan emberek neveléséről, akik hazánkban állandóan kellő számban fognak megnehezedett nemzetközi helyzetében rendelkezésére állani, hogy a nemzetek nagy versenyében helyét diadalmasan megállja. ... A megoldás csak intézményesen lehetséges. A nemzet tudósainak és ifjúsága legjavának neveléséről van szó, ami mint minden nevelői feladat, csak évek sorára terjedő következetes munka árán hozhat gyümölcsöt. Ez a gyökere annak a törekvésnek, hogy a külföld legfontosabb szellemi gócpontjaiban magyar állami tulajdonban lévő épületekben létesíttessenek állandó intézetek, amelyek a külföldi kutatás és ösztöndíjügy tartó oszlopai legyenek.”²³⁶ E törekvés értelmében 1924-ben Bécsben és Berlinben, 1927-ben Rómában Collegium Hungaricum létesült.

A Berlini Collegium Hungaricum (CHB) a magyar tudományos kutatás és továbbképzés céljait szolgáló magyar állami intézményként jött létre azzal a szándékkal, hogy a hazai tudományosságnak a német szellemi élettel való kapcsolatát erősítse. Klebelsberg kijelölte speciális feladatkörét is: „Ennek az intézménynek különösen két célt kell szolgálnia: először is legyen internátusa a mi kezdő germanistáinknak, a német nyelv és irodalom jövődjé közép- és felsőiskolai

²³⁵ Indoklás „a külföldi magyar intézetekről és a magyar műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslathoz. In: T. Kiss Tamás szerk.: Klebelsberg Kuno, Bp. 1999. 131.

²³⁶ A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. tanévi működése. Közvetteszi a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Bp. 1926. 1.

tanárainak, akik ezentúl a német egyetemeken fogják akadémiai tanulmányaikat végezni; másodszor pedig szolgáljon otthonul ama fiatal magyar kutatók és tudósok részére, akiket a német tudományos intézetek szívélyesen befogadtak.”²³⁷ Berlinbe a tudományos kutatóintézetek leginkább a természettudományok területén kutatásokat folytató fiatal tudósokat várták. Berlin dahleми részében²³⁸ voltak ugyanis a Kaiser Wilhelm Gesellschaft²³⁹ alapította kutatóintézetek, a Kaiser Wilhelm Institut-ok.

A berlini Collegium létrehozásában és működésének megindításában a minden szervezési feladatot magára vállaló, a kollégium kultúrpolitikai feladatainak és a kiutazó ösztöndíjasok „szellemi költségvetésének” kidolgozásában Klebelsberg jobb kezének bizonyuló Graggernek oroszlánrésze volt. Kettejük együttműködését nagyban segítette a porosz kultuszminisztérium részéről a magyar kultúrpolitikai törekvéseket ismerő és azokat támogató Carl Heinrich Becker.²⁴⁰ A hármas szövetséghez negyedikként a közigazgatási szakember, miniszteri osztálytanácsos, a tudományigazgatás korszerűsítésében és a kultúrdiplomácia fejlesztésében tevékenyen részt vevő Magyary Zoltán²⁴¹ társult.

---

²³⁷ Klebelsberg berlini beszéde (1925. okt. 20.) In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Bp. 1927. 226.

²³⁸ A Dahlemben telepítendő kutatóintézetek tervezetét Friedrich Althoff (1839-1908) porosz kultúrpolitikus, Poroszország „titkos kultuszminisztere” dolgozta ki. Klebelsberg ennek mintájára egy magyar Dahlembet, egy új természettudományos központ létrehozását tervezte Budapest egyik városrészében, Lágymányoson. (Vö.: Ladányi Andor: A „magyar Dahlem”: Klebelsberg terve természettudományi telep létesítésére. Történelmi Szemle, 1995. 37. évf. 3. sz. 301-316.)

²³⁹ A Kaiser Wilhelm Gesellschaft Klebelsberg példaképe, egykori berlini tanára, Adolf von Harnack kezdeményezésére alakult 1911-ben. A Gesellschaft első elnöke (1911-1930) Harnack volt. A Gesellschaft az egyetemről független, államilag támogatott kutatóintézeteket hozott létre kutatóállásokkal. A Kaiser Wilhelm Gesellschaft később betagozódott a tudományos és kutató intézeteket egységbe tömörítő, munkájukat koordináló szervezetbe, az 1920-ban alapított Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaftba. Ennek egyik alapítója és első elnöke Friedrich Schmidt-Ott volt. A szervezet a háború után nehéz helyzetbe került német tudományosság megsegítésére, a tudományos fejlődés biztosítására alakult. A tudatos német állami tudománypolitika nagy hatással volt Klebelsbergre (vö.: Országos Magyar Gyűjteményegyetem), aki a német mintát a hazai viszonyok között próbálta megvalósítani.

²⁴⁰ C. H. Becker (1876-1933) már a magyar tanszék megalapításakor kapcsolatba került Graggerrel, majd hamarosan a magyar ügyek fő támogatójává vált. 1919 áprilisától helyettes államtitkár volt Konrad Haenisch kultuszminiszter mellett, ez idő alatt kapcsolata Graggerrel szoros barátsággá alakult. 1921. április 21-november 7. közötti rövid periódusban Becker kultuszminiszterként tevékenykedett, majd 1921-25. között államtitkár Otto Boelitz mellett. 1925 februárjától 1930 januárjáig tartó öt esztendőn át újra ő a porosz kultuszminiszter.

²⁴¹ Magyary Zoltán (1888-1945) a közigazgatás-tudomány kiemelkedő, nemzetközi hírv alakja 1917-ben került munkakapcsolatba Klebelsberggel. 1920-tól a VKM-nél vezetői posztokat töltött be, 1922-től a tudománypolitikai ügyekkel foglalkozó III/b. ügyosztály referense, 1925-30 között az ügyosztály vezetője. Főképp ez időszak alatt működött együtt Klebelsberggel a korszerű magyar tudománypolitika kidolgozásában. Ekkor a tudománypolitikai ügyek, a külföldi tudományos kapcsolatok, az Országos Gyűjteményegyetem, a vidéki közgyűjtemények, valamint a diákszociális

Gragger az 1923. február 5-én kelt, a porosz kultuszminisztérium számára írt levelében²⁴² kifejti, hogy a minisztériumnak is érdeke fűződik ahhoz, hogy a német kultúra befolyása Magyarországon továbbra is fennmaradjon, mivel a német kultúra délkelet és kelet felé való közvetítésében Magyarország rendkívül jelentős szerepet játszik. Ennek érdekében meg kell adni a tehetséges fiatal magyar diplomások számára a német kultúrában és tudományban való elmélyülés lehetőségét. Biztosítani kell számukra, hogy Németország egyetemlein és főiskoláin továbbtanulhassanak, ahol a szellemi kiképzés mellett a német tudományos élet képviselőivel széleskörű kapcsolatokat építhetnek ki, s hazatérve kint megszerzett tapasztalataikat kamatoztathatják. Mindezekért a magyar kormány elhatározta, hogy a Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts igazgatótanácsának közvetlen felügyelete alatt egy magyar diákotthont létesít, ahol lehetővé válik a fiatal tudósok számára, hogy mindenféle anyagi gondtól távol csak továbbképzésükre koncentrálhassanak. Erre a célra megfelelő ház áll rendelkezésre a Marienstraße 5. szám alatt, ahol két lakás (5-5 szobával) azonnal beköltözhető lehetne, amennyiben a jelenlegi bérlők számára a lakáshivatal egyéb helyen utalna ki lakásokat. Ha az illetékes porosz hatóságok ebben segítséget nyújtanának, hatalmas lépéseket tennének a magyarországi német kultúrhatások állandósítása érdekében.

A Magyar Királyi Követség (Königlich Ungarische Gesandtschaft) szóbeli jegyzék kíséretében (már Gragger levele elküldése előtt, február 1-jén) a külügyminisztérium figyelmébe ajánlotta Gragger diákotthon alapítására irányuló kérelmét. A külügyminisztérium 1924. február 29-én szintén szóbeli jegyzékben²⁴³ értesítette a magyar követséget arról, hogy a porosz kultuszminisztériummal együttműködve sikerült elérni, hogy a kerületi lakáshivatal a Marienstraße 5. szám alatti ház jelenlegi bérlője, Pollow udvari tanácsos számára máshol találjon elhelyezést, így megvalósulhat a magyar diákotthon létrehozása.

A porosz belügyminisztérium 1923. június 7-én átiratot intézett a külügyminisztériumhoz, amiben arról számolt be, hogy a kultuszminiszter

---

ügyek tartoztak hozzá. 1927-ben Klebelsberg egyesítette az egyetemi ügyosztályt és a kultúrpolitikai szekciót, s Magyarot nevezte ki az egyesített osztály vezetőjévé.

²⁴² AA PA R64483/III 4464

²⁴³ AA PA R64483/VI B 2055

intézkedéseket tett annak érdekében, hogy a Marienstraße-i házat átengedjék egy berlini magyar diákotthon létesítése céljára.²⁴⁴

Graggernek a háromemeletes bérházat nagyon olcsón sikerült megvásárolnia: „... az egész ház nem került 3000 GM-ba” – írta Arosából Farkasnak.²⁴⁵ Csak folyamatosan sikerült azonban kiűrtetnie a házat, a berlini lakáshiány megnehezítette a kiköltözést. Tervei szerint, ha a bérház valamennyi lakása felszabadul, 25 fő számára tud majd otthont nyújtani. Számításait Magyarnak is tudtára adta. „A Collegium különben legnagyobb örömem. Ha kicsiben, szerényen kezdjük is, mégis dolgozhatunk már s ha a Theresianum-féle terv valóra válik, úgy huszonöt elsőrangú embert lehet felvenni és dolgoztatni.”²⁴⁶

Magyary a VKM képviselőjében kiutazott Berlinbe megtekinteni a magyar kollégium házat, s ennek során Graggerrel megvitatták az éves költségvetési tervezetet. Hazatérve azután hamarosan tájékoztatta Graggert Klebelsberggel folytatott megbeszéléséről. „Csak ma jutottam be a miniszterhez, hogy németországi és főleg berlini tapasztalataimról referáljak, de nagy örömömre oly nagy eredménnyel, 100%-os sikerrel, hogy expressz levélben sietek Veled az eredményt közölni. Még az a körülmény is kedvezett, hogy Teleki Pállal együtt mentem be hozzá, aki maga szóbahozta, hogy Te graduated kollégiumot óhajtasz csinálni az intézetből. ...Elfogadta az egész költségvetést változatlanul úgy, mint aranymárkákban megállapítottuk, sőt azt az 1000 M-t, amit a felszabaduló helyiségek berendezésére szántál, megelőzőleg 2000 M-ra emeltem. Benne van azonkívül a kezelő részére is havi 200 M. Az egész előirányzat 20.600 aranykoronát = 350,000.000 papírkoronát tesz ki. A fedezet a báttaszéki thereziánumi uradalom jövedelmében biztosítva van. ...Egyelőre 50,000.000 K-t ma utalványozott a Keresk. Banknál levő folyószámlád javára. ...A szervezeti szabályzatot a Te részvételeddel fogja megállapítani. Helyesli a graduated college tervét, csak azt hiszi, hogy mind a 25 hely nem fog erre a célra kelleni és akkor a fennmaradókat nem egyetemi hallgatókkal, hanem germanista tanárjelöltekkel fogja betölthetni.”²⁴⁷

Ősszel folytatódott a Marienstraße-i ház belső kiépítése, átalakítása. „A ház külső tatarozását tavaszra halasztanám, sőt lehetőleg ki akarom tolni, mert ha a

²⁴⁴ Vö.: AA PA R64483/VI B 6987

²⁴⁵ BGA Gragger Róbert iratai, Gragger levelei Farkas Gyulához (1921-26), 1924. márc. 11.

²⁴⁶ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1924. máj. 10.

²⁴⁷ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1924. aug. 9.

ház nagyon szép, semmikép sem szabadulunk a lakóktól. S így most a belső berendezésre fordítom a gondot s a pénzt. Bútorokat vettem három kollégistára, a negyedik emeleti konyhát fürdőszobává építjük át. ...Reményem van, hogy egy lakót megint kiszorítok.”²⁴⁸ Folytatódtak a kiköltözések is, ami által újabb helyiségek váltak szabaddá a kollégium terjeszkedéséhez. „A házban új évre sikerült a földszinti lakást kiüríttetnem, a lelépési díj 1230.- Mk., ami itt nem sok egy 4 szobás lakásnál, tekintve, hogy itt egy-egy szoba lelépés ára 1000-1500 márka között változik. A küldött pénzt már elköltöttük egy fürdőszoba berendezésére, a negyedik emeleti lakás rendbehozására, bútorokra, festésre stb. A pénzt igen erősen fogjuk. Az eddigi kiadásainkról új évig küldök kimutatást, meglátod, hogy a legszükségesebbekre költöttünk.”²⁴⁹ Gragger az említett földszinti lakás megszerzésével alapvető helyiségeket alakított ki a kollégium számára. „A Collegiumban sikerült a földszinti lakást megvennem s ott most rendezem be az ebédlőtermet, 2) társalgó-, könyvtár- és leckeszobát, 3) a konyhát, 4) a cselédség helyiségeit. Mamát is szereztem a fiúknak: özv. Vecsey Ferenczné, a hegedűművész Vecsey Ferenc anyja átveszi a háziasszonyi teendőket s így igazi úri tónus vonul be a háztartásba s a fiúk egy nemes nagyszony gondoskodó kezét fogják érezni, nemcsak harisnyáik stoppolásában, hanem az 'otthon' atmoszférájában is.”²⁵⁰

A berlini Collegium a kiköltözések elhúzódása és a felújítási munkálatok következtében az 1924/25. tanévben nyitotta meg kapuit, benne 8, illetve félévi váltással 10 kutató nyert elhelyezést. „A kollégium politikailag is történelmi tett, amelynek fontosságát itt minden vezető politikus átlátja.” – méltatta jelentőségét Gragger.²⁵¹ A kollégium elsődleges célkitűzése volt, hogy lehetőséget nyújtson „az egyetemet végzett fiatal szakembereknek arra, hogy a gazdag berlini gyűjteményekben és tudományos intézetekben szaktudásukat elmélyítsék és a német tudományos körökkel a személyes érintkezést felvegyék”, ugyanakkor „lehetővé akarja tenni tagjainak, hogy a német szellem alkotásaival nemcsak a saját szaktudományuk keretén belül, hanem a lehetőséghez képest minden téren megismerkedjenek”. Mindemellett általános nevelési céljai is voltak. „A német

²⁴⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1924. nov. 13.

²⁴⁹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1924. dec. 30.

²⁵⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, é. n.

²⁵¹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1925. okt. 5.

szorgalom, kitartás, bátorság és elmélyülés meglátására akarja rávezetni tagjait, abban a biztos hitben, hogy a tapasztaltak ösztönző hatása hazájukba való visszatérésük után sem fog elmaradni.”²⁵²

Magyary röviddel a tanévkezdés után a zöld utat kapott indulásról és az első ösztöndíjasok²⁵³ kiválasztásáról értesítette Graggert. „Tegnap sikerült a miniszterhez bejutnom, s aláírta a 8 ösztöndíjas felvételére vonatkozó iratokat, valamint az 1924/25 évre megállapított költségvetéséről szóló értesítést. Ezen az úton most már így egészen rendezve van a C. H. sorsa.”²⁵⁴

Az ösztöndíjasok érkezése is megindult. „Azt hiszem, az ösztöndíjasok már szállingóznak Hozzád. Moór Elemér, Rásonyi Nagy László és Muzsnai Dénes jöttek hozzám amiatt, hogy a német követségen nem kaptak egy évre szóló tartózkodási engedélyt, mert ahhoz a berlini Policepräsidium előzetes hozzájárulása lett volna szükséges. Welczekkel telefonon abban állapodtam meg, hogy ő három hónapi tartózkodási engedélyt ad, ami módjában van és egyúttal magában az útlevelben fogja ajánlani a tartózkodási engedély meghosszabbítását. A fiúk nem jöttek többé vissza. Valószínűleg rendben van az útlevelük.”²⁵⁵

Az első tanévben az alábbiakban felsorolt kutatók részesültek ösztöndíjban Berlinben történő kutatásaikhoz: Bárány Brandenstein Béla, az MTA tisztviselője, filozófus, Fitz József, budapesti egyetemi könyvtárnok, Gál János, középiskolai tanár, esztétikai tanulmányok, Koch Ferenc, a budapesti tudományegyetemi közgazdasági kar adjunktusa, glaciológiai tanulmányok, Kossányi Béla, országos levéltárnok, történész, Moór Elemér, középiskolai tanár, folklorista, Muzsnai Dénes, a szegedi egyetem hallgatója, kísérleti „pszichológiai” tanulmányok, Rásonyi Nagy László, az MTA alkönyvtárnoka, turkológus, tanulmányok Bang-Kaup professzor mellett, Prohászka Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos

²⁵² A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. tanévi működése. Közzéteszi: a Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Bp., 1926. 16.

²⁵³ Az ösztöndíjak adásáról, illetve az ösztöndíjasok kiválasztásáról Klebelsberg már 1917-ben a következőképpen fejtette ki nézetét: „Ezen az úton is elő kell segítenünk a szelekció érvényesülését, mert az a nemzet, mely nem képes tehetséges fiainak kifejlődését biztosítani és őket a nekik megfelelő helyre állítani, az a középserűség kezén elorvad. ...Igaz, hogy ösztöndíj, tanulmányúti segély és megbízás esetén némileg előlegezni kell a bizalmat s nem látjuk előre a kész művet, mint a jutalmaknál. De a tudósnevelést nem szabad az üzleti élet, a befektetés biztonságának szempontjából nézni s különben is, ha a tanárok és intézeti vezetők az ösztöndíjra, tanulmányúti segélyre vagy megbízásra tekintetbe jövő ifjak előképzettségét és egyéniségét gondosan megfigyelik, akkor a tévedések, a meddő költségek ritkaság számába mennek.” Klebelsberg beszéde. Elmondott 1917. április 26-án. In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Bp., 1927. 7-9.

²⁵⁴ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1924. nov. 8.

²⁵⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1924. okt. 23.

Széchenyi Könyvtárának alkönyvtárnoka, „bibliographiai” és könyvtári tanulmányok, Szakács Kálmán, a Magyar Külügyi Titkárság titkára, esztétikai és történetfilozófiai tanulmányok.²⁵⁶

A megérkező kollégistákat Gragger egy-egy hozzájuk intézett beszéddel fogadta. A berlini Gragger-archívum Gragger két beszédét őrzi, mindkettő dátum nélküli. Az egyik egy kézzel írt, át-átjavított, nem teljes formában kidolgozott beszéd, amelynél a nyilak, áthúzások és a néhol vázlatpontként megfogalmazott egységek arra utalnak, hogy a beszéd elmondása előtti napon vagy napokban épp csak legfontosabb gondolatait szedte össze, és valószínűleg nem felolvasta a szöveget, hanem élszóban adta elő, többször akár újabb gondolati elemeket is rögtönözve. A rövid, nem túlságosan összetett mondatok a követhetőséget biztosították. A Gragger meggyőző előadásmódjával lelkesítésre is alkalmas beszéd hatásosságát az is fokozta, hogy kérdéseket, válaszokat, felszólításokat, fokozásokat, metaforákat tartalmaz.

„A Collegista célja, hogy határozott művelődési ideálokkal áthatott emberré és valamely szakban módszeresen kiképzett szakférfiúvá képezze ki magát.

A Collegistának jó szakmunkássá kell válnia, aki tisztában van szakjának módszerével, ismeri annak mai állását és annak előbbrevitelén fáradozik.

Ehez mindennap kemény munkával, napról napra való odaadó erőfeszítésekkel dolgozni köteles.

A legkevesebb amit a Collegistától elvárók, hogy a nap huszonnégy órájából nyolc órát szigorú szakmunkájának szentel, hogy a tudomány súlyos kereke átmenjen rajta. (Előadások hallgatása, valamely szemináriumban való aktív részvétel, szakmunkák olvasása)

Ilyen minimum mellett még mindig marad nyolc órája emberi önképzésre, nyelvtanulásra (múzeumok látogatása, színház, művelt társaság, kirándulások, sport) és nyolc órája pihenésre és étkezésre.

Ehez szükséges: Testi, lelki egészség és precízen működő agy. Törekedjünk ennek megőrzésére és fejlesztésére.

---

²⁵⁶ Vö.: A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. tanévi működése. Közzéteszi: a Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Bp., 1926. 17-18. – Az első tanév eseményeiről és a kollégistákról nem találtam összefoglaló jelentést a Gragger-archívumban, így más forrásból merítettem. Gragger valószínűleg nem készített ilyen összefoglaló jelentést, hanem gyakori leveleiben számolt be a kollégistákról a minisztériumnak. A következő tan évekről már készültek jelentések, ezeket azonban Tamedly Mihály igazgató készítette.

Hősiesség: A mindennapi kemény munka pontos elvégzése és a munkateljesítmény állandó fokozása.

Ne költözködjünk túlságosan mulandó dolgokhoz; halhatatlan egészek, egy nemzetnek s nagy közösségnek, az emberiségnek halhatatlan tagjai vagyunk. Ennek múltja él bennünk, jelenében munkálunk, jövőjére hatunk.

Neveljük magunkat erős hitre. A japán hit szerint a nemzet örök: tagjai mindazon japánok, akik valaha éltek, a ma élők és az eljövendők.

Ha magunknak dolgozunk, az örökkévaló nemzetnek s a halhatatlan emberiségnek dolgoztunk s munkánk halhatatlan.

Vannak emberek, akik azt kérdik tőlünk: a királyság hívei vagytok avagy köztársasági érzelműek? Mely párthoz tartoztok, kire szavaztok? Akartok új háborút? Hívei vagytok a népszövetségnek és az örök békének?

Aki így kérdez, az nem való közénk. Az míg foglya annak a nemzedéknek, amely erejének és eszméinek hiányát így takargatja s a legjobb esetben új menhelyet, új világnézeti köntöszt, tarka programmlabdát, más meggyőződéslovacsát, irodalmi mulatságot keres, miután a köznapi komolykodási komédia unalmassá vált. Semmi közünk hozzá.

Kik vagyunk? Kevesek. Ezek közül többen kiesnek útközben, nem akarják vagy nem bírják az iramot, akik puha elhelyezkedést, csendes fészket keresnek. Ha eljő a nagy nap, hálósipkával néznek a harcosokra és cipőjüket fogják tisztítani.

Mit akarunk? Azokon segíteni, akiket még nem látni, de akik nemsokára, ha a tisztavirág-éltűek letűnnek, nagyon elevenek lesznek. Azokat előmozdítani, akik várni, hallgatni és dolgozni tudnak, hogy tudják: nincsenek egyedül, elhagyatva.²⁵⁷

Gragger másik beszéde egészen más jellegű, kiforrott, teljességgel kidolgozott, nagy ívű, legépelt, értekező jellegű, ugyanakkor hatásos, erőfeszítésre és helytállásra buzdító beszéd. Graggernek három ízben adatott meg a kollégisták fogadása tanévkezdéskor, – míg az előbb tárgyalt beszédét elsőnek, e másikat

---

²⁵⁷ BGA Gragger Róbert iratai, Gragger beszéde a kollégistákhoz, (dátum nélkül)

későbbinek gondolom, ám természetesen történhetett fordítva is. (Gragger e másik beszéde a *7. számú melléklet*ben olvasható.)²⁵⁸

Gragger az újonnan alapított intézményt a „nemzetmegmentő kultúrpolitika” egyik bázisának tekintette. Maga adja meghatározását annak a célkitűzésnek, aminek megvalósítása érdekében megalapította a Collegium Hungaricumot. „A Collegium mint 'graduate college' legfőbb céljának tekinti, hogy hazánk új szellemi arisztokráciájának kiművelésére használja fel a Németországban felhalmozódott kulturális energiákat, lehetőségeket. ... A berlini Collegium... módszeres kultúrpolitikának válhat jelentős eszközévé, amennyiben kiváló fiatal jogászok, közgazdászok, technikusok, orvosok, mezőgazdászok számára megadja az elmélyedő továbbképzés minden lehetőségét.”²⁵⁹

Gragger mindent megtett annak érdekében, hogy az ösztöndíj-lehetőségeket a legmegfelelőbb módon használja fel. Ehhez a kultuszminisztériummal kezdettől fogva együttműködött annak megállapításában, hogy az egyes tudományágakban milyen arányban van „szukreszcencia nevelésére” szükség, s hogy ennek érdekében tudománypolitikai program, Gragger szavaival élve „szellemi költségvetés” készüljön. Ennek egyik legfontosabb elve, hogy „... a Collegium olyan embereket neveljen ki, akikre az országnak valamely fontos poszton szüksége van. ... A Collegium túlságosan sokat nyújt ahhoz, hogy átlag-tanárjelöltekre pazaroljuk kevés helyét. Viszont legfelsőbb helyeinkre túlságosan sok a pótolni, képezni és utánpótolni való, ami nem tűr halasztást. ...Nekünk évenként a szellemi költségvetést is nagyon pontosan kell elkészítenünk. S így újra előhozom, hogy kellene anglista, oláhista, szlávista, ...íránistá, sinologus, orvosokból hygienista, ...tuberkulózis-kutató, gyermek-gyógyász. Ez a szellemi költségvetés tervszerű megállapítása által pár év alatt minden hiányt betölthetünk s rövidesen egészséges konkurrenciát, pezsgő életet vihetünk bele tudományos életünk minden körébe.”²⁶⁰

Gragger rendszeresen konkrét javaslatokkal állt elő arra nézve, mely tudományágak képviselőit küldje ki a minisztérium a berlini tanulmányévre. „Az

²⁵⁸ Uo.: Gragger beszéde a kollégistákhoz II. (dátum nélkül). A beszéd egyes részei megjelentek: Ujváry Gábor: „A magyar kultúra külföldi őrszemei”, 45. lábjegyzetben. In: Stratégia és kultúra, Bp., 2004. 25-76.

²⁵⁹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1924. szept. 2.

²⁶⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1925. márc. 4.

újabbkori világtörténetre, nemzetközi jogra, szociológiára, pedagógiára stb. igazán képzett, friss, új embereket kell nevelnünk. Ez utóbbira pl. mindig jelentkeznek ugyan vén csatalovak, akik semmiféle speciális szakban nem jutottak érvényesülésre s most végső menedékképpen a „gyakorlati paedagógiára” vetik magukat s csodát várnak egy berlini évtől. Csakhogy a paedagogia ma már önálló tudomány, amely mi nálunk nagyon el van hanyagolva, minthogy otthon csak a paedagogia történetét művelik. E tekintetben Berlin elsőrangú lehetőségeket nyújt (Spranger prof., Zentralinstitut f. Erziehung u. Unterricht stb.), úgy hogy 2-3 paedagógust ki lehetne küldeni ide. Nézz csak végig egyetemeinken, de épígy a közép- és polgáriiskolai tanárképzőkön, valamint a tanítóképzőkön, vannak-e ott megfelelő modernül képzett, elméletileg is megalapozott paedagógusok, akik tisztában vannak a modern paedagogia célkitűzéseivel? Itt tenni kell valamit, felülről kell belenyúlni az egész gépezetbe s megindítani a regenerálódás folyamatát. Nem szabad tűrnünk, hogy félművelt emberek garázdálkodjanak e területen, akik kenetteljes szavakkal, frázisokkal intézzék el e véresen komoly problémákat. ... Mellékesen jegyzem meg még, hogy valamit kellene tennünk publicisztikánk javítására is, talán újabbkori történészeink közül lehetne biztatni valakit a modern zszurnalisztika tanulmányozására. Egyetemünkön most alakult az Institut f. Zeitungskunde, amely igen érdekes gyakorlatokat és előadásokat tart különösen az utóbbi ötven év történetéből az egykorú nemzetközi újságírodalom synoptikus olvastatásával.”²⁶¹

A politikai szituáció újabb szempontok érvényre jutását is meghatározta a tervezésben. „Emellett igen fontosnak tartanám, hogy a bennünket környező ellenséges népeknek nyelvére és kultúrájára nézve képeznénk ki szakembereket és ezért kérlek Kegyelmes uram méltóztassál oda hatni, hogy legközelebb a szlavisztikára küldjenek ki valakit.”²⁶² „Mily rengeteg szak van, amire otthon csak egy ember van, vagy egy se. A szlávistákon kívül pl. okvetlenül szükség volna egy oláhírtára is. A romanisztika itteni tanárát már megkértem, hogy a jövő félévre (1926-27 I.) hirdessen előadást és gyakorlatokat az oláh filológia köréből, amire ma sajnos nincsen egy megfelelő emberünk sem, úgy hogy az oláhok azt hazudozhatnak össze, amit akarnak.”²⁶³ Az ebben a vonatkozásban újra és újra

²⁶¹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. márc. 9.

²⁶² OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1924. dec. 29.

²⁶³ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. márc. 9.

megfogalmazott igény azonban egyelőre nem tűnt kielégíthetőnek. „Ami szomszédaink megismerését illeti, ...régi gondom már az ezekkel foglalkozó szakemberek hiánya. Te tudod, hogy már tavaly is hiába kerestem oláhistát, szlávistát. Remélhetőleg azonban egyszer sikerülilyent találni. Tenyésztetni sajnos tudóst nem lehet, meg kell várni, míg arravaló ember akad.”²⁶⁴ Magyarország újabb igényei szülték a következő elgondolást is: „Tervem az, hogy az új kollégiumban hivatalnokokat is képezünk ki, amire égető szükség van. Az önálló vámterület folytán szükség van vámpolitikusokra és külkereskedelmi szakemberekre, de éppígy adópolitikusokra s a közigazgatás minden ágában nyugateurópai színvonalon álló szakemberekre.”²⁶⁵

Gragger az ország vezető szakembereinek kiképzésén túl a függetlenségét visszanyert magyar államiség politikai vezetőinek képzését is a Collegium feladatául tűzte ki. „Az új kollégium felépítésével új nagyobbszerű célkitűzés is szükséges lesz. Egy ily nagyszabású intézmény feladata nem merülhet ki abban, hogy szaktudósokat nevel... Központi problémánk a Führerproblem kell hogy legyen. Ahogy a katolikus egyháznak megvannak a maga nagyszerűen bevált intézetei (pl. a bécsi, római, innsbrucki, freiburgi, stb. collegiumok), ahol a jövő egyházfejedelmeit nevelik, ahogy a katonaság a speciális iskolák hierarchiáján keresztül választja ki magának azt a Generalstabot, amely méltó lesz arra, hogy hadműveleteket irányítson, úgy az egész állami élet számára is feltétlenül gondoskodni kell vezető férfiak kiképzéséről. A nehéz áron megszerzett függetlenség új problémák elé állította Magyarországot. Míg előbb az Ausztriával való közösségünk folytán állami életünk javarészből Ausztriáé után igazodott, a kezdeményező és vezető szerep legnagyobb részben ennél volt, addig most magunkra hagyatva égető szükséggel nehezedik ránk az új helyzetbe beilleszkedni tudó, önálló és felelős vezetők képzésének feladata.”²⁶⁶

A „szellemi költségvetés” másik legfontosabb szempontjaként Gragger kiemelten kezelte az ösztöndíjasok helyes kiválasztásának kérdését annak érdekében, hogy az ösztöndíjakban a legtehetségesebbek, a fiatal tudósok legalkalmasabbjai részesüljenek. „Ez a gyönyörű alkotás, Kegyelmes Uram, örökké buzgó erőforrása lesz a magyar kultúrának. Amit a múlt századokban a

²⁶⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. júl. 13.

²⁶⁵ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1925. okt. 5.

²⁶⁶ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. okt. 6.

német egyetemek Wittenberg, Göttingen, Altdorf, Jena, Marburg, Tübingen adtak, az itt most rendszeres, céltudatos munkában, a német akadémikus és hivatalos körök támogatása mellett a képzelhető legelőnyösebb módon fog adódni. Főprobléma lesz majd természetesen az emberek kiválogatása, melynek módoszataira nézve memorandumot fogok majd kidolgozni. Jól kiválasztott emberanyaggal ez a kollégium egyesíteni fogja a kolostori és a katonai kiképzés összes előnyeit és hozzá az angol élet egészséges derűtségét a német lélek rendszeres elmélyültségével.”²⁶⁷

A feladat ellátásához Graggernek megfelelő tájékozottsággal kellett rendelkeznie, így állandó munkakapcsolatban állt az egyetemekkel és a tudós körökkel. Maga Klebelsberg is a legjelentősebb magyar tudós köröktől kért ajánlatot a kollégisták kiküldetésére: „A Kaiser Wilhelm Intitutokba való kiküldést a miniszter úr akként akarja előkészíteni, hogy megbeszélésre hívta össze az összes érdekelt budapesti egyetemi és műegyetemi tanárokat és ily módon akar legjava embereket kiszemelni.”²⁶⁸ Gragger nézete szerint a tehetségek kiválasztását már a középiskolákban el kell kezdeni, ezzel kapcsolatban azonban aggályai voltak. „Még csak az a kérdés, mennyire lehetne a középiskolák igazgatóival és a főigazgatókkal megértetni a tehetség kiválasztásának szempontjait és a velejáró nagy felelősséget. Már csak azért is jó volna, ha néhány paedagógus kijönne az itteni tehetségvizsgálatoknak a tanulmányozására s a freie Bahn dem Tüchtigen elv végrehajtásának megtekintésére.”²⁶⁹ Klebelsbergnek is megfogalmazta az e vonatkozásban felvetődő kérdést. „A külföldi kollégiumok nagyarányú kiépítése magában nem fogja meghozni a nagy áldozatnak megfelelő eredményt, ha odahaza a kiválogatásra hivatott tényezőkben, tanároknak, középiskolai igazgatókban és főigazgatókban stb., nem gyökeresedik meg egyidejűleg az a mentalitás, hogy a nemzetmentő kultúrpolitikának legkardinálisabb problémája ép a (szellemi és erkölcsi) tehetségek kiválasztása. Ugyanez okból kívánatosnak tartanám, hogy mint eddig, úgy ezután is személyesen legyen alkalmam érintkezni minden jövőző kollégistával a felvétel előtt s ebből a célból ezután is az augusztus hónap nagy

---

²⁶⁷ Uo.

²⁶⁸ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1925. jan. 12.

²⁶⁹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Zoltánhoz, 1926. márc. 9.

részét Budapesten fogom tölteni.”²⁷⁰ Gragger tehát minden nyári szünetben Pestre jött és a jelölt ifjak: egyetemi és műegyetemi tanársegédek, múzeumi és levéltári és könyvtári dolgozók, kutatók közül az ajánlólevelek, valamint személyes benyomásai alapján kiválasztotta a tényleg odavalókat. Berlinben pedig együtt élt velük, mindenkit szemmel tartott, és személyesen ismertetett meg a német tudományosság képviselőivel. Az újonnan létrehozott intézmény a magas követelményeket állító német tudós világ értékelésében is a legjobb megítélés alá került.

A Collegium magas céljainak elérése érdekében Gragger egyetemet végzett fiatal tudósokat várt Berlinbe, s csak indokolt esetben tartotta elfogadhatónak, ha egyetemi hallgatók részesülnek ösztöndíjban. „Őszintén szólva, amíg futja emberből, sokkal gazdaságosabbnak tartom, ha végzett fiatal szakemberek jönnek ki konkrét programmal, mint ha egészen kezdő egyetemi hallgatók. Berlin egy óriási enciklopédia, amelye csak az tud igazán felhasználni, akinek már kellő előképzettsége van s valami speciális problémában akar mélyebbre hatolni. ...Ezt a magas helyzeti energiát, amit Berlin ad, olyanoknak kell hozzáférhetővé tenni, akik már eleve biztosítékot nyújtanak arra, hogy megfelelően tudják azt hasznosítani.”²⁷¹ Gragger máskor is megfogalmazta nézetét: „Ha nem postgraduátus számára adunk itt egyetem feletti képzést, hanem egyetemi hallgatókat hozunk ki, akkor... a hazai egyetemektől vonjuk el a legjobb anyagot, s akkor felvetődhet az a kérdés, minek a négy egyetem, ha egyetemi hallgatóink javát a külföldre visszük?”²⁷² A minisztérium hasonló álláspontot képviselt, csak csekély számú, közülük is többnyire német és filológiai tanulmányokat folytató felsőbb éves diákok juthattak ki Berlinbe. A kezdeti időszakra vetítve az 1924/25. tanévben 10 kollégistából 1 volt diák, 1925/26-ban 16/1, 1926/27-ben 33/6, 1927/28-ban 31/7 volt az arány.

Klebsbergnek arra is volt elképzelése, kik részesülhetnek teljes egyetemi tanulmányuk idejére ösztöndíjban. „A főiskolásokra nézve az a miniszter úr álláspontja, hogy kétféle eset van, amikor indokolt az, hogy egyesek egész iskolai tanulmányukat ott kint végezzék. Az egyik az, amikor valamely szak itthon hiányzik, mint például Magad említet, a modern pedagógiát. Erre itthon nem

---

²⁷⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebsberg Kunóhoz, 1926. ápr. 9.

²⁷¹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. márc. 9.

²⁷² BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. ápr. 12.

készülhet senki. A másik eset az, amikor az itthoni képzés nem kielégítő. Erre a fő példa, amit már a hivatalos iratban is közölt veled a klasszika filológia, amelyet teljesen regenerálni akar. Itt olyan generációt akar nevelni, amely a legnagyobb igényű klasszika filológiai iskolán ment keresztül.”²⁷³ Gragger idejében azonban nem volt ilyen ösztöndíjas a kollégiumban.

A kollégistákkal, szorgalmas munkásságukkal Gragger kezdettől fogva meg volt elégedve. Már az első szemeszter tapasztalatairól, vagy akár a későbbiekről írt sorai is erről tanúskodnak. „Legjobb lenne... kedves Zoltán, ha megint egyszer kijönnél és látnád, hogy milyen jó szellem lakozik itt és milyen munka folyik, aki nem a helyszínen látja, mint ahogy Te láttad, alig tud képet alkotni róla.”²⁷⁴ „A collegistákban örömed lesz. Olyan erőfeszítéssel dolgoznak, hogy némelyikük alig alszik. A *carpe diem* náluk *carpe horam* lett. Hetenkint beszámolnak nekem levélben. Már szépen gagyognak angolul, olvasnak s képzelheted hogyan tágult látókörük, mióta belelátnak az angol-amerikai kultúrkörbe és az angol szakirodalmat is elővették. ...Vizsgáztatod meg őket s látni fogod, mi lett belőlük.” – írta róluk Magyarynak.²⁷⁵ Klebelsbergnek is hasonló jelleggel fogalmazott: „Én, aki a mindennapos érintkezés révén tanúja vagyok szorgalmuknak, a legteljesebb mértékben meg vagyok velük elégedve. Ha a Collegium összetétele és szelleme továbbra is ilyen marad, elérjük azt a célt, melyre Excellenciád egész nagyszabású kultúrpolitikája irányul.”²⁷⁶

Gragger nagyon fontosnak tartotta a nyelvtanulást, a német nyelv tökéletesítése mellett főképp az angol elsajátítását várta el az ösztöndíjasoktól.²⁷⁷ Előre látta az angol nyelv világméretű elterjedését, amit még jóval később sem lehetett ennyire tisztán megítélni. „Amint méltóztatol látni Kegyelmes uram különös súly helyezek, hogy minden collegista a német nyelven kívül az itteni tartózkodása alatt jól megtanuljon angolul, mert ennek a nyelvnek a jelentősége évről-évre

²⁷³ OSzK Kt. Magyar Zoltán levele Gragger Róberthez, 1926. márc. 15.

²⁷⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyar Zoltánhoz, 1924. dec. 30.

²⁷⁵ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyar Zoltánhoz, 1925. márc. 4.

²⁷⁶ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. márc. 19.

²⁷⁷ A nyelvi orientációt illetően Gragger helyesnek ítélte a berlini és bécsi Collegium Hungaricum eltérő kapcsolatrendszerének kiépítését. „Az École Normale-lal való csereviszony a bécsi Collegiumban nagyon örvendetes. Berlinben ez még egyelőre nehézségekbe ütköznék, mert a franciák nem szívesen jönnek ide, nem is volna kellemes helyzetük itt, amíg a Rajna, Ruhr, Saar vidékét megszállva tartják, de meg aztán a Collegium számára sem volna most előnyös. Helyesebbnek tartom a két Collegium között a munkamegosztást: a berlini amerikai-angol kapcsolatokat létesít, így már legközelebb egy oxfordi történész jön ide. A collegistáknak naponta angol órájuk van s így megismerkednek az angol kultúrkörrel.” ECL 315/25 Gragger levele Bartonieknek 1925. máj. 8.

növekedik, amint látom ez lesz a második nyelv, amelyet minden országbeli a nemzetközi érintkezésekben és kongresszusokon használni fog.”²⁷⁸ A direkt módszer híveként anyanyelvi tanárt szerződtetett a kollégiumba. „A kollégisták angol ismereteinek még nyomatékosabb fejlesztésére a nyáron egy oxfordi fellow-t szeretnék felvenni. Bevans Evan nevű historikust, aki most fejezi be tanulmányait az oxfordi egyetemen és Keleteurópával foglalkozik. Remélem, hogy egy ellen-Scotus Viator-t²⁷⁹ lehet nevelni belőle.”²⁸⁰

A Collegiumban a különböző tudományágak képviselői együtt laktak, megismerték egymás szakterületét, ami a saját szakjuk tanulmányozására is jótékony hatással volt. Gragger nagyon pozitívan ítélte meg, hogy a kollégisták nincsenek szakjuk, érdeklődési körük szerint szelektálva. „A különböző tudományszakokból való kollégisták együttléte igen gyümölcsöző, mivel oly dolgokat tudnak meg egymástól, részint a határos, sőt a távoleső tudományszakok területéről is, amiket egyébként sohase tudtak volna meg.”²⁸¹

Gragger nemcsak a képzést állította előtérbe; azt is fontosnak tartotta, hogy bizonyos nevelési szempontok is érvényre jussanak a vezető elit kiképzési rendszerében. Nevelési elvei pedig szigorúak voltak. Azt vallotta, hogy a tudás önmagában nem elegendő, vezető pozíciók betöltéséhez akaraterő, kitartás és szilárd jellem éppúgy szükségeltetik. „De nem szabad egyoldalúan csupán az intellektuális kiképzésre, a tudásra helyeznünk a súlyt. Az új vezérideálban egyesülnie kell az atheni és spártai ideálnak. Jellemszilárdság és erkölcsi erő nélkül a tudás lenyűgözött erő, vagy az önzés veszedelmes eszköze. Ezt az erkölcsi öntudatot és akaraterőt kell tehát kifejlesztenünk, a közösség szolgálatába állítva az erősebbet, s izoláltságából kiszabadítva a kevésbé ügyeset.”²⁸²

Gragger Klebelsbergnek illetve Magyarnak írt leveleiben részletes beszámolókat küldött a kollégisták felvételéről, illetve előrehaladásukról. Néhány nevet kiemelve elsősk között van nyoma a későbbi lektor, Moór Elemér felvételének. „Germanista jelöltem dr. Moór Elemér, Izsákon tartózkodik, az ő kiküldetése annnyival lenne könnyebb, mert felesége szakvizsgázott tanárjelölt s ő vállalná ottani

²⁷⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1924. dec. 29.

²⁷⁹ Robert William Seton-Watson, ismertebb nevén Scotus Viator (vándorló skót) londoni, majd oxfordi történészprofesszor (1879–1951), aki már az első világháború előtt sokat támadta Magyarországot nemzetiségi politikája miatt. Magyar részről a történelmi Magyarország sírásóját látták benne.

²⁸⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. ápr. 18.

²⁸¹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. márc. 9.

²⁸² BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. okt. 6.

helyettesítését. Moór Elemér igen szép munkatervet küldött be; vele méltó sucrescentiát kaphatnánk a folklóre-ra: elkészítené a magyar népmesék tudományos összehasonlító katalógusát.”²⁸³ Prohászka Lajos csak fél évre ment ki Berlinbe, ám a Graggerben e rövid idő alatt róla kialakult kép helytállónak bizonyult. „Prohászka Lajos főcélja a nagy közkönyvtárak szervezetének megismerése, főként a porosz központi katalógus tanulmányozása, hogy ezirányú tapasztalatait a Nemzeti Múzeumban a központi katalógus felállításánál értékesíthesse. ...[Közben] folytatja filozófiai tanulmányait, hallgatja Spranger filozófiai és Guardini világszemléleti előadásait.” „Prohászka tegnap tért vissza Budapestre, helyét Fitz József foglalata el. Azt gondolom, hogy Prohászka, aki elsőnek vált ki a Collegiumból, noha csak fél évig volt itt Berlinben, már teljes mértékben viszi haza, amit a Collegium a hazának nyújtani hivatva van. Igen értékes és komolygondolkodású embert ismertem meg Prohászkaiban, aki csendesen, szerényen, de elmélyedve fogja a magyar kultúrát, különösen kultúrfilozófiai munkákkal gazdagítani.”²⁸⁴

Az első kollégistákról szóló beszámolómban szó esik továbbá többek között Fitz József érkezéséről, – akire jelentős feladat várt az Intézet könyvtárában – és Szakács Kálmán felvételéről. „A Collegiumban megüresedő helyre tehát február elején Fitz Józsefet várom, emellett kérem Dr. Szakács Kálmán felvételét, akit Pauler és Kornis rég óta ajánlanak a Collegiumba, ő ismeretelmélettel és esztétikával foglalkozik, igen törekvő fiatalember. Az első félévét itt töltötte úgyhogy csak egy félévről van szó. Igaz aztán ezzel egyidőre a Collegium elég teret nyújtott a filozófusoknak.”²⁸⁵ A második tanévtől²⁸⁶ már arra is lehetőséget kaptak a kollégisták legtehetségesebbjei, hogy Németországon belüli, de akár külföldre szóló további ösztöndíjakban részesüljenek. „Dr. Strausz egyike a legtehetségesebb és legszorgalmasabb kollégistáknak, terjedelmes facies-tanulmánya, melynek kiegészítésére akarja felhasználni az angliai tanulmányutat, előreláthatólag nemzetközi elismerést fog hozni a magyar geológiai irodalomnak. ...A legmelegebben ajánlom tehát őt angol ösztöndíjra.”²⁸⁷ Két hónap múlva

²⁸³ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1924. júl. 5.

²⁸⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1924. dec. 29 és 1925. ápr. 18.

²⁸⁵ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1925. jan. 3.

²⁸⁶ A második, 1925/26. tanévről Tamedly Mihály készítette el az összefoglaló jelentést a kollégisták teljesítményéről, pótlólag. BGA CHB iratai, CH-jelentések (1927-1934), Jelentés az 1925/26. tanévről, 1927. február 4-én, ld. 8. számú melléklet.

²⁸⁷ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. máj. 17.

Strausz László már Angliában volt, Soó Rezső pedig Erdélyben. „Strausz Angliában van s tanulmányozza az angol sziget geológiai fácieseit, mely nagy fáciesmonográfiájához szükséges. Ha e munka megjelenik – ami a jövő év folyamán várható – egy régen érzett hiányt pótol s megelőzi vele az egész nemzetközi szakirodalmat. Soó a növénybiológus a Jahrbücher legközelebbi számában egy szép cikket jelentet meg a magyar puszta keletkezéséről, különben jelenleg Erdélyben van, ahol egyrészt Kelet-Európa növényeiről készülő nagyobb német munkájához gyűjti az anyagot, másrészt Erdély középiskolái számára irt és most engedélyezett növénytanát rendezti sajtó alá. Ha, mint Diels professzor is ajánlja, még egy évig itt lesz Berlinben, elsőrangú növénybiológust adhatunk benne a balatoni állomásnak.”²⁸⁸

A kollégium híre hamar eljutott határainkon túlra is, felvételi kérelmek érkeztek nyelvrokonai köréből is. Gragger megragadta a rokon nyelvek tanításában és kutatásában rejlő lehetőséget, ami egy-egy kollégiumi hely biztosítása révén az Intézet számára haszonnal járt. „Újabb jelenség, hogy Oroszországból, ébredező nyelvrokonaink jelentkeznek az Intézetbe illetőleg a Collegiumba való felvételre. Ezek a cseremiszek, zürjének, osztjákok nacionalisták, de a mai orosz viszonyok között nem mehetnek Finn vagy Magyarországra ahová szeretnének. Megtudván, hogy Berlinben van Magyar Intézet, ide kíváncznak tanulmányútra. Azt hiszem, a Collegium állandóan helyt adhatna egy-egy ilyen fiatal tudósnek, akik kétségkívül kis nemzetük kulturális apostolaivá fognak válni. Elsőnek egy nyelvészt hívtam meg Berlinbe, Lytkin III. éves nyelvészt, aki maga zürjén ember és aki a perm nyelveket fogja nálunk részben tanulni, részben tanítani, mivel a moszkvai egyetemen ahol mostan tartózkodik, nincs alkalmá a finnugor nyelvtudomány új eredményeivel megismerkedni. Ha egyszer Berlinben van, az ott tartózkodó kollegisták és az Intézet tagjai nyelvészeti, néprajzi, földrajzi és történeti tekintetben forrásnak használhatják őt. A jövő esztendőben egy mordvinnal váltanám fel őt.”²⁸⁹

A Collegium működésének második évében Gragger részletes tájékoztatást küldött Magyarynak a fenntartási költségekről, a ház lakályossá tételével kapcsolatos, valamint a kollégistákra fordított kiadásokról. Ezek magasnak tűntek

²⁸⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. júl. 29.

²⁸⁹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. ápr. 18.

ugyan, de Gragger biztos volt abban, hogy a házat befektetésnek tekintve, a rá fordított kiadások sokszorosan megtérülnek majd. (A ház későbbi eladásakor kiderült, mennyire igaza volt.) „A 360 millió kiutalása a legnagyobb karácsonyi ajándék volt s bár az összeg még nincs itt, mégis már a pusztán hír hallatára fellélekzett az egész Collegium. Hálásan köszönjük ezt is, amint azt az ígéretedet is, hogy a felgyülemlett adósságok fedezéséről gondoskodni kívánsz. Ne gondold, Kedves Zoltán, hogy itt valami könnyelmű, magyaros adósságcsinálás folyik! Energiám egy nagy részét felőrli az a munka, amit a költségek fedezetének előteremtésére fordítok. Mennyi időt fecselek el sokszor egészségem rovására oly összeköttetések megszerzésére és ápolására, amelyből a Collegium és az Institut számára valami hasznot remélek. A Collegium és a kiadványok most sokba kerülnek, de ez könnyen megérthető. A Collegium épülete egyike Berlin legrégebbi házainak s amíg teljesen rendbe hozzuk, az mindenestre pénzbe kerül, viszont ez oly befektetés, amely a ház értékének emelkedését vonja maga után. Az üres ház bebútorozása is oly kiadás, mely egyrészt befektetés, másrészt pedig a jövőben aránytalanul kisebb lesz, ill. legnagyobb részben megszűnik. A napi kiadásoknál a legnagyobb takarékossgal járunk el, de egyrészt köztudomású, hogy Berlin ma Európa legdrágább városa, másrészt pedig nem veszem a lelkemre azt, hogy a kollégisták, akik itt reggeltől estig lázasan dolgoznak, hogy ezt a rövid egy esztendőnél minél alaposabban kihasználják, ne kapják meg azt az ellátást, amit odahaza élveztek. Azt nem akarom, hogy az ellátás luksziózus legyen, de azt sem akarom, hogy a kollégisták kevés kis pénzüket a koszt kiegészítésére fordítsák. Gazdasszonyunk számadását itteni háziasszonyokkal felülvizsgáltattam, akik azt a folyton emelkedő drágaság mellett még mindig előnyösnek találták. Én minden esetre felhasználom kapcsolataimat arra, hogy a Collegium olcsóbban kapjon egyes dolgokat, így pl. a háztető javítását a tavasszal a magyar egyesület elnöke régi árban fogja elvégezni.”²⁹⁰

A kollégiumban elért szép eredmények Graggert már 1925 tavaszán grandiózus tervek megvalósítására ösztönözték. Egy új és nagyobb kollégiumon gondolkodott, amit egy vezetés alatt összekapcsolhatna az Intézettel. Dahlemben, a kutatóintézetek melletti állami birtokok felosztása még nem fejeződött be, ide

---

²⁹⁰ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyarival (1924-26), 1925. dec. 30.

tervezte a két intézmény felépítését közös telken. Elképzeléseiről részletes leírást küldött Klebelsbergnek, akit megnyert az ügynek, így megbízta Graggert a tárgyalások lefolytatásával. „A Collegium és az Institut elhelyezésére nézve rég óta azt tervezem, hogy ezt a két intézményt lehetőleg egy telepen, Dahlemben építsük fel. A Marienstr.-i épületet ideiglenes megoldásnak tekinteném, amely igen szerencsésen sikerült, különösen a kedvező házvétel következtében. Azonban a nagy városok fejlődése mindinkább odafelé tendál, hogy a házakat kivigyék az egészséges periferiákra és gyakran közlekedő gyorsvasutakkal hamar ériék el a város szívét. Én magam is Dahlemben lakom, a Kaiser Wilhelm Institutok mellett, erdő közelében, kitűnő helyen, ahonnan mégis 30 perc alatt a város szívét, az egyetemet elérem. Dahlem állami birtok, telkeit nagyrészt felosztották ugyan de még mindig van sok szabad telek. Ha Excellenciád jónak látja tervemet, úgy tárgyalásokat fogok kezdeni a porosz pénzügyi minisztériummal és a földművelési minisztériummal, hogy egy jókora telket hasítsanak ki és állítsák a Collegium és a másik felét az Intézet rendelkezésére. Ez a telek a Botanikai Kert és Intézetek (Növényfiziológiai, Farmakológiai, Növénytan Intézet, múzeum) a Kertészeti Egyetem, az Ázsiai Múzeum a Porosz Állami Levéltár, a Kaiser Wilhelm Institutok, a Vízhygieniai, Asztronómiai Intézetek által lenne körbezárva, az ezek által képezett kör közepén. Mellékelve küldök egy térképet. A Collegiumot egy 30 szobából és közös helyiségekből álló modern épületnek tervezem, amelynek költségeit részben a Marienstr.-i ház eladásából, részben pedig magánosoknál való gyűjtés útján lehetne előteremteni. Az Intézet felépítését pedig a porosz állam vállalná és egy nagyobb tervem alapján, amely szerint a Magyar Intézettel együtt kiköltöznék ugyancsak erre az óriási telepre, az Orientalisches Seminar, az Osteuropisches Seminar és az ezekkel összefüggésben álló Keleteurópa és Ázsia tanulmányozására létesített intézmények. A szomszédos Ázsiai Múzeumból ugyancsak velehoznánk a keleti anyagot és Intézetünk egy tagját már most arra képezem ki, hogy az itt létesítendő új finn-ugor, majd ural-altáji osztályt szervezze meg. A Collegium és az Intézet közötti kertben sport-telepet rendeznék be. (Tennisz pálya stb.) A múzeumban pedig kifejlődnék a magyar néprajzi gyűjtemény.”²⁹¹

---

²⁹¹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. ápr. 18.

A budapesti német követség (Deutsche Gesandtschaft in Budapest) nevében Johann Graf von Welczek 1925. szeptember 4-én levelet intézett a porosz külügyminisztériumhoz,²⁹² amelyben beszámolt Klebelsberggel folytatott megbeszéléséről. A kultuszminiszter a megbeszélés során kifejtette, hogy annak érdekében, hogy minél több magyar diák tanulhasson tovább német egyetemeken és főiskolákon, szükségesnek tartja, hogy Dahlemben épületet emeljenek magyar diákotthon létesítése céljából. Mint a követ kifejti, Klebelsberg bizalmasan közölte vele, hogy erre a célra 250 000 aranykorona áll a rendelkezésére. A tőke azonban már nem elegendő a telekszerzés finanszírozására is, így melegen üdvözlőlné a gesztust, ha a porosz állam a telket ajándékképpen adná a magyar államnak. Welczek beszámolt továbbá arról is, hogy Becker kezdeményezésére a porosz pénzügyminisztérium készségesnek mutatkozott arra, hogy a dahlemi Ázsiai Múzeum kertjének egy részét átengedi a magyar diákotthon megépítése számára. Azonban nem ajándékképpen tenné ezt, hanem azzal a feltétellel, hogy a telken felépített ház a porosz állam tulajdona lesz, a magyar államot csak a haszonélvezeti jog illeti meg. Welczek azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar állam tervének megvalósítását porosz részről támogatni kell. Mivel a magyar kultuszminiszter Schmidt-Ott, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft elnöke és Becker kultuszminiszter meghívására nemsokára néhány napos látogatásra érkezik Berlinbe, megfelelő alkalom kínálkozik arra, hogy a porosz kormány a magyar minisztert azzal a bejelentéssel örvendeztesse meg, hogy a megfelelő építkezési telket ajándékképpen bocsátja a magyar állam rendelkezésére.

A Birodalmi Kancellária (Reichskanzlei) államtitkára 1925. október 17-én²⁹³ írásban tájékoztatta mind a bel-, mind a külügyminisztert, valamint a budapesti német követséget arról, hogy a porosz államminisztérium október 7-i ülésén foglalkozott a fiatal magyar tudósok számára építendő berlini diákotthon kérdésével. A kultuszminiszter napirenden kívüli felszólalásban ismertette a magyar kultusztárca tervét, miszerint egy 50-60 férőhelyes épület felépítéséhez szükséges telekszerzésben gondolkodnak, s ennek rendelkezésre bocsátásához már kapcsolatba lépett az illetékes hatóságokkal.

---

²⁹² AA PA R64483/VI B 11916

²⁹³ AA PA R64483/VI B 113574

Gragger közben arról tájékoztatta Magyaryt, hogy a porosz kormánnyal együttműködve Klebelsberg Berlinbe érkezéséig szeretné megtalálni a megfelelő telket. „Az új kollégium telkére nézve is a legnagyobb erőfeszítéseket teszik a kormányban, hogy igazán méltó ajándékot nyújtsanak át a miniszter úrnak. Egy igen szép erdős telket választottak ki Westendben a Stadion mellett, de ezt nem fogadhattam el, bár a telek igen szép, mivel az összeköttetés oda nem oly kedvező mint Dahlembe. Így még ma a dahlemi telkek közt válogatunk.”²⁹⁴

Gragger végül kiválasztotta a megfelelőnek tűnő dahlemi telket, amit a tervek szerint a magyar állam a porosz kormánytól 99 évre fog megkapni. „Az új kollégium telkét kiválasztottam és megérkezésed alkalmával a porosz kormány mint ajándékot fogja Neked átadni, Kegyelmes Uram! Formailag ugyan nem lesz végleges ajándék, hanem örökbérlet, illetőleg az alapító levél 99 évre szól. A záradékban azonban azt a kikötést tettem, hogy amit akár a magyar állam, akár magánosok erre a telekre investálnak, azt a tőkét arra az esetre, ha a porosz kormány 99 év múlva visszakívánná a telket, a kormánynak kamatos kamataival vissza kell fizetnie. Ezzel azt hiszem örök időkre biztosítva van intézetünknek a telek, amit a telekkönyvben a Gyűjtemény-Egyetem nevére lehet írni.”²⁹⁵

---

²⁹⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyar Zoltánhoz, 1925. okt. 5.

²⁹⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. okt. 6.

9. Magyar-porosz kultuszminiszteri kapcsolatok

Gragger tízévi berlini tevékenységének sikerességében döntő fontosságú volt a két ország kultuszminisztereinek együttműködése, ami rövid idővel kapcsolatfelvételük után a kollegiális viszonyon messze túlmutatott: őszinte tisztelet, nagyrabecsülés és barátság nyilvánult meg benne.²⁹⁶ Egymáshoz írt leveleikben, – melyek az Országos Széchényi Könyvtár Kézírtára és a berlini porosz állami levéltár őrizetében találhatók – beszámoltak politikai küzdelmeikről, országgyűlési felszólalásaikról, külföldi útjaikról, valamint megjelent munkáikról is, amiket el is küldtek egymásnak. Klebelsberg leveleiből nyomon követhető kultúrpolitikájának minden jellemző vonulata, az iskolarendszer megreformálásáról szóló nézeteit, felsőoktatási elképzeléseit, politikai elveit egyaránt kifejti, az alapköltsételek, egyetemalapítások, iskolaépítések mind megjelennek az időnként igen hosszúra nyúlt levelekben. 1924-től a két miniszter tág teret enged a kollégiummal kapcsolatos terveknek és az építkezés során felmerülő gondoknak, 1926/27-ben pedig Gragger halála és az utódlás kérdése is állandó témává válik. Gragger berlini tevékenységnek ideje alatt 1925-ben illetve 1926-ban kultuszminiszteri látogatásokra került sor, amelyek előkészítésében és lebonyolításában aktív szerepet vállalt, számtalan ötlettel, javaslattal segítette a programok kialakítását. Klebelsberg berlini és Becker magyarországi útja kultúrpolitikai szempontból igen jelentős esemény volt. Az erre vonatkozó dokumentumok feltárása azért indokolt dolgozatomban ezen fejezetében, mert a látogatások meghatározó funkciót töltöttek be a kétoldalú kulturális kapcsolatok elmélyülésében és mindennek előtt a Collegium Hungaricum felépülésében.

A levéltári iratok tanúsága szerint a személyes kapcsolatfelvétel Becker és Klebelsberg között 1924. augusztus 7-én történt, amikor Klebelsberg Beckernek levelet küldött, amiben – mivel tudomására jutott, hogy az államtitkár magánúton Pannonthalmára készül, ahol Graggerrel néhány napot a pihenésképpen eltöltve többek között a szüreten kíván részt venni –, egyúttal Budapestre is meghívta, és a Tudományos Társulatok, Intézmények Országos Szövetsége elnökeként arra

²⁹⁶ Klebelsberg ezzel kapcsolatos véleménye szerint a népek közötti szellemi együttműködés leghatékonyabban a kultúrpolitika vezető személyiségeinek személyes barátsága révén jön létre. Vö.: GSTA PK VI. HA NI Schmidt-Ott Nr. 1475, Klebelsberg levele Schmidt-Otthoz, 1929. jún. 19.

kérte, tartson előadást tudósok, egyetemi professzorok körében a porosz egyetemi reformról vagy bármilyen más kultúrpolitikai kérdésről.²⁹⁷ A meghívás ötlete Graggertől származott. Hogy az ő kezdeményezésére történt a kapcsolatfelvételnek ez a módja, arra bizonyíték Magyary Graggerhez írt levele. „Egy dolog, aminek nagyon fogsz örülni: Nagyon szívesen fogadta [Klebsberg] azt a javaslatot, hogy Becker államtitkár urat Pannonthalmáról hívjuk meg Bpestre. Nyomban alá is írta az ily értelmű levelet, amelyet ajánlva küldünk el neki a minisztériumba címezve. A levél kerülte azt a kérdést, hogy a vendéglátás hogyan lesz, de a miniszter kijelentette, hogy a minisztérium vendége lesz. Egyúttal arra is felkérte, hogy a Tud. Társulatok Szövetségében tartson előadást az új porosz egyetemi reformról, vagy más szabadon választott kultúrpolitikai témáról.”²⁹⁸

Becker örömmel fogadta a meghívást, a Klebsberggel kötendő személyes ismeretség lehetőségét, akinek – mint írja – eddigi kultúrpolitikai törekvéseit Gragger közvetítésével követte nyomon. Régi vágya ellátogatni a budapesti egyetemre, azonban mivel ősszel költségvetési tárgyalásoknak néz elébe, tavasszal pedig porosz parlamenti választások lesznek, így budapesti látogatásának elhalasztását kérte egy évvel.²⁹⁹ Ez az 1924. augusztus 25-én kelt levél volt Becker első levele a magyar kultuszminiszterhez. Érdekessége az is, hogy Klebsberg gépelt levelének túloldalán található a kézzel írt válasz, amit aztán természetesen legépelve küldtek el a magyar minisztériumba. Klebsberg szeptember 15-én írt újra Beckernek örömeinek hangot adva, hogy noha egyelőre csak levélben, de felvették egymással a közvetlen kapcsolatot.³⁰⁰ Ezzel kezdetét vette a rendszeres levélváltás a két államférfi között: havi-kéthavi rendszerességgel váltottak egymással levelet, ami majd csak az első személyes találkozás után válik hosszabb terjedelművé és jóval személyesebb hangvételűvé.

1925 őszére tolódott tehát, hogy Becker a magyar kultuszminisztérium vendégeként Budapestre érkezzen. Közbejött azonban egy olyan esemény, ami Becker magyarországi látogatását nemkívánatossá tette: a Magyar Tudományos Akadémia a felterjesztés ellenére nem választotta tiszteleti tagjává a neves orientalista professzort. Graggert elkésérítette az ügy, felháborodásának hangot adva először „hazaírt”, az Eötvös Collegiumba: „Megütközéssel olvasom a

²⁹⁷ Vö.: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/277/12

²⁹⁸ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyary Zoltánnal (1924-26), 1924. aug. 9.

²⁹⁹ Vö.: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/269/12

³⁰⁰ OSzK Kt. Klebsberg Kunó Becker Carl Heinrichhez, 1924. szept. 15.

lapokban, hogy Becker kultuszminisztert az Akadémia nem választotta meg. Úgy látszik, hogy otthon még mindig azt hiszik, hogy büntetlenül lehet pofonokat osztogatni idegen államférfiaknak. Becker az egyetlen ember, aki Németországban mindent megtesz a magyarságért. Eduard Meyer³⁰¹ talán még megőrzésre sem érdemesíti a diplomáját. Nemrég tépte szét 21 egyetem díszdoktori oklevelét. Az Akadémiának úgy látszik Japikse-féle³⁰² tudósok fontosabbak, és kibuktatják Beckert, akit tudományos érdemeiért a külföldi Akadémiák sorban megválasztottak az iszlamtudomány nagymesterének, Goldzihernek helyébe. Hogy a magyar tudományosság még ezek után is támogatást vár a németektől, azt az otthoni viszonyok elképzelhetővé teszik.”³⁰³

Ezután átgondolva a Klebelsberggel való személyes kapcsolatfelvétel lehetőségét, egy új javaslattal állt elő. „Becker bukása az Akadémián nagy fájdalom mindnyájunknak. Ezek után kétséges, hogy Becker ősszel elmehetne-e Magyarországra. Ehelyett arra gondoltunk, hogy Becker Excellenciát hívja meg Berlinbe. ...A fogadásokat és egész itt tartózkodásodat a minisztérium, a Notgemeinschaft és a magyar intézet rendezné.”³⁰⁴ Pár nap múlva visszatért a kudarcra, annak okait kutatva, egyben megismételve a megoldásra tett javaslatát. „A hiba kétségtelenül az alapszabályokban van, melyek szerint a szakosztály választását illetéktelenek a plénumban titkos szavazással megdönthetik. A dolog inkább groteszk mint tragikus és természetesen nem hatol fel Beckerig, ahhoz ő túlságosan magas nívón áll. ...Én jobbnak tartanám, Kegyelmes uram, hogy Magad méltóztatnál eljönni ide, visszaadni Schmidt-Ott látogatását³⁰⁵ és egyúttal Becker vendége is lennél. Ő aztán jön jövő tavasszal, akkorra feledésbe megy az egész ügy, mely neki bagatelle, de a magyarság szempontjából nem az.”³⁰⁶

Klebelsberg és az 1925 februárjától a porosz kultuszminiszteri posztot betöltő Becker első személyes találkozására 1925 őszén került sor, amikor az egyeztetést követően Klebelsberg elfogadta Becker meghívását, és korábbi

³⁰¹ Eduard Meyer (1855-1930) német ókortörténész, az MTA tiszteleti tagja (1925)

³⁰² Nicolas Japikse (1872-1944) holland történész, az MTA tiszteleti tagja (1925)

³⁰³ ECL 315/25 Gragger levele Bartoniekhez, 1925. máj. 8.

³⁰⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. máj. 20.

³⁰⁵ Schmidt-Ott 1924 őszén tett látogatást Budapesten a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft elnökeként. (Schmidt-Ott a későbbiekben többször kifejtette, hogy a magyar kultuszminisztérium törekvéseit támogatja; egyik levelében Klebelsberg kultúrpolitikai intézkedéseit bölcsnek és merésznek nevezte. Vö: OSzK Kt. Schmidt-Ott Friedrich levele Klebelsberg Kunóhoz, 1924. okt. 12, 1925. szept. 17. és nov. 27.)

³⁰⁶ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. máj. 27.

tanulmányai színhelyére,³⁰⁷ Berlinbe látogatott. A budapesti német követ, gróf Welczek közölte a hivatalos meghívást, amelyhez a birodalmi elnök és a birodalmi kancellár is csatlakozott. Ezt követően Klebelsberg örömet és köszönetét kifejezve még aznap levelet intézett Beckerhez.

„Kegyelmes Uram!

Ma vettem Welczek [!] gróf közvetítésével a hivatalos meghívást, melyet Nagyméltóságod lekötő magánlevelében volt szíves már előre jelezni. Fogadja az e meghívásban megnyilvánuló különös figyelemért meleg és hálás köszönetemet. Régi vágyam, hogy Excelleziáddal megismerkedhessem s megvalósított reformjait és nagy terveit a helyszínén is tanulmányozhassam, mi nemcsak reám nézve lesz tanulságos, de bizonyára javára fog válni a magyar művelődésnek. Az ősz nekem is megfelelőbb időszak s ezért október 21-én érkeznék Berlinbe, ha ez Nagyméltóságodnak is alkalmas időpont.

Magammal fogom hozni berlini egyetemi indexemet, félek azonban, hogy Harnack öxellentiája kivételével volt tanárain közül alig lesznek már az élők sorában. Mindenesetre élmény lesz számomra a berlini egyetem küszöbének átlépése, hol annyi szeretettel és oly nagy haszonnal tanultam.

Magammal fogom hozni a magyar nemzet nagyrabecsülését a hatalmas német nép iránt, amelynek a sors változásai mit sem vontak le világtörténelmi nagyságából.”³⁰⁸

Klebelsberg a látogatásra készülve Schmidt-Otnak arról ír, hogy az egykori berlini diák harminc esztendő elteltével visszatér az alma materbe, és éppen ott, az egyetem régi aulájában tartja majd előadását a háború utáni magyar kultúrpolitikáról, ahol a beiratkozás történt. Személyiségére és pályája alakulására döntő hatással volt az egyetemen eltöltött tanév, amire azóta is csak hálával gondol vissza.³⁰⁹

Gragger Magyarynak, – aki Klebelsberg kíséretében szintén Berlinbe utazott – október 5-én a már majdnem végleges programot tárja fel, s levele második részében tanulságos összehasonlítást tesz a francia kultuszminiszter

³⁰⁷ Klebelsberg az 1895/96. tanévet a berlini egyetemen töltötte, ahol jogot hallgatott. Érdekesképpen megjegyzendő, hogy Becker Klebelsberg évfolyamtársa volt.

³⁰⁸ OSzK Kt. Klebelsberg Kuno Becker Carl Heinrich-hez, 1925. (pontos dátum nélkül) – A kéziratban megtalálható a levél magyar nyelvű és németre fordított változata is.

³⁰⁹ Vö.: OSzK Kt. Klebelsberg Kuno Schmidt-Ott Friedrich-hez, 1925. júl. 22. és szept. 15.

lezajlott és Klebelsberg elkövetkezendő látogatása között, amit nagy várakozás előz meg.

„A program igen szép. Az első este Schmidt-Ottnál, másnap délelőtt múzeumlátogatások, délben ebéd Beckernél, délután múzeumok és könyvtárak, este a miniszter úr előadása, utána Bierabend. 22-én délelőtt Dahlem és intézetei, délben ebéd a kancelláriánál vagy a külügyminiszternél, aszerint, melyik jött vissza akkorra Locarnóból. Délután tea Hindenburgnál, közben autókirándulás Potsdamba és Neubabelsbergbe az asztronómiai és geodéziai intézetek látogatására. Este díszelőadás az Operába. Szerettem volna, ha magyar darabot adtak volna elő. Beszéltem is az intendánssal, hogy Liszt Ferenc Szent Erzsébetét vagy az új Bartók darabot adják, de mivel egyikkel sincsenek készen, azt hiszem legalkalmasabb volna egy Wagner darab, a Mesterdalnokok vagy a Lohengrin. Ha a miniszter úr valami mást szeretne látni, pl. a Rózsavogot vagy valamit Mozarttól, légy szíves megtáviratozni. Az előadás előtt a magyar vonatkozás kidomborítására egy Liszt-rapszódíát vagy a Rákóczi-indulót fogjuk előadatni. Erre még itt nem volt példa, azt hiszem nagy benyomást fog tenni. A vendégek nem a miniszter úr páholyában lesznek, hanem – és ez szintén első eset lesz – a volt császári páholyt egészen lefoglaljuk és ide az összes minisztereket meghívjuk.

Harmadnap még néhány tudományos intézet meglátogatása következne, egyébként e nap magyar jellegű lenne. Délelőtt talán a berlini magyar kolónia vezetőit fogadná a miniszter úr, azután ebéd a követségen. Úgy képzelem, hogy Wettstein beszédet mondana Hindenburgra, azután talán valamelyik német miniszter Horthyra, utána Becker felköszönti a miniszter urat. Délután talán a magyar intézet, a kollegium és a magyar iskola látogatása következne, este pedig a Magyar Intézet barátainak Társasága ad estélyt.

Mindenesetre ez a látogatás egészen más formában fog történni, mint a francia kultuszminiszteré. De Monzie hetekig szondírozott, hogy Becker hajlandó-e őt fogadni és azután egy reggeli volt a kultuszminisztériumban, amelyhez Becker a legnagyobb professzorokat hívta össze. Ő maga is egy rendkívül hűvös beszédet mondott, melyet a legradikálisabb jobboldali képviselő is elmondhatott volna. Ebben szemére vetette a francia kormánynak, hogy míg kifelé barátságos mosolygással mutatnak jóindulatot a németek irányában, azalatt a németeket kizárják a tudományos kongresszusokról. Amíg coopération intellectuelle-t

hirdetnek kifelé, a németekkel való együttműködést mindenféle tüntetésekkel teszik lehetetlenné. Már pedig a németek egy legyőzött nemzet büszkeségéből kifolyólag kezdeményező lépést nem fognak tenni ez irányban. De Monzie erre közel másfélórás expozéban mentegetőzött. Beszért a professzorok kokettériájáról, mellyel a kormány békülési politikáját megnehezítik és ekkor jelentős oldalpillantásokat vetett a német professzorokra, megjegyezve, hogy a professzorokkal valószínűleg minden országban megvan ugyanez a nehézség. ...Szóval De Monzie látogatása az ügyes politikus ügyvédnek tapogatózása volt, de megmutatta azt, mennyire emelkedik Németország tekintélye és, hogy mily jövőszag van itt. Egészen más lesz az október 20-iki látogatás. Itt az igazán baráti érzés fog megnyilvánulni politikailag is, meg a miniszter úr személye iránt is.”³¹⁰

Gragger Klebelsberg érkezésére várva még megjegyezte: „Valóságos ünnepnapok lesznek ezek Berlinben, hiszen mindenki, aki vezető pozícióban van, be lesz vonva.”³¹¹

A magyar miniszter berlini útja 1925. október 20-24. között zajlott le. A látogatás legértékesebb hozadéka az volt, hogy a porosz kormány ebből az alkalmából egy – Gragger által kiválasztott – dahlemi telket adományozott, amire a Collegium Hungaricum felépülhet. Klebelsberg az egyetem aulájában mondott beszédében kitért a Collegium alapítására: "Németország nélkül az emberiség együttes kultúrájának képviselője el sem képzelhető és Németország közreműködése híján csak nehezen jöhetnek létre tudományos vállalkozások, melyek sokak erejének céltudatos összefogását követelik meg. Mi magyarok, nem akarjuk és nem tudjuk nélkülözni a hatalmas német műveltség segítségét, és én épp azért jöttem a német birodalmi fővárosba, hogy egy maradandó

---

³¹⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1925. okt. 5.

³¹¹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. okt.6.

Gragger az utazás előtt az esetleges politikai támadásokra is felkészítette Klebelsbergert: „Ma nálam járt az itteni külügyminisztérium zsidóügyi osztályának főnöke, Prof. Soberheim, az ismert orientalista, abban az ügyben, hogy szeretné, ha berlini látogatásod idején a numerus clausus ügyében levő nemzetközi zsidó felháborodás lecsillapítására módot nyújtanál nekik. Azt kérte, lennél szíves a nemzetközi zsidó Korrespondenz-Bureau szerkesztőjének, Wurmbrandnak interviút adni. Ez azután elterjesztené nyilatkozataidat az egész világ-sajtóban, Amerikában is. Én természetesen nem ígértem semmit, s ma csak felhívom figyelmedet, Kegyelmes Uram, e lehetőségre, amely nemzetközi viszonylatokban megjavíthatná a liberális sajtónak Magyarországról szóló támadó és tartózkodó hűvös hangját.” OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. okt. 12.

kultúrintézmény, egy Collegium Hungaricum felállításával szellemi együttműködésünknek organikus, azaz folytonos és eleven formát adjak.”³¹²

Klebensberg látogatásának befejezésekor az Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága 23-án búcsúvacsorát rendezett tiszteletére, ahol Klebensberg rövid beszédet mondott. Ebben kiemelte azt a háborús élmények hatására megszületett porosz gondolatot, mely szerint a háború talán elkerülhető lett volna, ha a népek jobban ismerték volna egymást; ennél fogva szükségesnek tartották a külföld tanulmányozását, akár baráti akár ellenséges országról is legyen szó. Így a minisztériumban kidolgozták az Auslandsstudien szervezeti lehetőségeit, megvalósításának módjait. Azóta éppen tíz év telt el, s ha visszatekintünk, a Magyar Intézet az összes intézet közül a legtökéletesebben valósította meg az elképzelést.³¹³

A kultuszminiszter látogatásának első visszhangja Graggerhez Magyarától érkezett. „Berlinből hazatérve változatlan élénkséggel él emlékemben az a végtelenül szeretettéljes és egyúttal nobilis és nagystílusú fogadtatás, amelyben Berlinben négy napon át részünk volt, ami minden várakozásunkat sokszorosan felülmúlta és amelynél melegebbet és szebbet soha senki részéről nem kívánhatunk magunknak. Ez bizonyára örömmel és megelégedéssel tölt el Téged is, nemcsak azért, mert megint sikerült egy nagystílusú elhatározásodat bravúrosan megvalósítani, hanem azért is, mert nyilvánvaló volt, hogy a németek a mi szíves fogadásunkkal a Te vágyadat is teljesíteni óhajtották. Nagyon boldog vagyok, hogy ezeket a napokat én is átélhettem és a magam szempontjából különösen becsesnek tartom azt, hogy alkalmam volt a második vonalbeli urak hosszú sorával megismerkedni, akik állásuknál fogva politikai változásoktól függetlenek és így a velük való kapcsolat állandó fennmaradására számíthatunk, ami kulturális kapcsolatainkra nézve is nagyon örömdetes.”³¹⁴

Klebensberg első levele hazatérése után Graggerhez szólt: „Tízéves becsületes magyar munkásságod rakta le az alapot ahhoz, hogy most Berlinben szép eredményeinket elérhettük. A helyzet jóformán az, hogy te vetettél, és én arattam. A valóságban mindketten egyesült erővel a magyar haza érdekét

³¹² Klebensberg berlini beszéde. (1925. okt. 20.) In: Gróf Klebensberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Bp. 1927. 214.

³¹³ Vö: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 1804

³¹⁴ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyary Zoltánnal (1924-26), 1925. okt. 27.

szolgáltuk.”³¹⁵ Levelében a porosz miniszterről kialakult véleményét is megosztja Graggerrel. „Nem is kell mondanom, mennyire becsülni tanultam Beckert, akit az újfajta porosznak szeretnék nevezni, aki nagyon sokat megtartott a régi porosz erényeiből anélkül, hogy meg lennének benne azok a kellemetlen tulajdonságok, amelyek a német névnek világszerte annyi ellenséget szereztek. Derűs, mosolygós férfi, aki szemébe néz az embernek és némileg a legjobb fajta angolra emlékeztet. Osztom azt a meggyőződésedet, hogy reá még a német politikai életben nagy szerep vár.”³¹⁶

1925. október 31-én Klebelsberg levélben mondott köszönetet Beckernek azért a nagy vendégszeretetért, ami őt mint Magyarország miniszterét Berlinben övezte. A német fordításra kiadott fogalmazvány érdekessége, hogy az eleje még német szavakat is tartalmaz, bizonyítva, hogy a miniszter úti élményei még ténylegesen nagyon frissek, s a valószínűleg sok németül folytatott beszélgetés hatására időnként még bevillannak a sokat használt szavak és kifejezések, amelyek megtartásával közlöm a szöveget.

„Igen tisztelt Kollega Úr!

Berlinből hazatérve rendezgetem impresszióimat és friss benyomása alatt állok azoknak az überweltigen (!) Eindrücke, melyeket a német birodalmi fővárosban szereztem. Mindez számomra Erlebnis volt, melyet elsősorban Önnek köszönhetek mélyen tisztelt Kollega Úr. Mondanom sem kell, mennyire meghatott az a mindenre kiterjedő figyelem, mellyel utazásomat előkészítette és rendezte. Jól tudom, hogy ez nem a személyemnek, hanem nemzetemnek szólt s ez épen mint hazafit kétszeres örömmel tölt el. És bizvást mondhatom, hogy hazámban igen régen nem tett külföldi esemény olyan mély benyomást, mint ez a páratlan vendégszeretet, amelyben a magyar minisztert részesítették. Ha majd közénk jön, látni fogja, hogy a nagy német nemzet rokonszenvét mi magyarok milyen őszinte ragaszkodással és bámulattal viszonzjuk. Úgy a kormányzóknak, mint Bethlen gróf miniszterelnöknek már jelentettem azt a páratlan fogadtatást, melyben részesítettek s különösen azt az őszinte rokonszenvet, melyet épen Excellenciád mutatott a magyar nemzet iránt s mely szerencsétlenségeink közepette kétszeresen drága nekünk.” Klebelsberg külön kitért a magyar diáktothon megalapítására. „Különösen köszönöm, hogy lehetővé tette nekünk Dahlemben

---

³¹⁵ OSzK Kt. Klebelsberg Kuno levele Gragger Róberthez, 1925. okt. 29.

³¹⁶ Uo.

Collegium Hungaricum építését, melyre a magyar kormánynak különös figyelme lesz s mely intézményes emléke marad első találkozásunknak.”³¹⁷

Becker november 20-án írt levelében visszaemlékezve a Klebelsberggel folytatott eszmecserekre megjegyezte, hogy ezen alkalmakkor oly mélységben és egyetértésben beszélgetett egy külföldi ország miniszterével, amit eddig csak német kollégáival tapasztalt. A háború utáni magyar kultúrpolitikáról tartott beszédének (Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege) meghallgatása után arra a következtetésre jutott, hogy noha más nép más problémákkal szembesül, de a külső körülmények azonossága a két nép esetében azonos megoldásokat kínál. Becker úgy értékelte a magyar miniszter berlini látogatását, hogy ezzel Klebelsberg a Magyarország és Németország közötti államközi kapcsolatok új korszakát nyitotta meg. Becker ebben a levélben írt először a Collegium Hungaricummal kapcsolatos tervekről, megemlítve, hogy nem múlik el nap, hogy ne beszélne Graggerrel részletekbe menően az építkezésről, aminek a megindulását jelenleg még jogi problémák akadályozzák, de ígéretet tett arra vonatkozólag, hogy minden erejével segíteni fogja a terv valóra váltását.³¹⁸

Klebelsberg Magyaryn keresztül Graggertől is kapott visszajelzést berlini útjának sikeréről: „Miniszter úr látogatásának rendkívül élénk visszhangja volt a sajtóban, több, mint 200 újságközlemény jelent meg, amelyeket összegyűjtöttünk és a követség fogja elküldeni a miniszter úr részére. A miniszter úr előadása és egyénisége igen mély benyomást tett az itteni vezető emberekre. Luther kancellár, akivel tegnapelőtt voltam együtt különösen kiemelte, mily nagy hatást tett rá a miniszter úr személye. A többi urak és különösen a pénzügyminiszter úr, akivel többször találkoztam, mindig felelevenítik a miniszter úr előadását és a vele folytatott beszélgetéseket.”³¹⁹ Gragger közvetlenül Klebelsbergnek is megjegyezte: „Az itteni kulturális és általános közélet vezető körei még mindig látogatásod benyomásai alatt állanak és valahányszor találkozom valamelyikükkel, még mindig a legnagyobb hódolattal és lelkesedéssel beszélnek Excellenciádról.”³²⁰

³¹⁷ OSzK Kt. Klebelsberg Kuno Becker Carl Heinrichhez, 1925. okt. 31. – A kéziratárban megtalálható a levél magyar nyelvű és németre fordított változata is.

³¹⁸ Vö.: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/598/XV

³¹⁹ OSzK Kt. Gragger Róbert Magyar Zoltánhoz, 1925. nov. 3.

³²⁰ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-29), 1925. nov. 4.

Becker Berlinben ígéretet tett Klebelsbergnek egy tavaszi magyarországi vizontlátogatásra, s ennek előkészítése érdekében először Richter minisztériumi igazgató³²¹ utazott Budapestre 1926 januárjában, hogy a VKM felépítését és működését tanulmányozza. Klebelsberg nagyon értékelte a megérkezését, mert mint Beckernek kifejtette, a miniszterek jönnek, mennek a politikai szituáció változásainak megfelelően, az állami apparátus azonban marad, így a közöttük kiépített személyes kapcsolatok megteremtik annak biztosítékait, hogy a német-magyar szellemi együttműködés a jövőben is folytatódni tudjon.³²²

Tavasza már kész volt a program, ami majd Beckert Magyarországon várja. Március 16-án Klebelsberg megküldte a pontos útitervet a miniszternek, megjegyezve, hogy talán még soha nem vártak Magyarországon oly nagy szeretettel külföldi vendéget, mint ahogy Beckerre, a magyar kultúrtörékvések fő támogatójára várnak.³²³ Klebelsberg Graggernek is megküldte az útitervet, kikérve véleményét, s tájékoztatást várva tőle abban az esetben, ha Beckernek volna valamilyen speciális kérése vagy kívánsága, amivel kívánatos volna a programot kibővíteni:

„Én Beckert Bécsben várnám, ahol az osztrákok érzékenységének megkímélése végett mindketten teljes inkognitóban lennénk. A magyar követségen a volt Tisza szobákat rezerváljuk számára, ahol igen kényelmesen lesz eltéve, Ambrózy gróf követ és neje pedig igen szívesen látják vacsorára. Te és én a Gárdapalotába szállnánk és másnap együtt jönnénk le a gyorsvonattal egész Komáromig, mert Béctől Komáromig a dunai út meglehetősen egyhangú. Komáromban várna a Zsófia hajó bennünket, amelyre meghívnám a magyar

³²¹ Werner Richter (1887-1960) germanista professzor, 1920-tól a porosz kultuszminisztérium miniszteri tanácsosa, 1925-32 között az egyetemi ügyosztály vezetője, Becker egyik tanácsadója

³²² Vö: GSzA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/63/XVII

A személyes kapcsolat létrejötte után Klebelsberg és Becker a napi politikai eseményekről is tájékoztatták egymást igen hosszára nyúlt leveleikben. Becker minden Magyarországot érintő politikai és kultúrpolitikai eseményről tudomást szerez Klebelsberg tájékoztatása révén. „Berlini látogatásom óta egész odisszeát jártam meg. Genfben dolgom volt a népszövetségnél, a numerus claususról szóló törvényt kellett védelmezni, mi rám nézve annyival kellemetlenebb feladat volt, mert annak idején a törvényt még mint egyszerű képviselő nem szavaztam meg és szövegezése valóban nem mondható szerencsésnek. Nem kultúrpolitikai, de általános belpolitikai megfontolások késztették a kormányt az intézmény védelmére, ellen esetben a belpolitikai szituáció fordult volna fel. Most a frankhamisítás ügye okoz nekünk rendkívül sok gondot. ...Mily szomorú, hogy Windischgrätz herceg volt az, aki még a régi Monarchiában Tisza állását udvari intrikákkal aláasta. Tisza bukása pedig a katasztrófa kezdetét jelentette, mert mikor a gyeplő az ő erős kezéből kicsavartatott, kocsis nélkül nyargaltak a mélységbe a lovak. Most menthetetlen cselekedetével másodszor tesz hazájának kimondhatatlan kárt Windischgrätz.” OSzK Kt. Klebelsberg Kuno levele Becker Carl Heinrich-hez, 1926. január (pontos dátum nélkül). (A kéziratárban a levél magyar és németre fordított változata is megtalálható.)

³²³ GSzA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/194/XVIII

szellemi élet kiválóságait, úgy, hogy Beckernek ott alkalma lenne megismerkedni és a több órás út alatt fesztelenül elbeszélgetni. Úgy osztanám be a hajó útját, hogy akkor érkeznének Budapestre, amikor a Dunapart már végig ki van világítva és esetleg egy párszor fel és alá mehetnének az újpesti híd és a vasúti összekötő híd között. A hajó végül kikötne az Eötvös téren, ahol a Ritzig az egyetemi ifjúság állna sorfalat.

Budapesten természetesen a Kormányzó, Bethlen és én fogjuk őt vendégül látni. Felolvasására mint kultuszminiszter én hívom meg a hallgatóságot és azt a Kupolacsarnokkal szemben a parlament delegációs termében tartanánk, amely Budapestnek a legméltóbb helyisége. Megmutatnám neki azokat a kulturális intézményeket (Szépművészeti Múzeum, Országos Levéltár, egy pár klinika stb.), amelyek iránt érdeklődik, azután következne a kirándulás a Mátrában, a gallyatetői turistaházhoz, Parádra, esetleg Egeren át, de feltétlenül Debrecenbe autón, ahol megmutatnánk az új klinikai telepet, Debrecen híres ötös fogatán a Hortobágyot és a Délibábot és azután jönnénk autón haza és a Dunántúlon is lefuthatnánk Pécsre, ami őt bizonyára érdekelné. Ügyelnék rá, hogy túlságosan rá ne nehezedjenek és hogy kirándulása ne robot, hanem szórakozás legyen.

Hidegkúton egy kisebb körben magánvendégem lenne, az Operában pedig díszelőadást tartanánk a Farsangi lakodalommal. Előtte azt hiszem, a Deutschlandslidet kell játszunk és nem a Wacht am Rheint, amely tekintetben kérem tanácsodat.”³²⁴

Gragger Beckerrel együtt nagy várakozással nézett az út elébe: „A miniszter nagy örömmel várja Becker miniszter urat, s azt hiszem, hogy kölcsönösen a legkedvesebb emléke lesz a látogatás mindünknek, akik szerencsések lehetünk annak tanúi lenni.”³²⁵ A meghívás a miniszter feleségének is szólt, azonban csak Gragger kísérte el. „Becker miniszter úr... már előre örül budapesti útjának és annak, hogy Magyarország legjellemzőbb vidékeit megismerheti. Feleségét nem viszi magával, mert beteges, valamint minisztériumból sem rendeltek ki adjutánst és így csak én fogom őt kísérni.

³²⁴ OSZK Kt. Klebelsberg Kuno levele Gragger Róberthez, 1926. ápr. 21.

³²⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyary Zoltánnal (1924-26), 1926. ápr. 15.

Mindenesetre Németország reprezentatív kultúrpolitikusát fogjuk benne odahaza fogadni, akire még nagy szerep vár.”³²⁶

Becker április 20-án írta meg Klebelsbergnek, mikor is tudja vállalni az utazást. Pünkösd hetére tette magát szabaddá, így május 24-én tud indulni, és 25-én dél körül érkezik Bécsbe. Magával viszi Richter miniszteri tanácsost, aki a magyar vidéki egyetemeket is szívesen meglekintené. És – mint írja – természetesen Gragger is elkíséri majd az útra.³²⁷

A hivatalos meghívás Beckernek a külügyminisztérium és Kánya Kálmán berlini magyar követ útján ment. A látogatás szűkre szabott időtartama azonban fejtörést okozott a vendéglátóknak, mivel a legteljesebb képet akarták mutatni Magyarországról. Magyary Gragger segítségét kérte, Becker látogatásának pár nappal történő meghosszabbításában, mivel a rövidebb itt tartózkodás a pécsi program kihagyását jelentette volna. „Becker miniszter úr az én miniszteremnek utoljára azt írta, hogy május 24-én indul, tehát 25-én érkezik Bécsbe, ahol várni fogjuk, és legkésőbb június 2-án otthon akar lenni. Erre az időre csináltuk... a programot. ... Ily módon tehát be tudnánk mutatni neki a lényegét Budapesten, két előkelő főpapi házat Esztergomban és Egerben, a kálvinista központot Debrecenben és a magyar alföldet a tanyáival. De Klebelsberg grófnak az volna a kérése, Általad Becker miniszter úrhoz, hogy nagyon szeretné, ha lehetséges volna itt tartózkodását még két-három nappal legalább meghosszabbítani, hogy ily módon még egy pár dolgot beilleszthessünk a programba, ami által kiegészíthetnők a képet. Éppen ismervé Becker miniszter úrnak Magyarország iránti érdeklődését, és őszinte vonzalmát, helyeznénk nagy súlyt arra, hogy minél tökéletesebben megismerjen bennünket e kirándulás alkalmával, amit szeretnénk úgy beosztani, hogy érdekes és tanulságos legyen, és amellet kellemes és nem fárasztó. Nevezetesen a miniszter úr szeretné elvinni őt Pécsre is, hogy a békében megtervezett debreceni egyetemen kívül egy menekült egyetemet is, amelyhez Téged úgy is gyengéd szálak fűznek, bemutatthassunk. Pécssett Mándy Samunak³²⁸ közeli birtokán szállnánk meg, aki erősen liberális gondolkodású

³²⁶ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. ápr. 18.

³²⁷ GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/261/XVIII

³²⁸ Mándy Samu (1860-1942) földbirtokos, Lipcsében tanult gazdasági szakon, majd Franciaországban és Angliában járt gazdasági tanulmányúton, ezután birtokain mezőgazdasággal foglalkozott, mintagazdaságokat vezetett, 1910-18 között a Baranya megyei sásdi kerület országgyűlési képviselője, majd 1921-26 között a dárdai kerület nemzetgyűlési majd országgyűlési képviselője volt.

ember és egyúttal egy nagy mintagazdaságot mutathatna be. Végül, ha úgy tetszik mindjárt Pécsről közvetlenül szeretné elvinni őt Esterházára, a magyar Versaillesbe [!], ahol Esterházy Pál herceg vár szívesen Benneteket, ő átvinne Ausztriába, Kismartonba, hogy lássa a magyar munka eredményeit az elszakított Nyugatmagyarországon és azután újból Bécsben szállhatnátok vonatra Berlin felé.”³²⁹

Gragger elintézte, hogy Becker meghosszabbítsa magyarországi útját, hogy a teljes programon részt vehessen, és lehetőleg minden oldalról megismerhesse az országot. Annyira biztos volt Becker beleegyezésében, hogy már a vele való egyeztetés előtt pozitív választ küldött a minisztériumnak, s egyben Becker két külön kívánságát is tolmácsolta. „A miniszter úr magyarországi tartózkodásának meghosszabbítására vonatkozó kérdésedre ő maga nem tud felelni, minthogy jelenleg nincs Berlinben, azonban a saját felelősségemre annyiba belemehetek az ő nevében, hogy a program legfeljebb két nappal meghosszabbíttassék abból a célból, hogy Pécsre és Esterházát megtekinthesse. ...A miniszter úr nagyon örül a programnak, s csupán az a kívánsága volna, hogy a napi programba vegyenek fel egy-egy órát, amikor ő teljesen magára maradva szabadon kipihenheti magát, s hogy ne túlságosan ünnepeljék őt.”³³⁰

Budapesten örömmel fogadták a hosszabb tartózkodásról szóló hírt, és – mint Magyary beszámolt róla – még tovább dolgoztak a programon: „Budapesten annyi programpontra kellett összeegyeztetni, hogy egy harmadik napot is erre vettünk tervbe. Így mindaz benne van, ami a miniszter urat érdekli és amire mi szeretnénk figyelmét felhívni és remélem mégsem lesz túlságosan fárasztó. A megnyújtás második napja tette lehetővé, hogy Pécsre is programba vegyük, amely egyetem Téged is különös áhítattal vár. Sajnos Esterháza és Kismarton így is kiszorultak a programból.”³³¹

Becker magyarországi látogatása 1926. május 25-től, a bécsi megérkezéstől június 3-ig, Pécsről való elutazásáig tartott.³³² Hazatérte után egy

³²⁹ BGA iratai, Gragger levelezése Magyary Zoltánnal (1924-26), 1926. máj. 10.

³³⁰ BGA iratai, Gragger levelezése Magyary Zoltánnal (1924-26), 1926. máj. 14.

³³¹ BGA iratai, Gragger levelezése Magyary Zoltánnal (1924-26), 1926. máj. 19.

³³² Becker magyarországi látogatásának hatása magyar részről elsőként abban nyilvánult meg, hogy Debrecenben már az őszi szemeszterben német nyelvi lektorátust hoztak létre. Gragger volt diákját, Walter Stollt javasolta lektornak, s ennek érdekében 1926. október 7-én a porosz

héttel, június 10-én a kultuszminiszter hosszú levélben köszönte meg Klebelsberg vendéglátását. Magánjellegű levelét magántitkárságán keresztül küldte, benne baráti (néhol kissé patetikus) hangnemben emlékezik vissza az eltöltött 10 napra, melynek során képet kapott Magyarország múltjáról és jelenéről, és szívében őrizi a magyar emberekről és tájakról nyert benyomásait. Két alapvető tapasztalatra tett szert Magyarországon. Az egyik, számára meglepő élmény volt – bárkivel is beszélt, bármerre is járt – az a mély baráti érzelem, ami az embereket Németországhoz köti, amiben nagy szerepet játszik az együvé tartozás, a sorsközösség tudata. A másik mély benyomása az az erős nemzeti akarat és jövőbe vetett hit volt, ami az ország újjáépítésén munkálódik, s aminek már kézzel fogható eredményei vannak. Utal Magyarország belpolitikai és gazdasági konszolidációjára, aminek kiteljesedése nagyobb mértékű, mint ahogy azt eddig meg tudta ítélni. Becker szót ejtett Klebelsberggel folytatott eszmecsereiről is, amelyek során alapjaiban ismerte meg a magyar kultúrpolitika törekvéseit. Kiemelte, hogy azáltal, hogy magyar kollégája a kultusztárca számára megszerezte a legnagyobb állami támogatást, olyan eredményeket tudott már eddig is elérni, amire egy jóval nagyobb ország is büszke lehetne. S mivel Németországban a tényleges magyar viszonyokról még mindig nem él reális kép, – nagyban köszönhető ez a francia-cseh propagandának, ami a magyarokat modern hunoknak állítja be – magára vállalja a feladatot, hogy minden fórumon terjeszteni fogja, amit Magyarország átélt, és tapasztalt.³³³

---

minisztériumtól az ő kiküldetését kérte Magyarországra. (Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 8341) Október közepén Stoll már Debrecenben volt, Gragger az odautazás költségeiben is segített neki.

³³³ GSStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/360/XVIII – Becker levelének legjelentősebb része az, amelyben magyarországi benyomásait összegzi. Ennek eredeti szövege:

„Aufs tiefste bewegt hat mich...die immer wieder durchbrechende freundschaftliche Gesinnung für Deutschland. Gewiss hat das Schicksal unsere beiden Völker zusammengeführt; aber dass im ungarischen Volke ein so starkes und so allgemeines Bekenntnis zu dieser Schicksalsgemeinschaft vorhanden sei, war mir doch überraschend. ...Aber das gleichmässige Gefühl, das mir in Stadt und Land, bei Calvinern wie Katholiken, bei Beamten wie Professoren, in Nord und Süd und Ost und West für Deutschland entgegenschlug, das war mehr als Liebenswürdigkeit und Feststimmung, das war wirklich echt und sprach deshalb unmittelbar zum Herzen. Der zweite starke Eindruck war der geschlossene nationale Wille zum Wiederaufbau, der Glaube an die Zukunft, die starke nationale Disziplin und die tatsächlich doch mit Händen zu greifende, überall sichtbare Besserung der Verhältnisse durch Ankurbelung der öffentlichen Arbeiten und damit des ganzen Wirtschaftslebens. Mir erschien die innerpolitische Konsolidierung Ungarns stärker als ich geglaubt und auf breiteren Massen fussend, als man das hier meistens voraussetzt. ... Was unter Ihrer Leitung in den letzten Jahren in Ungarn geschehen ist, wäre selbst für ein sehr viel grösseres Land imponierend. Aber dass es Ihnen gelungen ist, die ungarische Politik so stark zur Investierung von Mitteln in kulturellen Werten zu gewinnen, wird stets als Charakteristikum der Klebelsbergschen Ära im Rahmen der ungarischen Geschichte gefeiert werden müssen.“

Becker levelét Magyary is elolvasta, s Graggernek reagált rá: „A miniszter úrtól megkaptam Becker miniszter úrnak hozzázáró levelét. Végtelenül jólesik látni azt, hogy ez a nagytekintélyű kiváló államférfi és tudós mennyi melegséggel és milyen meggyőződéssel képviseli most kint a mi ügyünket. Tényleg azt hiszem, döntő jelentőségű történelmi esemény volt ez az út a két nemzet egymáshoz való viszonyában.”³³⁴

Gragger is köszönetet mondott Klebelsbergnek Becker látogatásának lebonyolításáért. „A Becker miniszter úr kíséretében eltöltött magyarországi út után nem tudok visszatérni rendes hétköznapi munkámhoz anélkül, hogy bámulattal vegyes mély hálámnak kifejezést ne adjak. Látva azt a mély benyomást, melyet e nagyszerű napok ezer nagy és apró mozzanata gyakorolt porosz vendégeinkre, mindenkinek el kell ismernie, hogy Excellenciád meghívása olyan államférfiúi tett volt, melynek áldásos külpolitikai következményei semmi esetre sem maradhatnak el. Legközvetlenebbül fogják érezni e tettetnek jótékony hatását azok, aki eddig is mindig különös szerető gondoskodásod tárgyai voltak, a külföldre menő fiatal tudósok s főleg ők azok, akiknek a nevében hálátelt szívvel köszönöm meg excellenciádnak ezt a nagyszerű magyarországi utat.”³³⁵ Gragger ugyanazon a napon Magyarynak is megfogalmazta köszönetét, tudva, hogy a szervezésben oroszlánrészt vállalt. „A feledhetetlenül szép magyarországi út lezajlása után visszatérve még mindig azoknak az élményeknek a befolyása alatt állok, melynek e napokban gyülemlettek fel bennem. Nagyon jól tudom, mily nagy része volt ez út sikerében a Te körültekintő figyelmednek s fáradhatatlan buzgalmadnak, s ép ezért nem mulaszthatom el, hogy a magam nevében is meg ne köszönjem Neked, amit e napokban tettél.”³³⁶

Becker beváltotta Klebelsbergnek tett ígéretét, miszerint Magyarországon szerzett tapasztalatait továbbadja, hogy ezzel is hozzájáruljon az országról kialakult kép tisztázásához. Gragger erről részletesen beszámolt a miniszternek: „A gyönyörű ma út itt mély nyomokat hagy. Stresemann külügyminiszter úr is szeretne elmenni Magyarországra... Becker miniszter úr rendkívül erősen értékesíti javunkra tapasztalatait. Legutóbb a Provinzialschul-Kollegiumok elnökeinek kongresszusán előadást tartott magyarországi tapasztalatairól, s mind

---

³³⁴ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyary Zoltánnal (1924-26), 1926. jún. 29.

³³⁵ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. jún. 12.

³³⁶ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyary Zoltánnal (1924-26), 1926. jún. 12.

szájtátva hallgatták, mert fogalmuk sem volt mindezekről. De még értékesebb volt a kormány tagjainak informálása, mert pl. Braun miniszterelnök³³⁷ és Sewering [!] belügyminiszter, akik szociáldemokraták, külön-külön egy-egy óra hosszat hallgatták az ő előadásait a magyar viszonyokról, a szent korona tanáról s mindarról, amit ő maga profitált nálunk. Ő azért is adja elő ezt oly gyakran, hogy minél jobban kikristályosodjék benne a formája, mert egyrészt hosszú jelentést ír a porosz, a birodalmi kormánynak és Hindenburgnak útjáról és ezt a jelentést nyomtatásban is ki fogja adni, ami rendkívül nagy szolgálatot fog tenni ügyünknek.”³³⁸

A Gragger által említett hosszú jelentés valóban elkészült, Becker 29 oldalas feljegyzést készített magyarországi látogatásáról (Aufzeichnung über eine amtliche Reise nach Ungarn),³³⁹ amit befolyásos politikai körökben, illetve a kormánytagok között terjesztett, Gragger megjegyzése szerint „40 példányban osztott szét a kormány és a parlament tagjai közt”, és jelentős „átalakító hatása volt a rólunk táplált véleményekre.”³⁴⁰

---

³³⁷ Gragger Braun miniszterelnök meghívásával kapcsolatban is kész ötlettel állt elő: „Ezzel [u. i. Becker magyarországi útjának hatásával] kapcsolatban visszatérek most arra az ötletre, amit a múltkor Klebelsberg miniszter úrnak írt levelemben felvettem, t. i. Braun porosz miniszterelnök úrnak vadászatra való meghívására. Becker miniszter úr azóta megpendítette az eszmét a miniszterelnök úr előtt. A miniszterelnök úrnak felragyogott a szeme (szenvédélyes vadász!), s kijelentette, hogy bár szocialista párttársai nem nagyon lelkesednek az iránt, hogy ő Bethlen vendége legyen, mégis szívesen fogadna el ilyen meghívást, mert fáj a foga egy szép példány magyar szarvasbikára. Ajánlom ezt szíves figyelmedbe a legközelebbi szarvasbögés idejére! Nemcsak királyok kötnek szerződéseket vadászatokon, a demokrata kormányoknál sincs ez másképl!” OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. okt. 22.

³³⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. jún. 19.

³³⁹ Becker beszámolója megjelent: Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május-júniusi magyarországi látogatásáról [Forrásközlés]. In: Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények (Főszerk. Ujváry Gábor), Bp. 2006. 279-306.

Interneten olvasható: http://epa.oszk.hu/01500/01500/00004/pdf/00004_274.pdf

³⁴⁰ Vö.: BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyary Zoltánnal (1924-26), 1926. okt. 22.

10. A Collegium Hungaricum új épülete

Klebelsberg 1925. októberi berlini látogatása alkalmából a porosz kormány 99 évre szóló bérletképpen adományozta a magyar diákotthon felépítésre alkalmas telket Dahlemben. Ez időközben annyiban változott, hogy nem ingyenesen, hanem jelképes összegért kapja majd meg a magyar állam az építési telket. „A telekre vonatkozó tárgyalások már írásbeli formát öltöttek. Én egy nagy memorandumot dolgoztam ki, amely a miniszterelnökhöz és az összes porosz miniszterekhez elment. Most már csak jogi formázáson múlik a dolog, t.i. mindenképp keresztül akarom vinni, hogy a telket nekünk száz, vagy ezer márkáért eladják és a gyűjteményegyetemre írják. Az egyetlen kikötés az lesz, hogy a telket más célra, mint kulturálisra felhasználni nem lehet.”³⁴¹

Klebelsberg hazaérkezése után megbízta Gragget az építkezés felügyeletével, teljes szabad kezet adott neki, mindössze némi instrukcióval látta el a tervekre vonatkozóan. „Az épület... illeszkedjék be jól a környezet épületei közé és célszerűen helyezkedjék el a telken, nem zárva ki esetleg később a terjeszkedések szerves hozzáépítését, mit a telek nagysága megenged. Az építést a kezeidbe ohajtom letenni, csak arra kérek, hogy az alaprajzot és a homlokzatot, meg a telken való elhelyezést feltűntető vázlatot személyesen nekem küldjed meg, hogy a végleges határozás előtt megnézhessem. ...A tornaterem építésének és felszerelésének költségét szeretném a testnevelési alapból fedezni úgy, hogy a költségek e részben nem terhelnék a 600 000 aranykoronás építési alapot.”³⁴²

Gragger hozzáfogott tervei megvalósításához. S hogy ebben segíthi legyenek, létrehozott egy befolyásos tagokból álló bizottságot, élükön Beckerrel. „Nagyon köszönöm excellenciád bizalmát, hogy az építés gondjait rám méltóztatott bízni, én teljesen átérzem a felelősséget és a feladat nagyságát és, hogy ezt megosszam, egy kis bizottságot akarok alakítani, melynek egyik tagja Becker miniszter úr, mint a Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts elnöke lenne, azután a porosz kultuszminisztérium építési osztályának referense és a berlini magyar egyesület elnöke, aki mint gazdag ember, úgyis mint egész életében tapasztalt építő a munkák kiosztásánál fog nekem az ellenőrzésben

³⁴¹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1925. nov. 3.

³⁴² OSzK Kt. Klebelsberg Kuno Gragger Róberthez, 1925. okt. 29.

segédkezni, hogy a lehető legszolidabb, legjobb anyagot és munkát kapjuk, a legolcsóbb áron. Egyúttal tárgyalok nagy vállalatokkal és gyárakkal, hogy lehetőleg önköltségen szállítsanak nekünk és így is hozzájárulok e nagy kulturális alkotás minél tökéletesebb megvalósításához. ...Legnagyobb ambícióm, hogy a kollégium mind belső szellemét, mind pedig épületét illetően a lehető legtökéletesebb, legszolidabb és a legcélszerűbb legyen. ...Százados múltira gondolok vissza, melyben az intézet gyökerezni fog, századokra gondolok előre.³⁴³

Gragger megbízást adott az épület terveinek kidolgozására Klebelsberg utasításainak megfelelően. „Közben erősen dolgozunk az épület tervein. Igazi műremek lesz mind arányaira, mind célszerű berendezésére nézve. Minden cicoma nélkül, de eredeti megoldásával, az épülettömeg vízszintes és horizontális tagolásával mindjárt megkapja a szemlélőt. Ugyanakkor tárgyalok különböző gyárakkal is, hogy önköltségen szállítsanak nekünk és ismerőseim Siemens és Halskenál és más gyáraknál is messze menő engedményeket tesznek. Mindamellett szükségünk lesz még 200 ezer koronára, ha az épületet oly méretekben akarjuk, ahogyan a miniszter úr kívánja.”³⁴⁴

Az épület tervének első változata hamarosan elkészült, Gragger plasztikus leírását adja a nagyszabású terveknek, amelyben külön egységben jutna hely a kutatók illetve a diákok számára, a torna- és zeneterem mellett könyvtár állna rendelkezésükre, továbbá felépíttetne egy saját csillagvizsgálót is. „Az épület tervének első hevenyészett vázlatát bátorodom mellékelve bemutatni. ...Az épületnek barátságos és egyúttal valami ódon külseje lenne. Tompaszögben áll, mint két ölelő kar a közepén egy hatszögű toronnyal, melynek alagsorában a világos, szellős tornaterem lenne, felette pedig a tágas hall szolgálna előadások tartására és a közös megbeszélésekre. Egy alacsony torony nő az épület fölé, melybe két kis ateliert és egy csillagvizsgálót helyeznék el. A távcsövet ajándékba fogom kapni. Az alagsorban a tornatermen kívül a cselédség szobái és a gazdasági helyiségek lennének. A Halltól jobbra az ebédlő, zeneterem és egyéb közös helyiségek lesznek, a terras pedig módot nyújtana arra, hogy kedvező időjárás esetén kinn teríthessünk. Balra van a könyvtár, a leckeszobák, a prefektusi lakás, végül az én lakásom. Az I. emelet a végzett tagoknak, a

³⁴³ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. nov. 4.

³⁴⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1925. nov. 3.

kutatóknak szobáiból áll és egy közös fürdőhelyiségből mosdó-, zuhany-, és kádkabinokkal, úgy, hogy a cellák csak dolgozó és hálószobául fognak szolgálni. A II. emelet a főiskolai kollégium, (tehát a germanisták), számára lesz berendezve.”³⁴⁵ Gragger annyira magáénak érezte az új Collegiumot, hogy azt fontolgatta, dahlemi házából a kollégiumba költözik. „Én magam is a kollégiumba akarok költözni; először arra gondoltam, hogy a kollégium területén építek magamnak egy kis villát, amennyire tehetem a saját anyagi erőimmel. Utóbb azonban minden tekintetben alkalmasabbnak látszott, ha az épület keleti szárnyában építtetek magamnak lakást, amelyhez természetesen a magam anyagi erejéből annyival járulok hozzá, amennyivel csak lehetséges, oly módon, hogy a lakás építésének költségeit legnagyobb részben magam fedezném. Úgyis az a szándékom, hogy könyvtáramat és bútoraimat a kollégiumra testálok. ...Ugyancsak a kollégiumra szándékozom testálni összes gyűjteményeimet és régiségeimet. ...Én csak azt kérném, hogy a lakás számomra életfogytiglan biztosíttassék, illetőleg, ha bármi okból el kellene hagynom azt, ebben az esetben megfelelő lakásbér biztosíttassék számomra szintén életem végéig.”³⁴⁶

Klebensberg elégedett volt a tervekkel, és biztató szavakkal támogatta Graggert. „Meg vagyok győződve róla, hogy a dahlemi collegiumban ép oly kiváló dolgot fogsz alkotni, mint amilyen berlini működésednek minden eddigi eredménye. Mindazzal amit az intézet terveire és berendezésére, valamint céljaira és szellemére nézve mondottál, teljesen egyetértek, és különös hálával veszem, ha Becker miniszter úr szíves lesz az építési bizottságban helyet foglalni.”³⁴⁷

Gragger az utolsó akadályok leküzdésén fáradozott, és minden jel arra utalt, hogy az építkezés hamarosan megkezdődhet. „Az új Collegium telkének megszerzése ügyében a tárgyalások a pénzügy és a kultuszminisztérium között már annyira előrehaladtak, hogy most már csak az Oberrechnungskammer által támasztott nehézségeket kell elhárítani, amely eddig mindig elutasító álláspontra helyezkedett... De ezt a nehézséget is sikerülni fog néhány napon belül elhárítani, ezért arra kérek, Kegyelmes Uram, méltóztassál a gyűjteményegyetem, ill. a

---

³⁴⁵ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebensberg Kunóhoz, 1925. nov. 4.

³⁴⁶ Uo.

³⁴⁷ OSzK Kt. Klebensberg Kuno Gragger Róberthez, 1925. nov. 11.

kultuszminisztérium részéről a telek birtokbavételére vonatkozó meghatalmazást sürgősen elküldeni, hogy aztán a munkálatokat azonnal megkezdhessük...”³⁴⁸

Klebelsberg 1926 januárjában még arról írt Beckernek, hogy a dahlemi építkezést a tavasz beálltával azonnal szeretné megkezdni,³⁴⁹ azonban egy nagyon kedvező ajánlat következtében megváltoztak az addigi tervek. Gragger maga fogalmazta meg a helyszín megváltoztatásának okát egy rövid közleményben, amit a későbbiek folyamán Magyar ügyosztályának küldött el azzal a kéréssel, hogy továbbítsák a Pesti Napló számára. „A porosz állam még ma is fenntartja ajánlatát a dahlemi telek örökbérbe adására nézve; a magyar kormány ezt az ajánlatot azért nem vette igénybe, mivel a város kellős közepén, az egyetem és a tudományos gyűjtemények tözsomszédságában a szerencsés véletlen folytán egy oly ritka alkalom kínálkozott, mely a Collegium Hungaricum elhelyezésére a képzelhető legideálisabb.”³⁵⁰ Megvételre kínáltak ugyanis egy házat a Magyar Intézet mellett, ami az egyre terjeszkedő egyetem számára is igen megfelelő lett volna, azonban valószínűleg Becker közbenjárására a vásárlás előjogát átengedték a magyar államnak egy új Collegium Hungaricum létesítése céljából. Gragger a Dorotheenstrasse 2. szám alatti ház megvételének lehetőségéről értesítette Klebelsberget. „A Collegium elhelyezésére nézve számos olcsó ajánlatot is kaptam a város különböző részeiben, a külvárosokban épűgy, mint a Westendben. A Dorotheenstrassei megoldás azért oly drága, mert tiszta véletlen, hogy ez a kedvező hely felszabadul, minthogy a kincstár az egyetem körűli telkeket egymásután megszerzi az egyetem számára, amely most már véglegesen a centrumban fog maradni. Ez az alkalom, amely számunkra most kínálkozik, soha többé nem fog visszatérni.”³⁵¹

Klebelsberg a döntés előtt Berlinbe küldte Grósz Emilt,³⁵² akinek érkezéséről a budapesti német követség 1926. február 11-én értesítette a porosz külügyminisztériumot. Grósz megtekintette a Marienstrasse-i kollégiumot, továbbá információkat szerzett az új Collegium létesítésének körűményeiről. Jelentése

³⁴⁸ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. nov. 24.

³⁴⁹ OSzK Kt. Klebelsberg Kunó Becker Carl Heinrich-hez, 1926. jan. 9.

³⁵⁰ BGA CHB iratai, Az épűlettel kapcsolatos iratok (1926-27), Gragger közleműnye, 1926. jűl. 31. A cikk nem jelent meg.

³⁵¹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1926. febr. 11.

³⁵² Grósz Emil (1865-1941) szeműsz, egy. tanár, a magyarországi intézműnyes szemorvoskűpzés megteremtűje, aki jelentűs tevűkűnyssűget fejtett ki a magyar tudoműny kűlfűldi kapcsolatainak kiépítésűben.

feltehetőleg megerősítette Klebelsberget döntésében. Grósz beszámolóját a német követség március 22-én fordításban megküldte a porosz külügyminisztériumnak.³⁵³ Egy új, megfelelő méretű kollégium építésével kapcsolatban megfogalmazott véleménye szerint a dahlemi építkezés mellett tulajdonképpen csak a szép környezet szól. A kollégisták többsége nem a dahlemi intézeteket, hanem a Berlin központjában található egyetemeket, könyvtárakat és klinikákat látogatja, akiknek Dahlem – 17 km – messze van. Ezért nagyon előnyösnek tűnik az a lehetőség, hogy az Intézet közvetlen szomszédságában álló ház megvásárlásával építenék ki az új Collegiumot. A jó állapotban levő szép épület egyetlen hiányossága, hogy csak a közös helyiségek kialakítására alkalmas, ezért szükséges a bővítése egy olyan szárnnyal, ahol a szálláshelyeket, a lakoszobákat rendeznék be. Az épület bővítésére bőségesen van hely, annál is inkább, mivel a porosz kormány egy szép kertet is átenged a ház mellé. E ház megvásárlása mellett szól az az érv is, hogy így módon, a szomszédos Intézettel együttesen egy összefüggő komplexum jönne létre. A szép kert, az egyetem közvetlen szomszédsága, a városközpont, a művészi jellegű épület mind érvek amellet, hogy itt jöjjön létre az új Collegium. A ház a gazdasági válság következtében nagyon kedvező áron vásárolható meg.

A budapesti német követ, Graf von Welczek 1926. február 11-én³⁵⁴ arról tájékoztatta a porosz külügyminisztériumot, hogy a magyar kormánynak felkínálták megvételre az egyetem közelében fekvő, Dorotheenstraße 2. szám alatti Herz-féle palotát, és Klebelsberg a magyar kultusztárca élén úgy döntött, hogy amennyiben az ár nem lesz túl magas, itt fogják létrehozni a magyar diákokthont, nem pedig Dahlemben. Gragger professzor van megbízva a vásárlás lebonyolításával, akinek e célból egymillió aranykoronát bocsátott a rendelkezésére.

Gragger tárgyalásai az árat illetően eleinte nem vezettek eredményre, ezért más házakat is nézett a környéken. „A Házzétel ügyében tárgyalások folynak, sajnos azonban a tulajdonos család nagyon makacs és nem akar a millióból engedni. Ilyen körülmények között azzal próbálkozom, hogy a Dorotheenstrasse 4. számú, vele szomszédos sokkal nagyobb s a Hegelplatzról egyenesen az egyetem parkjára néző bérpalotát szerezzem meg. Ez még értékesebb, mint a

---

³⁵³ AA PA R64483/VI B 5080 (Grósz jelentését csak német fordításában találtam meg.)

³⁵⁴ AA PA R64483/VI B 2639

Dorotheenstr. 2 alatti ház, mert hasonlíthatatlanul több helyisége van s külsőleg is tetszetős. Mindenesetre történni kell most már valaminek.”³⁵⁵

Gragger erőfeszítéseit végül siker koronázta. Klebelsbergnek már az igen kedvező megállapodásról tud beszámolni, és vázolja az épület kialakításával kapcsolatos koncepcióját. „Vasárnap este óta, mióta visszaérkeztem Berlinbe, küzdök a házért. A tárgyalásokat annyira vittem, hogy a tulajdonosok hajlandók 100 ezer márkát elengedni, vagyis 900 ezer márkáért átengedik a házat. A kultusz- és a pénzügyminisztérium tanácsosai és építész szakértői megvizsgálták a két épületet; nézetük szerint a pusztá telek épületek nélkül többet ér egymillió márkánál, az egésznek békebeli értékét két és félmillióra becsülik. Az építész ugyanakkor kijelentette, hogy az előlő ház... építészetiileg megóvándó lenne, mert az internátus céljaira való átépítés következtében elveszítené monumentális jellegét. Az egész bizottság azt ajánlotta, hogy a hátulsó épületet...ki kellene építeni a kert felé...amely dél felé nézne és amelyet egész modernül lehetne az internátus céljaira...átalakítani. Ebben az esetben az előlő monumentális épület, amely 35 helyiségből áll, a refektóriumot, a társalgót és a reprezentatív helyiségeket, valamint a végzeteknek tudományos intézetét foglalná magában és, ha Excellenciád beleegyeznék, esetleg én is odaköltöznék. A hátulsó épület a klasszikus stílusban kiépítve, modern berendezéssel adná a főiskolai internátust. Erre a célra azonban az egymillión felül még kétszázezer márkára lenne szükség, amely természetesen évek folyamán lenne amortizálható, a kifizetés egyáltalán nem lenne sürgős. Ezzel a koncepcióval, tekintve, hogy az egész épület a szép kertre lenne rákomponálva, valóban végleges, gyönyörű megoldás válnék lehetővé. Ha Excellenciád ezeket a további terheket engedélyezni méltóztatik, akkor távirati rövid engedélyt kérek, addig a tárgyalásokat halogatom.”³⁵⁶

Gragger a későbbiek folyamán is visszatért arra, milyen szerencsés körülmények közepette talált rá a házra, és az milyen jó vételnek tekinthető. „A napokban is megtekintette az épületet a porosz országos műemlékek bizottságának előadója Gehrat Hiecke s mások is, s valamennyien el vannak ragadtatva ettől a háztól s megfoghatatlannak tartják, hogy az egyetem kiengedte ezt a házat a kezéből.”³⁵⁷

³⁵⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyarival (1924-26), 1926. febr. 11.

³⁵⁶ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1926. febr. 11.

³⁵⁷ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyarival (1924-26), 1926. ápr. 8.

Welczek február 26-án³⁵⁸ már az épület megvásárlásáról informálta a porosz külügyminisztériumot. Klebelsberg arról adott számára tájékoztatást, hogy a magyar állam a Herz-féle palotát 450 000 márkáért vásárolta meg, és ezen túlmenően további 3-400 000 márkát szándékozik az újjáépítési munkákra fordítani. Mivel pedig a palotában nincs megfelelő lehetőség szálláshelyek kialakítására, egy új épületszárnyat kíván építtetni az épülethez tartozó telken.

A ház megvásárlása elől elhárult minden akadály, már csak a vételi összegnek kellett Graggerhez kezeihez eljutnia, ám ez izgalomra adott okot, mert nem érkezett meg időben. Gragger nyugtalan várakozását Magyaryval váltott leveleiből követhetjük nyomon. „A miniszter úr távirata megérkezett, hogy megvehetem a házat, ez azonban de facto nem segít, mert amíg a pénz nincs a kezemben, nem köthetem meg a szerződést. Szóval kérem a pénzt, mert az orrom előtt adják el a házat.”³⁵⁹

Magyary megnyugtató levelet küldött Graggernek, amiből egy tévedésre is fény derült. „A miniszter táviratát bizonyára pontosan megkaptad és a házat már meg is vetted. ...A miniszter úr táviratát arról, hogy 900.000 márkáért a házat megveheted, abban a tudatban küldte, hogy a leveledben közölt szükséglet fedezésére további 300.000 márkára lesz még szükség. Egyelőre 1 millió aranykorona, azaz 14 és ½ milliárd papírkorona áll rendelkezésünkre, amelyet a napokban fogunk számládra átutalni. Sajnos igazam lett abban, hogy a miniszter úr tévedett, amikor azt erősítgette, hogy a minisztertanács 1 millió arany-márkát, nem pedig ugyanannyi arany-koronát bocsátott most rendelkezésre. A hiányzó összeget az 1,200.000 arany-márkára való kiegészítéshez valahonnan mindenesetre előteremtjük. A miniszter úr el van rá szánva, ami elég a sikerhez.”³⁶⁰

Graggert megnyugtatta a levél, és várt a pénz átutalására. „Leveledet megkaptam, mondhatom, már rég nem kaptam levelet, amelynek úgy megörültem volna, mint ennek, pedig Te már sok kedves levelet írtál nekem. A házat ugyan még nem vehettem meg, mert a pénz nem volt a kezem közt, most azonban k. leveled vétele után azonnal energikusan újra felvettem a tárgyalások fonalát s

---

³⁵⁸ AA PA R64483/VI B 3300

³⁵⁹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. febr. 16.

³⁶⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. febr. 17.

remélem, hogy a közeli napokban az ügylet teljes perfektuálásáról adhatok értesítést.³⁶¹

A pénz azonban továbbra sem érkezett meg, Gragger már telefonon is sürgette, amikor is Magyary kiderítette a késedelem okát. „Telefon felhívásod pillanatában a pénz már útban volt Berlin felé a Nemzeti Hitelintézetből. A telefonod után ugyanis nyomban átküldtem Ecker Ferit,³⁶² aki meggyőződött róla, hogy őket sem terheli késedelem, hanem a postatakarékpénztárnál húzódott három napig, de ez szokásos és nincs módunkban rá befolyást gyakorolni. A Hitelintézet ajánlott levélben küldte a dispoziációt és ők számították ki, hogy az kb. szerdán lehet a kezében. Képelem, hogy idegeidet ez is mennyire próbára tette, de nem volt módomban megrövidíteni. A fő, hogy a ház megvan és hogy sikerült alkudnod.”³⁶³ Ezt követően került nyugvópontra az ügy. „Képzelted nyugtalanságomat, mikor a pénz még hétfőn sem volt itt, csak ma, kedden érkezett meg. A ház eladója már 4-én disponált a maga részéről a vétel-ár összege felett s így ő is, meg én is igen kellemetlen helyzetbe kerültünk. No de minden jó, ha jó a vége, megúsztuk szerencsésen az egészet. Remélem Téged nem bántott túlságosan a sok reklamáció.”³⁶⁴

Gragger oly mértékben élvezte a minisztérium bizalmát, hogy úgy vásárolta meg a házat, hogy Budapesten ténylegesen csak alig némi információ állt róla rendelkezésre. Magyary a nagy izgalmak közepette lebonyolított vásárlás után kért csak részletes ismertetést és konkrét adatokat. „Amint telefonon is jeleztem, várjuk a fényképeket és a méreteket a megvett épületről, hogy fogalmat tudjunk alkotni az objektumról magunknak. Kérek, ...amennyire történetét megállapíthatod, azt is légy szíves velem sürgősen közölni”³⁶⁵

Gragger Klebelsbergnek március 5-én részletesen beszámolt a késő klasszicista stílusban épült házról, pontos leírással, méretekkel, fényképeket is mellékelve, s ebben a levélben összefoglalta az építkezéssel kapcsolatos terveit is. „A Dorotheenstrasse 2 sz. alatt levő palotát Exzellenz W. Herz, Wirklicher Geheimrat, a berlini kereskedelmi és iparkamara akkori elnöke építtette 1875-ben

³⁶¹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. febr. 20.

³⁶² Ecker Ferenc (1896-1978) mérnök, műszaki tisztviselő, Kossuth-díjas (1955)

³⁶³ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. márc. 1.

³⁶⁴ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. márc. 9.

³⁶⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. márc. 1.

ugyanazzal az építésszel, aki az itteni francia nagykövetség palotáját építette. ...A megvásárolt házról négy felvételt készíttettem, melyeket Excellenciádnak tegnap postán megküldtem. Az egyik a ház utcai keskeny frontját, a másik a kert, ill. udvar felőli nézetet, a harmadik a fölépcsőt, a negyedik a dísztermet mutatja. ... Az egész telek 50 m. hosszú és 28 m. széles. Az előső épület áll egy a személyzet részére lakható souterrainből és mellékhelyiségekből, továbbá földszintből, első emeletből és egy lakás céljára kiépített manzardból. Az épület magassága a főpárkányig, tehát a manzard kezdetéig 10 m. Erre az épületre még két emeletet és egy manzardot lehet építeni az architektúra veszélyeztetése nélkül, annak teljes művészi szemeltartásával. A kert felőli frontra az államtól építési engedélyt kérek, hogy a mai tűzfal szintén az épület architektúrájának megfelelően kiépíthető és ablakokkal ellátható legyen. A hátsó épület mai 10,5 m. hosszú utcai frontját 28 m.-re lehet kibővíteni és az épületre még két emeletet emelni. A kiépítés miatt szükségünk van még némi telekre s ezért a porosz államtól 8 m. széles és 50 m. mély, azaz 400 négyzetméter területű sáv átengedését kértem a szomszédos állami telekből, amelyet a pénzügyminiszter úr kilátásba is helyezett. Ezt azután mint további kert-részletet a mi magyar állami épületünkhöz fogjuk csatolni. Ezen átalakítások által a hát mai középületszerű jellege megóvható, díszes termei közös helyiségeknek, – könyvtár, ebédlő, társalgó, tanterem, díszterem, iroda, fogadó, igazgatói lakás stb. – használhatók fel, az új épületrészek pedig hatvan kutató, ill. kollégista és vezetőik számára nyújtanak majd modernül felszerelt otthont. A hátsó épület mai porcelánnal kirakott istállója tornateremmé lehetne átalakítható, amely utóbbi részére Excellenciád egy korábbi leiratában a Testnevelési Tanács alapjaiból helyezett kilátásba fedezetet.”³⁶⁶

Gragger nagy meglepetésére szolgált, hogy Klebelsberg támogatta öt terveiben, s az építkezés gyors lebonyolításában bízott. „A Collegium építési tervei készülnek. ...Végtelenül örültem, hogy az átépítésre vonatkozó előterjesztésem teljesítésére megvan a lehetőség, Remélem, hogy a kiürítés után azonnal nekifoghatunk az építésnek, úgy hogy az ősze megtarthatjuk az ünnepélyes megnyitást.”³⁶⁷

Klebelsberg március folyamán Schmidt-Otnak és Beckernek is levélben fejezte ki örömét a sikeres házvétel kapcsán. Schmidt-Otnak beszámolt a

³⁶⁶ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. márc. 5.

³⁶⁷ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyar Zoltánhoz, 1926. márc. 9.

kollégiummal kapcsolatos terveiről is. „Igen tisztelt Barátom már bizonyára hallott arról, hogy a Herz féle házat, Dorotheen Strasse 2. szám alatt 750.000 arany márkáért megvásároltam. Minthogy 60 magyar ösztöndíjas elhelyezéséről van szó, további 450.000 arany koronáért a két utcára szülő telken még építkezni kell. Az épületben voltaképpen két intézményt akarok elhelyezni. Egy Collegium Hungaricumot, vagyis főiskolai internátust, melyben azok az ifjak nyernének befogadást, akik onnan a berlini főiskolákat látogatnák. Ez intézményen kívül lenne azután még egy internátus olyan fiatal tudósok számára, akik a berlini könyvtárakban, múzeumokban és laboratóriumokban dolgoznak. Főleg Berlinben szeretném nevelni a magyar középiskolák német szakos tanárait, a protestáns theológusok egy részét, továbbá a politikai kapocs ápolására olyan jobb családokból való ifjakat is küldenék, akik Berlinben általános államtant, nemzetközi jogot és nemzetgazdaságtant tanulnának, és a magasabb közigazgatási szolgálatra, valamint politikai pályára neveltetnének.”³⁶⁸

Beckernek március 16-án írt levelet a miniszter, amiben azon örömeinek és megelégedettségének adott hangot, hogy Gragger hihetetlen szorgalmának és fáradhatatlan aktivitásának köszönhetően megszerezte a város közepén, az egyetem közvetlen szomszédságában álló, kerttel is rendelkező Dorotheenstraße-i épületet. Klebelsberg a ház megszerzését egyértelműen Gragger érdemének tekintette, és tisztában volt azzal is, mekkora segítséget kap ehhez Gragger azáltal, hogy Becker mindig mellette áll: ő intézte és bonyolította le az épület műszaki felmérését is. A porosz miniszternek azonban gondjait is érintette Klebelsberg, informálta őt arról, mily rendkívüli erőfeszítéseket kellett tennie annak érdekében, hogy megszerezhesse az egymillió arany márkát, amiről már most tudja, hogy kevésnek fog bizonyulni. A ház megvásárlására fordított 750 000 arany márkából fennmaradó összeg nem lesz elegendő az átépítések finanszírozásához, így további forrásokat kell felkutatnia.³⁶⁹

1926. március 30-án³⁷⁰ a Magyar Királyi Követség szóbeli jegyzékben értesítette a porosz külügyminisztériumot arról, hogy az 1922. évi XIX. tc.-kel létrehozott Országos Magyar Gyűjteményegyetem (mint önálló jogi személy) egy magyar diákkotthon (Collegium Hungaricum) céljaira megvásárolta a Berlin,

³⁶⁸ OSzK Kt. Klebelsberg Kunó Schmidt-Ott F.-hez, 1926. március 8. – Német fordításra kiadott fogalmazvány.

³⁶⁹ Vö: GSIA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/194/XVIII

³⁷⁰ AA PA R64483/VI B 5468

Dorotheenstraße 2. szám alatti épületet. Az ingatlanszerzéshez azonban állami engedély szükséges, amit a törvényben előírtaknak megfelelően hat héten belül kell megszerezni. Ilyen engedélyt a belügyminiszter vagy a berlini rendőrfőkapitány ad ki, így ennek gyors intézésében kérte a követség a külügyminisztérium segítségét. Egy hónapos „aktatologatás” következett, az iratot csak április 20-án küldték tovább a belügyminisztériumba, onnan pedig április 26-án a kultuszminisztériumba. Itt Becker magához ragadva az intézkedést egy héten belül megszerezte a hiányzó engedélyezési okiratot, és május 6-án visszaküldte a külügyminisztériumba, ahonnan az végül eljutott a magyar követséghez.

Gragger ezek után a Collegium átépítési terveire koncentrált. Klebelsberg Kaufmann Oszkárt bízta meg a tervek elkészítésével, de a magyar építész tervei nem arattak sikert Berlinben. Gragger már az építkezés megkezdésekor határozott véleményt képviselt az építésekkel való munkáról: „Mindent elkövetek az építésekkel való tárgyalás során arra nézve, hogy az építés minél kevesebbe kerüljön s nem törődöm még az emberek esetleges érzékenységevel sem, ha arról van szó, hogy jobbat és olcsóbbat sikerül produkálni.”³⁷¹

Gragger felvetette a kérdést, nem volna-e célszerűbb német építésszel végeztetni a tervezést. „A ház átépítésére vonatkozó terveket átküldtem a miniszter úrnak. Kaufmannak e terve nem találkozott itt osztatlan tetszéssel s azért most arra gondolok, hogy az itteni építészeti főiskola egy-két tanárával csináltatok terveket, amelyek talán jobban fogják megoldani azt a nem kis mértékben művészeti problémát, amit e szép palota átépítése jelent. ...Kérdés azonban, nem volna-e otthon kellemetlen a miniszter úrnak, ha nem magyar ember tervezné ezt az állami épületet: Ez irányban légy kegyes kikérni a miniszter úr véleményét.”³⁷²

Klebelsberget közben arról tájékoztatta, hogy több féle terv készül, és a minden szempontból legkedvezőbbet szeretné kiválasztani. „A munka ez irányban teljes erővel folyik, minden hozzáértő ember véleményét kikérem, kell, hogy a ráfordított szellemi és anyagi energia a lehető legjobb eredményt hozza meg.”³⁷³

---

³⁷¹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. máj. 1.

³⁷² OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. ápr. 8.

³⁷³ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1926. ápr. 18.

Klebensberg végül úgy döntött, hogy berlini építésszel terveztetni meg a ház átépítését. A döntésről Magyary informálta Graggert. „A miniszter úrnak és nekem szíves voltál mostanában több levelet írni, s azokból rakjuk össze magunknak a berlini helyzet képét. A terveket is tanulmányoztuk, de azokra nézve műszaki leírás és költségvetés nélkül bajos állást foglalni. Ezért a miniszter elérkezettnek látja az időt arra, hogy Sváb Gyulát³⁷⁴ kiküldje a terveknek a helyszínén való tanulmányozására és megbeszélése végett. Néhány szempont azonban már is kialakult, amelyek nézeteidnek teljesen megfelelők. Először is, hogy nem akarja a miniszter úr a Dorotheenstrasse frontját megbolygatni, mert emelet beiktatása nagyon problematikus lehet művészi szempontból. Ennek következtében valószínűleg egy emelettel alacsonyabb lesz a hátsó épület is, ami együttvéve kb. 25 szobával kevesebbet jelent, azaz a tervezett 59 helyett 30-35-öt. És így a létszám is le van szállítva, amitől én is félttem, s kevesebbe is kerül. A másik szempont, hogy berlini építésszel akarja a miniszter terveztetni, épen a hely exponáltsága, az épület monumentális jellege és az ez által kihívott kritika miatt. Ezt a házat a berliniek mindig nagyon nézni fogják, s elnézőbbek lesznek, ha nem magyar építésztt kell kritizálni. Ha Sváb kinn lesz, beszéljete meg mindent, s azután könnyű lesz a döntés.”³⁷⁵

Gragger egyetértett Klebensberg döntésével. „Sváb Gyulát várom az azóta elkészült három új tervvel együtt, csak jöjjön minél előbb, mert minden nap késedelem sokat jelent most, amikor már régen építhetnénk. A miniszter úr elhatározása az építész személyére vonatkozólag igen üdvös az ügyre nézve, így gyorsabban is megy a dolog.”³⁷⁶

Az elkészült terv megnyerte Gragger tetszését, a már említett ingatlanszerzési engedély hamarosan megérkezett, így Gragger az ősz beköltözéssel számol. „A Coll átépítése valószínűleg művészi esemény lesz, amennyiben a belváros egyik legérdekesebb és legszembevetőbb helyén ezt a ma meglehetősen kihalt sarkot a Knobelsdorff palotával együtt elevenné teszi és bekapcsolja az egyetem és a múzeumok életébe. Megoldásként szemem előtt egy szép chiostro lebeg, tudós kolostor csöndes kolostori kerttel, melynek öreg fái alatt a nap nyugodt óráit olvasással és szemlélődéssel tölthetik el a kollégisták. Az

³⁷⁴ Sváb Gyula (1879-1938) építész, műegyetemi tanár, 1908-29-ig a VKM-ben műszaki tanácsos, az iskolaépítések irányítója.

³⁷⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. ápr. 15.

³⁷⁶ OSzK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz, 1926. ápr. 23.

épület utcai frontja a Singakademie melletti téren keresztül az Unter den Lindenre néz, kertünk fáinak koronáján át a múzeumokra tekinthetünk: egy itt felejtett csendes sziget ez a nagy város kellős közepén. ...Az építkezési engedély iránti kérvény már bent van a rendőrségnél. Amint lehet rögtön megkezdjük a munkát, hogy az őszre már beköltözhető legyen. ...Az építkezés megkezdéséhez azonban feltétlenül szükséges, hogy legalább a már kiutalt egymillió aranykorona és az eredetileg kért egymillió aranymárka közti különbözet a kezünkben legyen.”³⁷⁷

Gragger Klebelsbergtől is kérte a hiányzó összeget, amivel a házzal kapcsolatos kiadások elérik majd az 1 200 000 aranymárkát. „Az összes költségek a házvételt, átépítést és berendezést is beleszámítva 1,200.000.- márkára fognak rúgni, tehát a már kezeimhez jutott 850.000.- márkán kívül még 350.000.- márkára lesz szükség. Mind a három terv igazán gyönyörű és oly méltó kulturális tett lesz, amelyet még egy ország sem produkált a német fővárosban.”³⁷⁸

Magyary biztosította Graggert arról, hogy a számított összeg a rendelkezésére fog állni. „A két és félmilliárd koronát, ami már a kezünkben van, egyidejűleg átutaljuk címre Berlinbe, a Nemzeti Hitelintézet kikapcsolásával közvetlenül a Nemzeti Bank útján. Ez az összeg a korábban átutalt 14 és fél milliárddal együtt összesen 1 millió arany márkának felel meg. Mivel a bővítés és átalakítás költségei még, elfogadott terv hiányában, véglegesen át nem tekinthetők, de, mint Magad is írod, a berendezéssel együtt 1,200.000 arany márkánál többre nem szabad kerülniök. Mihelyt a tervekre nézve döntés történik és a munka megindul, a szükséges fedezetnek idejében való utalványozása az 1,000.000 márkán felül is meg fog történni, mert már sikerült erre megoldást találnunk. Remélhetőleg tehát tanszéked tízéves jubileumára a nagy mű készen lesz.”³⁷⁹

Fritz Mooshake, a Preußische Bau- und Finanzdirektion (Porosz Építési és Pénzügyi Igazgatóság) elnöke április 14-én jelentést tett a pénzügyminiszternek, melyben részletesen kidolgozta a magyar állam terveivel kapcsolatos javaslatait. Mooshake véleménye szerint, ha az Am Kupfergraben 7. alatti porosz állami telekből leválasztják kért a 8 méter széles sávot, és ingyenesen átengedik a

³⁷⁷ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. ápr. 9.

³⁷⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. ápr. 23.

³⁷⁹ OSzK Kt. Magyary Zoltán levele Gragger Róberthez, 1926. ápr. 28.

magyar állam számára, hogy azt a szomszédos Dorotheenstraße 2. szám alatt felépítendő Collegium Hungaricum területéhez hozzácsatolják, akkor az állami telek jelentősen veszít az értékéből. A leválasztandó 400 négyzetméteres terület jelenlegi értéke 122 000 birodalmi márkára becsülhető. Nincs más lehetőség azonban, mint a kérdéses terület átengedése, mivel a kultuszminiszter, aki nagyon pártfogolja az ügyet, kifejtette, hogy a magyar törvények szerint csak abban az esetben áldozhat pénzt építkezésre a magyar állam, ha a telek saját tulajdonú. A porosz állami telekről leválasztott sáv további méterekkel megtoldva, összesen 11 méter szélességben nem lesz beépíthető. Mooshake javasolta továbbá a Dorotheenstraße 2. szám alatti ház tulajdonosára vonatkozó tilalom törlését, ami azt írta elő, hogy nem készülhet ablak az Am Kupfergraben 7. szám felé. A tilalom feloldásával lehetővé válik, hogy az eddigi tűzfal helyett ablakok nyíljanak az oldalfalon. A Dorotheenstraße 2. szám alatti telek tulajdonosa viszont elfogadja a határozatot, miszerint eladás esetén a porosz államot elővételi jog illeti meg.³⁸⁰ Mooshake kidolgozott javaslatait a pénzügy- és a kultuszminisztérium is jóváhagyta.

Gragger tájékoztatta Klebelsberget, hogy a telek kiszélesítéséért folytatott küzdelmét siker koronázta, ami a Collegium Hungaricum telkének jelentős értéknövekedését eredményezte. A ház megvásárlásával rövid idő alatt Gragger becslése szerint 100%-os nyereséget ért el a magyar állam. „Örömmel értesítelek, hogy a kollégium építkezésénél felmerült nehézségeket sikerült legyőzni. Az itteni Baupolizei u. i. az oldalfront kiépítéséhez a szomszédos kertből először 52 m. hosszú és 6 m. széles sávot követelt, utóbb e követelését 8 m.-re emelte s mikor a végleges engedélyt kértük tőle, most már 17 m. széles sávhoz kötötte az engedélyt. Ez természetesen egyre fokozódó nehézségek elé állította az itteni pénzügyminisztériumot is, mivel e helyen, a város szívében egy négyzetrute, azaz 14 m² 18 000.- márkát ér, márpedig nekünk a Baupolizei rendelkezése folytán 51.17, azaz 867 m² terület kell. Ma örömmel számolhatok be róla, hogy ezt az óriási értékű területet a pénz- és kultuszminiszter urak együttes nyomására sikerült a kollégium javára íratni, ami a mi telkünknek rendkívüli értéknövekedését jelenti. A mi telkünk 27 m. széles, tehát a hozzácsatolt újabb 17 m. széles sávval mintegy 60%-os növekedés áll elő, s ha még hozzávesszük, hogy a pénz itt az

---

³⁸⁰ Vö: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. XIX. Nr. 99, UI 46156

utolsó félév alatt rendkívül olcsóvá lett és a telkek értéke a belvárosban máris kb. 50%-kal emelkedett, akkor azt mondhatjuk, hogy a magyar állam ez alatt a félév alatt e ház vásárlásával 100% nyereséget ért el. Ha épületünket átalakítottuk és renováltuk, akkor az épület értéke oly tetemesen fokozódik, hogy a magyar állam bármikor nagy nyereséggel adhatja el elsőrangú szálloda, vagy bank céljaira. Erre ugyan remélem nem fog sor kerülni, de, hogy mily szívesen vennék meg, mutatja az is, hogy a porosz állam elővételi jog biztosítását kérte a házra, mivel az egyetem tőzomszédságában s a Museumsinsellel szemben, az Unter den Linden felé néző frontjával a legértékesebb paloták egyike.”³⁸¹

1926. augusztus 18-án Klebelsberg örömmel tudatta Beckerrel hogy az építkezés lefolytatásához minden anyagi eszköz a rendelkezésére áll, mivel gróf Bethlen a rendelkezésére bocsátotta az átépítéshez szükséges hiányzó 200 000 arany márkát. További jó hírt jelentett számára, hogy Graggettől a napokban értesítést kapott arról, hogy megkezdődött az építkezés.³⁸²

---

³⁸¹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. júl. 29.

³⁸² Vö.: GSzA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/500/XIX

11. A hungarológiai központ

11.1. Az Intézet költözése, a Knobelsdorff-palota

A Magyar Intézet helyiségei tulajdonképpen már a megalapításkor szűknek bizonyultak. A Behrenstraße-i épület harmadik emeletén hamarosan két nagyobb termet találtak számára átalakítási lehetőségekkel, a minisztérium ezért még 1916 októberében megbízást adott az átépítési munkálatokra. A november 9-én készült építési szakvélemény³⁸³ leírása alapján a nagyobbik szemináriumi terem megfelelő nagyságú, 25 férőhelyes helyiség, ahonnan tovább lehet terjeszkedni felfelé, a padlószobákat kiépítve, hogy ezen a módon további helyiségek álljanak rendelkezésre a könyvtár elhelyezése számára. A két szint összekötését falépcső beépítésével oldották meg. A minisztérium által engedélyezett 4400 márka³⁸⁴ elegendőnek bizonyult a munkálatok kivitelezéséhez, amivel egy jó félév múlva, 1917 nyarára készültek el. Az egyik nagyobb méretű, két ablakos padlószobát igazgatói szobává építették ki, ide került a könyvtár egy része is. Berendezésére további 920 márkát fordítottak,³⁸⁵ ebből igényesen, fenyőbútorral rendezték be a szobát, a könyvespolcok is fenyőből készültek.

Mire Gragger megírta a köszönőlevelet a minisztériumba, már „ki is nőtte” a szobát. 1917. november 19-én már azt tudatja Schmidt-Ott kultuszminiszterrel,³⁸⁶ hogy ő maga már nem fér el az igazgatói szobában, mert oly örömdetesen gazdagszik a könyvtár, hogy a könyvek az egész szobát elfoglalják. Ekkor a könyvek megfelelő elhelyezése érdekében, a szoba minden oldalát beborítva, 18 méter hosszúságban kapott újabb könyvespolcokat.

A szűk teremviszonyok megoldását eredményezte, hogy az intézet 1920 áprilisában átköltözött a Behrenstrasséból az egyetem egyik melléképületébe, a Dorotheenstraße 6. szám alá. A klasszikus stílusú épületet, ami azelőtt a szász követség székhelye volt, Berlin híres építész, Karl Friedrich Schinkel tervezte. Gragger 16 első emeleti helyiséget kapott, ahol kényelmesen be tudott rendezkedni, és a könyvtár elhelyezését is jól meg tudta oldani. A helyiségekben gázvilágítás volt, de eléggé elhanyagolt állapotban. Ezek felújítása helyett Gragger

---

³⁸³ Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6551

³⁸⁴ Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6145

³⁸⁵ Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6458

³⁸⁶ Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6600

elektromos világítást építtetett ki. A világítótesteket, bronz és porcellán csillárokat és asztali lámpákat ajándékként szerezte az Intézet számára.³⁸⁷

Az Intézet története attól a pillanattól kezdve összeforrott a Collegium Hungaricuméval, amikor Gragger ajánlatára Klebelsberg eldöntötte, hogy nem Dahlemben, hanem Berlin központjában hozzák létre a magyar diákothont. Gragger a két intézményt mindig is össze akarta kapcsolni, először Dahlemben tervezte a hungarológiai központot létesítését, majd a tervek megváltozásával „az egyetem és a tudományos gyűjtemények tőszomszédságában”. Elképzelése megvalósításához azonban az Intézetnek is költöznie kellett. A Magyar Intézet a porosz állam által fenntartott intézmény volt, így a kormány beleegyezése és határozata kellett a Collegiummal egy közös sarkon álló épületbe való költözhéshez. Becker kultuszminiszter minden támogatást megadott az elgondolás keresztülviteléhez. Maga készített egy átiratot a porosz pénzügyminiszter számára 1926. február 11-én,³⁸⁸ amiben vázolta az egész hungarológiai komplexum létrehozására vonatkozó tervet. Becker arról tájékoztatta Hermann Höpker-Aschoff pénzügyminisztert, hogy az 1926. január 14-én tett jelentése óta megváltoztak a Collegium Hungaricum dahlemi építésével kapcsolatos tervek: az új elképzelés szerint Berlin központjában épülne fel az otthon. A magyar állam, illetve az Országos Magyar Gyűjteményegyetem a Dorotheenstraße 2. szám alatti épület megvásárlásával és átépítésével létrehozna az új a Collegium Hungaricumot, ám csak abban az esetben, amennyiben lehetőség nyílna arra, hogy a Magyar Intézetet áthelyezzék közvetlen szomszédságába, a Kupfergraben 7. szám alá, mely épület a pénzügyminisztérium tulajdona. A két intézmény így egy egységes komplexumot képezhetne, és a berlini egyetemmel együtt egymás szomszédságába kerülhetnének. A Magyar Intézet jelenlegi helyén, a Dorotheenstraße 6. szám alatti épületben 16 helyiséget foglal el, amelyek felszabadulnának más tanszékek, illetve szemináriumok számára, így ez a megoldás enyhíthetne a bölcsészkar állandó teremhiányon. Egyébként is szükség volna további termeket biztosítani a finnugor és urál-altaji osztállyal kibővült intézet zavartalan működéséhez, így ez a probléma is megoldódna. Becker átiratában

³⁸⁷ BArch, R 4901/1439, UI 5148 – Az 1921. január 19-én a minisztériumba írt levelében visszakérte a világítás kiépítésére megelőlegezett 5000 márkát, ez összesen kívül, mint írja, saját anyagi forrásaiból is áldozott e célra.

³⁸⁸ GSTA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a. Sekt. 2. Tit. XIX. Nr. 99, UI 45139 – Ez az egyetlen levéltári dokumentum, ami a Magyar Intézet áthelyezésének szükségességét fogalmazza meg.

egy írásbeli nyilatkozatot kér a pénzügyminisztertől arra vonatkozólag, hogy kész átengedni az épületet egy később meghatározott időpontban a Magyar Intézet számára.

Becker hamarosan értesítette Gragger arról, hogy a pénzügyminiszter mindenben együttműködik vele, így Gragger már március 5-én intézte költözéséről tájékoztatta Klebelsberget; jelezte azonban a várható nehézségeket is. „A [Collegiummal] szomszédos telken levő, Knobelsdorff által épített és porosz állami tulajdonban levő palotát a porosz kormány az egyetem magyar tudományos intézete céljaira átengedi. Diplomáciai közbenjárásra nincs szükség, mivel a porosz kormány ezt a maga kezdeményezéséből kívánja átengedni, amiről Becker kultuszminiszter úr a napokban levélben fogja értesíteni Excellenciádat... Ebbe a palotába való beköltözés azzal a nehézséggel jár, hogy jelenleg Prof. Max Reinhardt³⁸⁹ és családja lakik benne, kilakoltatásuk törvényileg és elvileg lehetséges lenne, azonban de facto lehetetlen most neki felmondani, mert Max Reinhardt a mostanival egyenlő, illetve hasonló művészi értékű lakást kíván e helyett, s így a tárgyalások előreláthatólag el fognak még húzódni. Ez azonban nem okoz nagyobb nehézséget, mert az intézet mai helyiségében is a Collegium közelében lesz, úgy hogy ha e kérdés még egy félévig is elhúzódna, nem befolyásolná a végleges elhelyezés kérdését.”³⁹⁰

Gragger később még említést tett Klebelsbergnek arról, milyen nagy áldozatot vállal a porosz kormány a ház renoválásával. „A Knobelsdorff palotát a porosz kormány a Magyar Intézet számára kitartóan tartja és restauráltatja, ami a mai viszonyok között, amikor az egyetem tavalyi költségvetését is most tíz %-kal megrövidítette a pénzügyminiszter, valóban nagy tett.”³⁹¹

A pénzügyminiszter Becker kérésének megfelelően 1926. március 9-én kelt határozatában³⁹² elrendelte, hogy az intézetnek szánt épületet bérelő Max Reinhardt bérleti szerződését az év október 1. napjától felmondják, s e naptól átadják az épületet a Magyar Intézet elhelyezésére. A kultuszminisztérium és személyesen Gragger kapta a megbízatást, hogy Reinhardt számára megfelelő lakást találjon.

³⁸⁹ Max Reinhardt (1873-1943) osztrák színész, rendező, különböző színházakban dolgozott Berlinben.

³⁹⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. márc. 5.

³⁹¹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1926. ápr. 18.

³⁹² GSzA PK I. HA Rep. 76 (Kultuszminisztérium) V a. Sekt. 2. Tit. XIX. Nr. 99, UI 45756

A Magyar Intézet számára átengedett kétemeletes késő barokk stílusú épület Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff tervei alapján épült 1750-ben. A Magnus-háznak³⁹³ is nevezett épületet Max Reinhardt 1911-től bérelte. Itt lakott szüleivel, Edmund fivérével, valamint felesége és két gyermeke is a házban talált otthonra. Az épület számos egyéb helyiség mellett 18 szobából – közöttük két nagy, 8 illetve 4 ablakos teremből – állt, a legkisebb szoba 30 négyzetméteres volt. Reinhardt kezdetben nem akart kiköltözni, jogtalanak tartotta a bérleti szerződés felmondását, ügyvéddel járt el az ügyben, majd Becker kérésére, aki hivatalos és magánlevelezést is folytatott vele, elfogadta a Magyar Intézet költözésének szükségességét, már csak megfelelő lakást kellett számára találni, ami az akkori lakásviszonyok között nem volt könnyű feladat. Gragger és Becker nagyon sokat dolgoztak azon, hogy jó állapotú, jó helyen fekvő, megfelelő méretű lakást találjanak. Már április hónaptól, a pénzügyminiszteri határozatot követően, több lakást felajánlottak Reinhardt számára, többek között Charlottenburg illetve a Bellevue kastélyok szomszédságában, vagy egy kilenc szobás lakást a Pariser Platzon álló Max Liebermann-féle palotában, azonban nem sikerült megegyezniük.

Gragger már nem érte meg a továbbiakat. A fél évre tervezett munkálatok csak nagyon lassan haladtak előre. Az Intézet végleges helyre való költözésének elhúzódó, terjedelmes dokumentációval ellátott történetét rövid áttekintésben foglalom össze. Reinhardt egy év múlva, 1927. május 20-án írásban jelezte, hogy megfelelőnek tartja a Bellevue kastély parkjában álló kertészházat, és kész megkötni a bérleti szerződést. A kertészház akkori lakójának, Gerischer kertigazgatónak a neubabelsbergi kastélyba való áthelyezése, valamint a ház rendbetétele is időt vett igénybe, így Reinhardt kiköltözésének végleges határidejét Becker a pénzügyminiszterrel egyeztetve szeptember 1-jére tűzte ki, hogy azután megkezdődhessen a Magyar Intézet költözése. Reinhardt a bérleti szerződést csak 1927. december 9-én írta alá, mert a kertigazgató költözése elhúzódott.³⁹⁴

---

³⁹³ Heinrich Gustav Magnus (1802-1870) német fizikus és kémikus ugyanis itt alapította meg és vezette (1842-1870) Németország első fizikai intézetét. A ház falára 1930-ban kihelyezett emléktábla ma is látható.

³⁹⁴ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. XIX. Nr. 99, UI 46156; 7754; 9067; 6045; 6858; 6046; 7601; 5011

Amikor úgy tűnt, hogy már minden jó vágányon halad, Max Reinhardt elvált felesége, Else Heims két héttel a megadott időpont előtt ügyvéd útján tiltakozott a kiköltözés ellen. Arra hivatkozott, hogy volt férje öt éve nem lakik a házban, s annak ellenére, hogy csak névleges bérlő, megfelelő lakhatási lehetőséget biztosítottak számára, míg őt egyszerűen csak felszólították, hogy költözzön ki a házból. Annak vizsgálatát kérte Beckertől, nem tudná-e tevékenységi körét akkor is ellátni a Magyar Intézet, ha gyermekeivel továbbra is bérelhetné lakását, hiszen ez az otthona, és munkája, gyermekeit pedig az iskolák szintén ide kötik. A miniszter a kérést elutasította ugyan, abba azonban beleegyezett, hogy a híres berlini színésznő a házban maradhasson, míg lakást nem találnak számára.³⁹⁵

Az épület renoválási tervezete és annak költségvetése 1928. január 5-re készült el, az egyetem gazdasági igazgatója ekkor küldte át a kultuszminisztériumba, megjegyezve, hogy az Else Heims által lakott felső szinthez jelenleg nem tudnak hozzáférni, de egyelőre így is elég szobával fog rendelkezni a Magyar Intézet. Az átépítési, renoválási költségeket 155 800 birodalmi márkára tervezik.³⁹⁶ Ez azonban a folyamatos újratervezések és változtatások következtében először 141 500 RM-ra módosult, majd végül 99 000 RM-ban maximálták a lehetséges kiadásokat. A belső berendezésekre 37 000, majd végül 27 000 RM összeget irányoztak elő. A porosz pénzügyminiszter a tervezett pénzüsszeget 1928. augusztus 25-én hagyta jóvá. A központi fűtésrendszer kialakításához az év folyamán további 9 700 RM-ot biztosított.³⁹⁷

1928. május 15-én Becker arról számolt be Klebelsbergnek, hogy az intézet költözése legkorábban az év őszén várható az átépítés elhúzódása miatt, az épület ugyanis rosszabb állapotban van, mint kezdetben gondolták, és így jelentősebb átépítési munkálatok zajlanak. A nagyszerű terv, hogy a hungarológiai komplexum egyszerre kerül majd átadásra, nem teljesíthető. Becker Ilse Heims ügyét is érintette a levélben, megjegyezve, hogy maradása egyelőre nem zavaró, sőt két okból üdvözlendő is: egyrészt kiköltözése esetén oly sok helyiség állna az Intézet rendelkezésére, amennyire jelenleg nincs szüksége, másrészt pedig más

---

³⁹⁵ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sek. 2. Tit. XIX. Nr. 99, UI 7867; 8284

³⁹⁶ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sek. 2. Tit. XIX. Nr. 99, UI 5044; 6537

³⁹⁷ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 151 (Finanzministerium) III 4 Nr. 8; 1; 2 II

intézetek egyáltalán nem néznék jó szemmel, ha a Magyar Intézet egymaga nyerne elhelyezést egy ekkora épületben.³⁹⁸

Az ősz helyett csak a következő év tavaszán kerülhetett sor arra, hogy Farkas Gyula a berlini egyetem legkiemeltebb intézetének költözését irányíthassa. Méltó büszkeséggel tájékoztatta Klebelsberget a jelentőségteljes eseményről. „Mély tisztelettel jelentem, hogy az Ungarisches Institut új épülete teljesen elkészült és a mai napon megkezdjük a hurcolkodást. A porosz kultuskormány áldozatkészségéből intézetem ma a berlini egyetemnek legszebb és legjobban felszerelt intézete, és méltó módon képviseli a Collegium Hungaricum szomszédságában a magyar kultúrát.”³⁹⁹

A porosz kultuszminisztérium a Dorotheenstraße 6. számú épület felszabadult teremt a Szláv Intézet számára kérte kiutalni, ami ezáltal a Kelet-Európa Tanszék közvetlen szomszédságába kerülhetett.⁴⁰⁰

Az Intézet beköltözése ellenére az építkezési utómunkálatok még jó fél évig elhúzódtak. A Preußische Bau- und Finanzdirektion elnöke 1930. január 30-án jelentette a kultuszminiszternek, hogy az Am Kupfergraben 7. számú épület átépítési munkálatai befejeződtek, és ezt megelőzően, január 23-án a teljesen felújított épületet átadták az ott működő intézetnek.⁴⁰¹

Klebelsberg az 1929-es régészeti konferencia tiszteletére ismételten Berlinben tartózkodott. Ebből az alkalomból a berlini egyetem díszdoktori címet adományozott a miniszternek. Amikor április 23-án látogatást tett a kultuszminisztériumban, mindkét ország kultuszminisztere beszédet mondott. Klebelsberg beszédében hangsúlyozta, hogy a díszdoktori címet nem személyének szóló kitüntetésként, hanem a német-magyar kulturális együttműködés sikerességének elismeréseként értékeli. Becker a

³⁹⁸ GSIA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/257/XXVIII

³⁹⁹ BGA Magyar Intézet iratai, Egyéb iratok dosszié, 1929. márc. 5.

⁴⁰⁰ GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. XIX. Nr. 99, UI 5044

⁴⁰¹ GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. XIX. Nr. 99, UI 8362

Else Heims a nyolcszobás lakást az állandóan kialakult hosszabbításoknak köszönhetően végül is 1934 januárjáig bérelhette: január 10-én költözött ki, és akkor adta le a lakás kulcsait. Már januárban megkezdődött a szobák átalakítása és felújítása, több mint 32 000 birodalmi márka tervezett költségvetéssel. Nem találtam nyomát annak, hogy a Magyar Intézet bővítését tervezték volna a megürült helyiségekkel, ellenben már 1933 áprilisától (a Vorgeschichtliches Seminar mellett) többször is a Seminar für politische Pädagogik elhelyezése került szóba, az átépítési munkákat már kifejezetten a tanszék számára kezdték meg. Vö.: GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. XIX. Nr. 99, UI 5224; 5161; 6328; 7981

legfontosabbnak tartotta kiemelni, hogy az éppen most megnyílt porosz állami tulajdonú Magyar Intézet végre a magyar állami intézmény, a Collegium Hungaricum mellett áll, így Gragger álma, ami Klebelsberg első hivatalos látogatásakor még csak terv volt, ezennel teljesült.⁴⁰²

---

⁴⁰² Vö.: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 1562

11.2. A Collegium új otthona, a Herz-palota

1926 tavaszán Gragger úgy tervezte, hogy mindkét intézménye még az év végéig új helyére fog költözni. A Collegium átépítési munkálatai a nyár elején megkezdődtek, az Intézet költözéséhez pedig mindenekelőtt Reinhardt számára kellett új lakást keresni. Gragger minden erejét és idejét igénybe vette a két szál egybefonódása. A Collegium ügyének intézése elsőrendű feladattá vált számára. Összeköttetéseit felhasználva szervezte a munkát, küzdött a hivatalokkal, maga gondoskodott az építőanyagok beszerzéséről, tervekét készíttetett az átalakítás különböző lehetőségeiről, bár az építési engedély még nem volt a birtokában. A porosz kormány is jelét adta segítőkészségének – igaz, Becker ösztönzésére. Becker felhívta a pénzügyminiszter figyelmét az értékelkedési adó esetleges elengedésének lehetőségére, amire augusztus 21-én érkezett válasz. A pénzügyminiszter közölte, hogy az ügy kultúrpolitikai és külpolitikai jelentőségére való tekintettel méltányosságból elengedi a Dorotheenstraße 2. szám alatti telek és épület után fizetendő adót a pótlékokkal együtt.⁴⁰³ Becker átiratot küldött a külügyminisztériumba is, melyben azt javasolta, hogy a minisztérium a német-magyar kulturális kapcsolatok ápolása és fejlesztése érdekében járuljon hozzá az épülő Collegium Hungaricum berendezéséhez egy esetleges 10 000 márka összegű támogatással. Az kért összeget (augusztus 13-án) fel is ajánlotta a minisztérium, azzal a kéréssel, hogy amennyiben lehetséges, a hozzájárulás a díszterem berendezésére legyen fordítva.⁴⁰⁴

Az építkezés megkezdődésével gondok merültek fel az épület alapozásával. „Jelenleg az alapozás kellő megerősítésével bajlódunk, hogy később kellemetlen meglepetéseknek ne legyünk kitéve. Mint esetleg méltóztatol tudni róla, a szembenlevő múzeumok építésénél ez okozta a legtöbb gondot a Spreepart talajának lazasága miatt.”⁴⁰⁵ A következő napokban ügyes intézkedésével Gragger jelentős kiadásoktól kímélte meg az építkezés költségvetését. „A Baupolizei... 450 m.-re akarta az alapot lemélyíteni, de nekünk sikerült őt meggyőzni, hogy csak egyes helyeken szükséges a cölöpözés ahhoz, hogy az őt emeletet ráraakassák. Ez az alapozás lehetővé teszi a ház legjobb

⁴⁰³ Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 7926 (A levelezés azonos jelzet alatt.)

⁴⁰⁴ AA PA R64483/VI B 9912; 12884

⁴⁰⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1926. júl. 13.

részének, a dorotheenstrassei frontnak teljes kihasználását. Ha további bővítés szüksége merülne fel, akkor a hátsó épület és a kert még igen nagy lehetőséget nyújt. Így 38 ember részére nyerünk egészséges, napos, szellős elhelyezést.”⁴⁰⁶

A fenti levél utolsó mondatában Gragger 38 kollégista elhelyezését említi: ebből kitetszik, hogy a kollégisták maximális létszáma a kollégium bővítésének tervében nem éri el a negyven főt. Klebelsberg eleinte 60 fő kiküldésében gondolkodott. Magyary leveléből is láthatjuk, hogy a ház sikeres megvétele után a minisztériumban ekkora számmal terveztek. „A Collegium Hungaricumban kb. 60-as létszámot tervez a miniszter. Ezek azonban nem lesznek mind ösztöndíjasok, hanem fel akarja hívni a közvélemény figyelmét arra, hogy jómódú szülők, akik eddig aggodalommal engedték csak külföldre a gyermekeiket, az önköltség megtérítése fejében fizetési helyre küldjék gyermekeiket a kollégiumba, ha azoknak a tudományos igényeknek megfelelnek, amelyeket a kollégium megkövetel. Hogy a 60-as létszám hogy oszoljék meg, abban nem akar állást foglalni, és ha kisebb részük lesz csak főiskolás, és a felénél több végzett, mind azt meggyőzően kifejted, az ellen nincs észrevétel.”⁴⁰⁷ Arról, hogy a 60 főben önköltséges kutatók is benne foglaltatnak, Klebelsberg Beckernek is tájékoztatást nyújtott. Március 16-án írt levelében érinti, hogy 60 tudós kiküldését tervezi már októberben, közöttük azonban nem csak ösztöndíjasok lennének, hanem a legjobb magyar családok fiai közül olyanok is lehetőséget kapnak Berlinben, akik a költségeket maguk állják, mindezt annak érdekében, hogy az ország jövőbeli vezetői otthon befejezett tanulmányaikat Berlinben egészíthessék ki.⁴⁰⁸

A házvételt követő időszakban, az építkezés terveinek kidolgozásával egy időben Gragger arról próbálta meggyőzni Klebelsbergert, hogy hatvan kollégista túlságosan sok lenne, mivel a képzés befejezése után magyarországi elhelyezkedésükkel komoly problémák merülnének fel. „Nemcsak az építkezés miatt, hanem már a kiválasztás problémájának minél megnyugtatóbb megoldása szempontjából is ajánlatos volna, ha a Collegium Hungaricum... üzeme a jövő évben nem indulna meg mindjárt a legszélesebb keretekben, hanem csak legfeljebb 30-40 taggal. Egyáltalában mikor évről-évre megszámlálhatatlan

⁴⁰⁶ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1926. júl. 29.

⁴⁰⁷ OSzK Kt. Magyary Zoltán levele Gragger Róberthez, 1926. márc. 15.

⁴⁰⁸ Vö.: GSzA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/ 194/XVIII

milliókat ad ki a magyar állam a külföldi intézeteire, súlyos lelkiismereti kérdés az emberanyag lehető legjobb kiválasztása. Vigyáznunk kell, nehogy a kollégisták számának hirtelen nagymérvű szaporodása a szellemi proletariátus megnövekedését vonja maga után otthon, akik megnövekedett igényeiket a hazai szegényesebb viszonyok közt nem tudják kielégíteni, elégedetlen tömegeket alkossanak. Olyan embereket kell nevelnünk, akikben nyugateurópai műveltség mellett megfelelő erkölcsi erő is van ahhoz, hogy felszínen maradjanak akkor is, ha esetleg nem is érik el mindjárt igényeik kielégítését.”⁴⁰⁹ Pár nap múlva Gragger Magyarynak is kifejtette nézetét a kollégisták tervezett létszámát illetően. „Hatvan kollégista óriási szám. A németeknek pl. elég gondot okoz már az is, hogy a bécsi magyar kollégiumba mindig három elsőrangú embert küldjenek. Nagyon kell vigyáznunk arra, hogy ne neveljünk végeredménykép elégedetleneket, forradalmáranyagot azzal, hogy magas képzettségű embereket küldünk évről-évre haza, akik otthon nem tudnak elhelyezkedni megfelelően. Csak a berlini kollégisták közül itt van Szakács, Brunner, Soó és Strausz, akik közül különösen a két utóbbi legelsőrangú szakember, – valamennyi reménytelenül és kilátástalanul áll itt a jövőt illetően. ... Nézetem szerint 30, legfeljebb 40 a legmagasabb szám, ha nem akarjuk az üzemet demokratizálni, ami a szellemi szelekciónál óriási veszélyt rejt magában, mert a mélyebben álló tömegek természetszerűleg magukhoz vonják a magasabbra lendülőket... és csak később, ha Nagymagyarország helyreáll, vagy úgy hozza magával a szükséglet, akkor a mi rendkívül kedvező telkünkön még mindig építhetünk hozzá 20-30 szobát... ”⁴¹⁰

Klebsberg elfogadta Gragger véleményét és érveit a Collegium lakóinak létszámáról, így ennek figyelembe vételével készültek az átépítés tervei. „Örülök, hogy a kisebb, 30-as tagszám mellett döntöttetek, ennek nemcsak az az elsőrangú fontosságú haszna van meg, hogy ezt a kevesebb embert aztán igazán átgyúrhatjuk majd dolgozni tudó és dolgozni akaró emberré, hanem az átalakítási és berendezési költségekkel is meg tudunk maradni az előirányzott költségek keretén belül. Az átépítést tehát úgy terveztetem, hogy 30 tagot tudjunk benne elhelyezni, egyúttal azonban alkalmas legyen arra, hogy adandó alkalommal, ha szükség és pénz lesz rá, tetszés szerint tovább bővíthető legyen.”⁴¹¹ A Collegium

⁴⁰⁹ OSZK Kt. Gragger Róbert levele Klebsberg Kunóhoz, 1926. ápr. 9.

⁴¹⁰ OSZK Kt. Gragger Róbert levele Magyar Zoltánhoz, 1926. ápr. 12.

⁴¹¹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyarival (1924-26), 1926. máj. 1.

alapítását követő első két évben az induló létszámok még nem érték el a harmincat, de az új épületbe való beköltözést követően az ösztöndíjasok száma mindig 30 fő körül mozgott, a világválság és az újabb háború következtében azután jelentős visszaesés következett be.⁴¹²

Az elfogadott kollégista-létszám alapján készült a Gragger által utolsóként indított 1926/27. tanévre a pályázati felhívás: a benne foglaltak szerint 30 állami ösztöndíjas helyre lehetett jelentkezni. „Az ösztöndíjasok 1926. évi október 15-től teljes ellátást (lakás, fűtés, világítás, kiszolgálás, napi háromszori étkezés, mosás és orvosi kezelés) kapnak a kollégiumban (Berlin, Dorotheenstrasse 2.) és tanulmányi kiadásait is a kollégium fizeti. Az ösztöndíjak a következő tudományágak között oszlanak meg: jog- és állam-, közgazdaságtudomány, bölcsészet-, nyelv-, természettudomány, orvostudomány, műgyetem. Pályázhatnak: 1. Férfiak, akik az egyetemet, műgyetemet, főiskolát már elvégezték és még 35. életévüket nem töltötték be; 2. azok az egyetemi, műgyetemi hallgatók és pedig első sorban németszakos bölcsészhallgatók, jog- és közgazdaságtudományi hallgatók és protestáns theológusok, akik legalább 4 félévet sikerrel végeztek.”⁴¹³

A berlini hungarológiai központ kialakítása során a kultuszminisztériumban egy még nagyobb szabású koncepció formálódott. Az elképzelés hamarosan tettekre váltott: Klebelsberg megbízást adott Graggernek, hogy keressen egy villát Dahlemben, ahol egy kisebb kollégiumot kíván létrehozni, kifejezetten a dahleми intézetekben dolgozó kutatók számára. „A Collegium és Intézet gigantikus arányokat ölt: most még egy villát is veszek Dahlemben a Kaiser Wilhelm-Instituti collegistáknak, a Thielallee és a Hittorfstr. sarkán.” – értesíti Gragger Farkas Gyulát a legújabb fejleményekről.⁴¹⁴ Klebelsberg Schmidt-Ottinak írt levelében számol be nagyszabású tervéről. „E házvétellel [Herz-palota] azonban nem akarok

⁴¹² Vö. A Collegium megalapítása és első otthona c. fejezetben szereplő adatok, ill. a továbbiakban: A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1924/25-1941/42. tanévben. Bp., 1925-1944.

⁴¹³ ELTE Lt 8/b, 1802/1925/26 – A „pályázati hirdetmény” szövegét Gragger fogalmazta meg, és küldte el Magyarynak levele csatolmányaként. Vö.: OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyar Zoltánhoz, 1926. ápr. 8. – Gragger utolsó tanévére végül is 33 fő nyert felvételt. Ez a kollégiumi év azzal az érdekességgel bír, hogy a kollégisták között két nő is volt, mindketten zenetörténeti előadásokat hallgattak. A Gragger-archívumban található nyolcoldalas nyomtatvány (A berlini Collegium Hungaricum volt tagjainak névjegyzéke az 1932-33. tanévig bezárólag) tanúsága szerint 1933-ig erre nem volt több példa.

⁴¹⁴ BGA Gragger Róbert iratai, Gragger levelei Farkas Gyulához (1921-26), 1926. márc. 10.

lemondani a dahlemi megoldásról. A dahlemi koncepció, Althoffnak ez a nagy gondolata rám olyan hatalmas benyomást tett, hogy valóban nem tudnék lemondani arról, hogy a magyar tudománypolitika ott is egy intézménnyel képviselve legyen. Azért az a tervem, hogy jelenlegi Marienstrasse-i házunkat, ahol a magyar intézet most van, eladom s helyette Dahlemben villát veszek, amely a berlini Dorotheenstrassei magyar intézet fiálisa lenne s azokat fogadná be, akik a dahlemi intézetekben dolgoznak. Ezen a módon intézményesen vetjük meg az alapját annak a tervnek, amelyet Önnel igen tisztelt Barátom annyi szeretettel kovácsoltunk.”⁴¹⁵

Gragger pár nap múlva már meg is találta a megfelelő villát. Klebelsbergnek a villával kapcsolatos konkrét terveit vázolta, miközben egyelőre lebeszélte a minisztert a Marienstraße-i ház eladásáról. „Mivel tudom, mily súlyt helyez Excellenciád a dahlemi telepre, ill. helyesebben mondva a Kaiser Wilhelm Forschungsinstitutokban dolgozókra, utánajártam, miként lehetne a dahlemi tervet is rövidesen megvalósítani. A dahlemi kutató intézetek közvetlen közelében, a Hittorfstrasseban, eladó egy kettős villa. Ezen összeépített ikervillákban összesen 15 szoba van, amelyekben tehát 15 embert lehetne elhelyezni és pedig nemcsak a dahlemi intézetekben dolgozókat, hanem a fennmaradó szobákba a jó levegőre jobban rászoruló, gyengébb kollégistákat is. E két villa ára a kerttel együtt 175.000.- márka. A Marienstrassei ház eladására a mostani idő alkalmatlan, mivel nincsenek fizetéképes vevők, ma csak venni érdemes, mert az árak aránylag alacsonyok. A dahlemi villa finanszírozása tehát inkább oly módon volna intézendő, hogy a Dorotheenstrassei házunkra a volt tulajdonostól, a Herzcsaládtól egy évre a Reichsbankdiskont alapján, azaz 8%-os jelzálogkölcsönt vennénk fel. Egy év alatt a viszonyok itt is annyira javulhatnak, hogy a Marienstrassei házat érdemes lesz eladni, viszont a dahlemi villát már ez alatt az év alatt is használhatnók, mert a villa jelenlegi tulajdonosa Amerikába vándorol ki, tehát a házat rögtön kiúrtí, s mivel a ház 1923-ban épült, a lakáshivatalnak a hatásköre nem terjed ki rája. Ha Excellenciád dahlemi tervét már most kívánja

---

⁴¹⁵ OSzK Kt. Klebelsberg Kuno Schmidt-Ott Friedrich-hez, 1926. március 8. (Német fordításra kiadott fogalmazvány.) A levélrészlet utolsó mondata arra utal, hogy a dahlemi kollégium tervét Klebelsberg és Schmidt-Ott közösen gondolták ki. Ezt bizonyossá teszi Klebelsberg szeptemberi levele, amiben arról írt, hogy megvalósult Schmidt-Ott javaslata, megvették Dahlemben a telket. A telken egy kis villa áll, ami egy bizonyos Somogyvár úr tulajdona volt, és alkalmas arra, hogy átalakítsák kollégiummá. Vö: OSzK Kt. Klebelsberg Kuno Schmidt-Ott Friedrich-hez, 1926. szeptember 5.

megvalósítani, akkor kérek felhatalmazást a ház megvételére. A felhatalmazást talán alkalmasabb lenne az én nevemre kiállítani, mivel a követség felhatalmazása némi komplikációkkal jár.”⁴¹⁶

A villa megvételére csak ősszel került sor, azonban az ikervillát nem, csak a telek kisebb részét sikerült a Collegium Hungaricum számára rendelkezésre álló összegből kiszorítani. Magyary értesítette Graggert a miniszter döntéséről. „...[Klebsberg] sajnos úgy döntött, hogy csak a teleknek a kisebb részét tarthatjuk meg, és azt a 30.000 márkát is az 1,200.000 márkába kell beszorítanunk, mert erre a célra további pénz szerzésre nincs semmi kilátás. A telket megszerezzük és később fogunk rajta építeni, amikor módunk lesz rá. A telek nagyobb részét, bár mennyire sajnálnók is és örültem volna neki, ebben a pénzügyi helyzetben belátom, hogy nem tudjuk megvenni.”⁴¹⁷

A dahlemben létesítendő kisebb kollégium – illetve ahogy a levelekben említésre kerül: kutató intézet – tervezésével egyidejűleg Gragger segítséget kért a két kollégium igazgatásával járó teendői egyszerűsítése érdekében. Csak a kutató intézet igazgatását akarta megtartani, így a másik egység vezetésére Tamedly Mihály kapott felkérést. Gragger már régebben jelezte, hogy a Collegium kurátora kíván lenni: „A kollégium vezetésével való megbízásomhoz a porosz kormánynak kell hozzájárulnia; Beckerrel való megbeszéléseim folyamán ő úgy nyilatkozott, hogy legalkalmasabb megoldás az volna, ha nekem a kurátori címet méltóztatnál adni, amely legjobban egyeztethető össze porosz hivatalnoki minőségemmel.”⁴¹⁸ – írta Klebsbergnek az előző év őszén. A miniszter válaszában egyetértéséről biztosította: „... hogy a collegium igazgatását kurátori minőségben méltóztatással átvenni, magyar részről semmi akadály nem lesz.”⁴¹⁹ A kollégiumi tervek Gragger már ennek megfelelően készítette. „Az előző rész első emeletén látható nagy lakás a kurátornak van szánva, nem okvetlenül most a magam számára, hanem a jövőre való tekintettel. Ha én nem is költözöm be, e helyiségeket mindig fel lehet majd használni, pl. előkelőbb vendégeink elhelyezésére. Ezeket a szép, reprezentatív jellegű helyiségeket kár volna

---

⁴¹⁶ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebsberggel (1924-26), 1926. márc. 12.

⁴¹⁷ OSzK Kt. Magyary Zoltán levele Gragger Róberthez, 1926. okt. 18.

⁴¹⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebsberg Kunóhoz, 1925. nov. 4.

⁴¹⁹ OSzK Kt. Klebsberg Kuno Gragger Róberthez, 1925. nov. 11.

feldarabolni egyes kisebb szobákra, de nem is lehetne megtenni anélkül, hogy az egész ház művészi egységét meg ne bontsuk.⁴²⁰

Gragger kérte fel Tamedly Mihályt az esetleges együttműködésre. Tamedly a bécsi Teréziánium tanára volt, s tereziánumi beosztása mellett a gárdapalota gondnoki teendőit is ellátta. „A főiskolai collegium ügyében írtam Támedlynak, aki örömmel és lelkesedéssel kész elvállalni annak vezetését. Én igen örülök neki, mert alig hiszem, hogy ma megfelelőbb embert kaphatnánk. Mivel a miniszter úrnak célja, hogy protestáns teológusokat is küldjön ki a Collegiumba, előnyös, hogy Támedly maga kálvinista...”⁴²¹ Gragger örömmel vette, hogy a minisztérium két külön igazgatói posztot biztosított a Collegium két egységének vezetésére. „A külföldi tudományos intézetek, jobban mondva kollégiumokról szóló törvényjavaslat tervezetében megnyugvással látom..., hogy úgy az egyetemi hallgatók kollégiuma, a szorosabban vett Collegium Hungaricum, mint az idősebbek, a postgraduates számára felállított Kutató Intézet (ha így akarjuk nevezni) élére egy-egy külön igazgatói állás van szervezve, így tehát biztosítva van a két ikerintézmény megfelelő vezetése.”⁴²² Magyary ezt követően még tisztázta Graggerrel a feladatköröket. „Az igazgatásnál ne legyen félreértés! Nem tervezünk más változást, mint hogy beosztjuk Hozzád Támedlyt. Hatáskörét szintén Veled egyetértésben fogjuk megállapítani. Ha külön kollégiumot, és külön kutató intézetet csinálunk, akkor az előbbit esetleg rá bízuk, s Te mint kurátor ott is feletted állsz, de a kutató intézetnek nem szántunk külön direktort, hanem számítunk rá, hogy azt magad tartod kézben...”⁴²³

Tamedly Mihályt, „a bécsi Teréziánumi Akadémiához beosztott középiskolai tanárt” a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1926. augusztus 1-jétől „a szolgálat érdekében a berlini Collegium Hungaricumhoz” helyezte át, havi 500 márka illetménnyel és a kollégiumban való lakhatási lehetőséggel.⁴²⁴

Klebsbergnek a Collegium Hungaricummal Berlint mint egyetemi világvárost érintő elgondolásai is voltak. 1926. március 16-án Beckernek arról írt, mennyire figyelemmel kíséri, hogy Párizsban egy új „Cité Universitaire” kiépítésén

⁴²⁰ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebsberggel (1924-26), 1926. ápr. 9.

⁴²¹ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. márc. 9.

⁴²² BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. ápr. 12.

⁴²³ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. ápr. 15.

⁴²⁴ Vö.: MOL 636 – 317.29/534, 1926. szept. 9.

dolgoznak. A franciák sok országgal folytatnak tárgyalásokat, Belgium, Kanada és Argentína már építi kollégiumát. Azt tartaná kívánatosnak, ha a skandináv és a balti államok, valamint Bulgária és Törökország követné a magyar példát, s a magyar kollégium felépítése csak a folyamat kezdete lenne, melynek végén egy, a párizsihoz hasonló külföldi kolónia jönne létre Berlinben.⁴²⁵ Klebelsberg elképzelése hamarosan valósággá válik. Gragger pár hónap múlva arról informálta a minisztert, hogy megindult a külföld érdeklődése Berlin iránt, és a nemzetközi tervekben a magyar kollégium mintaként szolgál. „Hogy egy kellőképp berendezett kollégiumnak milyen jelentősége lesz nemzetközi viszonylataink szempontjából, annak már most is több biztató jelét látom. Napról-napra jönnek hozzáam személyiségek, akik a nemzetközi kulturális kapcsolatok kiépítésében hivatalos, vagy félhivatalos szerepet visznek, így legutóbb dr. Pritwitz, az Institut de Coopération Intellectuelle embere, akik bámulattal nézik a kollégiumot, mint a nemzetközi szellemi együttműködés egy mintaszerű intézményét. Legutóbb egy nagyszabású konferencián, amelynek tárgya a külföldi fiatal tudósoknak Berlinben való elhelyezése volt, a berlini Collegium Hungaricum mint mintakép szerepelt.”⁴²⁶ Gragger legközelebbi levelében már a külföldi kollégiumok alapításáról szóló tárgyalásokról számol be. „A magyar kultúrmunkának ez a grandiózus alkotása bármily csendesen és reklám nélkül jön is létre, máris magára vonta a közfigyelmet s utánpótlásra talál. Jelenleg egy francia kollégium létesítéséről tárgyalnak, de se nekik, se a hasonló terveket szövő oroszok, olaszok s japánoknak nem fog sikerülni egy ily nagyszerű megoldás, mert egyszerűen nincs több ily fekvésű telek, vagy ház a vidéken.”⁴²⁷

A külföldi érdeklődéssel párhuzamosan a Collegium Hungaricum nemzetközi jelentősége is kezd megmutatkozni. Ezzel Gragger megvalósulni látja célkitűzéseit: a magyar tudományosság a Berlinnek tulajdonított híd szerep által bekapcsolódhat a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe. „A kollégium jelentősége csak most fog igazán kibontakozni, hogy a németiség a különböző szerződések és egyezmények megkötése után teljes erővel kapcsolódhatik bele a nemzetközi forgalomba. Már észlelhető a nemzetközi érdeklődés megindulása a

---

⁴²⁵ Vö.: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/ 194/XVIII

⁴²⁶ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. júl. 13.

⁴²⁷ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. júl. 29.

német kulturális kapcsolatok felvételére, nevezetesen a kisantant részéről is, bennünket azonban most már egy sem fog utolérni.”⁴²⁸

A Collegium Hungaricummal kapcsolatos kiadások nagymértékben megterhelték a kultuszbüdzsét, noha annak aránya éppen az 1926/27. költségvetési évben volt a legmagasabb az állami költségvetésben. Ráadásul a fenntartási költségek is tetemesnek bizonyultak. A berlini intézmények éves kiadásainak egy összegben való feltüntetése helyett a jövőben az elszámolás másféle, differenciált módját kérte a minisztérium Graggertól. „A jövőre nézve a miniszter úr azt kívánja és ebben teljesen igaza van, hogy a kiadványaid költségvetését válasszuk teljesen külön a szintén különválasztandó tudományos intézet és főiskolai kollégium Hungaricum költségvetésétől. Ezáltal elkerüljük azt, hogy a berlini kollégium annyival drágábbnak tűnjék fel a többiekénél, mint eddig.”⁴²⁹ Gragger ezt követően április 8-án elkészítette az 1926/27. évi költségvetéstervezetét. „A költségvetésbe nem vettem fel a Collegium Hungaricum és a Kutató Intézet igazgatóinak (összesen kettő) fizetéseit, az épület biztosítási költségét, az esetleges hivatalos (igazgatói) utazásokra szánandó összeget, továbbá a berendezés (bútorok, ágyneműk, fehérneműk, edények stb.) költségeit. ... A csatolt 30 személyre számított költségvetés alapján egy kollégista kereken évi 2500 márkába kerül, egy évet tíz hónapnak véve; ebben az összegben benne van már nemcsak az ellátás, lakás, mosás, hanem pl. havi 4 színház, ill. hangversenyjegy, vezetések a múzeumokban, esetleges kirándulások, tandíjak (egyetemen, kurzusokon), házi angol v. francia v. német órák, vívás stb.”⁴³⁰ Gragger a költségvetési tervezethez csatolt egy táblázatot is, amelyben összehasonlíttatta a berlini és a bécsi kollégiumok költségvetését osztrák schillingben, bizonyítandó, hogy a berlini kollégium működése nem kerül többbe a bécsinél. Minimális eltérést mutatott ki: a bécsi kollégium 100 622, míg a berlini 107 957 schillingnek megfelelő összeggel terheli meg a kultusztárcát.⁴³¹ Pár nap

⁴²⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. okt. 9.

⁴²⁹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyarival (1924-26), 1926. febr. 17.

⁴³⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyar Zoltánhoz, 1926. ápr. 8.

⁴³¹ A berlini és a bécsi Collegium Hungaricum közötti rivalizálásnak sok apró jele mutatkozott, amit Gragger - rendszeres levélváltásban állva Lábán Antal igazgatóval - a sorok között olvasva is érzékelt. „Úgy veszem ki [Lábán] leveléből, amelyben különben lekötőlegző kedvességgel és kimerítően tájékoztat mindenfelől, hogy attól tart, hogy a két Collegium közt esetleg valami kvalitásbeli megkülönböztetés állhatna be. Megnyugtatom őt efelől. Kvalitásbeli különbség csak

múlva újabb levélben kitért még a fizető kollégistákra is, akik viszont bevételt jelentenek, igaz, elhelyezésüknél ügyelni kell, nehogy jelenlétük színvonalcsökkenéshez vezessen. „A rendes alapítványos tagokon kívül vehetünk még fel egész- ill. félfizető tagokat is, azonban azt ajánlom, hogy csak igen korlátozott számban, tehát pl. 30 ingyenes tag esetén legfeljebb tízet, mert a fizetőknél természetesen meglesz az a veszély, hogy nem lesznek oly szigorúan kiválogatva s akkor csak lehúzzák az általános színvonalat. A fizető tag által fizetendő összeget úgy állapítottam meg (kb. 250 márka havonta, tíz hónapos évre), hogy abban már bent van mindaz a szolgáltatmány, amiben az ingyenes tagok is részesülhetnek...”⁴³²

Gragger költségvetését a 30 főre számolt 75 000 márka összeggel nem fogadták el a minisztériumban. Magyary az indoklásban a költsékezésre vonatkozó esetleges támadásokra és takarékosági indokokra hivatkozva lefaragott a Gragger által indítványozott összegből. „Nagy egyszerűsége kell törekednünk, mert nagy rezszi mellett oly sokba kerül egy-egy ösztöndíjas, hogy nehezen kivédhető támadásoknak tennők ki a kollégiumi rendszert. A tanulmányi kiadások terén is takarékoskodnunk kell és ugyanezt Lábánnál is teljes határozottsággal kellett érvényesítenünk, mert színházra, vezetésekre, kirándulásokra, bármily kívánatosak is, állami pénzeket igazán nem áldozhatunk. Ezt vagy az ösztöndíjasok saját zsebükből, vagy a Barátok Egyesületének jövedelmeiből kell fedezni. Így számítottunk ki 54.280 márkát, kereken 55.000 márkát. Támedly fizetése természetesen ezen kívül esik, hasonlóképen az Ungarische Jahrbücher és Bibliothek támogatása, amire nézve külön tervezetet, illetve költségvetést kérek... Ezt a... költségvetéstervezetet azonban nem kívánom részleteiben véglegesnek tekinteni, hanem kérek, hogy annak az 55.000 márka keretében való legcélszerűbb felosztására nézve légy szíves Magad javaslatot tenni, hogy a költségvetés minél realisabb legyen.”⁴³³

Gragger a minisztérium költségvetésével csak részben értett egyet, egyúttal felhívta Magyary figyelmét néhány eddig nem számított kiadásra. „Nagyon szeretném..., ha Te is meg volnál győződve arról, hogy az én tervezetem összeállításában a legnagyobb fokú takarékoság vezetett. A tanulmányi

---

abban az esetben állhat legfeljebb elő, ha verseny fejlődik ki, ez pedig a szó nemes értelmében mindig kívánatos.” OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. márc. 9.

⁴³² BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. ápr. 12.

⁴³³ OSzK Kt. Magyary Zoltán levele Gragger Róberthez, 1926. ápr. 28.

kiadásoknál én is ellene voltam a színházra, vezetésekre, kirándulásokra való kiadásoknak s csak Támedly határozott kívánságára és a bécsi példára való hivatkozására vettem fel. Alább még felsorolok egy pár kiadási tételt, amelyek a házüzemmel együtt járnak, tehát semmikép sem hagyhatók el. ...Nem vétettek fel a szemét, víz és Entwässerungért járó községi illetékekek, amelyek egy évben kb. 300.- márkát tesznek ki. A kollégiumi (nem instituti!) szép kert fenntartása is belekerül szerény számíttással évi 120.- márkába, a házon minduntalan előforduló apróbb reparációkra is fel kell venni legalább 300.- márkát. Ami a személyzetre felvett összegeket illeti, azok az itteni viszonyok mellett túl alacsonyok. Egy cseléd havi fizetése itt 60.- márka, a portás havi 120.- márkát kap s a kitűnő szakácsnének, aki egyúttal nagyszerűen bevált házvezetőnőnek is, aligha fog megelégedni az Általatok előírányzott havi 100.- márkával. A cseléd és portás fizetésénél mutatkozó többlet tehát (a szakácsnét nem számítva) évi 1920.- márka lenne. A kollégisták útiköltségéről szintén nincs a költségvetési tervezetben gondoskodás.⁴³⁴ Az Intézet költségvetését Gragger jóval egyszerűbbnek ítélte meg Gragger, mert mellette ott áll a Társaság, ami arra hivatott, hogy a pénzügyi forrásokat előteremtse. „Ami az Institut költségvetését illeti, arra 18.000.- márkát kértem. Ennyibe kerül az összesen 60 ívet kitevő Ungarische Jahrbücher és Ungarische Bibliothek, ill. Bibliographia Hungariae kiadása, jobban mondva nyomtatási költségei. Ami ezen felül van még, a munkatársak honorálása, a szakképzett bibliografus és egyébbb segédek fizetése, azt más úton fedezem.”⁴³⁵

Magyary Gragger javaslatait mérlegelve némileg módosított a költségvetésen. „Mellékeltlen küldöm költségvetésed tervezetét,⁴³⁶ amelyben az Általad jelzett tételekre figyelemmel voltunk. Csak a hazautazási költségekről nem gondoskodtunk. Úgy gondolom azonban, hogy a 30 ösztöndíjas között lesznek egypáran fizetők... Ezeknek díjából lesznek megtakarításaid, amit bevételként nem irányoztunk elő, hanem azt fordíthatod előreláthatólag ilyenmű kiadásokra.”⁴³⁷

---

⁴³⁴ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. máj. 1.

⁴³⁵ Uo.

⁴³⁶ Az újabb költségvetés-tervezet nem található. Jelentős változásokat azonban nem tartalmazhatott, mivel a levélrészletből egyértelműen kiderül, hogy a Gragger által említett kiadásokra a fizetős kollégisták által keletkező bevétel fordítandó.

⁴³⁷ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. jún. 11.

Ősszel nagy ütemben folytatódott az építkezés, Gragger biztosra vette a téli beköltözést. „A kollégium építkezése programszerűen halad. Most húzzák fel a harmadik emeletet, mialatt lentről a központi fűtés és a vízvezeték stb. berendezése folyik párhuzamosan. Meg vagyok győződve róla, hogy februárra már végleg be is költözhetünk; addig kaszánya- vagy kórházstílusban bezsúfoljuk a szabadon álló helyiségekbe az első félévre kijövő kollégistákat.”⁴³⁸ Az építkezés Gragger rengeteg energiáját emészti fel továbbra is, annak ellenére, hogy a porosz hatóságok és minisztériumok együttműködnek vele. Magyarynak írt levelében említést tesz arról, hogy ezzel párhuzamosan az Intézet ügyét is intézi. „Most földjük a harmadik emeletet, rakjuk a központi fűtést, szereljük a villany-és vízvezetékét, közben vívjuk titáni harcunkat a 48 hatósággal. Mert építési engedélyünk máig sincs, mivel a város, mint más országokban is, itt is harcban áll az állammal és a kollégium építési engedélye fejében lehetőleg sokat akar kivasalni a kultusz- és a pénzügyminisztériumból különböző céljaira. ...Mialatt azonban folynak a papírosviták, mi építünk vígan tovább. Most vittem késhegyre a Reinhardt kitelepítési ügyét is, ami itt szintén erősen foglalkoztat kormányt, várost, lakáshivatalt és közéletet. Az építési programot előreláthatólag időhatás szempontjából is sikerülni fog keresztülvinni, de igaz is, hogy minden hatóság szívesen áll rendelkezésünkre: Hiecke Landeskonservator,”⁴³⁹ az egész kultusz- és pénzügyminisztérium sokszor egész napokon át nem foglalkoznak egyébbel, mint a kollégium építkezésével. Mondották is már, hogy a kormány egy építkezése sem adott annyi munkát nekik, mint a magyar kollégium háza.⁴⁴⁰

A kollégiummal kapcsolatos költsékezés, az épület jellege, illetve a magyar építészek terveinek elutasítása miatt a hazai és a berlini magyarok köréből támadások indultak a Collegium Hungaricum ellen.⁴⁴¹ A támadásokra több ízben is a minisztériumból érkezett válasz. Gragger levélben fűzi hozzá véleményét Magyar egyik reakciójához. „Olvastam interview-dat a Tagebuch támadásáról. Ez a támadás, valamint a berlini Új magyar szemle legutóbbi ocsmány támadása

---

⁴³⁸ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. okt. 9.

⁴³⁹ Műemlékvédelmi felügyelő

⁴⁴⁰ OSzK Kt. Gragger Róbert Magyar Zoltánhoz, 1926. okt. 18.

⁴⁴¹ A sajtóban megjelent támadásokkal, a pro és kontra érvek csatájával nem foglalkozom, mindössze Gragger reagálását említem. Ld. még: A Collegium Hungaricum új épülete c. fejezetben az építéskérdésről írottakat.

végeredményben Szirontai Lhotka építész sugalmazására történt, aki nagyon dühös, hogy az ő gipszalakkal megrakott tervét nem fogadták el.”⁴⁴²

A Budapesti Német Követség 1926. október 20-án beszámolót készített a porosz külügyminisztérium számára a magyar kultuszminisztériumot ért újabb sajtótámadásról, melyben a Magyar Hírlap október 19-i számában megjelent vádjait foglalja össze.⁴⁴³ A jelentésről azért is érdemes szót ejteni, mert a benne ismertetett cikk a támadások minden lényeges tartalmi elemét érinti. A lap tájékoztatása szerint a porosz kultuszminisztérium a Collegium Hungaricum számára először Dahlemben szándékozott ingyenesen telket biztosítani, és már akkor felvette a kapcsolatot Klebelsberg Kaufmann Oszkár építésszel, és megbízta a tervek kidolgozásával. Miután alkotmányjogi okokból meghiúsult a dahlemi terv, a kormány a Dorotheenstraßen vett egy palotát, amit a kollégium céljaira át kell építeni. A berlini magyar kolónia is döbbenten fogadta a hírt, hogy nem Kaufmann és Szirontai Lhotka kapták meg a munkát, hanem egy német építész, azzal az indokkal, hogy ő jobban ismeri a helyi adottságokat. Ez éppen Kaufmannra vonatkoztatva nem állja meg a helyét, aki Berlinben számos színházépületet épített, és nagyon jól ismeri a helyi viszonyokat. A palota, ami egymillió aranykoronába került, teljesen alkalmatlan kollégiumi célokra, és az átépítés után is a tervezett 60 helyett legfeljebb 30 diák számára tud csak helyet biztosítani. – A követség az újságcikk ismertetése után felhívta a külügyminisztérium figyelmét arra, hogy a Pester Lloyd Morgenblatt jelen napi számában a magyar kultuszminisztérium állásfoglalása olvasható.

Ez az egyetlen újságban megjelent támadás, – legalább is a levéltári dokumentumok tanúsága szerint – amire Gragger hosszabb, részletekbe menő választ fogalmazott meg. A megjelentetésre szánt cikket Magyarynak egy levél kíséretében küldte el, s kérte a lap szerkesztőségébe való eljuttatását. „B. lapjuknak f. hó 19-iki számában megjelent, a berlini Collegium Hungaricummal foglalkozó cikkükre legyen szabad a következőket megjegyezni: Nem áll a cikk ama állítása, hogy a porosz kormány visszavonta volna a dahlemi telek adományozását. A kollégium dahlemi elhelyezésének gondolatát a célszerűség szempontjából ejtették el, egyrészt mert igen távol esett volna a központtól, főképp pedig azért, mert a szerencsés véletlen folytán a tudományegyetem belső

⁴⁴² BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924–26), 1926. okt. 18.

⁴⁴³ Vö.: AA PA R64483/VI B 16743

területén, tehát az elképzelhető legjobb helyen sikerült a kollégium céljaira alkalmasabb házat venni. A porosz kormány áldozatkészsége a kollégiummal szemben ez új megoldásnál is impozánsan nyilvánult meg, amennyiben a kollégium telkével összefüggő állami tulajdonból egy tekintélyes területű kertrészt adományozott nekünk, nem szólva arról, hogy az egész telket a rajta épült gyönyörű Knobelsdorff palotával együtt az egyetemi Magyar Tudományos Intézetnek engedte át. Ami a magyar építészeket ért állítólagos sérelmet illeti, az egyik, Kaufmann Oszkár a cikk megjelenésekor expresszlevélben tiltakozott az ellen a beállítás ellen, mintha őt sérelem érte volna, a másik építész terve pedig teljesen elfogadhatatlan volt. Az egész átépítés különben egy porosz állami bizottság felügyelete alatt folyik, mely a porosz pénzügy- és kultuszminisztérium képviselőiből, valamint a porosz műemlékvédő bizottság elnökéből áll, ami annyit jelent, hogy az ellenőrzés ép oly szigorú, mint bármely porosz állami építkezésnél, amellett a magyar kulturális törekvéseknek megbecsülhetetlenül értékes erkölcsi elismerését is jelenti. Az építési munkálatoknál, ahol csak lehet mindenütt magyar munkaerőket foglalkoztatnak s a belső berendezés is magyar kezek munkája lesz. Az aránylag olcsón megvett ház az átépítés folytán több mint száz százalékkal növekedett értékében. A házat velünk egyidőben a berlini egyetem is meg akarta venni s csak előzékenységből állott el a vételtől, arra az esetre azonban, ha a ház újra eladó volna, már is opciót jelentett be, ami nem azt mutatja, mintha a ház nem érné meg az árát s mintha a Collegium céljaira alkalmatlan lukszuspalota volna.”⁴⁴⁴ Gragger cikke azonban nem jelent meg, Magyary megelőzte őt a válaszadásban. „A Pester Lloydban ép most olvastam a Magyar Hírlapnak adott válaszodat. Ezek után persze a tegnap Hozzád küldött kommunikéanyagom tárgytalan.”⁴⁴⁵

Gragger az utolsó pillanatig keményen dolgozott az épületért. Utolsó levelét a magyar minisztériumba Magyaryhoz írta, október 22-én. Napok óta tartós, szúró jellegű fejfájás gyötri a tarkó és a halánték tájékán, 28-án már kórházban van. Utolsó levele is hosszú, három gépelt oldalas levél, amiben természetesen kitér az építkezésre is. „A hátsó ház már tető alatt van, a főépületre pedig most rakják a tetőgerendákat. Ádáz harcokat folytatok napról napra az egyes cégekkel, hogy a

⁴⁴⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz, 1926. okt. 21.

⁴⁴⁵ OSzK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz, 1926. okt. 22.

megrendeléseknél ne csak a nagybani gyári árat kapjam meg, hanem még jóval alája szorítsam az árakat. Képzelted, mily nagy szemeket mereszt építésünk, mikor látja, hogy az én általam elért árak jóval alatta vannak az általa bevont árajánlatoknak, mert összeköttetéseim révén mindenütt kivételes engedményeket tudok elérni. Ez persze idegörlő munka, mert nemcsak futkosással jár, hanem hosszadalmas tárgyalásokkal, alkudozásokkal, de szívesen teszem ezt, mert így elérem azt, hogy leszámolásnál ki tudom majd mutatni, hogy a házépítést a képzeltető legkedvezőbb körülmények közt hatottuk végre.⁴⁴⁶ Valószínűleg már nem kapta meg Magyary választát: „Örülök, hogy az építkezés mégis már ennyire előre van. Kemény legény vagy, Róbert, amit mindig is tudtam és örülök annak is, hogy sikerül bizonyos engedményekkel a munkákat olcsóbbá tenni.”⁴⁴⁷

Gragger hirtelen halála nehéz helyzetet teremtett a megkezdett építkezés miatt is. Az építkezési munkálatok nem maradhattak felügyelet nélkül, és az utódlás kérdését is mielőbb meg kellett oldani. A kezdeti tanácsstalanságon Becker segítségével sikerült úrrá lenni. Farkas Gyula a porosz miniszter segítő szándékáról már a temetés napján említést tett: „A Magyar Intézet és a tanszék jövője biztosítva van, mert a miniszter úr legsajátabb ügyének tartja, hogy Róbert alkotásait megőrizze.”⁴⁴⁸ Klebelsberg Gragger halála után pár héttel (december 6-án) köszönetet mondott német kollégájának, aki azzal, hogy a hirtelen jött nehéz helyzetben azonnal átvette az építkezés felügyeletét, valóban bebizonyította magyarbarátságát. Becker december 18-án írt levelében már arról biztosította Klebelsberget, hogy semmi fennakadás nincs az építkezésben, Graggertől pedig sorra veszi át az intéznivalókat, rendezti a hagyatékot. Úgy látja, Gragger néhol túlkomplikálta a dolgokat, a pénzt viszont jól fektette be, mostanra jócskán

---

⁴⁴⁶ Uo.

⁴⁴⁷ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1926. okt. 26.

⁴⁴⁸ ECL 315/32 Farkas levele Bartoniekhez, 1926. nov. 13.

Becker kimagasló szerepvállalása a magyar-német tudománypolitikai kapcsolatok fejlesztésében nem maradt magyar részről elismerés nélkül. Maga Becker informálja erről a szegedi egyetem rektorát (1929. máj. 4-én), amikor afőlötti örömet fejezi ki, hogy egy időben három egyetem avatja díszdoktorrá. Vö.: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/311/XXXIV

Farkas Gyula a későbbiekben némi bizonytalanságának ad hangot a magyar ügy porosz támogatását illetően Becker kultuszminiszteri posztról való távozását követő időkre vonatkozóan. „Azt a szomorú hírt kell Veled egész bizalmasan közölnöm, hogy a jövő hét folyamán, ha valami csoda közbe nem jön, [Becker] beadja lemondását. ... A magyar-német kulturális kapcsolatok számára ez a változás rendkívül nagy horderejű. Ezentúl sokkal küzdelmesebb lesz az élet, mint volt az elmúlt 12 esztendőben, de a küzdelemtől nem félek.” BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyaryval (1924-26), 1929. jún. 12.

megnövekedett a tőke a kamatokkal. Ahogy levelében visszaemlékezik, Gragget nagyon megterhelte a sok intéznivaló, a vége felé már összezsugorodtak a feje fölött a hullámok, és a nagy felelősség terhe miatt az éjszakái nagyon nyugtalanul teltek.⁴⁴⁹

Becker Magyarynak is beszámolt arról, hogy az építkezés rendben halad, azonban a pénzügyi szálak nagyon össze vannak kuszálva. Nagy fáradtsággal próbálja átlátni a dolgokat, de nagyon nehéz szétválasztani a kollégium pénzügyeit Gragger személyes vagyonától, mert sokszor magánszámlájáról utalt pénzt, ám nehéz kimutatni, hogy mikor mire, mert nyilvántartást nem vezetett. Ha nem mindent maga intézett volna, az most megkönnyítené a helyzetet.⁴⁵⁰

A Collegium átépítése nem fejeződött be a télen, ahogy Gragger várta. A végleges beköltözésre csak 1927. április 1-jén került sor, bár még ekkor sem volt az épület teljesen kész. A Gragger által még elindított kollégiumi évről és a beköltözésről Tamedly Mihály jelentéséből kaphatunk képet, amit Klebelsbergnek küldött el 1927. szeptember 1-jén. „Az 1926. november elsején bevonuló kollégisták egy részét a Marienstrasse 5 alatti régi épületben, másik részét a közelben hónapos szobákban helyeztük el. Ez elszórt elhelyezés dacára csakhamar barátságos testületi érzés fejlődött ki, mely különösen a régi ház szűk ebédlőjében szorongva megült karácsony- és szilveszteresti ünnepeken jutott kifejezésre. 1927. április elsején beköltöztünk a még épülőfélben levő új épületbe, amelynek júniusban harmadik emeletét is birtokba vettük.”⁴⁵¹ Becker május 28-án arról értesítette Klebelsberget, hogy Magyary vezetésével megtekintette a majdnem kész Collegiumot: az eredmény lenyűgözte, csodálattal adózik Magyarország teljesítménye előtt.⁴⁵²

Tamedly csak az 1927/28. tanév indulásakor jelenthette, hogy a Collegium teljesen elkészült, amikor is, mint írja: „...először érezhettük kezdetől fogva teljes

⁴⁴⁹ Vö.: GSStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/807/XX (Klebelsberg és Becker 2006. decemberi levélváltása ugyanazon jelzet alatt található.)

⁴⁵⁰ Vö.: GSStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5235/812/XX

Egy ízben Gragger magyarázatot adott Klebelsbergnek arra vonatkozóan, hogy miért használja magánszámláját bizonyos utalások alkalmával. „A Collegium számára költségvetésileg biztosított hitel az állami és bankadminisztráció gépezetén keresztül legtöbbször csak igen elkésve érkezett meg, ilyen esetekben aztán – mivel a Collegium élete fennakadást nem szenvedhetett – a saját magánvagyonomból kellett előlegeznem, ami a leszámolást természetesen elég megnehezítette.”

BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924–26), dátum nélkül

⁴⁵¹ BGA CHB iratai, CH-jelentések (1927–1934), Jelentés az 1926/27. tanévről, 1927. szept. 1.

⁴⁵² GSStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/356/XXIII

egészében az Excellenciád által létesített új épület összes előnyeit.”⁴⁵³ A jelentés említést tesz arról, hogy az új Collegiumban sokan tettek látogatást mind német mind magyar részről. „Január 14-én Schön Öexcellenciája, budapesti német követ megtekintette a kollégiumot. Kíséretében megjelentek C. H. Becker kultuszminiszter úr, Freytag követ, Mittwoch tanár, a porosz kultuszminisztériumból Ministerialdirektor Richter, Niessen, v. Staa és Breuer urak. ...Nagy számuk miatt nem sorolhatom fel azoknak a külföldi és hazai előkelőségeknek a neveit, akik a kollégiumot megtekintették. Ép így azokat a Magyarországról jött és a kollégiumban megszállt vendégeket sem, akik közül igen sok számára csakis a kollégiumban való lakhatás tette lehetővé a berlini kutató vagy tanulmányi munkásságot.”⁴⁵⁴

Az elkészült otthonról a későbbi időkből ugyan, de pontos leírást kaphatunk Horváth Róbert⁴⁵⁵ visszaemlékezéséből: „Az utcáról díszes főkapu, reprezentatív márványlépcső vezetett a magasföldszintre, ahol hall, irodahelyiségek, étterem és igazgatói lakás volt található. Az I. emeletre még impozánsabb márványlépcső vitt fel, ruhatárral, kis és nagy szalonnal, bál- és zeneteremmel, azaz kifejezetten reprezentatív célokat szolgálva. A II. emelet volt átalakítva tulajdonképpen kollégiummá kb. 16-18 lakóhelyiséggel, kifejezetten angol „college”-típusban, vagysis kis apartmanokkal.”⁴⁵⁶

Gragger lakását a Collegiumban Becker a beköltözés napjáig megtartotta, azután felszámolta, mert ott tudott Gragger Collegiumnak adományozott könyvei számára elhelyezést biztosítani. A magyar állam által megvásárolt dahlemi telket maga Becker adta el 1927 februárjában, igen kedvező áron.⁴⁵⁷

---

⁴⁵³ BGA CHB iratai, CH-jelentések (1927-1934), Jelentés a Collegium Hungaricum Berolinense 1927/28. évi tagjainak működéséről, 1928. okt. 8.

⁴⁵⁴ Uo.

⁴⁵⁵ Horváth Róbert (1916-1993) statisztikus, demográfus, jogász, egyetemi tanár

⁴⁵⁶ Horváth Róbert: Emlékezés (1941) In: A hazatérő Farkas Gyula. (Szerk.: Futaky-Kesztyűs), Bp., 2003. 47-8.

⁴⁵⁷ Vö.: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 491

12. Az utódlás kérdése

Graggert 1926. október 26-án erős fej- és tarkófájás, valamint vakbélgörcsök és szívjáéki panaszok miatt kórházba szállították. Az orvosi jelentés szerint ezt az állapotot hetek óta tartó fejfájás, láz, depresszió és hangulati labilitás előzte meg. Klebelberg november 8-án írt a súlyos betegért aggódó Beckernek, reményének hangot adva, hogy Graggert a kiváló német orvosok az operációval meg tudják menteni.⁴⁵⁸ Schmidt-Ott éppen Gragger halála napján küldött levelet Klebelsbergnek, amelyben nyugtalanságának adott kifejezést Gragger állapota miatt, megjegyezve, hogy kevés olyan embert ismer, akit ennyire nehéz volna pótolni.⁴⁵⁹

A kórházban elkészített anamnézis a következőkre világít rá: „1918-ban a betegnél tüdőcsúcsot érintő kóros folyamatot mutattak ki, s ezzel egy időben jobb oldali mellhártyagyulladás is kialakult. Ezen változások miatt, melyeket magas láz kísért, a beteg 1918-tól 1922-ig különböző tüdőszanatóriumokban töltött időt Svájcban és a Tátrában. Tuberculosis bacillust soha nem mutattak ki... Évek óta fájdalomra panaszkodott a has jobb oldalán és a szívjáékon. A lázmentes periódusokban is minden vasárnap migrénszerű, fél napig tartó fejfájások jelentkeztek, melyek ágynyugalomra kényszerítették. Nem voltak ritkák az indokolatlan hőemelkedések, melyeknek a beteg alig szentelt figyelmet.” [Ford. tőlem.] Az epikrízis utolsó mondatai szerint Gragger november 10-én az orvosi beavatkozások ellenére krónikus, gennyes agyhártyagyulladás (meningitis) következtében elhunyt.⁴⁶⁰

Az egyetem rektora, Heinrich Trielpele november 11-én gyászjelentést küldött a berlini egyetem, 12-én a porosz kultuszminisztérium számára.⁴⁶¹ A Collegium Hungaricum magyar és német nyelven adott ki gyászjelentést, melyben tudatta: „Gragger Róbert, a berlini tudományegyetem nyilvános rendes tanára, 1926. november hó 10-én éjjel 11 órakor 39 éves korában Berlinben elhunyt. Nagy halottunkat november hó 13-án, szombaton du. 3 órakor temetjük a dahlemini

⁴⁵⁸ GSSt PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/807/XX

⁴⁵⁹ OSzK Kt. Schmidt-Ott Friedrich levele Klebelsberg Kunóhoz, 1926. nov. 10.

⁴⁶⁰ Vö: OSzK Kt. Analekta 1852. – Gragger Róbert halálával kapcsolatos iratok. Prof. Dr. Joh. Plesch orvosi jelentése Gragger Róbert betegségéről, haláláról és a boncolásról. Berlin, 1926. okt. 26 – nov. 10.

⁴⁶¹ Universitäts-Registatur Littr. G. No. 95 Vol. 178/I-II./18; 1

temető kápolnájából. Az engesztelő szent miseáldozatot szombaton 13-án délelőtt féltíz (9.30) órakor mutatjuk be érte a berlini Franziskus-szanatórium kápolnájában. Kollégiumunknak szentelte áldott tehetsége javát. Alkotó élete nemes példájával vezetők marad mindenkor.

Berlin, 1926. november 11.

Collegium Hungaricum^{n 462}

A pécsi egyetem is adott ki gyászjelentést, amit a gyásztávirat mellett megküldött a berlini egyetem rektorának. Abban „mély szomorúsággal jelenti, hogy a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem tiszteletbeli nyilvános rendes tanára, a berlini egyetemen a magyar nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára és a berlini Collegium Ungaricum igazgatója ma éjjel súlyos szenvedés után váratlanul elhunyt. Élete derekán, 39. évében lelkes és sikerekben gazdag munkássága köréből akkor ragadta el a halál, midőn a magyar tudományos munkálkodás számára éppen új hajlékot teremtett. Az ő elmúlása mérhetetlen vesztesége a magyarságnak. Élete művével a magyar tudománynak külföldön elismerést, barátokat és szorosabb kapcsolatot szerzett. Emlékét kegyelettel őrzi egyetemünk.

Pécs, 1926. évi november hó 11-én.”⁴⁶³

Becker Gragger halála másnapján állami táviratban értesítette Klebelsberget a tragikus eseményről: „Tief erschüttert teile ich Euer Exzellenz mit, dass Prof. Gragger heute nacht entschlafen ist. Bei seiner Unersetzbarkeit als Mensch und Gelehrter tröstet nur der eine Gedanke, dass sein Leben und seine Arbeit fortwirken werden, solange es geistige Beziehungen zwischen Ungarn und Deutschland gibt.

Kultusminister Beckerⁿ⁴⁶⁴

A temetésen Gragger családja képviselőiben fivére jelent meg. A berlini egyetem nevében Petersen dékán mondott búcsúztatót, melyben Graggert

---

⁴⁶² OSzK Kt. Analektá 1852. – Gragger Róbert halálával kapcsolatos iratok. Gyászjelentés

⁴⁶³ Universitäts-Registatur Littr. G. No. 95 Vol. 178/I-II./22; 24

⁴⁶⁴ GSIA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/695/XX – A távirat utolsó tagmondata azért is figyelemre méltó, mert ezzel kezdődik Becker januári emlékezésének egyik legismertebb és legtöbbször idézett mondata: „Solange es geistige Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn geben wird, wird der Name Robert Graggers unvergesslich bleiben.” (Gedächtnisrede, Ujb. 1927. 19.) Magyar fordításában: „Ameddig szellemi kapcsolatok lesznek Németország és Magyarország közt, Gragger Róbert neve feledhetetlen marad.” (C. H. Becker porosz kultuszminiszternek a berlini egyetem régi aulájában mondott emlékezésé. In: Gragger Róbert emlékezete. Bp. 1927. 23.)

karizmatikus személyiségnek nevezte, aki mindenkit meg tudott győzni, s aki a széles látókörű világi biztos fellépését és a tudós alaposságát a művész alkotó erejével egyesítette magában. Nagy érdemének tekintette, hogy általános elismerést szerzett a fellépése előtt ismeretlen tudománynak, a magyar nyelvnek és irodalomnak. A dékán személyes emlékeit is felidézve értékelte Gragger tudományos és művelődéstörténeti jelentőségét.⁴⁶⁵

A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselőjében Magyary méltatta Gragger érdemeit, a Magyar Intézet nevében Schünemann beszélt, a Collegium Hungaricumot Tamedly képviselte. Gyászbeszédet mondtak még a pécsi Erzsébet Egyetem, a bécsi Magyar Történeti Intézet és Collegium Hungaricum, a Magyar Intézet Barátainak Társasága, a Berliini Magyar Egyesület és a finn követség képviselői. Végezetül Farkas Gyula beszélt, aki egy marék magyar földet dobott a sírba. Farkas temetés utáni éjszaka írt levele megrázó közelségbe hozza az eseményt: „Szegény Róbertet ma eltemettük. Nehezemre esik írni, de nem bírok lefeküdni, átvirrasztom az éjszakát. – Hősiesen halt meg szörnyű betegségében. Ede nagyon össze van törve, de Becker miniszter úgy bánik vele, mint egy testvérrel, alig hagyja el egy pillanatra is. Még igen sok ügyet kell elintéznünk, de Becker miniszter mindent a kezébe vett. ...A virágokat a szalaggal magam helyeztem el ma reggel a koporsón. Róbert sírja a dahlemi temetőben van, közel a lakásához. A részvét meghatóan és felemelően nyilatkozott meg, egész virágerdővel borították el. ...Az Eötvös-Collegium nevében is elbúcsúztattuk.”⁴⁶⁶

Magyary hazatérte után hosszabb levelet fogalmazott meg Beckernek, melyben – mint írja –, felemelő volt látni, hogy Graggert ennyire szerették és elismerték Berlinben. Beszámolt arról is, mennyien keresik fel nap mint nap a minisztériumban, hogy Gragger hirtelen halálának körülményeiről tudakozódjanak.⁴⁶⁷

Klebsberg december 6-án válaszolt Becker táviratára megrendülését kifejezve, amiért hármójuk szövetségéből „a harmadik csapattag” („der Dritte im Bunde”) visszavonhatatlanul eltávozott. A porosz miniszter pár napra rá,

⁴⁶⁵ A dékán beszéde méltatlanul elfeledve fekszik a Gragger-archívumban, míg Becker emlékbeszéde közismert. Ezért 9. számú mellékletként közlésem Petersen beszédének korabeli írógépen gépelt, néhol sajátkezű javításait is tartalmazó szövegét. [Forrásközlés]

⁴⁶⁶ ECL 315/32 Farkas levele Bartoniekhez, 1926. nov. 13.

⁴⁶⁷ GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5235/812/XX

december 18-án hosszú levelet írt Klebelsbergnek, amiben a legőszintébb hangon emlékezik a „közös barátára”. A levélben Graggert legközelebbi barátjának nevezi, akivel majd mindennap együtt volt, minden szabadsága idején elutazott valahova, s akivel mindent megbeszélt, döntést is csak ritkán hozott nélküle. Személyes fájdalommal azonban túlmutat az a veszteség, ami a magyar-német kapcsolatok ápolását érinti. Gragger pusztán személyiségének varázssával számtalan barátot szerzett Magyarországnak. Az intézet, a kollégium és a Gesellschaft január 12-e körül emlékünnepet tart a tiszteletére, ahol Becker maga mondja az emlékbeszédet, ami ott áll majd az Ungarische Jahrbücher jövő évi első számának lapjain, mely számot teljes egészében Gragger emlékezetének szentelik.⁴⁶⁸

Németország-szerte nagy visszhangot váltott ki Gragger halála, az intézethez és az egyetemhez tömegesen érkeztek a táviratok és részvétnyilvánítások. Becker személyesen is nagyon sok kondoleáló levelet kapott, mivel Graggerrel való szoros barátsága széles körökben ismert volt. Számtalan nekrológ látott napvilágot, felsorolni is nehéz lenne, hány méltatás és búcsúztató jelent meg a német és a hazai lapokban. A berlini archívumban több tucat kivágott újságcikk őrzi a Gragger haláláról szóló híradásokat. Egyetlen nekrológot szeretnék kiemelni, amit Johannes Bolte írt, aki egyike volt azoknak, akik egy berlini magyar tanszék felállításának gondolatát fontolgatták, s akivel Gragger kezdettől fogva kapcsolatban állt. A tudóstárs és barát hozzáállásával

---

⁴⁶⁸ Vö: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/807/XX – A levélrészlet eredeti szövege: „Ich sehe ganz ab von dem, was ich persönlich verloren habe. Er war mein nächster Freund, und ich habe auch auf anderen Gebieten eigentlich selten etwas Entscheidendes getan, ohne mich mit ihm beraten zu haben. Wir waren nahezu täglich zusammen und haben in jeder Urlaubszeit irgend eine kleine Reise zusammen unternommen. Grösser aber noch als mein persönlicher Verlust ist der sachliche Ausfall, den die ungarisch-deutsche Freundschaft durch diesen Tod erleidet. Ich habe es an mir selbst aber auch an ungezählten anderen Menschen erlebt, dass Gragger durch den Zauber seiner Persönlichkeit für sein ungarisches Vaterland starke Sympathien gewonnen hat. Mochten die Zeitungen noch so hässlich über Ungarn schreiben: Ein paar Worte von Gragger und bloss sein persönliches Erscheinen in der Gesellschaft schufen eine Ungarn freundliche Stimmung. Und wieviel hat er praktisch geleistet! Ich denke nicht nur an sein unmittelbares Lebenswerk, Institut und Collegium, sondern an die viele werktätige Hilfe, die er in Vereinen und dem einzelnen Landsmann gegenüber betätigt hat. Ich bin gerade dabei, einen Nachruf auf ihn zu schreiben. Wir, d. h. Institut, Collegium und Verein der Freunde, beabsichtigen, etwa am 12. Januar eine Gedenkfeier für ihn zu veranstalten, bei der ich die Gedenkrede persönlich halten werde. Es soll eine ganz schlichte Veranstaltung sein. Meine Rede soll die einzige sein und nur von etwas ernster Musik umrahmt werden. ...Das erste Heft des neuen Jahrgangs der Ungarischen Jahrbücher soll dann ein Gedächtnisheft werden, das mit meiner Gedenkrede eröffnet werden soll.”

megírt megemlékezés rövid pályarajz után Gragger kitűnő szervezőtehetségét, diplomáciai érzékét és megnyerő személyiségét hangsúlyozza.⁴⁶⁹

Becker már Gragger halála után pár héttel javasolta Klebelsbergnek, hogy közösen állítsanak síremléket, és az ezzel kapcsolatos intézkedéseket magára vállalta.⁴⁷⁰

Gragger halálának egyéves évfordulójára, a síremlék felállításának alkalmából Becker 1927. november 10-én rövid beszédet mondott.⁴⁷¹ A beszéd olvastán nem lehet kiérezni belőle Becker személyes fájdalját. Ezért is sikerült a szöveg kissé patetikusra és személyesebbre, mint a megjelent és ismert 1926. januári emlékbeszéd.

A sírkőavatáson a kollégisták is részt vettek. Tamedly az 1927/28. tanévről szóló jelentésében megemlékezik az eseményről. „November 10-én délelőtt 9 órakor volt Gragger Róbert sírkövének felavatása. A sírkövet, melyet a porosz és a magyar kultuszminisztériumok közösen emeltek, a két kormány nevében C. H. Becker porosz kultuszminiszter úr avatta fel megható beszéd kíséretében és adta át a kollégium őrzetébe. A miniszter úr szavaira Tamedly igazgató válaszolt és vette át a sírkövet a kollégium gondozásába. A kegyeletes ünnepségen, melyre a kollégium teljes számmal kivonult, a porosz kultuszminisztérium képviselői Lammers államtitkár, a Magy. Kir. Követség tagjai pedig Kánya Kálmán követ vezetése alatt jelentek meg.”⁴⁷²

Cornelia Paczka, a berlini professzor, Adolph Wagner lánya elkészítette Gragger bronz mellszobrát, amit Becker intézkedésére a Collegiumban állítottak fel 1928-ban.⁴⁷³

⁴⁶⁹ Megjelent: Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin-ben Jg. 1925/26. Heft 4. Beckernek elküldte 1927. márc. 23-i levele mellékleteként, így a Becker-hagyatékban is megtalálható: GSIA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 7893

⁴⁷⁰ Becker a síremlék megrendelésénél (Schleier & Co.) kikötötte, hogy csak a legjobb minőségű anyagok kerülhetnek felhasználásra. A síremlék az egyéves évforduló napjára készült el, 3571 RM értékben, mely összeg felét a magyar állam állta. Vö.: GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultuszministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/96

⁴⁷¹ GSIA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 1510 – Becker kézzel írott szövege a porosz állami levéltárban található, nem jelent meg nyomtatásban, ezért a teljes szöveget közreadom *10. számú mellékletként*.

⁴⁷² BGA CHB iratai, CH-jelentések (1927-1934). Jelentés a Collegium Hungaricum Berolinense 1927/28. évi tagjainak működéséről, 1928. okt. 8.

⁴⁷³ BArch, R 4901/1439, UI 5634 – A művész nő hálából készítette el a mellszobrot, mert amikor férje halálakor szorult anyagi helyzetbe került, Gragger 1926-ban segítő szándékkal megvásárolta egyik festményét 750 márkáért, és az intézetben helyezte el. Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6072

Graggerben tudománypolitikai, kultúrdiplomáciai és tudományos tekintetben is nagy értéket veszített a magyarság éppen akkor, amikor minden tudományos kapcsolat, ami a magyarságot a német kultúra talán legnagyobb központjával, Berlinnel összekötötte, a magyar tanszék, az Intézet és a Collegium irányítása is az ő kezében futott össze. A Gragger halálával üressé vált katedra betöltése nehéz feladat elé állította a berlini egyetem bölcsészkarát és a magyar kultuszkormányzatot.

Gragger halála után azonnal felmerült az utódlás kérdése. Még mielőtt Berlinben tárgyaltak volna a lehetséges jelöltek személyéről, Becker először Klebelsberg véleményét kérte ki azzal az indoklással, hogy az döntő súllyal bír saját ítéletének kialakításában. Klebelsberg 1926. december 6-án küldte el javaslatait. Kis nemzet vagyunk – írta Beckernek –, aki örülhet, ha minden felelős posztra legalább egy megfelelő embert talál. „Második garnitúrát néhány területen nem tudunk kiállítani. Gragger tulajdonképpen pótolhatatlan. Három tulajdonsággal kell ugyanis rendelkeznie annak, aki az örökébe lép. Legyen igazi tudós, hiszen nem kompromittálhatjuk magunkat a német tudományosság előtt felületesen képzett emberrel, legyen az bármilyen ügyes szervező. Ne legyen azonban szobatudós, mert akkor nem tudja felkelteni az érdeklődést szaktudománya iránt. Legyen viszont jó pedagógus, mivel az intézet és a kollégium csak akkor működhet eredményesen, ha egy kézben egyesül a két intézmény vezetése.” Mindezek után Klebelsberg a legmegfelelőbb jelöltnek Szekfűt tartja: „Ő az egyik legnagyobb koponyánk”, aki több mint tíz évet töltött Bécsben, s „aki történész ugyan, de szellemtörténettel is foglalkozott, így játszva tartaná a magyar irodalomtörténeti előadásokat.” Jelenleg azonban életművén dolgozik, és elképzelhetetlen, hogy bármilyen más munkát elvállalna. Mivel azonban a berlini egyetemen magyar, sőt finnugor és urál-altaji nyelvészeti előadásokat is kell tartani, „ezen a területen az egyik legjobb – ha nem a legjobb – szakemberünk Zoltán Gombocz”, aki itthon, mivel sok jó nyelvészünk van, pótolható. Maga is Eötvös-kollégista volt, így ebbéli tapasztalataival jól tudná a Collegium Hungaricumot vezetni, noha Gragger agilitása nincs meg benne. Harmadsorban a fiatal generációhoz tartozó Theodor Thienemann jöhet szóba, a pécsi egyetem germanista professzora, – az ő meghívása azonban nem váltana ki

általános elégedettséget hazai körökben. Így Klebelsberg végül is Gomboczot javasolja a posztra.⁴⁷⁴

Becker még a javaslatok hivatalos megtárgyalása előtt találkozott Julius Petersen dékánnal, és beszélt vele Klebelsberg jelöltjeinek személyéről. A dékán Thienemann felé hajlott, akit jól ismert, de megállapodtak abban, hogy a döntést a magyar miniszterrel egyetértésben fogják meghozni. A megbeszélésről Klebelsbergnek beszámolva Becker említést tett saját jelöltjéről is: Farkast látná szívesen Berlinben, s annak ellenére gondolkodik ezen, hogy tudja, túl keveset publikált ahhoz, hogy neve felmerülhessen a tárgyalásokon. Úgy ítélte meg, Farkas sokat fog még fejlődni, mert Gragger személye eddig valahogyan gátolta kibontakozását, és minden barátság ellenére kettejük munkakapcsolata nem működött igazán jól.⁴⁷⁵

1926. november 24-én a porosz kultuszminisztérium rendeletet adott ki, melyben utasítást adott arra, hogy a berlini egyetem Bölcsészettudományi Kara kezdje meg a tanácskozást a javaslatok megtárgyalására a magyar tanszék professzori állásának betöltésével kapcsolatosan. A dékán 1927. január 25-én reagált a rendeletre beszámolva arról, hogy elnökletével időközben megalakult a bizottság (tagjai: Brandl, Markwart, Mittwoch, Neckel, Schulze, Stählin, Lüders, Vasmer és Vogel) – Lewy professzor véleményének kikérése mellett – annak megtárgyalására, hogy kit nevezzenek ki Gragger utódjának. Minisztériumi átíratában a bizottság választa, milyen eredményre vezettek az eddigi tanácskozások. Eszerint, mivel a magyar tanszéken a nyelvészeti előadások és gyakorlatok mellett az irodalom és a magyar kultúra közvetítése legalább olyan fontos feladat, így a tanszéken dolgozó rendkívüli professzor, a finnugor nyelvi kapcsolatokat kutató általános nyelvész, Ernst Lewy – minden elismerés mellett – nem jöhet számításba. A kari bizottságnak három lehetséges jelöltje van a poszt betöltésére. Elsősorban Johann Melich professzor (Budapest), félő azonban – legalább is magánjellegű információk alapján –, hogy a kiváló professzor nem

⁴⁷⁴ Vö: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/807/XX – A levél összefoglalása során néhány mondatot saját fordításomban idéztem. A dokumentumban szereplő magyar neveket a német nyelvű szövegben való előfordulásuk szerint adtam meg, és a továbbiakban is így járok el.

⁴⁷⁵ Vö: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/807/XX – Figyelemre méltó Becker véleménye, erről a későbbiekben többé nem esik szó. Sem Graggernél, sem Farkasnál nem találtam hasonló megnyilatkozást. (Ld. eredetiben: „Die Zusammenarbeit mit Gragger war für ihn keine Förderung, sondern eine Hemmung. Bei aller Freundschaft klappte die Zusammenarbeit zwischen beiden nicht recht.”)

fogadja el a berlini felkérést. Másodsorban Zoltán Gombocz (Budapest), aki nagy tudása és józan tudományossága alapján alkalmas lenne a tanszék vezetésére. Amennyiben egyik jelöltet sem sikerülne megnyerni a feladat elvállalására, úgy harmadsorban a kar Theodor Thienemann germanisztika professzort (Pécs) javasolja, aki mind a magyar mind a német tudományosság kiváló ismerőjeként a fiatalabb generáció soraiból a legalkalmasabbnak tűnik. A kar további javaslatokkal akkor áll elő, ha a nevezettek közül senki nem vállalná a megbízatást.⁴⁷⁶ A bizottság február 3-án továbbította még Wilhelm Bang Kaup utólag beérkezett javaslatait is, aki további személyekben is gondolkodott: Zoltán Gombocz nyelvész, Johann Horváth irodalmár, Julius Szekfű történész mellett figyelembe ajánlotta még gróf Telekit, a széles látókörrel rendelkező független gondolkodót, akinek berlini előadásait mindig nagy érdeklődés kísérte.⁴⁷⁷

Klebsberg 1927. február 11-i levelében⁴⁷⁸ egyértelművé tette Becker számára, hogy magyar részről nem javasolják Thienemannt, aki azt a hibát követte el, hogy tudományos körökben feltűnően hangsúlyozta németiségét, egy magyarországi német germanistát pedig nem lehet a berlini magyar tanszékre kiküldeni. Melich szlavista, így nem jöhet szóba, Gombocz nem akar Berlinbe költözni, Szekfűről le kell mondani, így tehát arra az elhatározásra jutott a magyar miniszter, hogy a második vonalból kell választani. Innen Franz Eckhardt és Gyula von Farkas nevét említette. Farkas mellett szól magyar neve és megnyerő fellépése, mivel azonban keveset publikált, fennáll annak a lehetősége, hogy olyan megféléls alá esik Berlinben, ami a tanszék és az intézet pozícióját gyengítené.

Március 12-én Klebsberg arról számolt be kollégájának, hogy a januártól Budapesten tartózkodó Richter miniszteri tanácsos sorra megbeszélést folytatott a szóba jövő jelöltekkel, és a megbeszélések során sikerült Gomboczot rábírni arra, hogy kimenjen Berlinbe. Így talán létrejöhet a Gombocz - Farkas kombináció, amit Beckerrel együtt a maga részéről is a legjobb megoldásnak tartana.⁴⁷⁹

Becker kultuszminiszter a kari bizottság javaslataira 1927. május 17-én⁴⁸⁰ küldött válaszában értesítette a kart, hogy meghívja Gombocz professzort a tanszék élére. Jelezte, hogy értesülései alapján Gombocz nem szándékozik

⁴⁷⁶ GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/76-80

⁴⁷⁷ GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/82-83

⁴⁷⁸ GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/143/XXII

⁴⁷⁹ OSzK Kt. Klebsberg Kunó Becker Carl Heinrichhez. 1927. márc. 12.

⁴⁸⁰ GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/86

tartósan Berlinben letelepedni, vendégprofesszorként viszont Berlinbe jön. Egyelőre, míg végleges megoldást nem találnak, annak érdekében, hogy a munka mihamarabb folytatódni tudjon, arra kérte a kari bizottságot, hogy újabb jelöltek állításán gondolkodjon, esetleg egy fiatalabb tudós személyében, aki Gombocz mellett dolgozhatna.⁴⁸¹ A későbbiekben azonban a poszt tartós betöltésére egyetlen személyt kell találni, aki mind a magyar nyelvészetben, mind pedig az irodalomtörténetben megfelelő képzettséggel és képességekkel rendelkezik.

A kari tanácsnak nem volt több javaslata, abban bízott, hogy a Gomboczsal folytatott tárgyalások arra az eredményre vezetnek majd, hogy sikerül őt rábírní arra, hogy jó néhány szemeszteren át a tanszéken maradjon.⁴⁸²

1927. július 14-én a kar a miniszteri jóváhagyás fenntartása mellett megállapodási szerződést kötött Gomboczsal.⁴⁸³ A megállapodás hat pontot tartalmaz. Kimondja, hogy Gombocz a berlini egyetem Bölcsészettudományi Karán vendégprofesszorként finnugor és magyar nyelvészeti előadások és gyakorlatok tartását vállalja – a Magyar Intézet megbízott vezetőjeként –, amiért havi 1300 bírodalmi márka fizetést kap, valamint útiköltségét is megtérítik.

---

⁴⁸¹ Becker itt egyértelműen Klebelsberggel egyeztetett javaslatát sugallja a bizottságnak, miszerint a legjobb megoldás lenne Gombocz mellé Farkast kinevezni helyettesnek abban a reményben, hogy a későbbiekben, Gombocz távoztával ő lesz az, aki Gragger örökébe léphet. Vö: GStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/143/XXII

⁴⁸² Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/87

⁴⁸³ Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/88

A Gomboczsal kötött megállapodás pontos szövege:

Vereinbarung

Vorbehaltlich der Genehmigung des Herrn Ministers vereinbaren die Unterzeichneten folgendes:

1. Herr Prof. von Gombocz – Budapest ist bereit, als Gast der Universität Berlin in der Philosophischen Fakultät die finnisch-ugrische und ungarische Philologie in Vorlesungen und Uebungen zu vertreten.
2. In dem Umfang der Vertretung und in der Art der Vorlesungen und Uebungen wird Herr Prof. von Gombocz volle Freiheit haben.
3. Herr Prof. von Gombocz übernimmt für die Zeiten seiner Anwesenheit in Berlin die kommissarische Leitung des Ungarischen Instituts.
4. Herr Prof. von Gombocz wird während der Monate November-Februar – mit Ausnahme der Weihnachtsferien – und der Monate Mai-Juli seine akademische Tätigkeit ausüben.
5. Herr Prof. von Gombocz erhält für die vorgenannten Monate, also für 7 Jahresmonate, Bezüge in Höhe von monatlich RM 1300.-. Ferner werden Herrn Prof. von Gombocz die Kosten seiner Reisen zwischen Budapest und Berlin ersetzt werden. Herr Prof. von Gombocz wird die von ihm unternommenen Reisen jedes Mal an die Unterrichtsverwaltung mitteilen.

Mit Rücksicht darauf, daß Herr Prof. von Gombocz zur Vorbereitung der Aufnahme seiner Tätigkeit bereits während des Oktobers 1927 nach Berlin kommen wird, werden die Bezüge mit dem 15. Oktober 1927 in Kraft gesetzt.

6. Herr Prof. von Gombocz wird im Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Universität als Gastprofessor geführt werden.

Berlin, den 14. Juli 1927

Illetménye 1927. október 15-től jár, mivel ekkor már a szemeszterkezedésre való felkészülés miatt Berlinben tartózkodik. Gombocz vendégtanári és megbízott vezetői kinevezését egy hónap múlva, augusztus 12-én írta alá Becker, a megállapodásban rögzítetteknek megfelelően.⁴⁸⁴ A kinevezésről szóló dokumentum másolatát megkapta a Friedrich-Wilhelms-Universität rektora és egyetemi tanácsa, oktatási igazgatója, valamint a kari dékán. A budapesti bölcsészeti kar Gombocznak „az 1927/28. tanévre illetményeinek élvezete mellett szabadságot engedélyezett,... helyettesítésével a folyó tanévre dr. Melich János ny. r. tanárt bízta meg.”⁴⁸⁵

Az utódlás kérdésének végleges megoldása a magyar professzorokat és a vallás- és közoktatási minisztériumot egyaránt élénken foglalkoztatta. 1928 elején sorra érkeztek a javaslatok Magyarországról Gragger utódja személyéről. 1928. január 22-én Horváth János fordult a berlini egyetem kari bizottságához, s indítványában egyértelműen Julius Farkas mellett tette le voksát. Ajánlása indoklásában kifejtette, hogy Farkas kezdettől fogva tanítványa volt az Eötvös Collegiumban, így végigkövethette fejlődését, szívós munkásságát ismereteinek gyarapítása érdekében, amit néhány körülmény megnehezített (hat éves katonai szolgálat, szibériai fogság), mára azonban kiváló irodalomtörténésszé vált, aki jártas a magyar, német, francia és angol irodalomtörténetben, emellett az orosz irodalmat is eredetiben olvassa. Azért tartja Farkast megfelelő embernek, mert már akklimatizálódott Berlinben, Gragger oldalán megismerte az intézet speciális feladatait, és képességeit már akkor bizonyította. Szeretetre méltó, szerény és komoly egyénisége, kemény akarata, a német idealizmustól áthatott gondolkodása, társasági megjelenése alkalmassá teszik őt arra, hogy Gragger üresen maradt helyét átvegye Berlinben.⁴⁸⁶

Szekfű Gyula január 25-én kelt ajánlásában szintén Farkas mellett foglalt állást. Farkas meghívását tartja az egyetlen garanciának arra nézve, hogy Gragger szellemében folytatódhasson a megkezdett munka, hiszen évekig dolgozott mellette, sőt távollétében az intézetet is irányította. Farkas a magyar nyelv- és irodalomtörténet kiváló ismerője, magyar irodalomtörténeti és a magyar-német kulturális kapcsolatokat elemző tanulmányai alapvető fontosságúak, míg

---

⁴⁸⁴ Vö: GStA I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sect. 2. Tit. IV. Nr. 67/89

⁴⁸⁵ ELTE Lt 8/a, 1927/28, 1927. nov. 11.

⁴⁸⁶ Vö: GStA I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sect. 2. Tit. IV. Nr. 67/126

személyes kisugárzása alkalmassá teszik őt arra, hogy a német tudományos körök szimpátiáját megnyerje.⁴⁸⁷

Császár Elemér ajánló leveléből a bizottság egy kivonatot készített, ez található a levéltári iratok között, dátum nélkül. Meggyőződése szerint csak olyan szakember ajánlható a poszt betöltésére, aki a magyar nyelv- és irodalomtörténettel foglalkozik, így Johannes Koszót és Béla Pukánszkyt, a kiváló német irodalomtörténészeket elvi okokból nem ajánlja. Farkast ellenben a megfelelő személynek tartja, aki ugyan még nem habilitált, de ennek oka külső körülményekben keresendő, az évekig tartó katonai szolgálata akadályozta meg ebben. Tudományos munkássága alapos ismeretekről és széles látókörről tanúskodik, tanári tevékenysége az Eötvös Collegiumban pedig azt bizonyítja, hogy jó előadó és jól ért a diákok nyelvén. Mellette szól még, hogy tökéletesen beszél németül, és a német szellemi élet képviselőivel szoros kapcsolatot ápol.⁴⁸⁸

Melich János 1928. január 22-én a magyar kultuszminisztériumba küldte ajánlását, innen került a bizottsághoz. Melich Farkast javasolja, akit, mint írja, egyetemi hallgató kora óta ismer, azóta kíséri figyelemmel tudományos fejlődését. Tanárként „a legbonyolultabb problémáknál is világosan látó főnek, nagy értékű előadónak” tartja, aki tudósként „tudománya területén problémákat lát s e problémák megfajtásához élesen boncoló elmével, helyes módszerrel, nagy és széles ismeretekkel rendelkezik”. Farkasban, aki „Horváth tanár úr iskolájának egyik legjelesebb tanítványa,... a tudós és a tanári tehetség szerencsésen egyesül. Azt gondolom, hogy ezen két tulajdonság alapján nyerte el a Bárány Eötvös-Kollégium szép, és a magyar középiskolai tanárság tudományos képzése tekintetében is fontos tanári állását.”⁴⁸⁹

A kari bizottság a beérkező javaslatokat, néhány berlini tudóskolléga (köztük Brückner, Hübner, Mittwoch és az előző dékán, Petersen) véleményével kiegészítve február 25-én küldte át a kultuszminisztériumba.⁴⁹⁰ Az utódlás kérdését eldöntő tanácskozás lefolyásáról és annak eredményéről Becker Klebelsbergnek írt beszámolójából értesülhetünk.⁴⁹¹ Eszerint az ülésen csak kis többséggel sikerült keresztülvinni Farkas megválasztását, de ez a kis többség

⁴⁸⁷ Vö: GSStA I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/117

⁴⁸⁸ Vö: GSStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/118

⁴⁸⁹ GSStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/115

⁴⁹⁰ GSStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/129

⁴⁹¹ GSStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/257/XXVIII

éppen azokból a bizottsági tagokból állt, akik a legjobban ismerték a helyzetet. A tanácskozás során döntő súllyal esett a latba a budapesti tudósok szavazata, akik egyöntetűen Farkas mellett álltak ki. Becker nagy megelégedettséggel konstataálta az eredményt, s mint kifejtette, soha a legkisebb kétely sem merült fel benne Farkas alkalmasságával kapcsolatban. Ezt követően március 5-én állami táviratban értesítette Farkast az eredményről, s a következő hétre már Berlinbe várta.⁴⁹²

1928. március 13-án Wolfgang Windelband, a porosz kultuszminisztérium miniszteri tanácsosa és Farkas Gyula aláírták a megállapodást. A megállapodás – a miniszteri jóváhagyás fenntartása mellett – négy pontot foglal magában. Kimondja, hogy Farkas 1928. április 1-től átveszi a berlini egyetem magyar nyelvi és irodalomtörténeti tanszékének vezetését, s egyúttal a Magyar Intézet igazgatói posztját is betölti; 8 200 birodalmi márka évi jövedelme mellé egyéb pótlékok is járulnak még, ezenkívül egyetemi előadásainak honoráriumaként további évi garantált 2000 RM illeti meg, s végül számlákkal igazolt költözési költségeit is megtérítik.⁴⁹³

Becker Farkast 1928. március 23-i keltezéssel a berlini egyetem rendkívüli professzorává valamint a Magyar Intézet igazgatójává nevezte ki a Gragger professzor halálával megüresedett helyre.⁴⁹⁴ A kinevezés után Klebelsberg úgy fogalmazott, hogy a legalkalmasabb embert találták meg a posztra. Farkas, aki olyan képességekkel rendelkezik, melyek alkalmassá teszik őt a berlini misszió

⁴⁹² GSIA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 614

⁴⁹³ GSIA I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/135
A megállapodás német szövege a következő:

Vereinbarung

Vorbehaltlich der Genehmigung des Herrn Ministers vereinbaren die Unterzeichneten folgendes:

1. Herr Professor Dr. von Farkas, Budapest, ist bereit die Professur für ungarische Sprach- und Literatur-Geschichte an der Universität Berlin (planmässiges Extra-Ordinariat) zum 1. April 1928 zu übernehmen. Er wird zum Direktor des Ungarischen Instituts ernannt werden.
2. Grundgehalt, unter Vorwegnahme der 5 ersten Alterszulagen, jährlich RM 8.200, wozu die gesetzlichen Zuschläge treten.
3. Die Bestimmungen über das Honorarwesen und die Kolleggeldentnahmen sind Herr Professor Dr. v. Farkas bekannt, jedoch wird ihm eine Kolleggeldgarantie von RM 2000 jährlich zugesichert.
4. Die Erstattung der Umzugskosten erfolgt nach den für preussische Professoren geltenden Bestimmungen, Herrn Prof. Dr. v. Farkas wird jedoch die Vergütung der tatsächlich entstandenen, erstattungsfähigen Umzugsauslagen nach Massgabe der vorzulegenden Rechnungen zugesagt.
Berlin, den 13. März 1928

⁴⁹⁴ BArch, R 4901/1439, UI 5596 és UK Personalia F 11 I/14

teljesítésére, maximálisan élvezi a bizalmát. Klebelsberg ugyanakkor elismerte, hogy a kérdés szerencsés kimenetelű megoldásában nagy szerepet játszott Becker, aki a helyi körülmények ismeretében kezdettől fogva Farkast támogatta.⁴⁹⁵

Miután Farkas megkapta a kinevezését, Eugen Mittwoch professzort, a Keleti Nyelvek Szemináriuma (Seminar für Orientalische Sprachen) igazgatóját, aki Gragger halála óta a Magyar Intézet vezetését helyettesítő funkcióban ellátta, 1928. április 24-én megbízatása alól felmentették.⁴⁹⁶

Farkas berlini tevékenységét megkezdve elküldte első jelentését Klebelsbergnek. „Kegyes engedélyével élve vagyok bátor Excellenciádnak mély tisztelettel jelenteni, hogy a Berlini Magyar Tudományos Intézet vezetését, az Ungarische Jahrbücher szerkesztését immár három hete átvettem és a berlini egyetemen előadásaimat megkezdtem. Mind a miniszteri, hivatalos mind az egyetemi tudományos körök a legmelegebben fogadtak és így az intézet munkalehetősége biztosítottnak látszik. Hivatalba lépésemkor az egyetem rektora teát adott, Becker miniszter úr pedig állandó kegyes érdeklődéssel és meleg támogatással kíséri minden lépésemet. Hetenkint többször is alkalmat ad arra, hogy munkámról neki beszámoljak. ...A Collegium Hungaricummal a harmonikus együttműködést teljes mértékben sikerült biztosítani.”⁴⁹⁷

Gombocz augusztus 2-án költözött végleg haza Budapestre.⁴⁹⁸ Tamedly az 1927/28. tanévről szóló jelentésében megemlékezik Gombocz búcsúztatásáról. „Július 30-án este búcsúztunk Gombocz Zoltán professzor úrtól és a távozó kollégistáktól. E búcsúvacsorán részt vettek a berlini magyar kolónia vezető tagjai is, nem különben a követség urai is. A kollégium nevében Tamedly igazgató, a kolónia részéről pedig Mezey Emil AEG igazgató intézett búcsúszavakat a távozó Gombocz professzorhoz. ...Nem mulaszthatom el, hogy a legnagyobb hálával ne emlékezzem meg arról a megbecsülhetetlen segítségről, amelyet Gombocz Zoltán professzor úrnak egy évi berlini tartózkodása a kollégium részére jelentett. Nagy tudományos tekintélye és végtelenül szimpatikus egyénisége a német tudományos világ és a berlini társadalom számos kiváló tagját tette az ő

⁴⁹⁵ GSIA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/384/XXIX

⁴⁹⁶ BArch, R 4901/1439, UI 6303

⁴⁹⁷ BGA A Magyar Intézet iratai, Farkas levele Klebelsberghez, 1928. máj. 11.

⁴⁹⁸ GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/150

személyén keresztül a kollégium barátjává. Az ő távozása okozta veszteséget enyhíti az az öröndetes tudat, hogy mint a kollégium kurátora, azzal továbbra is hivatalos kapcsolatban marad és mint ilyen évről-évre egyszer kilátogat Berlinbe, hol a régi megkötött baráti kapcsolatokat fölfrissítheti és újakat létesíthet.”⁴⁹⁹

Négy év múlva, 1932. június 24-én a berlini egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja Farkas Gyulát kinevezésre terjesztette fel. A kérést azzal indokolta, hogy az eddig nyilvános rendkívüli tanárként dolgozó Farkas tanári és tudományos tevékenységével mind német mind magyar részről meg vannak elégedve; nagy szolgálatot tesz továbbá a magyar és a német tudományosság közötti közvetítésével az Ungarische Jahrbücher rendkívül sikeres kiadójaként.⁵⁰⁰ Farkas egyetemi nyilvános rendes tanárrá való kinevezését 1932. július 13-én már Becker utódja, az utolsó demokratikusan megválasztott porosz kormány kultuszminisztere, Adolf Grimme írta alá.⁵⁰¹

---

⁴⁹⁹ BGA CHB iratai, CH-jelentések (1927-1934). Jelentés a Collegium Hungaricum Berolinense 1927/28. évi tagjainak működéséről, 1928. okt. 8. (Az iratból az is kiderül, hogy Gombocz a tanév első félévében olasz nyelvórákat adott az arra jelentkező kollégistáknak.)

⁵⁰⁰ Vö: GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/187

⁵⁰¹ GSIA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/191

13. Értékelés

Gragger Róbert 20. század eleji művelődéstörténetünk egyik kiemelkedő alakja. Berlini tíz éve alatt jelentős kultúrpolitikai feladatokat látott el, melyek során legfőbb célkitűzésének tekintette, hogy Magyarországot a háborúval, válságokkal terhes időszakban kiemelje az elszigeteltség állapotából, és a magyar kultúrát Európa-szerte ismertté tegye. Úttörő feladatra vállalkozott, amikor az ország külföldön való megismertetésére intézményes keretek között szervezte meg a munkát. A Berlini Magyar Tudományos Intézet, az intézeti könyvtár, a lektorátusok, a Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága, az első hungarológiai periodika, az Ungarische Jahrbücher és a Collegium Hungaricum – megannyi mérföldkő az intézményrendszer kialakításának történetében. Nevéhez köthető a hungarológiai kutatások megindítása, valamint fogalmának és művelésének bekapcsolása a nemzetközi tudomány vérkeringésébe. Misszióját a magyar és a porosz kultuszminisztérium támogatását élvezve vitte véghez.

Gragger mindent megtett annak érdekében, hogy hazája iránt megnyerje a németység rokonszenvét. Rendkívül jó tájékozottsággal rendelkezett, elhivatottságával és kiváló diplomáciai érzékével képes volt elérni, amit célul tűzött ki maga elé. Kultúrpolitikai jelentőségével tisztában volt, leveleiben többször is értékelte saját szerepét és tevékenységét. Még munkássága elejéről való az a Beckerhez írt levél, amelyben kijelenti, nagy feladatot vállalt magára: a szétszakított Magyarország szellemi javainak megismertetését, és ezt a munkát teljes odaadással végzi.⁵⁰² A későbbi időkből származik szintén Beckernek fogalmazott vallomása, amiben kifejti, mely adottságai teszik alkalmassá berlini küldetésére. „Alkalmasnak tartom magam szép feladatomra, mert német vérem révén, mely tisztán szól anélkül, hogy szólamokat harsogna, és magyar műveltségem által képes vagyok e két nép szellemiségét megragadni, és úgy gondolom, hogy több jót tudok tenni, mint a hataloméhes politikusok. Éppen azért, mert én a munkát önmagáért, nem pedig személyes céljaim elérése érdekében végzem.”⁵⁰³ Élete utolsó évében vetette papírra azon sorokat, melyekben saját tudós nemzedékében helyezi el magát, tudva, hogy nevét megőrzi majd a történelem. „A mi nemzedékünk az első csatársorba került. Vagyunk néhányan,

⁵⁰² Vö: GSfA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 490/2, 1919. február 12.

⁵⁰³ GSfA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 489, 1924. január 8. – Az idézetet magam fordítottam.

Hóman, Szekfű, Gerevich, akiket nemcsak közös törekvések, hanem igaz barátság fűz össze. Mindnyájan érezzük a nagy felelősséget és én bízva bízom, hogy tíz évi további megfeszített munka után a következő generációknak nem lesz okuk nekünk szemrehányást tenni.”⁵⁰⁴

Magával ragadó egyénisége két olyan barátot szerzett neki, akik rajta keresztül kötöttek barátságot, egymás kultúrpolitikájára ösztönzőleg hatva.⁵⁰⁵ A két kultuszminiszter mindent megtett a két nép kulturális közeledéséért, és Gragger minden álmát megvalósították. A kapcsolat kölcsönös volt, Gragger pedig Klebelsberg és Becker elméleti szinten kidolgozott elképzeléseit ültette át a gyakorlatba. Gragger, Becker, Klebelsberg és Magyary négyes szövetsége kellett ahhoz, hogy a Weimari Köztársaságban a magyar-német kultúrpolitikai és tudományos kapcsolatok ilyen példa nélküli eredményeket érjenek el. Abban azonban, hogy Becker mindvégig a magyar ügy elkötelezett híve volt, erőteljesen érvényesült az a személyes kapocs is, ami őt Graggerhez fűzte.⁵⁰⁶

Gragger mindvégig nagy intenzitással, emberfeletti munkabírással dolgozott. Ezen az sem változtatott, hogy betegsége időnként hosszabb-rövidebb pihenőt kényszerített rá. Ilyenkor a svájci üdülőhelyen, Arosában, a Waldsanatorium orvosai kezelték. Ekkor sem szakadt el berlini intézeteitől, a szanatóriumból is szervezte, irányította a munkát. Elképzelhető, hogy felsejlett benne a gondolat a korai végről, ezért számot vetett elért eredményeiről. Ennek során feladatát, aminek elvégzésére predesztinálva volt, tulajdonképpen bevégezettnek tekintette. Munkatársának és barátjának, Farkas Gyulának írja összegzőként: „Mindaz amit 1916-ban tíz évre tervezett programnak tűztem ki,

---

⁵⁰⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1926. márc. 9.

⁵⁰⁵ Becker Klebelsberg haláláig levelezést folytatott a magyar miniszterrel. Halálhírét egy külföldi újtárol hazatérve hallotta, így csak az 1932. október 25-én elküldött levelében volt alkalma részvétét kifejezni Hóman Bálintnak. A levélben kitért arra, milyen szoros kollegiális kapcsolatot tartott fenn az elhunyt miniszterrel, s együttműködésüket hivatali idejének egyik legjelentősebb periódusaként értékelte. Vö.: GSTA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 4186

⁵⁰⁶ Ezzel kapcsolatban csupán egyetlen Becker-levélre hivatkozom, amit Gragger halála után pár nappal írt nevelőanyjának, Rösler Arankának, hogy osztozzon vele fájdalomában. A mély bánatot mutató, személyes és bensőséges hangon írt levélben Graggert legjobb barátjának nevezi, akivel 10 évi barátság, azon belül 5 éves napi kapcsolat fűzte össze. Jól meg tudja ítélni ezért, hogy a kívülről magát oly derűsnek mutató ember belülről nagyon is melankolikus volt, aki mindig készen állt a halálra. „Ragyogó szervező volt, elismert tudós, kollégái szerették, diákjai istenítétek; Önnek azonban, nagyságos asszonyom és nekem ő többet jelentett. Engedje meg, hogy hallgassak erről, de higgye el nekem, hogy úgy gyászolom őt, mint senki más.” OSzK Kt. Becker, C. H. levele Roeszler Arankához, 1926. nov. 16. (Az idézetet magam fordítottam.)

megvalósult. A keretek teljesen megvannak. Most már a folytatást Töletek reményilem...⁵⁰⁷

Értekezésem végén nem maradhatnak említés nélkül Gragger egyéb irányú törekvései. Nem vágyva teljességre érintem, milyen tervek, gondolatok foglalkoztatták még. Hogy mennyire jól ítélte meg a szükségleteket, mi sem bizonyítja jobban, minthogy tervei még élete során vagy a későbbiek folyamán megvalósultak. Egy folytatás nélkül maradt kezdeményezésére is kitérek.

Miközben az intézeti könyvtár Gragger aktív szervezőmunkájának köszönhetően jelentősen gazdagodott,⁵⁰⁸ javítani akart a magyarországi könyvtárak helyzetén is. Világosan látta, hogy a közkönyvtárak megfelelő fejlesztése, főképpen a külföld tudományos termékeinek számukra való megszerzése az anyagi eszközök elégtelensége következtében nem lehetséges, ez pedig a magyar tudományosság fejlődését akadályozza. 1923. február 5-én tájékoztatást küldött erről a kultuszminisztériumnak, és kérte, hogy hivatalos körök is foglalkozzanak a kérdéssel, azzal érvelve, hogy a német kultúrpolitika is érdekelt abban, hogy a német szellemi élet termékei eljussanak Magyarországra.⁵⁰⁹ Három hónap múlva Schmidt-Ott, a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft elnökeként Gragger felvetésére hivatkozva arról értesítette a porosz belügyminisztert, hogy felvették a kapcsolatot Pasteinerrel, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ igazgatójával,⁵¹⁰ aki a Notgemeinschaft tulajdonában levő könyvek és folyóiratok közül kiválasztotta mindazokat, melyek Magyarországon érdeklődésre tarthatnak számot. Összeállítottak továbbá egy listát, ami tartalmazza azokat a folyóiratokat (a különböző tudományterületeket – filozófia, művészet, történelem, természettudomány, orvostudomány, filológia, jog, teológia, antropológia – képviselve), melyeket Magyarországra küldenek, hogy ezzel a magyar

⁵⁰⁷ BGA Gragger Róbert iratai, Gragger levelei Farkas Gyulához (1921-26), 1926. márc. 10.

⁵⁰⁸ A hungarológiai könyvtár állománya Gragger halálakor mintegy 23 000 kötetből állt, valamint 120 kurrens folyóirat és 15 napilap járt rendszeresen. További jelentős adat még, hogy 79 kül- és belföldi kapcsolattal rendelkezett az Intézet, köztük voltak könyvtárak, kiadók, lapkiadók, intézetek, hivatalok, ahonnan könyvek és folyóiratok érkeztek. Vö.: A Berliini Magyar Intézet Baráti Társasága 1926/27. évre vonatkozó éves beszámolója, BArch, R 4901/1441, UI 4757

⁵⁰⁹ Vö.: AA PA R64483/III 4464

⁵¹⁰ Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ egyike volt a két világháború közötti időszak legfontosabb könyvtárüggyel kapcsolatos intézményeinek. 1920-ban szervezte meg megbízott igazgatója, Pasteiner Iván (1887-1962), aki 1926-tól az Egyetemi Könyvtár igazgatója, 1935-45-ig főigazgatója volt.

tudományosság számára átfogó képet nyújtsanak a német tudományos életről. Az irat arról is említést tesz, hogy az Eötvös Collegium számára is nagyobb mennyiségben szándékoznak könyveket küldeni.⁵¹¹

Gragger az Intézetben kialakított nemzetközi együttműködés megindulásával párhuzamosan szükségét érezte annak, hogy a már megalakult külföldi magyar intézeteket egységbe tömörítse annak érdekében, hogy közösen kidolgozott programmal folytassák a magyar nyelv és kultúra külföldi megismertetésének misszióját. Ezért megalapította a Külföldi Magyar Tudományos Intézetek Szövetségét (KISZ), és meghívta az addig megalakult külföldi magyar intézetek (köztük a római és bécsi történeti intézetek), a bécsi és berlini Collegium Hungaricumok, valamint a magyar tanszékek vezetőit az 1925. május 12-16. között Berlinben tartandó első tanácskozásra. Klebelsbergnek és Magyarnak küldött jelentésében, illetve a közgyűlés jegyzőkönyvében megfogalmazódnak az elvi határozatok, és a tárgyalások programja is követhető.⁵¹² A Klebelsbergnek elküldött jegyzőkönyv szerint a tanácskozáson megjelentek: Eckhardt Ferenc (Magyar Történeti Intézet, Bécs), Lábán Antal (Collegium Hungaricum, Bécs), Csekey István (Magyar Intézet, Dorpat⁵¹³), Virányi Elemér lektor (Magyar Intézet, Dorpat), Divéky Adorján (Varsó); távolmaradtak, de jelentést küldtek: Gerevich Tibor (Magyar Történeti Intézet, Róma), Leffler Béla (Stockholm) és Ember Nándor (Madrid). Az intézetek képviselői előadást tartottak intézetük jelenlegi helyzetéről és jövőre vonatkozó terveikről, majd az együttműködés lehetséges formáiról tárgyaltak. A tanácskozáson kimondták: „Az egyes intézményeknek különálló céljuk és szervezetük van ugyan, de a magyar tudományos élet és az ungarológia előmozdításában, mint közös célban mindnyájan találkoznak.”⁵¹⁴ A megfogalmazott elvek szerint a közös cél megvalósítása érdekében a Szövetség tagjai külföldi és hazai vonatkozású tevékenységet is kifejtene. A külföldre irányuló működés mindennemű politikai és propagandisztikus tevékenységtől távol maradva csakis tudományos és ismeretterjesztő irányultságú lehet, melynek során különösen fontos a tudományos munkák nyugati nyelven való megjelentetése, valamint az egyes

⁵¹¹ Vö.: AA PA R64483/VI B 6987

⁵¹² Vö.: OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1925. ápr. 16., Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. máj. 20.

⁵¹³ Tartu (Észtország)

⁵¹⁴ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. máj. 20.

nemzetek Magyarországgal való kapcsolatának tudományos szempontú feltárása. A külföldi magyar intézetek hazai vonatkozású feladata, hogy a „hasznos szerepkörű” magyarországi intézményekkel való együttműködést biztosítsa. A Szövetség az egymásközi állandó kapcsolat fenntartásához szükségesnek tartja a tapasztalatok, munkaeredmények évenként kétszeri körlevélben való közlését, valamint évenként legalább egy közös tanácskozás összehívását, időnként meghatározandó székhellyel.

Gragger a Szövetség és egyben a külföldi magyar intézetek feladatainak kijelölésekor azt is tervbe vette, hogy „a hazai vonatkozású tevékenység intenzívebbé tétele” céljából budapesti központtal egy szervezetet létesít, hogy az intézmények régebbi tagjaival is fenntartható legyen a kapcsolat. Ahogy Gragger a Külföldi Magyar Tudományos Intézetek Szövetségének megalapításával a közösség tudatát, az összetartozás érzését akarta kifejleszteni, úgy e gondolat szellemében hozta létre pár hónappal később a másik szervezetet is, a Kollégium Volt Tagjainak Szövetségét. „Ez nem egyéb, mint tömörülés egy akadémia-szerű közösségbe,... mely a jelenlegi és a volt kollégisták hollétéről, elhelyezkedéséről és működéséről fog évről-évre képet adni. Végtelenül ösztönző lesz minden tagra, hogy ha érezni fogja, hogy a magyar kultúra legfőbb öre mindig rajta tartja a szemét.”⁵¹⁵

Gragger mindkét szövetségnek a motorja volt, halálával leállt a gépezet. Nem volt még egy Gragger-féle szervezőerő, aki újból tanácskozásra hívta volna a külföldi magyar intézetek szövetségét, így az 1925-ben tartotta egyetlen ülését. A Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége viszont tíz év múlva a graggeri felvetés jegyében alakult meg 1935-ben Collegium Hungaricum Szövetség néven. Zsebkönyvében⁵¹⁶ a volt ösztöndíjasok nyomon követhetők.

Gragger mindenre kiterjedő figyelme észrevette, milyen nagy lehetőség rejlik az országpropaganda szempontjából a külföldi konferenciákon való részvételben is, ahol alkalmunk nyílna tudományos eredményeink megismertetésére. Ennek ez idáig nem tulajdonítottunk nagy jelentőséget, szomszédaink e téren már leköröztek bennünket. Magyarnak hívta fel a figyelmét a tényre, megküldve a kongresszusok és társulatok jegyzékét. Azon a véleményen

---

⁵¹⁵ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Klebelsberggel (1924-26), 1925. okt. 6.

⁵¹⁶ Vö.: A Collegium Hungaricum Szövetség Zsebkönyve. Szerk.: Martonyi János. Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936.

volt, hogy a tudományos kongresszusok szem előtt tartását az „illetékes szakkörök” feladatául kell adni, akik ezáltal részt vállalnának a tudománypolitikai szervező munkában. „Ezek időpontját és programját tudományos társulataink természetesen könnyen megtudhatják, ha figyelemmel kísérik a megfelelő tudományos orgánumokat. ... Általában nem ártana figyelmeztetni szakköreinket arra, hogy intenzívebben kísérvék figyelemmel, mi történik a külföldön. Példának vehetnénk a cseh atyafiak agilitását, minden tudományos természetű külföldi akciónál fűrgén ott teremnek s ügyesen befurakodnak. Minden náluk történő apró-cseprő irodalmi, vagy tudományos eseményről rögtön tájékoztatják a külföldet. ... De az oláh is buzgón ismerteti bukaresti, kolozsvári, jassi és csernovici egyetemeinek kiváló oláh termékeit, amelyek németül vagy franciául jelennek meg. Rá kell nevelni tudományos társulatainkat arra, hogy egyrészt maguk vegyenek tudomást a külföldről, s ezt aztán közöljék is az illetékesekkel, másrészt saját magukról is adjanak hírt a megfelelő külföldi orgánumokban.”⁵¹⁷

Gragger az iskolaköteles korú gyerekekre is gondolt, amikor Berlinben magyar, Budapesten német iskola létrehozását szorgalmazta. Már 1918-ban felhívta a figyelmet arra, hogy a mintegy 15 ezer fős berlini magyar kolónia gyermekei részére magyar iskolát kell alapítani. „Tervbe van véve... a berlini magyar colonia iskolaköteles ifjúsága részére szolgáló magyar iskola létesítése is. Az oktatás, melyet a berlini magyarok gyermekei ezen iskola felállítását előkészítő tanfolyamokon a Berlini Magyar Tudományos Intézetben már most nyernek, a német iskolákban folytatott tanulmányaiknak magyar szempontból való kiegészítésére szolgál..., s annak a meggátlására van hivatva, hogy ezek a gyermekek – mint a legtöbb esetben észlelhető volt – hazájuktól elidegenedjenek és végre teljesen megértés nélkül álljanak vele szemben.”⁵¹⁸

A berlini magyar iskola ötlete hamar megvalósult. Megszervezője, Mezey Emil kormányfőtanácsos 1922. április 5-én alakuló ülést hívott össze. Ekkor Krisztinkovich Ede ny. államtitkár korelnöksége mellett megalakult a Berlini Magyar Iskolaszék: Mezey elnöksége mellett Gragger volt az ügyvezető, Farkas Gyula pedig az egyik titkár. 1922. október 15-én nyílt meg az iskola „minden párt-, egyesületi- vagy felekezeti érdekeken felül álló nevelésügyi intézményként”, fő céljával a magyar gyerekek anyanyelvi nevelésének megszervezését tűzve ki.

⁵¹⁷ OSzK Kt. Gragger Róbert Magyar Zoltánhoz, 1926. okt. 22.

⁵¹⁸ Gragger Róbert: A Berlini Magyar Tudományos Intézet. Bp. Franklin, 1918. 3.

Ennek keretében a gyerekeket délutáni foglalkozásokon a magyar nyelvvel, irodalommal, Magyarország történelmével és földrajzával ismertették meg az első tanítók: Erényi Gusztáv és Tóth Ferenc. A tanév végén az elemi tagozatnak 35, a felső tagozatnak 20 tanulója volt, összesen 31 családból. Gragger Domokos Lajos szobrászművész iskolaszéki jegyzővel kirándulási alapot hozott létre, aminek jóvoltából a gyerekek kirándulásokon vehettek részt.⁵¹⁹ Tóth Ferenc igazgató az első tanévről kiadott értesítőjében megemlékezik egy szép délutánról is. „Gragger professzor úr vendégszeretetéből Dahlemben július 15.-én felejthetetlenül kedves magyar délutánt töltött el az iskola. A nagyarányú uzsonnázás után kellemes hangulatban gyűjtöttak a gyermekek reá kedvenc dalaikra. Így: 1. A juhásznak jól megy dolga. 2. A Tisza, a Duna zavarodik. 3. Akkor szép az erdő. ...Gragger professzor úr által tanított új magyar nóta a gyermekek részére: 'Búza földön, dülő uton'.⁵²⁰

Gragger a későbbiekben is foglalkozott a magyar iskola ügyével, egy Magyarynak írt levélből kapunk erről némi információt. „A berlini iskolák ügye végre a külügyminisztériumba került. Petri államtitkár jónak látná, ha hivatalos beadványban Te is ajánlanád a külügyminisztérium figyelmébe, hogy a Julián Egyesületet bízga meg fenntartásukkal.”⁵²¹ 1924-től ténylegesen a Julián Egyesület⁵²² felügyelte a magyar iskolát.⁵²³

---

⁵¹⁹ Vö.: Tóth Ferenc: A Berlini Magyar Iskola értesítője az első iskolai évről (1922-23). Csurgó, 1927.

⁵²⁰ Uo. 15.

⁵²¹ BGA CHB iratai, Gragger levelezése Magyarval (1924-26), 1924. aug. 9.

⁵²² A Julián Egyesület 1904. április 16-án alakult azzal a céllal, hogy a magyarságot kulturálisan, társadalmilag és gazdaságilag támogassa. Az első világháború után az egyesület az elcsatolt területeken, majd olyan nagyvárosokban tevékenykedett, és nyitott magyar iskolákat, ahol jelentős magyar lakosság élt.

⁵²³ A Gragger-archívumban található egy az egyesület elnöksége számára készített jelentés az 1929/30. tanév kezdéséről, amiben az igazgató beszámolt az iskola életében felmerülő problémákról. A jelentés alapján képet alkothatunk az iskola működéséről néhány évvel a megalapítás után. „Az előző esztendőkhöz hasonlóan a tanév szeptember hó 1-én kezdődött. A tanítás ez évben is két helyen folyik, az altejakobstrassei iskolában hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken, a wichmannstrassei iskolában pedig minden szerdán és szombaton, mindig délután 3-6-ig. Az idei tanév nehezen indult meg. A tavalyi gyermekek közül elmaradt 6, mert elmúltak 14 évesek, megszűnt a tankötelezettségük s a német iskolából is elmaradtak. Elmaradt fölünk még egy fiú, középiskolába jár, gyengén tanul s állítólag nincsen annyi ideje, hogy egy délutánt a magyar iskolának szánjon. Helyettük beiratkozott néhány új tanuló, úgy, hogy a mai létszám 49. Ezenkívül még három tanulóra biztosan számítok. Ellenben tudok még vagy 15 gyermeket, bár szüleiket ismerem, többször náluk is jártam, velük összeköttetést tartok fenn, de különböző okok miatt gyermekeiket még sem küldik iskolába. Ily okok: az iskolától való távol lakás, a gyermekeknek német iskolai gyenge előmenetele, másirányú elfoglaltság, az izraelita gyermekeknek délután van a hitoktatásuk, politikai okok (numerus clausus) stb. A német iskolai elfoglaltságuk miatt, kénytelen vagyok a gyermekeket azokon a délutánokon elfogadni, amikor ráérnek. Mégis, amennyire csak lehetett, csoportokra osztottam őket, aszerint, mennyit tudnak

A magyarországi nemzetiségi oktatás állami megszervezését megelőzve Gragger 1923. február 5-én javaslatot fogalmazott meg a porosz kultuszminisztérium számára. Mint ebben kifejtette, már felvette a kapcsolatot a budapesti Deutsche Gesandtschaft vezetésével, illetve egyéb illetékes körökkel annak érdekében, hogy a Budapesten létrehozandó német iskola tervét – alsó osztályok mellett felső tagozatokat egyaránt indítva – meg kellene valósítani egy nagyszabású német akció keretében. Magyar részről Thienemannt, a fiatal, németérzelmű germanisztika professzort ajánlotta, aki a megfelelő személy lehetne a szervezés minden vonatkozásában. Gragger javaslata a belügy- és a külügyminisztériumba is átkerült, a belügyminisztériumból véleményeztetésre küldték a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft részére, ám azután visszhang nélkül maradt.⁵²⁴

Gragger gondolt a terjeszkedésre is: újabb magyar központok kiépítését tervezte. A közeljövőben létrehozandó Müncheni Intézetről már tárgyalásokat kezdeményezett, lektornak Farkas Gyulát ajánlotta. „A müncheni akciót egy lektorral kellene megkezdeni, alkalmas egyéniséget kellene erre a helyre odaállítani. A legtapasztaltabb emberünk Farkas Gyula lenne, aki immár négy éve lektor itt Berlinben. ... Nekem ugyan nagyon fájdalmas lenne megválnom tőle, mivel nemcsak jobbkezem, hanem igen jó barátom, de az ügy érdekében nem tudnék nála alkalmasabb embert ajánlani és a fontos célért kész vagyok meghozni az áldozatot és őt Münchenbe engedni.”⁵²⁵

A hungarológia német területen való térhódítása arra ösztönözte Graggert, hogy ne álljon meg Németország határánál: egy bécsi és egy római magyar tanszék felállításának lehetőségét is fontolgatta: „...legfontosabbnak a magyar tanszéket tartanám Bécsben, éppúgy mint Rómában. Bécsben volt egy magyar

---

magyarul s milyen nagyok. ...Az előrehaladás roppant nehéz a gyermekek különbözősége s a rövid idő miatt, továbbá azért, mert igen sokan hiányoznak. ...Elfogadható kifogás akad bőven, sajnos, a magyar iskola marad mindig utójára, mert oda nem muszáj menni.” A jelentés a továbbiakban beszámol arról, hogy a Berlinben élő magyarok újabban tömegesen szereznek német állampolgárságot, amiből sok előnyük származik, s végül hangot ad azon aggályának, miszerint a hazafias szellem egyre távolabb kerül az iskolától. „Az itt élő magyarság 90%-ka kisiparos, kiskereskedő, munkás, nem igen nacionalista érzelmű. ...Természetesen vannak, akik német állampolgárságot szereztek ugyan, de azért jóérzésű magyar emberek maradtak. Bár egyre kevesebb az ideálista, aki mindennek fölé hazája s nemzetisége iránti érzelmeit helyezi.” BGA A Berlini Magyar Iskolaegyesület iratai, Jelentés a magyar iskoláról, 1929. okt. 31.

⁵²⁴ Vö: AA PA R64483/VI B 6987

⁵²⁵ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, 1925. ápr. 18.

jogi és egy magyar történelmi tanszék. Nem lehetne valamelyiket felújítani s pl. Szekfűt vagy Eckhardot meghívni rá?”⁵²⁶

Gragger nemcsak a magyar kultúra németországi megismertetését vállalta fel, hanem szerepet vállalt a német nyelv és kultúra magyarországi terjesztésében is. 1924. január 8-án Beckernek tett említést arról, hogy az ő kezdeményezésére jött létre a Deutsches Institut a pécsi egyetemen az ún. Schwäbische Türkei területén. Ezzel hozzájárult ahhoz, hogy az ottani németiség számára államilag elismert kulturális központ alakulhasson ki.⁵²⁷ 1926 őszi szemeszterében az ő segítségével indulhatott meg az oktatás a debreceni egyetemen létrehozott német nyelvi lektorátuson.

Becker Graggerrel kapcsolatban egy eddig még nem érintett megjegyzést is tett nevezetes emlékbeszédében. „Minden megbecsülés ellenére, melyben része volt, mindkét nemzet sovínisztái vagy az elmagyarosodott németet vagy az elnémetesedett és németesítő magyart látták benne.”⁵²⁸ Hogy Gragger ezt pontosan érzékelte, jól kivehető az előbbieken idézett, 1924 januárjában, az arosai szanatóriumból írt leveléből, melyben felhossa Beckernek sérelmét. Azt taglalja, hogy a Deutscher Schutzbund für das Grenz- und Auslandsdeutschtum⁵²⁹ különböző konferenciáin a német kisebbség érdekeinek védelme mellett szállt síkra, hangoztatva, hogy sorsuk alakulása alapvetően meghatározza a magyar-német kapcsolatokat. Ezért már többször is megkapta a vádat, hogy azok közé a német össznemzeti gondolatokat vallók közé tartozik, akik Magyarország germanizálását tűzték ki célul. A levél néhány sorában Gragger erős hittel szól kultúrpolitikai feladatához való hozzáállásáról és szándékairól, melyeket mindig a két nép közötti megértés elmélyítése vezérelt. „Mindenütt ott voltam, ahol lehetőségem nyílt a német-magyar kapcsolatok fejlesztésére, akár tudományos kutatásokban, akár kulturális téren, mindenütt, ahol lehetőség kínálkozott félreértések tisztázására vagy akadályok leküzdésére. Sokszor értem el sikereket,

⁵²⁶ OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, 1925. febr. 19.

⁵²⁷ Vö.: GSzA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 489

⁵²⁸ C. H. Becker porosz kultuszminiszternek a berlini egyetem régi aulájában mondott emlékbeszéde. In: Gragger Róbert emlékezete. Bp., 1927. 6.

⁵²⁹ A „Német Védszövetség a Határmenti és Külföldi Németiségért” nevű több mint 100 tagszervezetet egyesítő ernyőszervezet 1919-ben alakult a határszéli területeken élő kisebbségi sorba került németek védelmezésére az asszimilációjukat célzó törekvésekkel szemben. Ideológiai alapvetése a nagynémet gondolat volt, ami Európa német vezetés alatti újjászervezését akarta megvalósítani.

gyakran értettek félre, és ért támadás irigységtől, féltékenységtől, gyűlöletből és rosszakarattól vezérelve. Ám őszinte törekvéseimről, jóakaratomról és tettekkészségemről tanúbizonyságot tettem.”⁵³⁰

---

⁵³⁰ Vö.: GSStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 489 – Az idézetet magam fordítottam.

Rövidítések jegyzéke

AA PA	= Auswärtiges Amt Politisches Archiv, Berlin
BArch	= Bundesarchiv, Berlin
BGA	= Berlini Gragger-archívum, Humboldt-Universität, Szlavisztikai Intézet Hungarológiai Szemináriumában, Berlin
ECL	= Eötvös József Collegium Levéltára, Budapest
ELTE Lt	= Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest
GStA PK	= Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin
MOL	= Magyar Országos Levéltár, Budapest
OSZK Kt	= Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest
ŠOBA-N	= Štátný Oblastný Archív v Nitre, Ivanka Pri Nitre, Nyitraivánka
UK	= Universitätskurator, Universitätsarchiv, Humboldt-Universität, Berlin

Források és irodalom

I. Levéltári források:

Berlin

I. Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz anyagai:

1.

I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. III. Nr. 1 Bd. 7
(A dékáni tanács üléseiről készített jegyzőkönyvek)

2.

I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67
(1916. márc. 20 - 1932. júl. 13.)

7 -191. sz. dokumentumok

3.

I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. XIX. Nr. 99
(a lefűzés sorrendjében, 1926. febr. 11 - 1934. jan. 12.)

UI 46156; UI 45139; UI 7354; UI 45756; UI 7270; UI 7754; UI 9067; UI 6045;
UI 6858; UI 6046; UI 7555; UI 7601; UI 7692; UI 7284; UI 7867; UI 8008;
UI 8203; UI 8284; UI 8023; UI 5011; UI 5044; UI 6537; UI 6648; UI 6778;
UI 6952; UI 7078; UI 7264; UI 6569; UI 7040; UI 7266; UI 7491; UI 7089;
UI 7279; UI 7089; UI 7789; UI 7369; UI 8362; UI 7915; UI 7266; UI 8119;
UI 8022; UI 8165; UI 8313; UI 8378; UI 8489; UI 8336; UI 8783; UI 9044;
UI 5605; UI 6202; UI 6039; UI 6365; UI 6424; UI 6904; UI 7051; UI 7251;
UI 7493; UI 7304; UI 8354; UI 8118; UI 8414; UI 8910; UI 8397; UI 5362;
UI 5250; UI 5224; UI 6172; UI 6435; UI 6650; UI 6828; UI 7232; UI 7478;
UI 5538; UI 8552; UI 5155; UI 5063; UI 5124; UI 5541; UI 6704; UI 6965;
UI 7025; UI 7360; UI 7149; UI 7768; UI 6664; UI 7451; UI 7673; UI 8344;
UI 8475; UI 5099; UI 5393; UI 5425; UI 6136; UI 6328; UI 7347; UI 7981;
UI 9782; UI 9639; UI 9787; UI 9310; UI 5224

4.

I. HA Rep. 151 (Finanzministerium) IV Nr. 1984

I. HA Rep. 151 (Finanzministerium) III 4 Nr. 1; 2; 2 II.; 5; 7; 8; 9; 10; 14

5.

C. H. Becker-hagyaték levelezési anyaga

(Az egyes jelzések alatt általában több dokumentum is található további
számozások nélkül. Ha van aljelzet, azt feltüntetem.)

VI. HA NI C. H. Becker Nr. 406; 488; 489; 490/1-10.; 491; 562; 614; 1510; 1562;
1653; 1654; 1676; 1678; 1795; 1796; 1799; 1800; 1802;
1804; 1805; 1832; 1955; 1956 I-II.; 2272

VI. HA NI C. H. Becker Nr. 2346/ 864/XXI; 125/XXI; 495/V; 949/XXVI; 752/V

VI. HA NI C. H. Becker Nr. 2825; 3214; 3257; 4133; 4186; 4533; 4622

VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5235/ 655/16; 374/XIX; 724/XX; 812/XX; 479/XXIII;
869/XXVI; 861/XXXII; 478/XXXV; 119/XXI

VI. HA NI C. H. Becker Nr. 5754/ 269/12; 277/12; 336/12; 384/12; 2/13; 255/14;
517/15; 598/XV; 623/15; 63/XVII; 194/XVIII;
261/XVIII; 360/XVIII; 500/XIX; 557/XIX; 586/XIX;
282/XXXIV; 807/XX; 695/XX; 807/XX; 207/XXII;
143/XXII; 356/XXIII; 578/XXIV; 579/XXIV;
636/XXIV; 664/XXIV; 719/XXV; 537/XXIV;
277/XXVIII; 384/XXIX; 112/XXVII; 257/XXVIII;
457/XXX; 654/XXXI; 200/XXXIII; 311/XXXIV;
479/XXXV; 480/XXXV; 471/XXXV; 605/XXXV;
484/XXXV; 559/XXXV; 605/XXXV; 99/XXXVIII

VI. HA NI C. H. Becker Nr. 6952; 7220; 7722; 7893; 8112

VI. HA NI Schmidt-Ott Nr. 1475

**II. Bundesarchiv Berlin – Lichterfelde, Abteilung R:
Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung
anyagai:**

R/4901/1439 Acta (Ministerium der geistlichen und Unterrichts-Angelegenheiten),
Ungarisches Institut
(a lefűzés sorrendjében, 1916. aug. 18 - 1934. jún. 25.)

UI 6196; UI 6196.1; UI 6081.1; UI 6193; UI 6551; UI 6551.1; UI 5445;
UI 5399; UI 5439; UI 5504; UI 5636; UI 5916; UI 6088; UI 6145; UI 6088;
UI 6458; UI 6458 II.; UI 6600; UI 6652; UI 5041; UI 5120; UI 5102 II.;
UI 5041 II.; UI 5546; UI 6459; UI 5468; UI 5476; UI 6233; UI 6284; UI 6633;
UI 7162; UI 7163; UI 7509; UI 5218; UI 6244; UI 6556; UI 6903; UI 6713;
UI 7850; UI 7648; UI 5506; UI 7648; UI 6713; UI 8158; UI 7648; UI 5247;
UI 5280; UI 5203; UI 5148; UI 5204; UI 5439; UI 5407; UI 5407/II.; UI 5369;
UI 5409; UI 6057; UI 5810; UI 5203; UI 6405; UI 6353; UI 6922; UI 7143;
UI 7143/II.; UI 6912; UI 6832; UI 6912; UI 7563; UI 7642; UI 5244; UI 5524;
UI 6365; UI 6592; UI 6672; UI 6868; UI 6911; UI 7271; UI 6868/II.; UI 6560;
UI 5196; UI 5319; UI 5296; UI 5454; UI 6188; UI 5509/II.; UI 6688; UI 20251;
UI 20384; UI 7722; UI 6370; UI 6691; UI 6970; UI 6578; UI 5523; UI 6509;
UI 5831; UI 7410; UI 8111; UI 6362; UI 6072; UI 7926; UI 8341; UI 8757;
UI 8890; UI 9014; UI 5060; UI 8962; UI 5748; UI 5975; UI 5335; UI 7022;
UI 6622; UI 7158; UI 7465; UI 8853; UI 8105; UI 8357; UI 5634; UI 5596;
UI 8853; UI 5286; UI 5290; UI 6303; UI 6424; UI 6590; UI 5629; UI 6411;
UI 7262; UI 6971; UI 5254; UI 5629; UI 5643; UI 8397; UI 8910; UI 5627;
UI 7897; UI 5109; UI 5215; UI 5400; UI 5879; UI 8347; UI 9651; UI 9102;

UI 7245; UI 7153; UI 6366; UI 8141; UI 8688; UI 8821; UI 8657

R/4901/1441 Acta (Ministerium der geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten), Ungarisches Institut
(a lefűzés sorrendjében, 1917. nov.11 - 1941. ápr. 24.)

UI 6583; UI 5026; UI 5102; UI 5241; UI 5139; UI 7353; UI 5461; UI 7427;
UI 8482; UI 7819; UI 7602; UI 5461/37; UI 5461/44; UI 5461/48; UI 5461/52;
UI 5461/53; UI 5461/54; UI 5461/55; UI 5461/63; UI 5461/70; UI 47571;
UI 47602; UI 47807; UI 5764; UI 47377; UI 47598; UI 47635; UI 47728;
UI 47924; UI 45937; UI 47715; UI 48574;
UI 41 - 309

R/4901/1440 Acta (Reichs- und Preussisches Ministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung), Ungarisches Institut
(a lefűzés sorrendjében, 1936. nov. 12 - 1942. júl. 30.)

WB 3226; 3294; 3246; 2302; 2813; 3124; 957/40; 1145; 707; 929; 1284

III. Auswärtiges Amt Politisches Archiv anyagai:

R 64483 Acta
(1917. nov.11 - 1926. nov. 20.)

III d 7369; III d 7618; III d 7642
VI B 5959; 6940; 8897; 10743; 15162; 15723; 1329; 6987
III 4464; III 2564
VI B 7002; 8654; 15334; 5334; 18563; 5796; 5999; 2055; 7367; 8106; 8106;
VI B 8605; 9691; 11916; 13574; 2639; 3300; 5080; 5468; 7221; 7392; 9912;
VI B 12884; 16743

R 61312 Acta

2078

IV. Universitätsarchiv der Humboldt-Universität zu Berlin anyagai:

Acta der Königl. Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Universitäts-Registratur.
Littr. G No. 95 Vol. 178
Bd.I/1 - 25. (1916. aug. 18 - 1926. nov. 27.)

Der Verwaltungs-Direktor der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Personal-Akten des ausserord. Professors Dr. Gragger, UK Personalia G 178
Bd. II/1 - 8. (1921. jan. 22 - 1926. nov. 11.)

Der Verwaltungs-Direktor der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Personal-Akten Dr. Julius von Farkas, UK Personalia F 11
Bd. I. 1925 - 1944.

Bd. II. 1936 - 1946.

Acta der Königl. Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Universitäts-Registratur.
Littr. B No. 135 Vol. Dr. Wilhelm Bang Kaup (1920. jan. 3 - 1934. okt. 8.)

Akte I. 22 Blatt

Akte II. 83 Blatt

Der Verwaltungs-Direktor der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin,
Assistenten-Akten betreffend Ungarisches Institut, Nr. 873, 1922 -1928. (1923.
nov. 15 - 1927. ápr. 2.)

Der Verwaltungs-Direktor der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin,
Assistenten-Akten betreffend Ungarisches Institut, Nr. 874, 1928 -1944. (1929.
márc. 2 - 1933. szept.19.)

Humboldt-Universität zu Berlin Archiv, UK Nr. 871, Ungarisches Institut, Sächliche
Angelegenheiten, 1928 -1947. (1928. márc.14 – 1946. okt. 14.)

V. A Humboldt Egyetem Szlavisztikai Intézetének Hungarológiai Szemináriumában található archívum anyagai:

Az iratokat nagyméretű dobozok őrzik, összesen 30 darab. A dokumentumok csak „dobozszinten” vannak szétválogatva, de ott is vannak átfedések. Az iratok darabonkénti rendezése nem történt meg. A pontos hivatkozáshoz szükséges volna az anyag gondos levéltárosi feltárása. A témakörönkénti csoportosítás megtörtént, így a hivatkozásnál ennek alapján jártam el, ezen túlmenően címet adtam minden dokumentumnak.

Gragger Róbert iratai I -VI. doboz

Magyar Intézet iratai I -V. doboz

CHB iratai I -VIII. doboz

Farkas Gyula iratai I -III. doboz

Voggenreiter Verlag I -II. doboz

Bund Ungarischer Hochschüler I -II. doboz

Berlini Magyar Iskolaegyesület I -IV. doboz

Budapest

I. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára:

Becker, C. H.

Gragger Vilmának	1926-1930	12 db	Levelestár
Klebelsberg Kunóhoz	1924-1931	18 db	Levelestár
Klebelsberg Kunónéhoz	1932	1 db	Levelestár
Magyary Zoltánhoz	1925	1 db	Levelestár
Roeszler Arankához	1926	1 db	Levelestár

Gragger Róbert

Bartoniek Gézához	1922	1 db	Levelestár
Bayer Józsefhez	1908	1 db	Levelestár
Dalmady Ödönhez	1924	1 db	Levelestár
Fitz Józsefhez	1924-1926	9 db	Fond 45/217
Gragger Vilmához	1905-1923 és é.n.	93 db	Levelestár
Gulyás Pálhoz	1917, 1920	2 db	Fond 36/144
Gyertyánffy Istvánhoz	1924	1 db	Levelestár
Klebelsberg Kunóhoz	1924-1926	24 db	Levelestár
Lyka Károlyhoz	1920	1 db	Fond 65/229
Magyary Zoltánhoz	1923-1926 és é.n.	52 db	Levelestár
Melich Jánoshoz	1923	7 db	Analekta 1853
Mihalik Józsefhez	1924	2 db	Levelestár
Pekár Gyulához	1918	2 db	Levelestár
Pulszky Polyxénához	1913	1 db	Fond VIII/2191
Riedl Frigyeshez	1916, 1920 és é. n.	4 db	Fond 8/35
Riedl Frigyeshez	é. n.	1 db	Levelestár
Szöts Farkashoz	1924	1 db	Levelestár
Tolnai Vilmoshoz	1926	1 db	Levelestár
Zempléni Árpádhoz	1917	1 db	Levelestár
Ismeretlenhez	1916	1 db	Levelestár
Ismeretlenhez	1922	1 db	Levelestár

Gragger Vilma

Hóman Bálinthoz	1927	1 db	Levelestár
-----------------	------	------	------------

Klebelsberg Kuno

Becker Carl Heinrich-hez	1924-1929	34 db	Levelestár
Pekár Gyulához	1919-1922 és é. n.	3 db	Levelestár
Schmidt-Ott Friedrich-hez	1924-1929 és é. n.	39 db	Levelestár
Gragger Róberthez	1925-1926 és é. n.	5 db	Levelestár

Magvary Zoltán

Becker Carl Heinrichhez	1926	1 db	Levelestár
Fitz Józsefhez	1927, 1934	3 db	Fond 45/434
Gragger Róberthez	1925-1926	7 db	Levelestár
Schmidt-Ott Friedrich-hez	1925-1926	2 db	Levelestár

Schmidt-Ott Friedrich

Klebensberg Kunóhoz	1924-1931	51 db	Levelestár
Klebensberg Kunónéhoz	1932	1 db	Levelestár
Magvary Zoltánhoz	1926	1 db	Levelestár

Analekta 1851. – Gragger Róbert – Emlékek

Analekta 1852. – Gragger Róbert halálával kapcsolatos iratok

Analekta 1853. – Gragger Róbert levelezése Melich Jánossal és a Magyar Nyelvtudományi Társasággal az Ómagyar Mária-síralom clichéinek ügyében és erre vonatkozó egyéb iratok

Analekta 3140. – Klebensberg Kuno életére és működésére vonatkozó iratok

II. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára:

Bölcsészettudományi Kar (8.)

8/a – A Kari Tanács jegyzőkönyvei és mellékletei

- 19. kötet 1914/15
- 20. kötet 1915/16
- 21. kötet 1916/17
- 22. kötet 1917/18
- 23. kötet 1918/19
- 24. kötet Bölcsészkar Bizottság 1919.
- 25. kötet 1919/20
- 26. kötet 1920/21
- 27. kötet 1921/22
- 28. kötet 1922/23
- 29. kötet 1923/24
- 30. kötet 1924/25
- 31. kötet 1925/26
- 32. kötet 1926/27
- 33. kötet 1927/28

8/b – A Dékáni Hivatal iktatott iratai

1477/1914/15
1091/1915/16
1158/1915/16
1825/1915/16
4397/1915/16
312/1916/17
610/1916/17
895/1916/17
976/1917/18
1069/1918/19
619/1919/20
1410/1920/21
1876/1921/22
3207/1921/22
1776/1922/23
6057/1922/23
1097/1923/24
1389/1923/24
1404/1923/24
3661/1923/24
1370/1924/25
1629/1924/25
957/1925/26
1431/1925/26
1468/1925/26
1802/1925/26
4433/1925/26
1639/1926/27
741/1927/28
976/1927/28

III. ELTE Eötvös József Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár:

Gragger Róbert iratanyaga, 315/1-35. iratok

IV. Magyar Országos Levéltár

K 636 Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek (1919-1944)

K 726 Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa (Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa) (1922-1950)

Nyitraivánka

Nyitrai Állami Területi Levéltár, Nyitraivánka (Szlovákia) (Štátný Oblasný Archív v Nitre, Ivanka Pri Nitre)

inv. č. 1603 r. k. Zlatě Moravce R 1880-1888/773
Piaristi Nitra - r. 1905/53. dosszié

II. Szakirodalom:

- A berlini Magyar Intézet műhelyéből. In: Nemzeti Újság, 1930. márc. 30.
- A berlini magyar tudományos intézet és a Collegium Hungaricum. Gragger Róbert professzor nyilatkozata a két intézet működéséről és céljáról. In: Pesti Hírlap, 1926. szept. 2.
- A Collegium Hungaricum Szövetség Zsebkönyve. Szerk.: Martonyi János. Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936.
- A hazatérő Farkas Gyula. Írások, dokumentumok a kitagadott irodalomtudós életéről és műveiről. (Szerk.: Futaky István-Kesztyűs Tibor), Universitas Könyviadó, Budapest, 2003.
- Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra. Sajtó alá rendezte Kelevész Ágnes, Budapest, 2007.
- A hungarológia fogalma. (Szerk. B. Nádor Orsolya, Válogatta: Giay Béla.) Nemzetközi Hungarológiai Központ, Bp., 1990. Hungarológiai Ismerettár 5.
- Akademischer Austausch in Europa. Handbuch der Einrichtungen sämtlicher europäischer Länder zur Förderung des Aufenthalts von Akademikern im Ausland, Veröffentlicht vom Völkerbundsinstitut für geistige Zusammenarbeit. Paris 1928. (Vertrieb der deutschen Ausgabe durch Alfred Lorentz, Leipzig.)
- A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. tanévi működése. Közzéteszi a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926.
- A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1924/25-1941/42. tanévben. Összeállította az Országos Ösztöndíjtanács, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1925-1944.
- A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága. (Szerk.: Miklós Péter) Belvedere, Szeged, 2008.
- A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum I-II. (Szerk. Moritz Csáky, Horst Haselsteiner, Klaniczay Tibor, Rédey Károly) Budapest-Wien, 1989, 1991.
- A nemzetközi Gragger-szimpozium előadásai 1991. In: (Hegedűs - Körösi - Tarnói szerk.) Hungarológia 2. NHK. Bp. 1993. 1-104.
- Babits Mihály: Berliini napló. In: Esszék, tanulmányok I-II. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1978. 249-252.

- Barta János: Erinnerungen an Gragger. In: (Paul Kárpáti - László Tarnói szerk.) Berliner Beiträge zur Hungarologie 3. Berlin-Budapest, 1988. 11-13.
- B. Bernát István: Magyar Zoltán a klebelsbergi kultúra- és tudományszervezés szolgálatában (1922-1930) In: Múltunk, 1999/3, 98-137.
- Becker, Carl Heinrich: Die Pädagogische Akademie im Aufbau unseres nationalen Bildungswesens, Leipzig 1926.
- Becker, C. H.: Gedanken zur Hochschulreform. Quelle & Meyer, Leipzig, 1919.
- Becker, C. H.: Kulturpolitische Aufgaben des Reiches. Leipzig, 1919.
- Becker, C. H.: Nemzeti öntudat és nemzetközi megértés. C. H. Becker volt porosz kultuszminiszter, egyetemi tanár előadása Szegeden, 1930. június 5-én, díszdoktorrá avatása alkalmából. Minerva-könyvtár XXXIII. Budapest, 1931.
- Becker, C. H.: Porosz-német kultúrpolitika a világháború után. Dr. C. H. Becker porosz kultuszminiszter előadása Budapesten 1926. május hó 28-án. Pécs, 1926. (Klny. A Minerva 1926. évfolyamából)
- Becker C. H.: Vom Wesen der deutschen Universität. Leipzig, 1925.
- Bessenyei Ákos: Gragger Róbert. Danubia Könyvkiadó, Bp. 1944.
- Bibliographia Graggeriana. In: UJb. 7. Bd. Berlin-Leipzig, 1927, Walter de Gruyter, 25-32.
- Bodor Judit: Gragger Róbert – „A báró Eötvös Collegium egyik legkitűnőbb neveltje”. In: Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895-1995. Szerk.: Kósa László, Budapest, GIFT Kft., 1995. 43-47.
- Brandt Györgyi: Az első külföldi magyar tanszék megalapítása: Gragger Róbert a berlini egyetemen. In: Valóság, 52. évf. 1. sz. 2009. 51-59.
- Brandt Györgyi: Gragger Róbert, a hungarológia atyja – levelei tükrében. In: Hungarológiai Évkönyv (Szerk.: Szűcs Tibor - Nádor Orsolya) I. évf. 1. sz., Pécs, 2000. 97-106.
- Brandt Györgyi: Gragger Róbert, a hungarológia tudományág megteremtője. In: Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből. (Szerk.: Szili Katalin) 37. szám, Budapest, 1998.
- Brocke, B. vom – Krüger, P. (Hg.): Hochschulpolitik im Föderalismus. Die Protokolle der Hochschulkonferenzen der deutschen Bundesstaaten und Österreichs 1898 bis 1918. Akademie Verlag, Berlin, 1994.

- Bruch, R. von: Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. Vom Modell „Humboldt“ zur Humboldt-Universität 1810-1949. In: Alexander Demandt (Hg.): Stätten des Geistes. Große Universitäten Europas von der Antike bis zur Gegenwart, Köln, 1999.
- Bucsay Mihály: Jelentés a Hallei Egyetemi Magyar és Délkeleteurópai Egyházi Kutatóállomás működésének első szakaszáról. 1938. május 15-1940. március 31. Budapest, 1941. (A Középdunai Protestantizmus Könyvtára. A) sorozat, 2. kötet)
- Bucsay Mihály: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. (A Középeurópai Protestantizmus Könyvtára. Szerk.: Bucsay Mihály), Budapest, 1941.
- Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május-júniusi magyarországi látogatásáról [Forrásközlés]. In: Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények (Főszerk. Ujváry Gábor) (Balassi Bálint Intézet – Magyar Országos Levéltár – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság – Országos Széchényi Könyvtár, Bp. 2006.) 279-306. Interneten olvasható: http://epa.oszk.hu/01500/01500/00004/pdf/00004_274.pdf
- Carl Heinrich Beckers Konzept und Robert Graggers Ausführungen zur Gründung des Ungarischen Instituts in Berlin 1917. Benne: Gragger Róbert: Über die Notwendigkeit der Errichtung eines Ungarischen Instituts zu Berlin.; Becker, Carl Heinrich: Ansprache des Geheimen Regierungsrats Professor Dr. Becker bei dem Festessen anlässlich der Begründung des Vereins zur Förderung des Ungarischen Instituts an der Universität Berlin.; Ungarisches Institut zu Berlin. (Mitgeteilt von Paul Kárpáti) In: (Paul Kárpáti - László Tarnói szerk.) BBH 7. Berlin-Budapest. 1994. 274-94.
- C. H. Becker porosz kultuszminiszternek a berlini egyetem régi aulájában mondott emlékbeszéde. In: Gragger Róbert emlékezete. Minerva-könyvtár IV. Bp. 1927. 3-27. Német eredeti: Robert Gragger. Eine Gedächtnisrede gehalten in der Alten Aula der Berliner Universität In: Ungarische Jahrbücher 7. Bd. Berlin und Leipzig, 1927. Walter de Gruyter, 3-22.
- Das Ungarische Institut an der Universität Berlin. In: Pester Lloyd, 1922. aug. 11.
- Décsy Gyula: Nachwort des Herausgebers: Dem 50. Band der Jahrbücher zum Geleit. In: UAJb (50) 1978. 187-191.
- Dénes Iván Zoltán: Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával. Osiris, Budapest, 1999.
- Dénes Iván Zoltán: Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19-20. századi Magyarországon. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001.

- Die Denkschrift des preußischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien. In: Internationale Monatsschrift für Wissenschaft Kunst und Technik, 11. Jg. Heft 5, 1. Februar 1917. 513-31.
- Die Entstehung einer internationalen Wissenschaftspolitik. Die Grundlagen der ungarischen Wissenschaftspolitik (Hrsg. Zoltán Magyary), Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1932.
- Die Wittenberger Benefizien. Rede zur 100 jährigen Gedenkfeier der Vereinigung der Universitäten Wittenberg und Halle. Am 2. Juni 1917 gehalten von dem Ephorus des Wittenberger Professoren-Kollegiums, Carl Robert. Hallische Universitätsreden 5. Halle (Saale), 1917.
- Domanovszky Sándor: A berlini Collegium Hungaricum. In: Nyugat, 1931. ápr. 16. (8. szám)
- Drabancz M. Róbert - Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920-1990. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2005.
- Düvell, Kurt: Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918-1932. Grundlinien und Dokumente. Böhlau Verlag, Köln, 1976.
- Essner, Cornelia - Winkelhane, Gerd: Carl Heinrich Becker (1876-1933), Orientalist und Kulturpolitiker. Sonderdruck aus der Zeitschrift „Die Welt des Islams“, Bd 28., 1988. 154-178.
- Éder Zoltán: Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. Budapest, 1983. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből. 1. sz.
- Éder Zoltán: Túl a Duna-tájon. Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1999.
- Farkas Gyula: A magyar irodalom Németországban. In: EPhK. 1936. 159-176.
- Farkas Gyula: Gragger Róbert emlékezete. Kiadja: az Eötvös-Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége. A Minerva 1927. évi 1-3. számából
- Farkas, Julius von: Carl Heinrich Becker (1876-1933). In: UJb. 13. Bd. Berlin-Leipzig, 1933, Walter de Gruyter, 123-125.
- Farkas, Julius von: Das Ungarische Institut und seine geschichtlichen Voraussetzungen. In: UJb. 17. Bd. Berlin-Leipzig, 1937, Walter de Gruyter, 20-30.
- Farkas, Julius von: 20 Jahre „Ungarische Jahrbücher“ In: UJb. 21. Bd. Berlin-Leipzig, 1941, Walter de Gruyter. 1-4.

- Farkas, Julius von: Zwanzig-Jahrfeier des Ungarischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms Universität Berlin. in: Festschrift: 20 Jahre Ungarisches Instituts Berlin UJb. 1937. 323-6.
- Fejes Judit: Magyar-német kapcsolatok 1928-1932. (Értekezések a történeti tudományok köréből) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Fitz József: Georg Michaelis und seine Bibliothek. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Dem Andenken Robert Graggers gewidmet. Walter de Gruyter & Co. Berlin-Leipzig 1927. 122-45.
- Gáspár János 1816-1892. Dokumentumok. Összeáll.: Aknay Tibor. Budapest, 2003. Orsz. Ped. Könyvtár és Múzeum.(A magyar neveléstörténet forrásai XIX.)
- Gergely Jenő - Pritz Pál: A trianoni Magyarország 1918-1945. Budapest, Vince Kiadó, 1998.
- Gerhard, Karl: Die Ungarische Nationalbibliothek der Universität Halle-Wittenberg. In: Beiträge zur Bücherkunde und Philologie. August Wilmanns zum 25. März 1903 gewidmet. Leipzig, 1903. 139-58.
- Giay Béla: A hungarológia kialakulása és fejlődése. In: Regio – Kisebbségtudományi Szemle I. évf. 3. sz. 1990. 14-28.
- G. Klement Ildikó: Külföldön tanuló magyarországi diákok olvasmányai a 18. század első felében. (A wittenbergi Magyar Könyvtár 1755-ből származó katalógusának elemzése) In: Magyar Könyvszemle, 101. évf. 1985. 3-4. szám, 210-24.
- Glatz Ferenc: Klebelsberg kultúrpolitikai programja és a magyar történettudomány. In: Századok, 1969/5-6 sz. 1176-1200.
- Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra - kulturált nemzet 1867-1987. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.
- Görög Ernő: A hallei magyar-egylet története, Kiadja a Hallei Magyar Egylet, Halle. 1906.
- Görömbei András: A magyarságtudomány útkeresései. In: Hungarológia 2 (2000) 3. 23-40.
- Gragger Gedenkbuch. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Dem Andenken Robert Graggers gewidmet. Walter de Gruyter & Company. Berlin und Leipzig, 1927.

- Gragger Róbert: A Berlini Magyar Tudományos Intézet. Budapest, Franklin, 1918.
Megjelent még: Budapesti Szemle (Szerk. Voinovich Géza) 1918. 501. szám, 452-57.
- Gragger Róbert: Anthologia Hungarica. Insel-Verlag, Leipzig, 1922.
- Gragger Róbert: Bibliographia Hungariae. I-IV. Verzeichnis der 1861-1921 erschienenen, Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache. Zusammengestellt vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin, Berlin-Lepzig, Gruyter & Co. 1928.
- Gragger Róbert: Das Ungarische Institut an der Universität Berlin. In: Weltpolitische Bildungsarbeit an preußischen Hochschulen. Verlag von Reimar Hobbing in Berlin, 1926. 47-58.
- Gragger Róbert: Deutsche Literaturgeschichte in Ungarn. Fromme, Leipzig-Wien, 1908.
- Gragger Róbert: Die Auslandstudien und Ungarn. Schlesischer Buchdruck, Breslau, 1918. 61-68.
- Gragger Róbert: Die ungarische Universität. Sonderabdruck aus „Ungarische Jahrbücher“ Band V. Heft 1. Druck und Verlag: Walter de Gruyter & Co., Berlin W., 1925.
- Gragger Róbert: Egy magyar tudós sorsa. Rotarides Mihály. In: Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján, Bp. 1925. 437-52.
- Gragger Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok. Kilián Frigyes utóda M. Kir. Egyetemi Könyvkereskedés Bp. 196.
- Gragger Róbert: Ómagyar Máriasíralom (Egy hasonmással) A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 19. sz. Bp. 1923.
- Gragger Róbert: Ungarische Institute für Geschichtsforschung. Sonderabdruck aus „Ungarische Jahrbücher“ Band II. Druck und Verlag der Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Berlin W. 1922.
- Gragger Róbert: Unser Arbeitsplan. In: UJb. Bd. 1. Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co., 1921. Magyarul megjelent: Munkatervünk. Ford.: Hegedűs Rita. In: A hungarológia fogalma. NHK. Bp. 1990. 13-17.
- Gragger Róbert (szerk.): Altungarische Erzählungen. Ausgewählt und übersetzt von R. G. Gruyter, Berlin-Leipzig, 1927.
- Gragger Róbert (szerk.): Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. (Heinrich Gusztáv emlékkönyv) Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája Bp. 1912.

Gragger Róbert (szerk.): Ungarische Balladen. Übertragen von Hedwig Lüdeke. Ausgewählt und erläutert von R. G. Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co., 1926.

Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Athenaeum, Budapest, 1927.

Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. A gróf Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések 1932-1938. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

Gróf Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus. Budapest, Athenaeum, 1928.

Gróf Klebelsberg Kuno: Világváltságban. Budapest, Athenaeum, 1931.

Gulyás Pál: Magyar könyvtár a berlini egyetemen. In: Magyar Könyvszemle, Új folyam XIX. kötet, 4. füzet, 1911. 386.

Heymann, Ernst: Die Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts Berlin. In: UJb. 17. Bd. Berlin-Leipzig, 1937, Walter de Gruyter, 17-19.

Hochschulpolitik im Föderalismus. Die Protokolle der Hochschulkonferenzen der deutschen Bundesstaaten und Österreichs 1898 bis 1918. Hrsg: Vom Brocke-Krüger, Akademie Verlag, Berlin, 1994.

Hungarológiai oktatás régen és ma. (Szerk. M. Róna Judit), Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.

Husztai József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1942.

Jankovics József, Kósa László, Nyerges Judit, Seidler Wolfgang (szerk.) A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében: Kapcsolatok és kölcsönhatások a 19-20. század fordulóján. Budapest - Wien: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1989.

Jankovics József-Monok István: A hungarológiáról és magyarországi intézményeiről. In: Hungarológia, 2 (2000) 1-2. 43-52.

Jankovics József-Monok István: Milyen legyen – ha van is meg nincs is? In: Hungarológia, 2 (2000) 3. 309-312.

Keresztury Dezső: Carl Heinrich Becker. In: Magyar Szemle 1933. márc. 272-275.

Keresztury Dezső: Egy magyarságtudományi műhelyről. In: Hungarológiai oktatás régen és ma. (Szerk.: M. Róna Judit. Tankönyvkiadó, Bp. 1983. 82-86.

Keresztury Dezső: Emlékezéseim – Szülőföldeim. Argentum, Budapest, 1993.

Keresztury Dezső: Kapcsolatok. Budapest, Magvető, 1988.

- Kiss Gy. Csaba: Hungarológia és nemzeti mítoszok. In: Korunk, 2002. 11. 90-93.
- Kiss Gy. Csaba: Hungarológia, nemzetkép, Közép-Európa. In: Hungarológia 2. (2000) 3. sz. 180-184.
- Kiss Gy. Csaba: Magyarország - határokon kívül és belül. In: Tiszatáj, 1990. 4. sz. 74-80.
- Kiss Jenő: Magyaroktatás a berlini Humboldt Egyetemen. Magyar Nyelv, Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 101-5.
- Klebensberg Éva (szerk.): Gróf Klebensberg Kuno emlékezete. Gróf Klebensberg Kuno Alapítvány füzetek 1. sz., Budapest, 1994.
- Klebensberg Kuno: Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege. In: Ungarische Bibliothek. Zweite Reihe. Bd. 5. Walter de Gruyter Berlin/Leipzig 1925. Megjelent még: Ujb. 5. Bd. 1925. 343-63.
- Klebensberg Kuno. Válogatta és sajtó alá rendezte: T. Kiss Tamás. Budapest, Új Mandátum, 1999.
- Kloosterhuis, Jürgen: „Friedliche Imperialisten”. Deutsche Auslandsvereine und auswärtige Kulturpolitik 1906-1918. Teil 1-2. Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 1994.
- Kókay György: Külföldet járó magyarok könyvtári élményei a XVIII. század végén. In: Magyar Könyvszemle 78. évf. 2-3. szám, 1962. ápr.-szept. 197-203.
- Kornis Gyula: Kultúra és nemzet. Franklin-Társulat, Budapest, 1930.
- Kornis Gyula: Kultúra és politika. Franklin-Társulat, Budapest, 1928.
- Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Athenaeum, Budapest, 1921.
- Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1927.
- Kornya László: Adalékok a magyar-német szellemi kapcsolatok történetéhez: Gragger Róbert, Klebensberg Kunó és C. H. Becker együttműködése a berlini hungarológia alakulásában. In: Hungarológia 4. Budapest, 1993. 235-248.
- Kornya László: Das Wirken ungarischer Lektoren an der Berliner Universität 1917-1945 im Spiegel der von Robert Gragger begründeten „Ungarischen Jahrbücher”. In: BBH 3. 131-140.
- Kornya László: Egy hungarológiai műhely történetéhez: magyar lektorok a berlini egyetemen 1917 és 1945 között a Gragger Róbert alapította Ungarische Jahrbücher (Ujb.) alapján. In: (Egyed - Gaiy - B. Nádor szerk.) Hagyományok és módszerek NHK Bp. 1990. 70-75.

- Kornya László: Gragger Róbert és az Ungarische Jahrbücher. In: (Hegedűs - Kőrösi - Tarnói szerk.) Hungarológia 2. Bp. 1993. 36-44.
- Kósa László: A hungarológia fogalma, intézményei, az intézményrendszer reformjára kínálgzó megoldások. In: Hungarológia 2. (2000) 3. sz. 187-190.
- Kósa László: A hungarológia rövid története. In: Hungarológiai Értesítő, 8. évf. 1-2. szám, (1986.) 308-318. Megjelent még: In: A hungarológia fogalma. (Szerk. B. Nádor Orsolya, Válogatta: Giay Béla.) Nemzetközi Hungarológiai Központ, Bp., 1990. Hungarológiai Ismerettár 5.
- Kósa László: A hungarológia változásai és változatai. Alföld, 1986. 10. sz. 49-60.
- Kósa László: A magyar nemzettudat változásai I. Európai Utas 40-41: (3) 2-6. (2000)
- Kósa László: A magyar nemzettudat változásai II. Európai Utas 40-41: (4) 56-61. (2000)
- Kósa László: A magyar nemzettudat változásai In: Ábrahám Barna, Gereben Ferenc, Stekovics Rita (szerk.) Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2003. 61-75. (A Regionális és Kisebbségi Kultúrák Kutatóműhelyének kiadványai)
- Kósa László (szerk.) A magyarságtudomány kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Kósa László (szerk.) Magyar művelődéstörténet. Osiris, Budapest, 2006.
- Kósa László (szerk.) Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895-1995. Budapest, GIFT Kft., 1995.
- Kosztolányi Dezső: Magyaróra a berlini egyetemen. In: Európai képeskönyv. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1979. 170-176.
- Kovács Dénes: A Berlini Magyar Egyesület negyvenéves története. Berlini Magyar Egyesület, Berlin, 1886.
- Kovács Gábor: Mi volt a magyar 1939-ben, és mi 2005-ben? A nemzetkarakterológia problémája tegnap és ma. In: Magyar Tudomány, 167. évf. (2007.) 3. sz. 301-309.
- Kovács László: A hallei régi magyar könyvtár katalógusa. In: Magyar Könyvszemle, XIII. kötet, 1. füzet, 1905. 89-90.
- Kucsman Árpád: Egy kémikus a régi Eötvös Collegiumban, Budapest, 2006.

- Kulcsár Szabó Ernő: A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája (avagy: emlékműve-e önmagának a „hungarológia”?). In: Tiszatáj, 2000. LIV. évf. 3. szám, 66-78.
- Kulcsár Szabó Ernő: Hungarológia - kultúratudomány és hermeneutika között. In: Hungarológia 2 (2000) 3. sz. 191-196.
- Kulcsár Szabó Erőné Gombos Annamária: A Berlińi Magyarok Emlékkönyvének számítógépes feldolgozása. Debreceni Egyetem, 2008.
<http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/78156>
- Kubinszky Lajos: A magyar közoktatásügyi politika a két háború között. New York, 1953. Kis magyar könyvtár II.
- Ladányi Andor: Klebelsberg felsőoktatási politikája. Budapest, Argumentum Kiadó, 2000.
- Ladányi Andor: A „magyar Dahlem”: Klebelsberg terve természettudományi telep létesítésére. Történelmi Szemle, 1995. 37. évf. 3. sz. 301-316.
- L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945. Debrecen, Multiplex Média 1995.
- Magyar mint idegen nyelv. Hungarológia. Tankönyv és szöveggyűjtemény. (Szerk.: Giay Béla – Nádor Orsolya) Budapest, 1998.
- Magyarország története 1918-1990. Szerk.: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő és Izsák Lajos. Budapest, Korona Kiadó, 1995.
- Magyar Zoltán: A magyar tudományos nagyüzem megszervezése. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában. Danubia, Pécs, 1931. Tudományos Gyűjtemény 106.
- Magyar Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 1927.
- Magyar Zoltán: Művelődési politika és közoktatásügyi közigazgatás. In: Társadalomtudomány, 1922/ 1-2. sz. 61-76.
- Magyar, Zoltán von: Robert Gragger als Wissenschaftspolitiker. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Dem Andenken Robert Graggers gewidmet. Walter de Gruyter & Co. Berlin-Leipzig 1927. VII-XI.
- Magyar Zoltán: Vezető szakemberek képzése. In: Magyar Szemle, 1928/4. 319-27.
- Mai, R.: Südosteuropa und die deutsche Kultur. Ein Beitrag zur internationalen Kulturpolitik. In: H. Konen – J. P. Steffes (Hg.): Volkstum und Kulturpolitik. 1932.

- Mann Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között. OPKM, Budapest, 1997.
- Mi a magyar? (Szerk.: Szekfű Gyula) Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939.
- Monok István: A Kárpát-medencén kívüli magyar könyvtárak. In: Madas Edit-Monok István: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig. Balassi Kiadó, Budapest, 1998.
- Móricz Zsigmond: A magyar lélek válsága és a nemzeti irodalom kötelessége. In: Nyugat, 1931. márc. 16. (6. szám)
- Müller, Guido: Weltpolitische Bildung und akademische Reform. C. H. Beckers Wissenschafts- und Hochschulpolitik 1908-1930. Beiträge zur Geschichte der Kulturpolitik, Bd. 2. Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1991.
- Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. (Szerk.: Mann Miklós) Budapest, Tankönyvkiadó, 1987.
- Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában. Debrecen, Csokonai Könyvkiadó, 1998.
- Pálffy Miklós: Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek. – A hallei magyar könyvtár könyvészeti ritkaságai. Halle, 1967. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale. Bd. 6.)
- Palló Gábor: Német tudományos modell Magyarországon: Klebelsberg tudományos rendszere. In: Magyar Tudomány, 2002/11. 1462-73.
- Papp Zoltán - Szent-Iványi Béla: Hundert Jahre Bund Ungarischer Hochschüler Berlin. UJb. 22. Bd. 1942. 1-28.
- Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Herausgegeben von Márta Fata, Gyula Kurucz und Anton Schindling. Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Bd. 64. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006.
- Pritz Pál: Magyar diplomácia a két háború között. (Tanulmányok) Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995.
- Pritz Pál: Magyarsággép és külföldi propaganda a húszas évek első felében. In: Századok, 128. évf. 6. sz. 1994. 1078-1116.
- Raffay Sándor: A hallei egyetemi könyvtárral kapcsolatos magyar könyvtár. In: Múzeumi és könyvtári értesítő. (Szerk. Mihalik József) Budapest, 1914. VIII. évf. 1. füzet. 54-59. M

- Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. (Szerk.: Békési Imre, Jankovics József, Kósa László, Nyerges Judit), Szeged-Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság –Scriptum, 1993. I-III.
- Révész Kálmán: A hallei magyar könyvtár. In: Magyar könyvszemle, XI. évf. 1-6. füzet, 1886. 259-68.
- Romsits Ignác: Bethlen István. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1999.
- Romsits Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.; 2005.
- Rózsa Mária: Gragger Róbert és a berlini Magyar Intézet könyvtára. In: Magyar Könyvszemle, 104.évf. 1988. 4. sz. 304-310.
- Rózsa Mária: Robert Gragger – „Botschafter” der ungarischen Kultur in Berlin. In: Germanistisches Jahrbuch DDR-UVR 1988. VII. Jg. 350-357.
- Saad József (szerk.): Magyar Zoltán. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
- Schneider Márta: A Berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum. In: (Hegedűs - Kőrösi - Tarnói szerk.) Hungarológia 2. Bp. 1993. 4-35.
- Siebe, Daniela: Studierende aus Ungarn an den Universitäten Berlin und Heidelberg zwischen 1870 und 1932/33. In: Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. M. Fata, Gy. Kurucz, A. Schindling (Hg.), Stuttgart 2006. (Contubernium; 64) 409-436.
- Sommer, Dorothea: Die Ungarische Bibliothek zu Halle – eine Geschichte von nicht geschriebenen, verschollenen, gedruckten und digitalen Katalogen. In: Thomas Bremer (Hrsg.): Grenzen überschreiten. Beiträge zur deutsch-ungarischen Kulturwissenschaft. Colloquium Halense, Band 2. 2000. Halle an der Saale
- Speler, Ralf-Torsten: „His conveniebant cives Pannonnes”: Wissenschaftliche Beziehungen zwischen Ungarn und den Universitäten Wittenberg und Halle von der Gründungszeit bis zur Gegenwart anhand der Universitätsakten. In: Thomas Bremer (Hrsg.): Grenzen überschreiten. Beiträge zur deutsch-ungarischen Kulturwissenschaft. Colloquium Halense, Band 2. 2000. Halle an der Saale
- Spranger, Eduard: Denkschrift über die Einrichtung der Auslandsstudien an den deutschen Universitäten. In: Internationale Monatschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik 11. Leipzig und Berlin, 1917. 1025-64.
- Szabó Géza: Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg. 1555-1613. Akademischer Verlag, Halle (Saale), 1941. (Bibliothek des Protestantismus im Mittleren Donauraum. Hrsg. von Michael Bucsay, Bd. II.)

- Szabó Miklós: A Klebelsberg-legenda. Kritika, 1993/12. Újra megjelent: T. Kiss Tamás (szerk.) (1999): Klebelsberg Kuno. Új Mandátum, Budapest, 320–325.
- Szakács Mózes: Berlini Magyar Egylet tizenennyolc esztendő életré vázlata, Pest. 1866.
- Szász Gerő: A berlini magyar könyvtár érdekében I-II. In: Szépirodalmi Közlöny, 1858. 61. sz. 2082-3. és 62. szám. 2102-5.
- Szegedy-Maszák Mihály: „Van, ami nincs”. Magyarságtudomány: elmélet vagy föladat? In: Európai Utas, 2000/3. (40.) 7-10.
- Szekfű Gyula: Gragger Róbert művelődésünk történetében. In: Gragger Róbert emlékezete. Minerva-könyvtár IV. Budapest, 1927. 28-42.
- Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934. Reprint: (Előszó: Glatz Ferenc) ÁKV-Maecenas, Budapest, 1989.
- Szekfű Gyula: Világtörténet és magyar történet. In: Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján, Bp. 1925. 36-43.
- Szent-Iványi Béla: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft und Ungarnkunde an der Berliner Universität. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Beiheft zum Jubiläumsjahrgang. (IX) 1959/60. 45-62.
- Szent-Iványi, Béla – Papp, Zoltán: Hundert Jahre Bund ungarischer Hochschüler Berlin. UJb. Bd. 22. 1942. 1-28.
- Szilágyi Ferenc: A berlini Magyar Társaság (Bund Ungarischer Hochschüler) Emlékkönyve (1842-). In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. III. köt. (Szerk. Békési Imre, Jankovics József, Kósa László, Nyerge Judit), Bp.-Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1993. 1592-96.
- Szlávik Mátyás: A halle-wittenbergi egyetem jubileumához. In: Erdélyi Múzeum, 1894. 11. évf. 9. sz. 632-37.
- Szőgi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789-1919. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5. Budapest. 2001. Közreadja az ELTE Levéltára
- Szőgi László: Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an den deutschen Universitäten 1789-1919. In: Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. M. Fata, Gy. Kurucz, A. Schindling (Hg.), Stuttgart 2006. (Contubernium; 64) 387-408.

- Tar Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694-1789. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11. Budapest. 2004. Közreadja az ELTE Levéltára
- Tarnói László: Versuch eines Porträts des Gelehrten und Wissenschaftsorganisators Robert Gragger. In: (Paul Kárpáti - László Tarnói szerk.) BBH 3. 15-38.
- T. Kiss Tamás: Jegyzetek a két világháború közötti művelődéspolitikai elitképzési programjáról. In: Felsőoktatási szemle, 1988. 11. sz. 662-674.
- T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kuno kultúrát szervező munkássága. Budapest, Magyar Művelődési Intézet - Mikszáth Kiadó, 1998.
- T. Kiss Tamás: Egy méltatlanul elfeledett európeér. Gróf Apponyi Albert politikai magatartásáról és kultúrpolitikájáról. In: Filozófia - művelődés - történet. (Szerk.: Donáth Péter és Hangay Zoltán) Trezor Kiadó, Budapest, 1999. 185-205.
- T. Kiss Tamás (szerk.) Klebelsberg Kuno. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. Magyar Pantheon 1.
- Tőkéczi László: A klebelsbergi művelődéspolitikai. In: Hitel, 2008. 21. évf. 11. sz. 58-61.
- Tőkéczi László: A nemzeti elit megújítása. Klebelsberg Kuno, az építő. Rubicon, 2007. 18. évf. 4-5. sz. 92-97.
- Tőkéczi László: Egy elfelejtett kultúrpolitikus – Klebelsberg Kuno. In: Századvég, 2. 1986, 110-120.
- Tőkéczi László: Klebelsberg Kuno közoktatás-politikai programja. In: Pedagógiai Szemle, 1989. 39. évf. 2. sz. 129-137.
- Tőkéczi László: Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel. Klebelsberg Kuno. In: Valóság, 1990. 33. évf. 2. sz. 48-63.
- Tőkéczi László (szerk.): Magyar konzervativizmus. Hagyomány és jelenkor. Batthyány Lajos Alapítvány. Budapest, 1994.
- Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917-1932) (Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Glatz Ferenc) Budapest, Európa, 1993.
- Ujváry Gábor: „A magyar kultúra külföldi őrszemei.” A magyar kulturális és tudományos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok. In: Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében (Szerk.: Éger György, Kiss J. László), Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 25-76.

- Ujváry Gábor: A magyar tudomány otthona Berlinben: a berlini egyetem Magyar Intézete és könyvtára, 1916-1945. In: Fata libelli. A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai. (Szerk. P. Vásárhelyi Judit) OSZK, Budapest, 2003. 363-377.
- Ujváry Gábor: Baráti háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése). In: Hungarológia, 2 (2000) 3. sz. 99-120.
- Ujváry Gábor: „Tudós kolostor, csöndes kolostori kerttel.” A berlini Collegium Hungaricum története (1924-1944). In: Levéltári Szemle, 48. évf. 1998/2. 3-28.
- Újrakezdések krónikája 1867-2001. Magyar-német diplomáciai kapcsolatok. (Szerk.: Ujváry Gábor - Pröhle Gergely), Corvina, Budapest, 2001.
- Varannai Zoltán: A külföldi magyar kulturális intézetek és könyvtárai. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 13. évf. 6. sz. (2004) 22-34.
- Veenker, Wolfgang: Die Entwicklung der Finnougristik im deutschsprachigen Raum. In: Hungarian Studies, a journal of the International Association of Hungarian Studies, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Vol. 2, No. 1. (1986) 117-151.
- Végeredmény vagy kiindulópont? Kerekasztal-beszélgetés a hungarológiáról. (Tuomo Lahdelma, Lauter Éva, Monok István, Bene Sándor, Csernus Sándor, Fazekas Tibor, Gömöri György, K. Lengyel Zsolt, Módos Péter, Ujváry Gábor). Európai utas, XVI. (2006) 2-3. 130-141.
- „Világ világa, virágnak virága...” (Ómagyar Mária-síralom). Bemutatja Vizkelety András. Európa Könyvkiadó Budapest. 1986.
- Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel. (Hrsg. Holger Fischer), (Südosteuropäische Arbeiten 125) Oldenburg Verlag, München, 2005.
- Wende, Erich: C. H. Becker. Mensch und Politiker. Ein biographischer Beitrag zur Kulturgeschichte der Weimarer Republik. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1959.
- Zombori István (szerk.): Klebelsberg Kunó emlékezete. Keresztény Értelmisségek Szövetsége, Szeged, 1995.

Mellékletek

1. számú melléklet:

Gragger Róbert kézzel írott önéletrajza és publikációs jegyzéke (dátum nélkül)

2. számú melléklet:

Gragger a Magyar Szeminárium kultúrintézeté váló fejlesztésére kidolgozott, von Trott zu Solz kultuszminiszterhez benyújtott javaslata, 1917. február 22.

3. számú melléklet:

A Berlini Magyar Intézet alapszabályzata, 1917. július 13.

4. számú melléklet:

A Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts zu Berlin alakuló ülésére (1917. november 24.) szóló meghívó levélhez csatolt négyoldalas melléklet. Benne: a meghívottak névsora; Gragger értekezése a Társaság létrehozásának szükségességéről.

5. számú melléklet:

Gragger Róbert beszéde a Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága alapító ünnepségén, 1917. november 24.

6. számú melléklet:

Gragger egyetemi előadásainak listája, 1916/17 WS -1926/27 WS

7. számú melléklet:

Gragger beszéde a kollégistákhoz II., dátum nélkül

8. számú melléklet:

Jelentés a Collegium Hungaricum Berolinense 1925/26. évi tagjainak működéséről, 1927. február 4.

9. számú melléklet:

Julius Petersen dékán Gragger temetésén mondott búcsúztató beszéde, 1926. november 13.

10. számú melléklet:

C. H. Becker Gragger halálának első évfordulójára, a sírköavatásakor mondott beszéde, 1927. november 10.